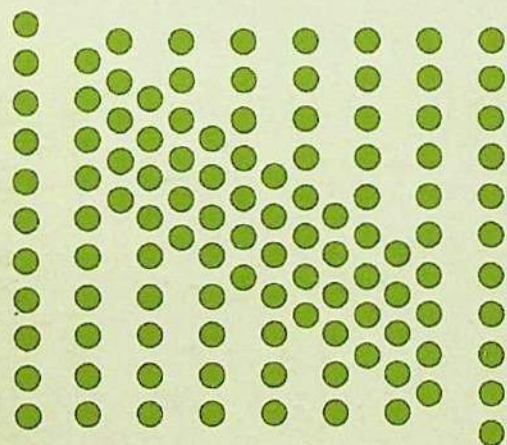

RAZPRAVE IN GRADIVO 17

TREATISES
AND
DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA V LJUBLJANI

RAZPRAVE IN GRADIVO

TREATISES AND DOCUMENTS

17

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
LJUBLJANA — DECEMBER 1984

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

YU ISSN 0034 — 0251

UDK — UDC 323.1 (497.1) (058)

Izdajateljjski svet — Editorial Board

Andrej Caserman, mag. Silvo Devetak, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Peter Klinar, Vera Klopčič, dr. Ernest Petrič, Amalia Petronio-Bertonj, dr. Rudi Rizman, dr. Janez Stanonik, Štefan Šoš

Uredniški odbor — Editorial Committee

Dr. Borut Bohte, dr. Darko Bratina, Andrej Caserman, Rudi Čačinovič, mag. Silvo Devetak (glavni urednik — Editor in Chief), dr. Savin Jogan, dr. Vladimir Klemenčič, Lev Kreft, dr. Avguštin Malle, Vera Klopčič (odgovorni urednik — Editor in charge), Sonja Novak-Lukanovič (tehnični urednik — Technical Editor), dr. Janko Pleterski, Miran Potrč, dr. Rudi Rizman, Janez Stergar, Saša Žabjek

Uprava revije — Management

Marjeta Čelovič, Stanka Hanžič, Jožica Jereb, Neva Lebar

Prevodi — Translation

Dušan Gabrovšek (angleščina — English), Alenka Žnidarčič (italijanščina — Italian, francoščina — French), Vladimir Škerlak (madžarščina — Hungary)

Lektor — Language advisor

Vera Gregorač

Zunanja oprema — Layout

Neta Zwitter

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. novembra 1984. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. — The editing of this volume was terminated on 30 October 1984. The authors are responsible for the scientific contents of their contributions. The articles may be reproduced only with the prior permission of the publisher and by quoting the source.

Založil in izdal — Published and edited by

Inštitut za narodnostna vprašanja — Institute for Ethnic Studies
YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, tel.: (061) 210 823, 210 879, 210 964

Predstavniki — Representative

Mag. Silvo Devetak — Silvo Devetak, LL. M.

Revijo sofinancira — Co-financed by

Raziskovalna skupnost Slovenije — Research Community of Slovenia

Naklada — First Printing

800 izvodov — 800 copies

Tisk — Printed by

Tiskarna Slovenija, Ljubljana, december 1984

K A Z A L O

Štefan Cigoj: Uvod	7—9
Ciril Ribičič: Nekatera vprašanja delovanja in razvoja našega političnega sistema, s posebnim ozirom na vlogo in delovanje federacije	11—21
Dušan Dragosavac: Aktualni nacionalni problemi u Jugoslaviji	23—34
Rudi Rizman: K problemom teoretske prepoznavne nacionalizma ter razmerja med nacionalnim in razrednim	35—38
Nijaz Duraković: Istorijski korijeni identiteta Muslimana	39—45
Jovan Munčan: Ravnopravnost naroda i narodnosti u Vojvodini kao temelj njihovog socijalističkog samoupravnog zajedništva	47—51
Yves Plasseraud: Ali v letu 1984 v Franciji obstajajo manjšine?	53—61
Yvo J. D. Peeters: »Jezikovna zveza« — pogodba med Flandrijo in Nizozemsko — »Novum« na področju mednarodnih odnosov	63—66
Ivan Toševski: Problematika domorodačnega stanovništva na mednarodni sceni	67—72
Silvo Devetak: Mednarodnopravno varstvo slovenske narodnostne skupnosti v Italiji in italijanske narodnosti v Jugoslaviji po osimski pogodbi	73—90
Rudolf Joó: Razvoj manjšinskih pravic in položaj madžarske narodnosti v Ljudski demokratični republiki Romuniji (23. avgust 1944—13. april 1948)	91—95
Rudi Čačinovič: Ali gre resnično za oživljanje madžarskega nacionalizma?	97—100
Lucijan Vuga: Obmejni jugoslovansko-italijanski prostor v silnicah tehnološke revolucije (razmišljanja o načrtu za raziskovalni projekt)	101—106
David Malnič: Znanstveno-raziskovalno sodelovanje — alternativa za prosto industrijsko cono na Krasu?	107—114
Ivo Piry: Spremembe v številu in strukturi prebivalstva obmejnih območij SR Slovenije (v obdobju 1953—1981)	115—119
Avguštin Malle: Razvojni problemi dvojezičnega šolstva na Koroškem	121—132
Nada Vilhar: Strukturne spremembe v razvoju kmetijstva na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem po letu 1973	133—140
Boris Jesih: Nekaterne značilnosti avstrijske politike do slovenske manjšine na Koroškem v zadnjih letih	141—148
Pavel Stranj: Družbeni razvoj območja dežele Furlanije-Julijske krajine, kjer živijo Slovenci, v luči povojnih popisov	149—153
Ferruccio Clavara: Globalna zaščita Slovencev v Italiji — specifičen primer slovenske manjšine v Videmski pokrajini	155—157
Riccardo Ruttar: Italijanska šola v Benečiji: asimilacija ni vzgoja za mir	159—164
Saša Žabjek: Kulturni razvoj Slovencev v Videmski pokrajini zagotavlja večjo samozavest	165—169
Milan Pahor: Pregled boja Slovencev v Italiji za narodne pravice po drugi svetovni vojni	171—176
Marija Kozar-Mukič: Raziskave o Slovencih na Madžarskem	177—180

GRADIVO

A. Pavel Stranj: Sociodemografski pokazatelji povojnih popisov v 35 občinah Furlanije Julijske krajine, kjer živijo Slovenci	181—188
B. Konvencija o ustanovitvi zveze za nizozemski jezik med kraljevino Belgijo in kraljevino Nizozemsko	189—192
C. Iz dejavnosti Inštituta za narodnostna vprašanja	193—196

CONTENTS

Štefan Cigoj: Introduction	7—9
Ciril Ribičič: Some questions of the functioning and development of a political system with special reference to the role and activities of the federation	11—21
Dušan Dragosavac: Topical national questions in Yugoslavia	23—34
Rudi Rizman: On the problems of theoretical identification of nationalism and of the relation between the class and the national	35—38
Nijaz Duraković: On moslem national identity	39—45
Jovan Munčan: The equality of peoples and nationalities in the Socialist Autonomous Province of Vojvodina as the basis of their socialist self-management fellowship	47—51
Yves Plasseraud: Do ethnic minorities exist in France in 1984?	53—61
Yvo J. D. Peteers: »Language association« — an agreement between Flanders and the Netherlands — »Novum« in the field of international relations	63—66
Ivan Toševski: The question of indigenous populations as an international issue	67—72
Silvo Devetak: The international legal protection of the Slovene national community in Italy and of the Italian nationality in Yugoslavia according of the Osimo Agreement	73—90
Rudolf Joó: The development of minority rights and the status of the Hungarian nationality in Romania in the immediate postwar period (23 August 1944—13 April 1948)	91—95
Rudi Čačinovič: Revival of Hungarian nationalism: fact or fancy?	97—100
Lucijan Vuga: Borderland under the influence of the technological revolution	101—106
David Malnič: Scientific-research cooperation — alternative for the free industrial zone in Kras	107—114
Ivo Piry: Changes in the number and structure of the population of the borderland within the Socialist Republic of Slovenia (in the period 1953—1981)	115—119
Avguštin Malle: Trends and problems in the development of schooling in Carinthia/Koroška	121—132
Nada Vilhar: Structural changes in the development of agriculture in the ethnically mixed area of Carinthia/Koroška after the year of 1973	133—140
Boris Jesih: Some characteristics of the Austrian government policies toward the Slovenian minority of Carinthia/Koroška in the recent years	141—148
Pavel Stranj: Social development of the part of the region of Friuli-Venezia Giulia/Furlanija-Juljska krajina that is populated by Slovenes in the light of the postwar censuses	149—153
Ferruccio Clavara: Global protection of Slovenes in Italy: the case of the Slovenian minority in the Province of Udine/Videm	155—157

Riccardo Ruttar: The Italian school in Venetia Slovenia/Beneška Slovenija: Assimilation is no education for peace	159—164
Saša Žabjek: Cultural development ensures the Slovenes of the Udine/Videm province greater self-confidence	165—169
Milan Pahor: Some characteristics of the struggle of the Slovenes in Italy for national rights in the period after World War II	171—176
Marija Kozar-Mukič: Researches about Slovenes in Hungary	177—180

DOCUMENTS

A. Pavel Stranj: Socio-demographic data in 35 communes of Friuli-Venezia giulia/Furlanija-Juljska krajina that is populated by Slovenes in the light of the postwar censuses	181—188
B. »Language association« — Agreement between Netherlands and Belgium	189—192
C. Some activities of the Institute for Ethnic studies	196—200

UVOD

Po vrsti tematsko zaokroženih števil (npr. o Slovencih v Italiji, o narodnostnem vprašanju v SFRJ), je pričujoča 17. številka »Razprave in Gradiva« tako po vsebini, kot po avtorjih, dokaj pestra. Vendar kljub vsebinski raznovrstnosti in pestri izbiri avtorjev tudi ta številka »RiG«-a ostaja zvesta svojemu poslanstvu: posredovati slovenski, jugoslovanski in mednarodni javnosti ugotovitve in znanstvena spoznanja raziskav in proučevanja položaja slovenske narodnostne skupnosti, ki živi v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, kakor tudi o ustavnem položaju in možnostih razvoja narodnosti, ki žive v Jugoslaviji.

Posebno težo pričujoči publikaciji daje tehtnost prispevkov, ki z več zornih kotov, poslužujoč se različnih znanstvenih pristopov in disciplin, na zanimiv in živ način osvetljuje vprašanja, ki zadevajo družbeni, politični, gospodarski položaj narodnosti, etničnih in jezikovnih skupin ter možnosti za njihov obstoj in vsestransko uveljavljanje. Ob tem nas še posebej veseli dejstvo, da tudi v letošnji številki »RiG«-a sodelujejo eminentni avtorji, bodisi da gre za naše priznane družbeno-politične delavce in strokovnjake, ali pa za tuje znanstvenike, čeprav imena nekaterih srečamo prvič v naši znanstveni ali strokovni publicistiki.

Bralce »RiG«-a bo verjetno pritegnil že prvi tematski sklop publikacije, ki zajema prispevke dr. C. Ribičiča, dr. D. Dragosavca, dr. N. Durakovića, dr. J. Munčana in dr. R. Rizmana o najbolj aktualnih vprašanih delovanj in razvoja našega političnega sistema, o družbeno-ekonomskih in idejno-političnih vzrokih nacionalizma, o zgodovinskih koreninah identitete Muslimanov ter o pomenu in vlogi avtonomnega statusa Vojvodine pri uresničevanju sožitja in enakopravnosti narodov in narodnosti, ki žive v tej pokrajini.

Nič manj zanimiv ni tudi drugi tematski sklop s prispevki francoskega strokovnjaka za narodnostna vprašanja dr. Yvesa Plasserauda, višjega raziskovalca budimpeštanske knjižnice »M. Gorki«, dr. Rudolfa Jooa in dr. Yvo Peetersa iz evropskega združenja za obrambo ogroženih jezikov in kultur, ki prinašajo vrsto novih informacij in znanstvenih spoznanj o vprašanih obstoja in o družbenih pogojih uveljavljanja narodnostnih manjšin v Franciji, na Nizozemskem, na Madžarskem in v Romuniji. Naše zanimanje pa bosta verjetno še posebno pritegnila prispevka Rudolfa Čačinovića o tem, ali gre resnično za oživiljanje madžarskega nacionalizma, in Silva Devetaka, ki govori o mednarodnopravnem varstvu slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

V pričujoči številki »RiG«-a bomo zasledili tudi nekaj prispevkov, ki osvetljujejo, marsikdaj po krivici zanemarjene vplive gospodarskih, tehnoloških, demografskih in drugih dogajanj v obmejnih narodnostno mešanih območjih. Tako Lucijan Vuga, David Malnič in Ivo Piry razmišljajo o obmejnem prostoru v silnicah tehnološke revolucije, o novih oblikah obmejnega gospodarskega sodelovanja ter o demografskih značilnostih obmejnih območij SR Slovenije.

Za vse, ki spremljajo položaj Slovencev v zamejstvu, pa je brez dvoma še posebno zanimiv tretji sklop, ki zajema razprave o položaju slovenskih manjšin v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. S prispevki sodelujejo tudi avtorji iz vrst manjšine, ki analizirajo sedanji položaj in nakazujejo smeri reševanja odprtih vprašanj. Tako dr. Malle v prispevku o šolstvu na Koroškem obravnava življenjsko pomembna vprašanja za obstoj slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem. Sodelavca Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Boris Jesih in Nada Vilhar pa osvetlujeta avstrijsko politiko do manjšine na Koroškem in strukturne spremembe v gospodarstvu.

Članke o položaju Slovencev v Italiji so napisali avtorji iz vrst manjšine: Clavara, Ruttar, Stranj in Pahor. Poleg tega je v poglavju o dokumentaciji objavljen

prikaz rezultatov povojnih popisov v 35 občinah v FJK, ki dopolnjuje teoretsko zaokroženo celoto razmišljanj o položaju Slovencev v Italiji. Skupaj s člankom o mednarodnopravnih razsežnostih osimske pogodbe, ki ga je napisal ravnatelj INV Silvo Devetak, daje to gradivo podlago za dosledno zavzemanje za sprejem zakona o globalni zaščiti slovenske manjšine v Italiji in nakazuje tudi možne poti za razreševanje teh vprašanj v bodoče.

Glede na zapisano upamo, da bo tudi ta številka »RiG«-a tako dobro sprejeta, kot so bile prejšnje, in da bo pomenila nov tehten prispevek v našo zakladnico znanj o narodnostnem vprašanju.

Štefan Cigoj
član predsedstva
republiške konference
Socialistične zveze
delovnega ljudstva Slovenije

INTRODUCTION

In contrast with a series of thematic issues (for instance on the Slovenes in Italy, on the ethnic question in Yugoslavia, etc.), the present issue — issue No. 17 — of the **Treatises and Documents** shows considerable variety in terms of both authors and contents. Yet, notwithstanding this diversity of content and a similarly variegated roster of authors, this issue too remains faithful to its mission, namely to present to the Slovene, Yugoslav, and international public the findings and scientific results of the research into and study of the status of the Slovene ethnic community living in Italy, Austria, and Hungary, and secondly also to present the legal status and perspectives on the development of the nationalities that live in Yugoslavia.

The present publication must be granted special importance thanks to the cogency of its contributions which, utilizing different points of view and drawing on various scientific disciplines and approaches, have succeeded in shedding light on a number of disparate questions in an engaging and lively manner. The questions dealt with concern the social, political, and economic status of the nationality, of ethnic and linguistic groups, including also the possibilities of their existence and their overall assertion. In this connection, we cannot but single out the notable fact that the present issue of the **Treatises and Documents** brings the contributions of eminent authors, whether our distinguished sociopolitical figures and experts in the sociopolitical field or foreign scientists, even though there are also some authors appearing for the very first time in our scientific or technical journals and books on law, politics, and public affairs.

We can safely assume that the opening thematic section of the present work will command the attention of its readers, as it comprises studies written by Dr. C. Ribičič, Dr. D. Dragosavac, Dr. N. Duraković, Dr. J. Muncán, and Dr. R. Rizman, which focus on the most topical questions of the functioning and evolution of our political system, socioeconomic and conceptual-political reasons for nationalism, the historical roots of the identity of Moslems, and the significance and role of the autonomous status of Vojvodina in the implementation of active coexistence and of the equality of rights of the nations and nationalities living in this province.

Hardly less interesting is the second thematic section incorporating studies by the French specialist in ethnic questions Yves Plasseraud, by Dr. Rudolf Joo, senior researcher in the Budapest library of »M. Gorki,« and by Dr. Yvo Peeters, Federal Commissioner of the European Bureau for Lesser Used Languages. These contributions provide a number of fresh pieces of information on and scientific insight into the problems of the existence and social conditions in which ethnic minorities of France, the Netherlands, Hungary, and Romania have asserted themselves. We do believe that the readers' interest will be especially attracted by

the studies contributed by Rudi Čačinovič and by Silvo Devetak; the former discusses the question of whether the revival of Hungarian nationalism is fact or fiction, while the latter deals with the effectiveness of international law in protecting the Slovene ethnic community in Italy.

The present issue of the **Treatises and Documents** includes also a few papers that shed light on the unjustly often-ignored influences of economic, technological, demographic and other factors as seen in the borderland ethnically-mixed areas. Thus Lucijan Vuga, David Malnič, and Ivo Piry present their thoughts on the borderland in the currents of the ongoing technological revolution, on the novel forms of economic cooperation in the frontier region, and on the demographic characteristics of the borderland areas in the Socialist Republic of Slovenia.

All of those who are intent on keeping track of the status of Slovenes living abroad will doubtless be particularly interested in the third thematic section, which includes treatises on the status of the Slovene minorities in Austria, Italy, and Hungary. Some of these contributions have been written by the authors who are themselves members of the minority; they make a point of analyzing the present situation and indicating the directions in which solutions to open questions might be sought. Thus Dr. Malle's study on the school system in Carinthia deals with the questions that are of vital importance for the existence of the Slovene ethnic community in Carinthia. Boris Jesih and Nada Vilhar, both of the Institute for Ethnic Studies, highlight the Austrian policies toward the minority in Carinthia and the structural changes observable in the field of economy.

The articles on the status of the Slovenes in Italy were contributed by the authors who are themselves members of the minority, namely Clavora, Ruttar, Stranj and Pahor. Furthermore, the chapter on documentation contains also the presentation of the results of the postwar censuses in 35 communes of Friuli-Venezia Giulia/Furlanija-Juljska krajina, thus complementing the theoretical whole made up of reflections on the status of the Slovenes living in Italy. This material together with the article on the dimensions of international law in the case of the Osimo Agreement, which was written by Head of the Institute for Ethnic Studies Silvo Devetak, furnishes the basis for a consistent striving for the passing of the law on global protection of the Slovene minority in Italy, while also indicating possible ways of solving the present problems.

Given the contents as outlined above, we hope that this issue of the **Treatises and Documents** will get just as favorable a reception as the previous volumes, the more so because it represents a new contribution to our storehouse of knowledge of the ethnic question.

Štefan Cigoj
Member of the Presidency of the Republican
Conference of the Socialist Alliance of
the Working People of Slovenia

Ciril Ribičič

NEKATERA VPRAŠANJA DELOVANJA IN RAZVOJA NAŠEGA POLITIČNEGA SISTEMA, S POSEBNIM OZIROM NA VLOGO IN DELOVANJE FEDERACIJE

Potem ko je XII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije spodbudil začetek kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, so se začele intenzivne in polemične razprave o izhodiščih in ciljih takšne analize. Kot eno ključnih vprašanj obravnavajo uresničevanje in dograjevanje koncepta federacije ter vlogo republik in avtonomnih pokrajin. V začetku teh razprav sta se izoblikovali zlasti dve skrajni stališči, ki izražata pomembne razlike v pojmovanju ustavnega koncepta političnega sistema in perspektive njegovega nadaljnega razvoja.

Eno od teh skrajnih mnenj je, da ni potrebno temeljiteje kritično preverjati delovanje političnega sistema. Gre za mnenje, da normativna zasnova političnega sistema v celoti ustreza, da je ni treba kritično preverjati in da je edini problem veljavnega političnega sistema v tem, da se dosledno ne uresničuje. Čeprav so takšna stališča v izraziti manjšini, se v razpravah o izhodiščih celotne kritične analize in o delovanju posameznih institucij političnega sistema vendarle izražajo težnje, da bi na podlagi naprednih ustavnih in drugih institucionalnih rešitev zagovarjali tudi prakso, ki je z njimi v izrazitem nasprotju. Opisana enostranska mnenja so torej posebej nesprejemljiva takrat, kadar ne gre za upravičeno obrambo načel veljavne ustavne ureditve, temveč za nenačelno obrambo obstoječe prakse, razmerja sil in dosežene stopnje odnosov. V to skupino skrajnih mnenj ne bi smeli uvrščati tistih stališč, ki zahtevajo posebno odgovoren, analitičen, ekonomsko in politično utemeljen pristop, kadar gre za spreminjanje ustave in njenih temeljnih načel, ki nasprotujejo premalo premišljenim posegom v ustavno ureditev, ki opozarjajo na precenjevanje pomena normativnih sprememb in podcenjevanje vloge in pomena subjektivne akcije, ki nasprotujejo vračanju na presežene dileme iz razdobja pred sprejemom veljavne ustave itd.

Drugo skrajno mnenje vidi v političnem sistemu, kot ga opredeljuje ustava, enega od temeljnih razlogov za sedanjo gospodarsko krizo, izhod iz nje pa povezuje s spremembo temeljnih ustavnih načel. Predlogi se dotikajo zlasti položaja delavca v temeljnih organizacijah združenega dela, načela svobodne menjave dela in organiziranosti samoupravnih interesnih skupnosti, volitev v delegatskem sistemu, z ustavo opredeljenih odnosov v federaciji (položaj republik in avtonomnih pokrajin, načelo konsenza itd.), položaja zveze komunistov itd. Pri tem se kritika obstoječih deformacij spreminja v nenačelno kritiko ustavnega koncepta in idejnopoličnih temeljev političnega sistema. Za nosilce opisanih mnenj je značilno, da svojo kritiko utemeljujejo samo s posameznimi deformacijami in slabostmi, ne da bi objektivno ocenjevali dosežene rezultate in realne možnosti za nadaljnji razvoj političnega sistema. Pogosto se srečujemo tudi z idealiziranjem ureditve in prakse iz posameznih obdobij v povojnem razvoju in iz drugih političnih sistemov.

Pregled raziskav in drugih gradiv o delovanju političnega sistema in njegovih posameznih institucij dokazuje upravičeno zahtevo po poglobljenem in temeljitim kritičnem preverjanju tega delovanja. Pri tem je upravičeno v ospredju zahteva po krepitvi učinkovitosti sistema, po racionalizaciji vrste organizacijskih rešitev in prakse delovanja, po odpravljanju formalizma, administrativnega vpletanja v gospodarske in druge družbene odnose itd.

Politični sistem se je postopoma prilagajal in dograjeval z uvajanjem in razvojem samoupravljanja. Pri tem ostaja aktualna zahteva, da mora biti zgrajen

tako, da lahko postane učinkovito sredstvo v rokah delavskega razreda in vseh delovnih ljudi za uveljavljanje njihove ekonomske in politične oblasti. Oblast delavskega razreda, samoupravljanje, federativna ureditev, vodilna idejnopolična vloga zveze komunistov nasploh in posebej v okviru socialistične zveze ter delegatski sistem so nekatere temeljne značilnosti našega političnega sistema, njegova trajna opredelitev in osnova za njegov nadaljnji razvoj. Zlorabljanje zaostrenih gospodarskih in političnih odnosov za napad na ta in druga temeljna ustavna načela ni v skladu s sprejetimi dolgoročnimi usmeritvami razvoja političnega sistema v resolucijah kongresov zveze komunistov in v Kardeljevi študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«. Napačno bi bilo nasprotovati načelnim razpravam o dolgoročnejšem razvoju političnega sistema, upravičeno pa je zahtevati, da te razprave upoštevajo ne le trenutne težave in slabosti, temveč tudi dolgoročno zastavljen razvoj sistema na samoupravnih družbeno-lastniških temeljih, kot je opredeljen v navedenih dokumentih.

Temeljna usmeritev nadaljnjih razprav o političnem sistemu mora biti ugotavljanje vzrokov za prepočasno uresničevanje ustavnih rešitev ter iskanje poti in vzvode za spodbujanje doslednejšega uveljavljanja ustavnih načel. Vztrajati na temeljih ustavnih opredelitvah pa ne pomeni zavzemanja za status quo, temveč pomeni zahtevati hitrejše in doslednejše uveljavljanje političnega sistema na samoupravnih delegatskih temeljih. To usmeritev vsebuje tudi sklepni del Dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, ko pravi, da je sedanja gospodarska kriza predvsem »posledica neuresničevanja družbenoekonomskega položaja delavcev v združenem delu, ki je določen z ustavo«. Ob tem poudarja tudi, da uresničevanje tega programa »ni obramba vsega obstoječega, temveč je poziv in pogoj za akcijo, da se v sedanjih razmerah (domačih in mednarodnih) in v tej etapi razvoja spremeni sedanje stanje, da bi uresničili določeno strategijo dolgoročnega razvoja družbe«. Da bi uresničili dolgoročni program, torej ni treba spreminjati politični sistem, pač pa je nujno zmanjšati neskladje med normativnim in dejanskim na tem področju ter okrepiti učinkovitost njegovega delovanja.

Dokazovati upravičenost temeljnih ustavnih institucionalnih rešitev nikakor ne pomeni zagovarjati vse vidike njihovega praktičnega uveljavljanja, saj se v praksi posamezne institucije deformirajo, kar ima za posledico ustavi nasprotujočo prakso. Gre torej za obrambo ustavnega položaja temeljne organizacije združenega dela, ne pa tudi njenega spreminjanja v avtarkično podjetje, za obrambo ustavnega koncepta svobodne menjave dela, ne pa preorganiziranosti in birokratizacije v samoupravnih interesnih skupnostih, za obrambo ustavnega položaja republik in avtonomnih pokrajin, ne pa tudi njihovega etatističnega zapiranja, za obrambo z ustavo opredeljene vodilne vloge zveze komunistov, ne pa tudi prakso delovanja njenih vodstev, ki pogosto pomeni dejansko nadomeščanje odločitev, za katere so pristojni samoupravni, delegatski in drugi državni organi, nosilci poslovnih funkcij, organi državne uprave itd. Odločnejše spopadanje s praktičnimi deformacijami in odgovoren odnos do poseganja v sistem, kadar v normativni ureditvi ni vzrokov in spodbud za te deformacije — na teh temeljih velja presegati omenjeni dve skrajni mnenji, ki se pojavljata v zvezi s kritično analizo delovanja političnega sistema.

Politični sistem socialističnega samoupravljanja, kot je opredeljen v ustavi, izraža vodilno vlogo delavskega razreda v samoupravni socialistični družbi. Naš politični sistem moramo torej obravnavati kot obliko diktature proletariata in kot sredstvo v rokah delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri urejanju vseh družbenoekonomskih in družbenopolitičnih vprašanj. Kot takšen mora politični sistem predvsem uresničevati, utrjevati in razvijati odločilno vlogo samoupravnega združenega dela, kar pomeni bistveno razsežnost in vrednoto ter temeljno merilo za nadaljnje dograjevanje političnega sistema.

Edvard Kardelj v zvezi s tem poudarja, da je po ustavi iz leta 1974 bistveni nosilec našega političnega sistema delavec, demokratično organiziran v samoupravnem združenem delu in oprt na svoje razredne oziroma družbenopolitične

organizacije in znanost. Ustavne rešitve želijo »zagotoviti, da bi bil neposreden vpliv delavcev iz materialne proizvodnje in proizvodnje na sploh ter delavskega razreda v celoti zares prevladujoč v skupščinskem in političnem sistemu. K temu cilju je usmerjen delegatski sistem, ki naj bi postal odločilna značilnost in temelj konstituiranja in funkcioniranja skupščinskega sistema... Nova ustava z vsem tem in drugimi rešitvami bistveno utrjuje sistem socialistične demokracije, vendar ne na temeljih klasičnega buržoaznega liberalizma in profesionalnih političnih predstavnikov, marveč na podlagi samoupravno združenih delovnih ljudi in občanov v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, interesnih skupnostih, občinah itd.«.¹

Politični sistem temelji in se mora naprej razvijati na samoupravnih družbeno-ekonomskih temeljih, katerih bistvo je odločanje delavcev o celotni družbeni reprodukciji, izhodiščna temeljna točka pa odločanje delavca o dohodku v temeljni organizaciji združenega dela. »Zato je konstituiranje samoupravih družbeno-ekonomskih odnosov v vseh oblikah organizacije združenega dela na temelju dominantnega položaja združenega delavca pri odločanju o dohodku in o celotni družbeni reprodukciji temeljni pogoj za uresničevanje ekonomske in politične oblasti samoupravno združenega delavca.«² Gre torej za vprašanje, kako socialistične samoupravne proizvodne odnose graditi še odločneje in dosledneje tudi kot vir in organizacijske temelje za politično strukturo oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Ustavni koncept političnega sistema socialističnega samoupravljanja, zasnovanega na odločujoči vlogi samoupravnega združenega dela, ostaja tudi v sedanjih razmerah, deset let po sprejemu ustave, osnova za revolucionarno spreminjanje razmerja sil v korist delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Zato v sedanjih razmerah v razpravah o dograjevanju političnega sistema ne bi smela biti v ospredju zahteva po novih institucionalnih poteh vplivanja združenega dela na sprejemanje določitev delegatskih skupščin. Prav tako lahko pomeni odvrčanje od temeljnih problemov delovanja našega političnega sistema umetno ločevanje med proizvodnim in teritorialnim načelom, kolikor veljavni ustavni ureditvi nekorektno očita podcenjevanje prvega in favoriziranje drugega načela. Temeljni problem sedanjega obdobja je, kako z dograjevanjem institucionalnih rešitev, predvsem pa na podlagi okrepljene samoupravne in politične aktivnosti v praksi dosledneje uveljavljati položaj samoupravnega združenega dela, kot je opredeljen v ustavi. V zvezi s tem poudarjajo izhodišča in sklepni del Dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, da je »boj za ekonomsko stabilizacijo v bistvu boj za krepitev dejanske družbene moči in odgovornosti delavcev v združenem delu«.

Eden od elementov podcenjevanja ustavne vloge samoupravnega združenega dela v političnem sistemu se kaže pri obravnavanju vloge delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela. Temeljne organizacije združenega dela pogosto ne obravnavajo kot enega od temeljnih kamnov celotnega političnega sistema, temveč vse družbenopolitične skupnosti in njihovo delovanje od občin do federacije izpeljujejo še vedno predvsem iz krajeвне skupnosti in od občana kot prebivalca te skupnosti, ne pa od temeljne organizacije združenega dela in delavca v njej. Na to opozarja tudi veliko neskladje med politično, strokovno in znanstveno-raziskovalno pozornost, ki je posvečena samoupravnemu odločanju delavcev v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela, ter pozornostjo, ki je posvečena delovanju delegatskega sistema, zlasti na širših ravneh.

Vloga združenega dela v političnem sistemu temelji in se izraža predvsem prek delavskega sveta in delegacij temeljnih organizacij združenega dela, ki s svojim delovanjem v zborih združenega dela in zborih uporabnikov delegatskih skupščin na vseh ravneh izražajo, soočajo, usklajujejo in povezujejo interese združene-

¹ E. Kardelj, O predlogu za določanje osnutka nove ustave, Problemi naše socialistične graditve, knjiga IX, s. 417.

² M. Ribarič, C. Ribičič, Delegatski skupščinski sistem, Uradni list SRS, Ljubljana 1983, s. 373.

nega dela in na ta način prispevajo k usklajenosti vseh sprejetih odločitev z interesi samoupravnega združenega dela ne glede na to, ali gre za odločitev na krajevni, občinski, pokrajinski, republiški ali zvezni ravni. Zato je analiza uresničevanja ustavne zamisli temeljne organizacije združenega dela ter delovanja delavskih svetov in delegacij v njih temeljnega pomena za spoznavanje temeljnih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih razlogov prepočasnega uresničevanja političnega sistema v celoti.

Očitno je, da v našem političnem sistemu temeljnih premikov pri uresničevanju ustavne koncepcije tega sistema ni mogoče doseči s takšno ali drugačno prerazdelitvijo (odtujene) politične oblasti, funkcij in pristojnosti med družbenopolitičnimi skupnostmi in njihovimi organi, temveč samo na podlagi doslednejšega uveljavljanja ustavne vloge delavcev v samoupravnem združenem delu, zlasti pa pri odločanju o dohodku v temeljni organizaciji združenega dela ter pri usmerjanju tokov celotne družbene reprodukcije. Pri tem je bistvenega pomena na vseh ravneh zmanjševati odvisnost samoupravnega združenega dela od družbenopolitičnih skupnosti ter krepiti družbenoekonomske in družbenopolitične spodbude za to, da samoupravno združeno delo v večji meri prevzame odgovornost za urejanje odnosov v združenem delu in v celotni družbi. Ocenimo lahko, da se je ustava uspešnejše in hitreje uveljavljala v tistem delu, ki se je nanašal na spremembe v odnosih med družbenopolitičnimi skupnostmi, zlasti v odnosih med republikami in avtonomnimi pokrajinami ter federacijo, manj uspešno pa se uveljavljajo tiste temeljne značilnosti veljavne ustave, katerih cilj je krepitev in utrjevanje vloge in odgovornosti samoupravnega združenega dela v celotnem političnem sistemu.

Čeprav ima razvijanje in utrjevanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov znotraj temeljnih organizacij združenega dela velik pomen, pa to ne pomeni, da ni mogoče v delovanju družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij na širših ravneh doseči takšnih sprememb in premikov, ki bodo povratno pozitivno vplivali tudi na razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v združenem delu. To je mogoče zlasti prepričljivo ilustrirati na področju razširjene reprodukcije, kjer na sprejemanje vseh temeljnih investicijskih odločitev dejansko še vedno vplivajo organi družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij, zlasti pa upravne strukture skupaj s poslovodnimi strukturami v organizacijah združenega dela.

Za uveljavljanje ustavne vloge samoupravnega združenega dela v političnem sistemu je bistvenega pomena delovanje zborov združenega dela delegatskih skupščin. Novejše ocene delovanja zborov združenega dela opozarjajo na veliko razliko med ustavno vlogo teh zborov in njihovim dejanskim položajem. Ti zbori so manj uspešni od ostalih zborov delegatskih skupščin, podatki o udeležbi in drugih aktivnosti zborov združenega dela v tekočem mandatnem obdobju pa kažejo na zelo kritično stanje zlasti v nekaterih razvitejših občinah. Razlike v uspešnosti delovanja zborov združenega dela po posameznih občinah kažejo na subjektivne slabosti in pomanjkljivosti v delovanju družbenopolitičnih organizacij v temeljnih organizacijah združenega dela in delovnih skupnostih ter njihovih delegacijah. Sindikat in druge družbenopolitične organizacije in vse temeljne institucije političnega sistema morajo uveljaviti kot pomembno merilo svoje uspešnosti, kako vplivajo na uveljavljanje ustavne vloge zborov združenega dela. Ne glede na velik pomen teh zborov pa je njihovo uveljavljanje lahko dolgoročno uspešno le, če se bo vzporedno krepila tudi učinkovitost delovanja celotnega političnega sistema.

Na delovanje zborov združenega dela negativno vpliva zlasti uporabljanje nedelegatskih poti odločanja (povezovanje poslovodnih struktur z organi državne uprave ter političnoizvršilnimi organi družbenopolitičnih organizacij). V zvezi s tem postaja vse bolj aktualno tudi opozorilo, da takšne oblike pritiska, kot so štrajki, prekinitve dela, izsiljeni sestanki in podobno, spodbujajo nesistemsko reševanje problemov, ki so privedli do njih, kar lahko na določenem področju in za kratek

čas reši probleme, dolgoročno in na drugih področjih pa jih celo zaostri. Tudi to opozorilo pa velja razumeti predvsem kot poziv k doslednejšemu in bolj odgovornemu upoštevanju vsake pobude, predloga, pripombe in vprašanja delegacij in delegatov v zborih združenega dela.

Pomembno je, da v razpravi o delovanju zborov združenega dela poleg slabosti opozorimo tudi na primere spreminjanja prakse na bolje, še zlasti, če upoštevamo dolgoročni razvoj in pomen zborov združenega dela kot nosilcev tradicij pariške komune, sovetov, narodnoosvobodilnih odborov in zborov proizvajalcev. Seveda to ne bi smelo pomeniti idealiziranja prakse ali izenačevanja zamisli z realnostjo. Pomeniti pa mora, da znamo poiskati tiste začetne uspehe in premike, ki so zameetek nove prakse in spodbuda za doslednejše uveljavljanje ustavne zamisli zborov združenega dela. Med takšne pozitivne spremembe spada poglobljena obravnava zaključnih računov in izgub, problemov sporazumevanja, uveljavljanje izvozne usmeritve, izmenjavanje izkušenj v zvezi s samoupravno organiziranostjo in delovanjem samoupravnih organov med organizacijami združenega dela itd. Da pa bi lahko zbori združenega dela uspešneje uveljavljali svojo vlogo pri spremljanju uresničevanja planskih dokumentov in ciljev Dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, je treba odločneje in hitreje prečistiti dnevne rede vseh zborov in delegatskih skupščin sploh, in sicer na vseh ravneh.

Ustavni koncept in delovanje federacije pomenita drugo bistveno razsežnost in predmet številnih razprav, povezanih z razvojem našega političnega sistema. Ustavni koncept odnosov v federaciji je nastajal postopoma na podlagi dolgoletnih izkušenj povojnega razvoja, zlasti pa v obdobju 1968—1974. Ustavnemu konceptu ni mogoče očitati, da enostransko odseva razmerje sil v začetku 70-ih let ali da celo nenačelno popušča nacionalističnim pritiskom iz tega obdobja. Ustava je bila namreč oblikovana v obdobju, v katerem je bil zadan »hud poraz separatističnemu nacionalizmu«³ ter zavrženi tako predlogi o nujnosti razvoja v smeri konfederacije kot predlogi o nujnosti vračanja na centralistično — unitaristično ureditev odnosov v federaciji.

Zlasti Edvard Kardelj je v svojih delih opozarjal na nevarnosti enostranskih tolmačenj ustavnega položaja narodov in narodnosti oziroma republik in avtonomnih pokrajin. Tisti, ki enostransko poudarjajo samo prednosti samoupravnega združevanja, lahko po Kardeljevem mnenju dejansko prikrivajo unitaristične in hegemonistične težnje, drugi, ki poudarjajo federacijo samo kot zvezo v svoje meje zaprtih republik in pokrajin, pa lahko dejansko prikrivajo buržoazni nacionalizem ter etatiistični odpor proti samoupravljanju. Nesprejemljiva sta tako zvezni kot republiški etatizem. Njuna moč po Kardelju ni toliko odvisna od takšnega ali drugačnega odnosa med republikami, temveč predvsem od družbenoekonomskih odnosov. Zato je boj proti vsem nesamoupravnim težnjam temelj za boj proti republiškemu in zveznemu etatizmu. Bolj ko s presežnim delom razpolagajo delavci sami, manj sta federacija in republika le državi in bolj postajata samoupravni asociaciji proizvajalcev. Zato razvoja jugoslovanske federacije ne gre presojati skozi klasične državno-pravne teorije o federaciji in konfederaciji, ne da bi upoštevali spremembe in cilje, ki naj jih razvoj samoupravljanja prinese glede vloge države.⁴

Ustavni koncept odnosov v federaciji se tudi po desetih letih kaže kot primerna in uravnotežena podlaga za razreševanje sodobnih protislovij v mnogonacionalni jugoslovanski skupnosti. Zlasti razprave o vlogi socialističnih avtonomnih pokrajin, v katerih so se pojavljale skrajne zahteve po njihovi popolni izenačitvi z republikami oziroma po njihovem reduciranju na »avtonomijo«⁵ zno-

³ Resolucija X. kongresa ZKJ, Komunist, Ljubljana 1974.

⁴ Obsežnejše o Kardeljevih pogledih na ustavni koncept odnosov v federaciji glej: M. Ribarič in C. Ribličič, Kardeljeva zamisel družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema, DE, Ljubljana 1982, s. 307 in nasl. Drugače: J. Mirić, Sistem i kriza, izvlečki iz še neobjavljene knjige, Borba, oktober 1984.

traj Socialistične republike Srbije, so pokazale na upravičenost in dolgoročnejšo usmeritev veljavnega ustavnega koncepta.

Mnoge razprave o kritični analizi delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja poudarjajo zlasti slabosti in deformacije pri uresničevanju odnosov v federaciji in uveljavljanju ustavne funkcije republik in avtonomnih pokrajin. Te razprave nedvomno podcenjujejo splet najrazličnejših vzrokov, zlasti na družbenoekonomskem področju, ki se kažejo v zaostrovanju mednarodnih odnosov ter pri delovanju organov federacije. Kljub temu pa ni mogoče zanikati, da se ustavni koncept odnosov v federaciji uresničuje enostransko in premalo uspešno. Na ravni federacije se posebej izrazito kaže dejstvo, da se vse družbenopolitične skupnosti, od občin prek pokrajin in republik do federacije, uspešneje uveljavljajo kot oblastne skupnosti in manj uspešno v svoji samoupravni komponenti. Mnogi menijo, da se je po izvedeni reformi odnosov v federaciji celo močno okrepila etatsistična komponenta republik in avtonomnih pokrajin. Za obdobje zadnjih nekaj let lahko ugotovljamo, da se postopno krepi vloga zveznih, zlasti izvršilnih državnih organov na račun občinskih, republiških in pokrajinskih, še posebej na področju opredeljevanja pogojev za gospodarjenje.

Ko je Kardelj primerjal jugoslovansko federacijo s klasičnimi federacijami in konfederacijami, je poudarjal, da je v njej več možnosti za uveljavljanje samostojnosti narodov, »hkrati pa so širše odprti procesi integracije na vseh tistih področjih, kjer se kažejo skupni interesi narodov, delovnih ljudi in kjer so zagotovljeni pogoji za enakopravnost«.⁵ Slednja značilnost naše federacije se uveljavlja mnogo manj uspešno kot prva. To kažejo kritične analize o zastojih pri uveljavljanju samoupravne integracije združenega dela prek pokrajinskih in republiških meja, o kršitvah načela o enotnem jugoslovanskem tržišču, o neizvrševanju zveznih zakonov, o pretrganih delegatskih vezeh med samoupravo delegatsko bazo ter zboroma skupščine SFRJ ter o krepitvi vloge izvršilnih državnih organov v republikah, avtonomnih pokrajinah in federaciji. To so področja, na katerih je potrebno z aktivnejšo ustvarjalno vlogo Zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij ter subjektivnih sil v celoti, tako v republikah in avtonomnih pokrajinah kot na zvezni ravni, spodbuditi in razvijati tiste procese, ki krepijo samoupravni značaj naše federacije.

Pri tem rešitev ni mogoče iskati v spreminjanju ustavnega položaja republik in avtonomnih pokrajin, zoževanju njihovih pristojnosti ali zoževanju obsega vprašanj, o katerih se odloča na podlagi soglasja republik in avtonomnih pokrajin, temveč predvsem v krepitvi odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lastni razvoj, za delovanje in razvoj federacije in za spodbujanje samoupravne integracije, temelječe na realnih proizvodnih, ekonomskih in drugih interesih združenega dela, neodvisno od republiških in pokrajinskih meja. Prav tako rešitev ni mogoče iskati na relaciji federacija—republike in avtonomni pokrajini, to je v takšni ali drugačni prerazdelitvi odtujene državne oblasti, temveč le v krepitvi samoupravnega položaja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi na vseh ravneh samoupravnega in družbenopolitičnega organiziranja.

Tretji vidik, ki spodbuja številne zavzete in celo razgrete polemike v razpravah o razvoju in preobrazbi našega političnega sistema, se nanaša na njegovo nadaljnjo demokratizacijo. V tem okviru so v središču pozornosti zlasti taka vprašanja, kot so volilni sistem in kadrovska politika, osebna in kolektivna odgovornost, vloga družbenopolitičnih organizacij itd.

Ustavimo se samo ob nekaterih vprašanjih volilnega sistema. Značilno je, da se tudi v teh razpravah izrazito kažejo nekatere slabosti, kakor jih poznamo iz razprav o delovanju političnega sistema. Ena od teh slabosti je, da naš volilni sistem površinsko primerja z drugimi volilnimi sistemi, predvsem po nekaterih zunanjih znakih, podobnostih in razlikah, ne da bi pri tem upoštevali razlike

⁵ E. Kardelj, Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb, Komunist, Ljubljana 1973, s. 380, 381.

v družbenoekonomski in družbenopolitični ureditvi. Druga slabost je, da obravnavajo volilni sistem kot poseben in samostojen sistem, pri čemer zlasti zanemarijajo vključenost in odvisnost volitev od uresničevanja delegatskega sistema. Tretja slabost je, da so večkrat pomešani vzroki in posledice težav in deformacij. Tako se pogosto sicer upravičena kritika prakse, ki je v izrazitem nasprotju z ureditvijo v ustavi in volilni zakonodaji, sprevača v kritiko koncepta veljavne normativne ureditve. Četrta slabost dosedanjih razprav je pomanjkljivo poznavanje funkcije volitev v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja ter vzročnih zvez med temeljnimi načeli tega sistema in konkretnimi izpeljavami volitev. Pavšalne kritike zapletenosti našega volilnega sistema pogosto nastajajo tedaj, ko te kritike ne razlikujejo med neupravičenim kompliciranjem kandidacijskega postopka in volitev ter nepotrebnim ohranjanjem ostankov tradicionalnih volilnih sistemov in med konsistentnimi in logičnimi izpeljavami volilne procedure, ki dosledno izhajajo iz samoupravne delegatske narave našega političnega sistema.

V nadaljnjih razpravah o volilnem sistemu velja argumentirano zavračati zahteve in predloge, ki pomenijo vračanje k politično predstavniškemu sistemu in niso združljivi z bistvenimi značilnostmi političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Zavrtni velja tiste predloge za spreminjanje normativne ureditve volitev, ki zanemarijajo nekatera temeljna načela našega političnega sistema. Gre za celo vrsto predlogov, ki ne upoštevajo z ustavo opredeljene vloge delavcev v temeljni organizaciji združenega dela, funkcij temeljnih delegacij, vloge občin oziroma komunalnega sistema, vloge družbenopolitičnih organizacij v našem političnem sistemu ter vloge republik in avtonomnih pokrajin oz. z ustavo opredeljenih odnosov v federaciji.

Zlasti se velja kritično spopasti z mnenji, ki skušajo dokazovati načelne prednost neposrednih volitev pred tako imenovanimi posrednimi delegatskimi volitvami ter prednosti stalnih delegatov pred zamenljivimi.⁶ Pri iskanju odgovora na te in druge dileme dograjevanja in nadaljnjega razvoja volilnega sistema je nujno treba izhajati iz temeljnih sprememb, ki jih je na področju volitev prinesla uvedba delegatskega sistema in jih lahko na strnjen način označimo takole: delegatske volitve v socialističnem samoupravnem sistemu ne izhajajo od posameznika kot abstraktnega političnega državljana, temveč izhajajo iz združenega delavca, ne opravljajo se v posebnih teritorialnih volilnih enotah, temveč v samoupravnih življenjskih in proizvodnih družbenih skupnostih, niso več klasična politična svoboščina državljana, temveč postajajo izraz pravice združenega delavca, da upravlja pogoje in rezultate svojega dela ter tokove celotne družbene reprodukcije, niso sredstvo za spreminjanje ljudske volje v predstavništvo manjšine, temveč postajajo sredstvo neposrednega izražanja, soočanja, povezovanja in usklajevanja interesov delovnih ljudi v samoupravnih in družbenopolitičnih skupnostih. To so nekatere posebnosti volitev v delegatskem sistemu, ki se izražajo v urejanju vseh bistvenih vprašanj, od kandidacijskega postopka do volitev delegacij in delegiranja delegatov v skupščine, od volilnega postopka do pravic delegatov v skupščinah, od upoštevanja klasičnih volilnih načel do oblikovanja novih, zlasti pa glede razmerij med delegati in njihovo samoupravno delegatsko bazo. Brez upoštevanja teh značilnosti tudi ni mogoče ustvarjalno dograjevati in spreminjati volilnega sistema.

Na področju volilnega sistema pa temeljni problem ni dograjevanje normativnih rešitev, temveč spreminjanje veljavne prakse in odpravljanje kršitev, deformacij in odstopanj od normativne ureditve. Nadaljnje uveljavljanje volitev je odvisno predvsem od tega, kako uspešno se uveljavljajo ustavna načela na naslednjih treh področjih:

— uveljavljanje ustavne vloge družbenopolitičnih organizacij kot notranje gibalne sile celotnega političnega sistema ter kritika in odpravljanje prakse, ko

⁶ Prim. Analiza ostvarivanja delegatskih odnosov u delegatskom skupštinskom sistemu (nacrt), Skupština SFRJ, Beograd, maj 1984, s. 31, 34.

organi in neformalne oblike organiziranja družbenopolitičnih organizacij nadomeščajo ustavno vlogo delovnih ljudi in njihovih delegacij;

— doslednejše uveljavljanje načel kadrovske politike, kot so vertikalna rotacija, dekumulacija funkcij, dosledno uveljavljanje osebne in kolektivne odgovornosti, poročanje o delu, kritika, odpoklic, interpelacija, vprašanja zaupnice, odstop, izboljševanje socialne in starostne strukture delegatskih teles itd.;

— doslednejše uveljavljanje delegatskih razmerij od delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti do skupščine SFRJ ter okrepitev nadzorne funkcije delegatskih skupščin nad delovanjem odgovornih organov.⁷

V dosedanjih razpravah o vlogi zveznega zbora⁸ se zlasti premalo upoštevajo izkušnje in argumenti iz poglobljenih, dolgotrajnih, večkrat zelo polemičnih, vendar morda ravno zaradi tega tudi vsebinsko bogatih razprav o strukturi, pristojnostih, organizaciji in načinu sprejemanja odločitev v zveznem zboru skupščine SFRJ pred desetimi leti. Nikakor ne bi smeli biti dogmatsko obremenjeni z vsebino ustavne diskusije, vendar menim, da lahko zahtevamo, da morajo biti sedanje razprave v vsebinskem smislu nadaljevanje in razvijanje takratnih razprav in nikakor ne njihovo ponavljanje in vračanje na že presežene dileme. Jasno je, da ne gre samo za podcenjevanje in nepoznavanje ustavnih razprav, temveč tudi za nasprotovanje ustavni zasnovi političnega sistema socialističnega samoupravljanja, delegatskega sistema, z ustavo opredeljenim odnosom v federaciji, ki po mnemu nekaterih ne ustrezajo spremenjenim družbenoekonomskim in političnim odnosom v Jugoslaviji.

V zadnjem času poskušajo nekateri ustavno zasnovo zveznega zbora enostransko razlagati na takšen način, kot da je zamišljen kot zbor združenega dela na zvezni ravni, in pozabljajo, da v ustavni razpravi predlog o oblikovanju takšnega zbora ni bil sprejet. Obrazložitev je zelo prepričljiva in jasna: ne bi bilo smiselno oblikovati v skupščini SFRJ dva zbora, od katerih bi eden zastopal republike in pokrajini (torej nacionalni element), drugi pa združeno delo (torej razredni element). S tem bi namreč republike in pokrajini v zboru republik in pokrajin nastopale kot klasične političnoteritorialne oziroma državne skupnosti in na takšen način bi z ustavo konstituirali permanenten in v mnogočem umeten konflikt med enim in drugim zborom. Iz ustave in njenih obrazložitev, tako uradnih, Kardelevih in strokovnih, izhaja, da je tudi zvezni zbor izraz mnogonacionalne strukture naše federacije in zastopnik delovnih ljudi v krajevnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah; torej ne samo zastopnik interesov združenega dela. O tem pričajo tudi nekatere specifične rešitve, npr. paritetna sestava in možnost posebnega postopka na predlog delegatov iz ene republike oziroma avtonomne pokrajine.

Zato menim, da so nekatere pojavne oblike, načini delovanja zveznega zbora in uresničevanje delegatskih odnosov v tem zboru glede na samoupravno delegatsko bazo neupravičeno tarča stalne kritike, ki ponavlja, da gre za neupravičeno posnemanje načina dela zbora republik in pokrajin. Nesporno je in zelo velikokrat je bilo po XII. kongresu ZKJ ponovljeno, da prakse odločanja s soglasjem republik in pokrajin ne smemo širiti prek tistih meja, ki jih določa ustava SFRJ. Toda predaleč gredo kritike, ki napadajo vsak poizkus organiziranega nastopanja delegatov posamezne republike ali avtonomne pokrajine in vsak poizkus uresničevanja stalnega in kontinuiranega sodelovanja teh delegatov z republiško oziroma pokrajinsko skupščino. Samoupravna delegatska baza zveznega zbora je zelo široka in kompleksna; v njej imajo svoje pomembno mesto tudi tisti sestanki oziroma konference delegacij cele republike, ki jim pravimo zbori republiške skupščine. Menim, da stališče o tem, da ne vemo, kaj je pravzaprav delegatska baza zveznega zbora, večkrat izhaja iz slabega poznavanja ustavne zasnove zveznega

⁷ Obsežneje glej: F. Grad in C. Ribičič, Volitve v delegatskem sistemu, Uradni list SRS, Ljubljana 1984.

⁸ Obsežneje o tem glej: Razprava o vlogi zveznega zbora, Teorija in praksa št. 1—2/1984.

zboru pa tudi delegatskega sistema v celoti. Še zlasti to velja za predloge, ki poskušajo na vsak način najti čimbolj konkretno določeno delegatsko bazo zveznega zbora, ki bi usmerjala delegate v zveznem zboru z obvezujočimi smernicami, podobnimi tistim, ki jih dobivajo delegacije v zboru republik in pokrajin, samo da v tem primeru ne bi smele biti oblikovane na republiški oziroma pokrajinski ravni.

Kljub temu, da se mnogi s tem ne strinjajo, vendarle trdim, da je mogoče tudi v okviru zveznega zbora govoriti o delegacijah republik in avtonomnih pokrajin; seveda ne kot o delegacijah republiških in pokrajinskih skupščin, temveč kot o delegacijah celotne samoupravne in družbenopolitične strukture posamezne republike in pokrajine. Ni torej nevarno, če republiška skupščina oblikuje mnenja in predloge kot delegatske smernice za delo delegatov v zveznem zboru, čeprav je lahko nevarno, če jih oblikuje samo ta skupščina ali celo njen izvršni svet, še bolj nevarno pa je, če se poskušajo te smernice uveljaviti kot obvezne v smislu imperativnega mandata.

Menim, da ne bi smeli preveč poudarjati poslovniske in druge spremembe odnosov med obema zboroma skupščine SFRJ. Jasno je namreč, da je zavestno prišlo do zelo stroge delitve pristojnosti in do zelo različnega načina sprejemanja odločitev v obeh zborih skupščine SFRJ. Te temeljne opredelitve ne bi smeli zanikati s pretiranim poudarjanjem vloge »zainteresiranega« (nepristojnega) zbora ali z drugimi oblikami sodelovanja obeh zborov. Gre samo za opozorilo o možnih nevarnostih, kajti verjetno je danes premalo sodelovanja in koordinacije delovanja med obema zboroma skupščine SFRJ.

Glede na omenjeno ni sprejemljiva ocena, da je potrebno korenito spremeniti volilni sistem za zvezni zbor. To seveda ne pomeni, da zanikam kakršnekoli možne izboljšave tega sistema, temveč le to, da do sedaj nismo prišli do prepričljivih argumentiranih predlogov, ki bi izhajali iz samoupravnega delegatskega sistema in z ustavo opredeljenih odnosov v federaciji kot tudi iz zapletenosti in kompleksnosti široke samoupravne delegatske baze, ki se mora izraziti v zveznem zboru.

Ko nasprotujem pomembnejšim spremembam glede volitev delegatov za zvezni zbor, sem pod vplivom najrazličnejših predlogov, ki so se pojavljali v ustavni diskusiji pred desetimi leti. Iz teh in kasnejših razprav bi lahko konstruirali rešitev, ki bi morda strogo teoretično gledano popolneje in celoviteje izrazila celotno samoupravno delegatsko bazo tega zbora, vendar bi bila takšna rešitev bistveno bolj zapletena. Z vidika samoupravne delegatske baze za zvezni zbor bi se namreč lahko opredelili za to, da se po opravljenem kandidacijskem postopku o listi kandidatov na določen način izjavljajo najprej člani temeljnih delegacij in nato delegati v zborih občinske in republiške skupščine ter da se končno o izvolitvi izjavljajo še neposredno delovni ljudje in občani. Menim, da bi s takšnim ali kakšnim drugim, nujno bolj enostranskim predlogom ne mogli razrešiti niti enega od bistvenih problemov delovanja zveznega zbora, njegovih odnosov do drugih organov federacije niti ne vprašanja uresničevanja odgovornosti delegatov v tem zboru. Poleg tega se vsi navedeni subjekti ustrezno vključujejo v kandidacijski postopek za zvezni zbor skupščine SFRJ.

Pri tem pa je treba tudi upoštevati, da v našem političnem sistemu volilni sistem ni osamosvojen, temveč so volitve podrejene uresničevanju delegatskega sistema kot hrbenice celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Zaradi tega bi morale abstraktne razprave o »demokratizaciji« volilnega sistema zamenjati konkretna razmišljanja o tem, ali normativna ureditev in volilni procesi v praksi prispevajo k vzpostavljanju in uresničevanju delegatskih razmerij. V zvezi s tem bomo morali, vsaj dolgoročno gledano, ponovno analizirati, ali (in v katerih segmentih našega celotnega delegatskega skupščinskega sistema) je potrebno, možno in realno širše uveljaviti institucijo zamenljivega delegata. Osebnostno menim, da je to institucijo najtežje uveljaviti ravno v zveznem zboru (mnogo lažje v zboru republik in pokrajin), vendar je to edina pomembnejša sprememba

volilnega sistema za zvezni zbor, ki se mi zdi — vsaj perspektivno gledano — sprejemljiva.

Posebno pozornost bi morali nameniti analizi izkušenj pri uresničevanju ustavnih in zakonskih določb o kandidacijskem postopku za zvezni zbor. Menim, da se pri praktičnem uresničevanju tega postopka ohranjajo pomembni elementi predstavnosti in odtujenosti oziroma razlaščenja vloge temeljnih delegacij. Člani temeljnih delegacij in delegacije družbenopolitičnih organizacij morajo namreč tudi dejansko postati temeljni nosilci kandidiranja. Menim, da pri tem ni odločilna niti etapa predlaganja možnih kandidatov niti etapa končnih volitev v zborih občinskih skupščin. Odločilni trenutek celotnega volilnega procesa je selekcija možnih kandidatov in določanje končne (v praksi po pravilu zaprte) liste kandidatov. Te pravice nikakor ne bi smeli imeti v svojih rokah samo izvršilno-politični organi družbenopolitičnih organizacij in koordinativna telesa Socialistične zveze, temveč je to predvsem stvar usklajevanja stališč med delegacijami in njihovimi delegati na občinski in republiški kandidacijski konferenci. Že iz ustave jasno izhaja, da predlaganje in določanje kandidatov ni stvar organov Socialistične zveze, temveč delovnih ljudi in občanov v organizacijah Socialistične zveze in sindikata. Toda šele s spremembami zakona o volitvah in odpoklicu delegatov v zvezni zbor in s spremembami slovenskega zakona o volitvah in delegiranju v skupščine iz leta 1978 je to ustavno načelo dosledneje uresničeno (glede sestave kandidacijskih konferenc). Kandidacijske konference niso več konference Socialistične zveze oziroma sindikata, temveč so sestavljene iz novoizvoljenih temeljnih delegacij in delegacij družbenopolitičnih organizacij oziroma njihovih delegatov. Menim, da bi demokratizacija pri selekciji možnih kandidatov do določene mere prispevala k ustreznejši socialni sestavi delegatov v zveznem zboru skupščine SFRJ, pa tudi h kasnejšemu vzpostavljanju trdnjših delegatskih odnosov med izvoljenimi delegati in temeljnimi delegacijami.

Posebno analizo zahteva tudi praksa, da organi družbenopolitičnih organizacij zunaj temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti večkrat predlagajo v sestavo delegacij teh organizacij in skupnosti posamezne kandidate, ki naj bi opravljali delegatske funkcije na širših ravneh oziroma postali nosilci najpomembnejših funkcij v delegatskih skupščinah. Dobra stran takšne prakse je v tem, da več takšnih funkcionarjev najprej dobi temeljno verifikacijo delovnih ljudi v temeljni samoupravni organizaciji oziroma skupnosti, ker se vse preveč funkcionarjev voli izmed delegatov v družbenopolitičnih zborih. Slaba stran predlaganja oziroma vsiljevanja posameznih kandidatov v temeljne delegacije od zgoraj, še zlasti takrat, kadar gre za neaktivne člane samoupravnih organizacij oziroma skupnosti, lahko ponekod prispeva k določanju zaprtih kandidatnih list ter destimulira zanimanje najširšega kroga delovnih ljudi za rezultate volitev. Menim torej, da je možno s postopno demokratizacijo kandidacijskega postopka, v katerem bodo postali delegacije in delegati odločilen dejavnik pri predlaganju, selekciji možnih kandidatov in odločanju o tem, ali bo kandidatna lista odprta ali zaprta, doseči mnogo več kot s kakršnokoli normativno spremembo volilnega sistema.

Revolucionarna potencia ustavnega koncepta odnosov v federaciji v sedanjih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih razmerah se večja. Vračanje k njej, oziroma njeno doslednejše in celovitejše uveljavljanje, brez popuščanja separatističnemu nacionalizmu ali unitarističnemu centralizmu, je edini trdni temelj, na katerem je mogoče uspešno razreševati mednacionalne odnose, krepiti učinkovitost federacije hkrati z učinkovitostjo delovanja celotnega političnega sistema ter odločujočo vlogo samoupravnega združenega dela v njem.

Summary

SOME QUESTIONS OF THE FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF A POLITICAL SYSTEM WITH SPECIAL REFERENCE TO THE ROLE AND ACTIVITIES OF THE FEDERATION

The author presents some urgent problems of the functioning of the Federation as they emerge in the framework of the ongoing critical analysis of the functioning of the political system of socialist self-management. In doing so, he calls attention to the extreme standpoints that have been voiced especially in regard to the constitutional concept of the political system and also concerning the constitutional conception of relations within the Federation. In this respect, he states that the differences involved are considerably less prominent in evaluating the actual state of affairs, but are greater in discussing the reasons for the weaknesses of practical nature and the ways of eradicating them. The author believes that the discussions about revisions of the political system ought assert an extremely responsible attitude to the Constitution and the revisions thereof, which, however, is certainly not intended to mean that the progressiveness and suitability of the constitutional solutions are to ensure and defend any practice that is explicitly opposed to them. Not is the author's opinion intended to mean that the need for any revisions and amendments to the normative regulation of the political system is subject to an aprioristic denial.

A substantial part of the paper is devoted to the constitutional role of self-management associated labor within the political system. The author draws attention to a smattering knowledge of the system and to the insufficient practical implementation of the regulations of this system. The latter problem has recently been sharply outlined in the discussions as to the role of the chambers of associated labor and of the Federal Chamber of the Assembly of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

In speaking about the development of the Federation, the author stresses the importance of strengthening the responsibility of the republics and autonomous provinces for the functioning and further development of the Federation, and for the stimulation of such self-management integration in Yugoslavia as is based upon the real production, economic and other interests of associated labor. The solution is not to be sought in a redistribution of some kind or other of the alienated power between the republics and the two provinces, but rather in the consolidation of the self-management socioeconomic status of the working class and of all the working people, carried out on all the levels of the organization self-managing and sociopolitical entities.

The author also analyzes the discussion about the election system, emphasizing the exaggerated expectations — especially clearly expressed in this very sphere — of results from normative actions, and the underestimation of the possibilities provided by the democratization of personnel policy and by a more consistent fulfillment of the constitutional role of sociopolitical organizations in the nominating procedure. The author provides a more detailed analysis of the proposals for revisions in the matter of establishing the Federal Chamber of the Assembly of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, by way of illustrating the fact that those who made the foregoing proposals do not pay sufficient attention to the development, aims, and the essence of constitutional solutions, and consequently often reopen discussion of the dilemmas that have long been settled. It is in the discussions about the formation and role of the Federal Chamber that the author also perceives, first, tendencies toward changing constitutionally-defined relations within the Federation, and second, the underestimation of the role that is within the political system constitutionally vested in the republics, communes, and basic organizations of associated labor.

Although not denying the possibility of amending the solutions that are presently in force, the author nevertheless concludes by underscoring the revolutionary character of the constitutionalized concept and the importance of restoring and implementing it more consistently.

Dušan Dragosavac

AKTUALNI NACIONALNI PROBLEMI U JUGOSLAVIJI*

I

Savremena svjetska ekonomska i politička kriza jedna je od najdubljih kriza poslije drugog svjetskog rata. Ona nije mogla mimoći Jugoslaviju. Kriza je zahvatila sve zemlje i sve sektore od ekonomike, ideologije, kulture, zaoštrila socijalne i nacionalne probleme. Na XII kongresu je konstatovano da rukovodeće snage u Jugoslaviji nisu dovoljno izvukle iskustva iz krize krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Ili je to više rađeno na političkom, ali znatno manje na ekonomskom planu. Na XII kongresu su usvojene osnove ekonomskog programa stabilizacije, ali se ne bi moglo reći da je Savez komunista Jugoslavije, a posebno njegovo rukovodstvo i svi skupa kao revolucionarna organizacija to shvatili kao zadatak u vršenju svoje dužnosti i pojačane odgovornosti. Može se reći da je u jednom dijelu to shvaćeno kao signal za paniku, apatiju i za rezignaciju. Još se uvijek dovoljno ne shvaća da je u teškoj situaciji odgovornost veća, pogotovo rukovodstva SKJ i drugih rukovodećih snaga.

Suočeni smo sa velikim raskorakom između strateških opredjeljenja i akcione sposobnosti rukovodstava. To negativno djeluje i otežava sagledavanje naših snaga, radničke klase, radnog seljaštva, inteligencije, omladine itd. To otežava da se uspješno rješavaju socijalni i nacionalni problemi. Preti opasnost da zado-minira ideologija krize u kojoj je Savez komunista, privreda, omladina, moral, kultura, svest, sve u krizi. Ako se problemi ne rešavaju to postaje opasno demobilizatorsko. Ekonomska i politička kriza je zaoštrena. Teško je reći da li je na vrhuncu i da li je na pomolu pozitivan trend.

Ta pogoršana situacija nastupila je nakon jednog relativno dužeg pozitivnog procesa koji nije išao pravolinijski, razvoja socijalizma, dekolonizacije, detanta, pozitivnog trenda ekonomskog rasta u svijetu.

Novi vidovi zavisnosti pojedinih zemalja se ostvaruju, pre svega, kroz dominaciju finansijskog kapitala, monopol tehnologije, naoružanja. Sve to vrše imperijalističko-hegemonističke snage koje dovode u pitanje suverenitet i ravnopravnost zemalja i naroda. Pojačana je aktivnost klero-nacionalističkih krugova.

Trka u naoružanju dalje se ubrzano nastavlja, iako rastu pokreti za mir širokih narodnih slojeva gotovo u svim zemljama. Ali oni bar u ovom momentu nisu mogli da spriječe pojedine vlade da nastavljaju trku o naoružanju. Sve se to dešava i u blizini nas, pošto je svijet povezan i međuzavisan, odražava se i na nas.

Mi smo nakon dužeg perioda uspješnog razvoja pogođeni svjetskom situacijom u ekonomici, s obzirom na našu zaduženost i daljnjim naporima za jačanje odbrane. Zaoštrjeni su problemi disproporcija u ekonomici, nedovoljne optimalizacije ekonomike na nivou Jugoslavije, optimalnijeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada. Nepovezanost udruženog rada, zanemarivanje razvoja društveno-političke ustavne komponente dovelo je do jačanja uloge države u ekonomiji. Otežavalo vođenje ekonomske politike na bazi ekonomskih zakonitosti, koje se, pošto se nije vodilo i ne vodi dovoljno o njima računa svete. U kriznoj svjetskoj ekonomskoj i političkoj situaciji postoji jedan sektor industrijske proizvodnje koji napreduje, a to je sektor naoružanja. To dovodi da vojno-industrijski kompleks utiče na politiku u raznim zemljama. Negdje je u sprezi sa vladama, a negdje

* Članek je del predavanja z istim naslovom, ki ga je imel dr. Dušan Dragosavac na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 21. 6. 1984.

diktira politiku. Taj vojni faktor politički dobija na značaju sve više u posljednje vrijeme.

To u mnogome i nas ekonomski pogađa, pre svega, kroz poziciju dolara, kroz kamate, a i s time što moramo održavati svoju odbranu na određenom nivou. Moramo držati visoku budnost, angažovati stanovništvo u raznim vježbama.

Ne bi se moglo reći da još uvijek to sve imamo dovoljno u vidu. Nema uspješne aktivnosti u rješavanju ekonomskih i idejno-političkih problema. Istina, sve je to sagledano na XII kongresu, donijet je i Stabilizacioni program. U stanovništvu je to dobro primljeno. Velik broj našeg naroda, a pogotovo radnih ljudi u udruženom radu na sve to ispravno reagira, ali još se u cjelini nije shvatila situacija niti se smoglo snage da se prema njoj primjerno ponaša, rukovodi i vodi akcija primjerna situaciji.

Iako ozbiljnije društvene snage nemaju interesa za destabilizaciju Jugoslavije u cjelini, jer svi imaju problema i mnogo otvorenih frontova, ali nastoje pokušajima sa raznih strana jačati svoje pozicije u Jugoslaviji. Posebno treba istaći razdor u komunističkom i radničkom pokretu, stvaranje drugih komunističkih partija tamo gdje one ne odgovaraju rukovodstvu za koje smatra da mu pripada vodeća uloga među komunistima u svijetu.

Radnička klasa i njena partija, radno seljaštvo, inteligencija, radni ljudi, nacije i narodnosti, ne grade viziju svoje budućnosti na idili prošlosti. Bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije ima duboke korijene u težnjama i borbama naroda i narodnosti protiv raznih izrabljivača, hegemonističkih, imperijalističkih pritisaka. Izrabljivačke su klase, to se ne smije zaboraviti i u prošlom ratu, kao kvislinzi okupatora zapalile vlastiti krov nad glavom. Nasuprot tome, plemenite težnje naših radnih ljudi, naroda i narodnosti pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije na čelu sa Titom, pod parolom bratstva i jedinstva, razvijale su narodnooslobodilačku borbu i socijalističku samoupravnu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti na programu svoje socijalističke budućnosti.

Ne treba zatvarati oči pred činjenicom da u jugoslovenskom društvu postoje različite protivrječnosti, od klasnih do onih koje proizilaze iz robne proizvodnje i tržišta, od suprotnosti između radnog i neradnog dohotka, od potrebe razvijanja i usavršavanja nagrade prema radu, ali i socijalističke solidarnosti.

Različiti društveni problemi kod nas, pošto smo višenacionalna zajednica se redovno ispoljavaju i kao nacionalni.

Pošto je jugoslovensko društvo klasno i relativno još uvijek na niskom nivou razvoja u njemu egzistiraju klasne protivrječnosti. A pošto višenacionalna zajednica egzistiraju različita i nacionalna proturječja. Zatim, protivrječja između razvijenoj republika, pokrajina, razlike između grada i sela, razlike iz podjela rada. Iako to sve nema težinu starih protivrječnosti, ono još egzistira i može se manifestirati u starim ali i novim oblicima ako se uspješno ne razvija novo.

Društveni razvoj nije nikad tekao a i niti će u buduće teći bez teškoća, a pogotovo ne na sadašnjem i ovakvom nivou razvoja proizvodnih snaga, postojeće socijalne strukture društva, postojeće društvene i klasne unutarne a posebno vanjske konstelacije. Kriza nije samo u tome što su se zaoštrili mnogi problemi, već još više, ako nema sposobnosti da se problemi uspješno rješavaju. Prema tome, bitno je probleme ispravno uočiti a još bitnije ispravno usmjeriti subjektivne socijalističke snage u afirmaciji istorijskog interesa radničke klase, jer su ti interesi istovremeno interesi svih radnih ljudi, svih naroda i nacija. Oni su osnova za afirmaciju nacionalnih vrednosti i istovremeno pretpostavka uspješne borbe protiv nacionalizma. Na historijskom interesu radničke klase mogu da se uspješno rješavaju i socijalni i nacionalni problemi. Historijski interes radničke klase nije u tome da sebi podčini druge, nego da prevaziđe eksploataciju i ostvari ravnopravnost radnih ljudi i građana.

U jugoslovenskom društvu još uvijek je problem a pogotovo u nekim pokrajinama i republikama, stvaranje radničke klase. Taj proces još nije završen. Još uvijek ima i seljaka i drugih koji će prelaziti u radničku klasu, u društveni sektor

privrede, ali se istovremeno vrši kvalitativna promjena kod svih kroz samoupravljanje, političku aktivnost, u Socijalističkom savezu i drugim društveno-političkim organizacijama u ravnopravne radne ljude koji se oslobađaju eksploatacije i dominacije i koji spajaju radne i samoupravne funkcije.

Osnova za prevazilaženje najamnog rada, a prema tome i ukidanje klase proletera može se postići samo kroz uspješnu izgradnju integriranog i povezanog udruženog rada. To je osnova na kojoj mogu uspješnije organizirane socijalističke snage od kojih se treba polaziti da bi se prevladavali najgrublji antagonistički elementi klasnog društva, da bi se brže napredovalo ka besklasnom društvu.

U tome se isprepliću i viši i niži oblici. Viši sadrže niže i viši moraju polaziti od nižih, ne može ih se preskakati. Savez komunista treba osvetljavati i razrješavati ta protivrječja marksističkom analizom, i organizovanom akcijom, pa je neobilazna uloga drugih društvenih organizacija, čitavog saveza.

Delegatski sistem u rješavanju društvenih problema mora biti efikasniji da bi pokazao prednost pred građanskim višepartijskim sistemom i državnim etatizmom, kako bi omogućio ne samo formalno već stvarno više demokratskih mogućnosti od građanskog i državnog etatističkog sistema.

Presudno je pitanje pri tome, da li se organizirane socijalističke snage aktiviraju na kursu razvoja socijalističkog društva. Ti problemi su stalno otvoreni i svakodnevno prisutni pa ih treba organizirano i sistematski rješavati u svim ćelijama društva, od osnovne organizacije udruženog rada, u privredi i drugim sferama rada, u delegatskom sistemu od mjesne zajednice, svih društveno-političkih organizacija, komune, republike i federacije. To je linija koja može voditi temeljitoj transformaciji društva u Marksovu »slobodnu asocijaciju proizvođača«.

Centralno pitanje u ovom trenutku i dugo će još biti realizacija Zakona o udruženom radu. Radi se o daljnjem razvoju samoupravljanja, o problemima koji su stavljeni na dnevni red ne samo programski, filozofski nego i sasvim konkretno.

U ovom trenutku Savez komunista Jugoslavije i dve druge organizovane socijalističke snage imaju obavezu s jedne strane da osnovne organizacije udruženog rada obogate materijalom i drugim socijalističkim sadržajima, a s druge, da udružuju rad u cjelini društvene reprodukcije. U realizaciji tih zadataka se društvene, političke snage susreću i susretati će se sa raznim klasnim otporima i sa neshvatanjima i nekih socijalistički orijentiranih snaga koji promatraju samo jednu stranu tog problema, i vode organizaciju udruženog rada, kao konačan izoliran oblik i sam sebi dovoljan, a koji pogoduje grupno-svojinskim elementima.

S druge strane, treba se boriti i protiv shvaćanja koji zanemaruju osnovnu organizaciju udruženog rada, vide samo određene cjeline na nivou grane, regije, republike ili Jugoslavije, pa se u vezi s tim nameću i različite dileme, tko je za osnovnu organizaciju, a tko za integraciju. Ko je za jedinstvo a tko za dezintegraciju Jugoslavije. Međutim, to nisu prave dileme jer je sasvim sigurno da se zadovoljavajući rezultati mogu postići samo ako se te dvije komponente istovremeno razvijaju, vodeći računa o njihovom socijalističkom sadržaju. Bitno je postići da se nalaze najbolja materijalna in institucionalna rješenja za osnovnu organizaciju udruženog rada jer je to osnova od koje se mora poći, bez koje se ne može udruživati rad ni u pojedinim granama ni u tzv. reprodukcijom cjelinama, ni u cjelokupnom društvu. Isto tako efikasnosti u privredi i u društvu u cjelini ne može biti bez samoupravnih povezanih osnovnih organizacija udruženog rada, a bez toga ne može biti efikasne društvene reprodukcije, ako njen nosilac nije integriran i povezan udruženi rad. Bez udruživanja rada i sredstava i razvoja samoupravljanja ne može se prevladati ni klasične funkcije države. Stoga je danas za Jugoslaviju udruživanje rada suštinsko pitanje. Tko na tome ozbiljno radi, mora polaziti od osnovne organizacije u njoj razrješavati društvene probleme i boriti se protiv privatnih i grupno-svojinskih odnosa, da bi se na tom temelju gradio i cjelovit sistem udruženog rada privrede i društva. Bez samoupravno udruženoj i integriranog rada stalno će se reproducirati i voditi međusobnu borbu grupno-vlasnički i državno-etatistički elementi iscrpljujući se u međusobnoj borbi s anti-

socijalističkih pozicija, težeći da za svoje stavove pridobiju i Savez komunista i druge društveno-političke organizacije.

Sada su naglašeni s jedne strane, grupno-svojinski elementi i privatizacija u mnogim osnovnim organizacijama udruženog rada, s druge državno-etatistički elementi koji upravljaju gotovo sa čitavom proširenom reprodukcijom. To otežava razrješavanje i drugih društveno-političkih, socijalnih i nacionalnih problema. A to sa svoje strane negativno utiče na jedinstvo Saveza komunista u kome se takođe sukobljavaju i biju dve tendence. Ona centralistička, koja u demokratskom centralizmu vidi samo centralistički element, i ona druga koja demokraciju koristi za svoje sebične interese. To dovodi u Savezu komunista do frakcionaštva, do federalizacije ili centralizacije. To dovodi da u Savez komunista prodire državno-etatistička svijest, državno-etatistička ideologija, nacionalizam.

Sada je u društvu naglašen državni elemenat državnost, a zapostavljen je i nerazvijen društveni aspekt društveno-političkih zajednica. To je dovelo i dovodi do toga, pošto je država uglavnom izvlastila radničku klasu od najprogresivnije društvene funkcije, proširene reprodukcije, da se nalazimo u situaciji da bi Savez komunista morao poduzeti mjere da zaštiti našu radničku klasu i radne ljude od njihove države, ali istovremeno pošto je država uzimajući na sebe i one zadatke koje ona ne može da vrši, svela se u probleme suviše velikog intervencionizma i nemoćna, da bi pomoću udruženog rada trebalo štiti i našu državu od različitih neprijateljskih snaga, a pre svega, njene vlastite nemoći. Zadatak je Saveza komunista da zajedno sa radnicima izvlasti državu od proširene reprodukcije da bi država mogla uspješnije da vrši svoju funkciju u borbi protiv raznih klasnih neprijatelja, uključujući ovdje rasizam i klerofašisoidni nacionalizam.

To znači da je pred nama problem kako afirmirati društveni karakter sredstava za proizvodnju, razvijati samoupravljanje i vješto omogućiti da radni ljudi u društvenom sektoru privrede i vanprivredne sfere iako različitih profesija i oblika rada, kroz društvenu podjelu rada sve više afirmiraju radni dohodak i na njem zasnovanu ljudsku i nacionalnu ravnopravnost. Ukoliko svjesne socijalističke snage afirmiraju socijalistički karakter sredstava za proizvodnju i razvijaju društveno samoupravljanje, može se uspješnije rješavati socijalne, nacionalne i druge suprotnosti u društvu. Na taj način se može razvijati direktna socijalistička demokratija, koja će omogućavati radnim ljudima da sve ravnopravne sudjeluju u društvenoj reprodukciji, u svim poslovima društvenog i državnog upravljanja.

To će doprinjeti da radne ljude udružene kao proizvođače i samoupravljače ne interesira samo dio dohotka koji se odvaja za njihove lične dohotke već će se sve više širiti krug ljudi koji će vidjeti vlastiti interes u borbi za dohodak u cjelini, za cjelokupnu društvenu reprodukciju.

Institucionalni okviri takvog razvoja su postavljeni u Programu Saveza komunista Jugoslavije a Ustavom i Zakonom o udruženom radu, oni su i pravno formulirani.

Kod toga je bitno kako u materijalnom pogledu dohodak oslobađati od različitih klasnih ostataka, tačnije ne samo od ostataka već i od tendencija reproduciranja različitih oblika profita. Kako prevazilaziti neradne dohotke, a afirmirati radne dohotke.

II

Na Kongresu samoupravljača konstatovano je da je neophodno da Savez komunista, polazeći od utvrđenih pravaca razvoja kritički analizira praksu ostvarivanja uloge svakog segmenta političkog sistema, prije svega, sa gledišta koliko komunisti u njemu svojom aktivnošću doprinose da udruženi rad upravlja sredstvima društvene reprodukcije, da institucije i čitav samoupravni sistem budu u funkciji ostvarivanja socijalističkog samoupravnog sistema.

Ne bi se moglo reći da smo u tome učinili neki veliki prelom. Nalazimo se u situaciji da bi morali prevazilaziti stanje u kome faktički djeluju dvije linije odlučivanja. Jedna koja ide od samoupravno organiziranih radnih ljudi i građana u

osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama preko delegacija i konferencija delegata, do delegatskih skupština. I druga, koja vodi od poslovnih organa u organizacijama udruženog rada do izvršnih i upravnih organa u skupština društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica. Uticaj ove druge linije je znažno izražen i ima tendenciju da se u cjelini nametne društvu kao dominirajući jer je dominirajuća u najprogresivnijoj funkciji proširenoj reprodukciji.

Prvu bi liniju morali razviti da bi u funkciji samoupravljanja bila efikasnija i država i poslovni organi. Prema tome, ne radi se o borbi protiv države, niti protiv poslovnih organa, već se radi u suštini da se prevlada dupla linija u samoupravljanju i da se u samoupravljanju osigura direktna socijalistička demokratija u kojoj radni ljudi ravnopravno upravljaju sa svim društvenim poslovima.

Pošto se razvila linija države i državnosti, zapuštena je Ustavom utvrđena koncepcija društveno-političkih zajednica kao asocijacija udruženog rada. S toga bi akcija organizovanih subjektivnih socijalističkih snaga morala biti usmjerena ka novim prodorima ostvarivanja ustavne koncepcije udruženog rada, razvijanja samoupravnog položaja radnika u udruženom radu, da bi mogli povezani, udruženi kroz delegatski sistem upravljati društvenim poslovima.

Takođe je konstatovano da u prevazilaženju sukoba između etatizma i samoupravljanja značajnu ulogu ima komuna odnosno ostvarivanje njene ustavne koncepcije. To je također važno da bi se s jedne strane uspješnije suzbijao republičko-pokrajinski etatizam i njihova pojava u okviru republičkih izvršnih i upravnih organa, tako i grupno-svojinske tendencije u okviru osnovnih organizacija udruženog rada. Iako su se tim problemima bavili republički kongresi i pokrajinske konferencije i ukazali na te zadatke komune, objektivno držanjem proširene reprodukcije u rukama republičke državne strukture, otežana je afirmacija progresivne funkcije komune.

To negativno utiče na ulogu Saveza komunista i centralnih komiteta u republikama, to jača centralizam u Savezu komunista na nivou republike i pokrajine, slabi demokratizam u Savezu komunista prema dolje, a prema gore se zatvara u ime republičkih i nacionalnih interesa, omogućava liderstvo i razvija međunarodne konflikte i istovremeno elemente federalizma i centralizma u Savezu komunista, slabi demokratičnost i efikasnost.

Ustavom utvrđena pozicija društveno-političkih zajednica, kako je to isticao Kardelj, olakšava »da se klasni i nacionalni interesi izražavaju kroz jedinstven interes samoupravno udruženog rada, čim se suzbija tendencija ka vještačkom podvajanju klasnog i nacionalnog, bilo sa stanovišta reakcionarnog nacionalizma, bilo sa stanovišta nekakve dogmatske, centralističke ideologije državno-svojinskog birokratizma«. Ovo je za nas danas jako aktuelno. Ne vodeći računa o tome razvoj države i državnosti, zapostavljanjem društveno-političkih organizacija, otežava nam povezivanje radničko-klasnog i nacionalnog, otežava rješavanje socijalnih i nacionalnih problema, razvijanja ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, razvijanje bratstva i jedinstva.

Ukoliko budemo samo razvijali državu i državnost, ukoliko sa društvenom, a posebno proširenom reprodukcijom bude vladao državni aparat u republici i pokrajini, to će otežiti i sporazumijevanje na nivou federacije i ona će još više dobiti državno-nacionalne pa i nacionalističke elemente. Da bi se to uspješnije savladavalo moralo bi se uspješnije aktivirati Savez komunista i Socijalistički savez u čitavom socijalističkom sistemu.

Na XII kongresu također je konstatovano da su razne samoupravljanju i socijalizmu tuđe ideologije, naročito nacionalizam dobile upadljivo više prostora za svoje djelovanje i da su prodrle u Savez komunista pa i njegova rukovodstva. Danas konstatujemo da se to produbljuje.

Etatističke tendencije, pogotovo u vezi sa ekonomskim teškoćama jačaju u većoj ili manjoj mjeri u svim sredinama, a to prirodno rađa i otvorene ili prikrivene pojave nacionalizma.

Data materijalna osnova, odnosi u proširenoj reprodukciji, mjere ekonomske politike, glavni su povodi za konflikte između pokrajinskih, republičkih i saveznog etatizma koji u idejno-političkoj sferi dobijaju oblike nacionalizma, od centralističkog, do separatističkog. Nije problem ni u tome što različite tuđe ideologije nude razne modele društvenog uređenja, problem je u tome što oni dobijaju sve više prostora na javnoj političkoj sceni bez ozbiljnog suprostavljanja socijalističkih snaga. One u suštini siju nevjericu u revoluciju, dovodeći u pitanje sve što je jugoslovenska socijalistička revolucija postigla, zagovornici su »demistifikacija«, aktivni u traženju »tamnih mrlja« na pojedinim proteklim periodima revolucije i oslobodilačke borbe. Posebno onim iz opšte borbe za nezavisnost i slobodu kroz narodnooslobodilačku borbu i 1948-u godinu i dalje i nije to slučajno na udaru. Ta tuđa ideologija na našem tlu može da egzistira zbog slabosti našeg socijalističkog idejnog fronta. Glavna snaga nosilaca tuđih idejnih shvatanja od klerikalaca raznih boja do nacionalista uperena je protiv suvereniteta i integriteta SFRJ, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti.

S pravom se često ističu problemi balkanizacije koji su naročito došli do izražaja u prošlom ratu kad su fašisti raspirajući još ranije socijalnu nacionalističku i vjersku mržnju doveli do tako oštirih rasističkih sukoba u našoj zemlji, ali da smo narodnooslobodilačkom borbom to savladali. Stvorili čvrste osnove za rješavanje nacionalnog pitanja i unapređenja međunacionalnih odnosa, za izgradnju i ravnopravnost razvili bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti. Međutim, svjesni smo da svi oblici materijalnog i društvenog života u Jugoslaviji nisu na takvom nivou da bi ovaj i onaj aspekt nacionalnog pitanja spadao u domen istorije.

Prema tome, u našoj društveno-političkoj višenacionalnoj zajednici bit će i dalje aktuelno stalno jačanje nacionalne afirmacije, ravnopravnosti i zajedništva, a to je moguće raditi ako se čvrsto poveže socijalni i nacionalni problemi, ako se bude jačao društveni karakter za proizvodnju i društveno upravljanje na svim nivoima.

Nacionalni problemi pa i oni klasičnog građanskog, etatističko-birokratskog nacionalizma kod nas se javljaju i javljaće se i usljed neravnomjerne ekonomske razvijenosti republika i pokrajina a i pojedinih djelova u republikama i pokrajinama. Nacionalizam se kod nas u posljednje vrijeme na različite načine, u različitim sferama života, ponekad jača i evidentnije, a ponekad manje i prikrivenije manifestira. Od toga nisu imune ni vodeće društveno-socijalističke snage, uključujući i Savez komunista. Društvenu osnovu u našim uslovima nacionalizma ne čine samo ostaci starog klasnog društva, već prije svega snažan pritisak tendencija državno-sopstveničkog odnosa. Otuda je daljnji razvoj socijalističke revolucije u pravcu vladavine udruženog rada odlučujući faktor daljnjeg unapređenja nacionalne ravnopravnosti, osnovna brana protiv nacionalizma kao neprijatelja socijalizma i demokratije i uopće humanizma. Za Savez komunista i druge organizirane socijalističke snage bitno je dosljedno i uporno izgrađivati socijalističko samoupravljanje, afirmirati u društvenoj praksi stvarnu ravnopravnost ali i svijest naroda i narodnosti Jugoslavije o zajedničkim socijalističkim društvenim interesima u svim oblastima života i rada, razvijati sve vidove saradnje koji vode napretku svakog naroda i narodnosti i posebno i svih zajedno u slobodnoj socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji čiji socijalistički karakter obezbeđuje nacionalnu ravnopravnost i istovremeno odgovornost svih uključujući republike i pokrajine i njihove društveno-političke snage, za odgovornost za koheziju i federaciju.

Na jakoj ulozi države u posljednje vrijeme još je više unešeno zbrke oko države i državnosti, oko nacionalnih ekonomija, robne proizvodnje tržišta i slično. Kod toga ima nerazumijevanja suštine društveno-ekonomskog i političkog sistema zasnovane na socijalističkom samoupravljanju. Neki se svjesno ili nesvesno vraćaju buržoaskom ili staljinističkom konceptu države i državnosti. S takvim shvatanjima se treba teoretski i praktično svakodnevno razgraničavati imajući u vidu činjenicu da pojave i tendencije nacionalizma imaju svoje uporište u realnim

uslovima, a prije svega i još uvijek u neprevaziđenim elementima državnog vlasništva i raspolaganjem viška rada proizvodnje od strane državnih struktura.

Sve to traži povezivanje ekonomija putem društvenih planova, društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma zajedničke ekonomske politike, udruživanja rada i sredstava na jedinstvenom jugoslovenskom, ekonomskom prostoru. Jer se neki ekonomski zahvati ne mogu nacionalno riješiti, ne samo unutar jedne republike i pokrajine, već i unutar Jugoslavije, a bez toga nema garancije za uspješnu ekonomsku pa i političku saradnju na međunarodnom planu.

S obzirom na okolnost da između naših republika i pokrajina ne može biti čistih nacionalnih granica od izuzetne je važnosti da se u njima, kao i užim teritorijalnim zajednicama dosljedno sprovodi nacionalna politika Saveza komunista. Posebno se mora voditi računa o narodnostima Jugoslavije, a tako isto i o djelovima južnoslovenskih naroda u onim republikama i pokrajinama u kojima živi većinska nacija o kojoj većina republika i nose svoje ime, ali i tamo gdje su uzeta geografska historijska a ne nacionalna imena. U tome je smisao postavke o posebnoj odgovornosti većine za nacionalnu ravnopravnost u svojoj sredini.

Naš je zadatak da što više razvijamo socijalističko samoupravljanje u kojem su svi radni ljudi i građani ravnopravni bez obzira na to kojem narodu ili narodnosti pripadaju, da jačamo koheziju socijalističke Jugoslavije putem udruženog rada, putem njegove integracije i to u svakom djelu Jugoslavije, u svakoj pokrajini i republici u cijeloj socijalističkoj Jugoslaviji. Zbog toga nije slučajno termin nacionalne manjine zamjenjen terminom narodnosti, to nije nikakav poklon našim narodnostima, jer je ravnopravnost interes svih, to je zajednički interes radnih ljudi, Saveza komunista Jugoslavije, svih naroda i narodnosti. Svi oni zajednički izgrađuju socijalizam na osnovama samoupravljanja. Potrebno je to istaći i zbog toga što u zadnje vreme u zaoštavanju krize ima različitih tendencija da se naše narodnosti vraćaju na položaj nacionalnih manjina. Ima oko toga različitih materijalnih, idejnih i kulturnih manifestacija, manifestira se to na način da se minira postignuti sporazum i postignuti nivo oko upotrebe i afirmacije svih nacionalnih vrednosti, nacionalnih simbola uključujući i isticanje nacionalne zastave. U zadnje vreme ok otoga je bilo incidenata kakvi su nepoznati radničkom i komunističkom pokretu i socijalističkoj Jugoslaviji.

Razvoj socijalističkih produkcionih odnosa zasnovan na samoupravljanju usko je povezan sa izgradnjom autonomnih pokrajina kao društveno-političkih zajednica u sastavu Socijalističke Republike Srbije i konstitutivnih elemenata federacije i izgradnjom republika i federacije kao društveno-političkih odnosa državnih zajednica u kojim samoupravljanje postepeno svladava funkcije i svojstva klasične države, a to je od izuzetnog značaja za koheziju socijalističke Jugoslavije.

Komunistička partija Jugoslavije odnosno Savez komunista smatrali su i smatraju da su komunisti dio svoga naroda, cjeneći ih po tome kakav ugled imaju u sredini u kojoj žive i rade, ali je isto tako i smatrao da komunisti koji isključivo ističu kako su »nacionalni« a zanemaruju radničko-klasnu komponentu, neizbježno sužavaju svoju društvenu ulogu i aktivnost.

U tom smislu treba gledati i različita shvatanja i zbrku i oko kulture. Poznata je činjenica da svaka istinski velika nauka, literatura i uopće kultura prevazilazi regionalne, nacionalne državne. Time joj to ne oduzima njen nacionalni karakter.

Prema tome, sve što je u našoj nauci i kulturi, kao i svakoj od vrednosti, afirmira se kao nacionalna vrijednost Jugoslavije i u svijetu. Ali takva afirmacija pretpostavlja podvrgavanje svojih rezultata otvorenoj kritičkoj analizi. Tim problemima mora se prilaziti ne samo stručno i naučno već i sa stanovišta ljudske i nacionalne ravnopravnosti, sa stanovišta humanizma.

Naš je veliki i tekući i dugoročni zadatak da svima osiguramo nacionalnu i ljudsku ravnopravnost kao samoupravljača i građana, jednom rečju da razvijemo socijalističku demokratiju za sve radne ljude gde rade i žive, bez obzira na to odakle su i kako su se nacionalno opredelili.

Za nas je i aktualan zadatak da se ostvari ravnomjerniji razvoj svih djelova Jugoslavije sa stanovišta optimalnog razmjesta proizvodnih snaga kako zbog ekonomske racionalnosti, tako i zbog nacionalne ravnopravnosti. Treba stalno savladavati ono što van ekonomskih kriterija vrši pritisak na ljude, kako u izboru mjesta života i zanimanja, tako i u slobodi kretanja ljudi, osiguravajući im ravnopravnost u svakom trenutku i u svakom mjestu u čitavoj SFRJ.

III

Republike i kao države i kao društveno-političke zajednice bez obzira na to da li nose ime po većinskoj naciji ili nekom drugom obilježju, istovremeno su državne i društveno-političke zajednice svih radnih ljudi i građana koji u njima žive, kao što je njihova zajednička domovina Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Jedinstvo Saveza komunista, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti ostaju i dalje najznačajniji uslov i činioci jačanja Jugoslavije kao suverene, nezavisne i nesvrstane socijalističke zemlje, ravnopravne u odnosima sa drugim zemljama i uticajne u savremenom svijetu.

U jednom dijelu javnih diskusija i sada se iznose predlozi da se u SK dozvoli idejni i politički pluralizam. Ima ne samo u shvatanjima, nego i prakse da se demokratski centralizam i to više u onom centralističkom dijelu afirmira na nivou pokrajine i republike. Da se razvija federalizacija u organima Saveza komunista. Takvi stavovi, pa i praksa u Savezu komunista stvaraju uznemirenost kod radnih ljudi, jer su svjesni da bi Savez komunista mogao unutar Socijalističkog saveza i delegatskog sistema, da razrješava što demokratskije različite ne samo samoupravne, već i klasne političke, idejne interese, da on mora biti čvrsto na idejnim pozicijama marksizma, na pozicijama svog Programa i Statuta organiziran i da razvija praksu na osnovama demokratskog centralizma. SKJ mora da bude jedinstven da bi mogao da čuva jedinstvo Federativne Socijalističke Jugoslavije, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti socijalističke Jugoslavije. Zbog toga se i XII kongres odlučno suprostavio narušavanju demokratskog centralizma. Odlučno je stao protiv birokratsko-centralističkih ali i federalističkih tendencija u Savezu komunista. Kongres je bio čvrst da su organi Saveza komunista jedinstveno rukovodstvo Saveza komunista koje mora osigurati jedinstveno djelovanje cijelog Saveza komunista ideološki, politički, organizaciono i akciono.

Pogotovo Savez komunista mora razčistiti sa nacionalistima u svojim redovima.

S obzirom da je SFRJ višenacionalna zajednica, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije na bazi ravnopravnosti centralno je pitanje za daljnji uspješan razvoj revolucije. O zajedništvu, izgradnji socijalizma i samoupravljanja, svjesne i organizirane socijalističke snage moraju stalno voditi računa jer se u višenacionalnoj zajednici različiti društveni problemi manifestiraju kao nacionalni. Ako socijalističke snage ne drže čvrsto socijalistički kurs lako se otvara prostor nacionalizmu. Izgrađujući socijalizam, polazeći od realnosti različitih interesa, kroz naš politički sistem, postavili smo osnovu za rješavanje različitih interesa na samoupravnim osnovama. Pošto je jugoslavensko društvo klasno, ima uslova i za aktivnost različitih klasnih snaga. Egzistira birokratski etatizam i snage koje se zalažu za politički višepartijski pluralizam. Nasuprot usvojenih stavova, slobodi, savjesti, veroispovjesti, ravnopravnosti religija, o religiji kao privatnoj stvari građana, odvajanju crkve od države, u različitim periodima je prisutna, a u zadnjem periodu potencirana i klerikalna aktivnost. Zbog toga je neobično važno, s obzirom na međunarodnu političku i ekonomsku kriznu situaciju kao i na ekonomske probleme u zemlji pa i zastoje samoupravljanja, razvijati dalje revoluciju, samoupravljanje, unapređivati ravnopravnost nacija i naroda.

Različiti ideolozi građanske, a pogotovo desne provijence su stalno mislili a i danas misle da Jugoslavija u borbi sa staljinizmom nije čvrsta na putu izgradnje socijalizma pa da se sve treba kretati razvoju višepartijskog sistema. Ogromna

je razlika između naše teoretske i praktične politike i građansko-staljinške i neo-staljinističke varijante. Neostaljinisti stavljaju pod kritiku samoupravljanje i nesvrstanost i priželjkuju da Jugoslaviju vrte na pozicije neostaljinizma. Nasuprot svim tim shvatanjima, upravo zato što je jugoslovenska revolucija autentična i što samoupravljanje predstavlja njen kontinuitet, samoupravljanje joj nije spolja nametnuto pa se spolja ne može ni mijenjati. Naravno, kad to tvrdim, onda to važi samo u toliko, ukoliko smo unutra idejno i politički čvrsti i akciono osposobljeni za razvoj samoupravljanja sa marksističkih pozicija.

Različiti nosioci antimarksističkih shvatanja već dugo su špekulisali pa i danas špekulišu sa »postitovskim periodom« u Jugoslaviji. Sistematski su se duže vreme za to pripremali da bi u zadnje vreme sve više eskalirali kroz različite aktivnosti, bilo u borbi za »ljudska prava«, bilo za zabrinutost za Jugoslaviju, za njenu unutrašnju i spoljnu politiku.

Aktivnost različitih tuđih snaga nije ništa novo, ali joj je nov intenzitet i metode. Savez komunista je kroz svoju istoriju bio stalno pod različitim fašističko-buržoaskim-staljinističko i neostaljinističkim pritiskom, a neretko je napadan i sa pozicija ultralevičara koji se često ispoljava i manifestuje kroz nacionalizam. Savez komunista je uspijevao da različitu neprijateljsku aktivnost savladava i u najtežim situacijama upravo zato što je bio dosljedan na svom osnovnom revolucionarnom kursu, što je na strateškom stavu društvene svojine, podružljavanja državnih funkcija, samoupravljanja i nesvrstane spoljne politike, vodio i tekuću politiku.

Socijalistički samoupravni kurs je unutrašnja suština revolucije i treba ga dalje razvijati da bi se onemogućilo bilo kakvo mješanje spolja i obratno, popuštanje na tom kursu omogućuje negativan uticaj tuđi socijalističkoj revoluciji, pa i mješanje različitih neprijateljskih elemenata izvana u unutrašnje probleme.

Međunarodni položaj SFRJ i SKJ treba sagledavati u njegovoj ukupnosti sa stanovišta državno-političkih, ekonomskih, bezbednosti, informativno-propagandne i drugih elemenata. Sve to mora biti stalno ugrađeno u funkciju osnovne strategije zemlje jer inače bez toga mogu da se prave različite koncesije tuđim snagama i ideologijama.

Negativne međunarodne reperkusije na našu unutrašnju situaciju u zadnje vreme dolaze do izražaja zato što zaostajemo u razvoju programskih političkih stavova, što su dugo podcjenjivane pa i sada nema dovoljno snage da se izvuku sve konsekvence iz ekonomske situacije, da se izradi konzistentna operacionalizacija programa ekonomske stabilizacije koji bi omogućavao poteze izlaska iz ekonomskih teškoća, pa bi time došlo više do izražaja mobilizatorska uloga stabilizacionog programa.

Ne vodi se uvijek dovoljno računa ni o geostrateškom ni političkom položaju Jugoslavije.

U zadnje vrijeme usljed naših teških problema a i njihove dramatizacije u čemu učestvuju i članovi Saveza komunista, organizovane socijalističke snage su u defenzivi. Ne uviđa se dovoljno da borba za demokratiju može biti uspješna i efikasna ako se borimo za socijalizam i samoupravljanje. Zbog toga nisu rijetki primjeri da se kod nas često polako primaju razne pseudorevolucionarne fraze koje ne predstavljaju progres.

IV

Za naše probleme ne treba tražiti alibi u spoljnim snagama jer je očito, da će se one i dalje miješati u naše unutrašnje stvari, a da li će one u tome uspjeti, zavisi prije svega od nas, naše sposobnosti da razvijamo revoluciju i samoupravni socijalizam.

Mora se stalno voditi računa o svim bitnim komponentama u našem društvu — o bezbednosnoj, privrednoj i propagandnoj. Ne smije se dozvoliti da Jugoslavija bude nečiji privjesak u bilo kom vidu.

Pokazuje se da kod nas široko na scenu istupaju oni koji negiraju marksističko klasno shvaćanje nacije, što vodi predrasudama i iluzijama. Sve je to i suviše prisutno u publicistici, literaturi, istorijskim i drugim udžbenicima, manifestuje se i u drastičnom obliku — pojedini »narodi i narodnosti na okup«. Još uvijek bez dovoljno otpora u našoj pravnoj pa i u drugoj publicistici susrećemo građanske pravne teorije — jesmo li federacija ili konfederacija, tu se često puta prilazi formalno-pravno, klasno, s građanskih pozicija. Prelazi se preko suštine naše federacije kao samoupravne društvene zajednice, nasuprot klasičnim građanskim ili staljinističkim državama. Otuda zbrka i oko autonomija što otežava područstvovanje različitih državnih funkcija. Bitno je razvijati socijalizam, područstvovati države funkcije, razvijati bratstvo i jedinstvo, a kroz izgradnju socijalizma izgrađivati i direktnu socijalističku demokratiju.

Nisu rijetki slučajevi da klerikalna propaganda često nastoji da razdvaja naše narode i narodnosti, pozivajući se na istorijska »prava« i »duh jednog naroda«. Oni nastoje na svjest vjernika sve više vezuju na prošlost.

Treba stalno imati u vidu da se borbom za razvoj revolucije mogu savladavati i razne desne i etatiističke snage, afirmirati i socijalne i nacionalne vrednosti, razvijati i unapređivati bratstvo i jedinstvo.

I u zadnje se vrijeme aktualiziraju problemi oko Jugoslavije, jugoslovenstva, nacija, nacionalnih problema. I u dosta slučajeva se sa jasnim programskim opredjeljenjima SK mješaju i unitaristička i separatistička shvaćanja. Ideja jugoslovenstva je dosta stara. Njeni nosioci su bili kroz istoriju različite napredne snage. Jugoslavija je ujedinjena 1918. godine i to je bila davnašnja želja naprednih snaga, a bila je i potreba naroda i narodnosti koji žive na prostoru jugoslovenskih zemalja. Bilo je to pozitivno sa stanovišta povezivanja i saradnje radničkog pokreta, ali se pokazalo da je pozitivno i sa stanovišta nove Jugoslavije u smislu njenog jedinstva u drugom svetskom ratu, olakšavalo je priznavanje njegovog državnog kontinuiteta i teritorijalnog integriteta. Radilo se i tada i danas o istim zemljama i zemlji, o istim narodima. Međutim, ne treba zaboraviti da je stara Jugoslavija imala jedan reakcionarni režim zaostale buržoasko-monarhističke države u kome nije moglo biti uspješno rješavanje socijalno i nacionalno pitanje. Zbog toga je Komunistička partija Jugoslavije u svom Programu imala promjenu vlasti, likvidaciju eksploatacije, a na toj osnovi rješavanje i nacionalnih problema. Bilo je i lutanja i pogrešnih stavova i prakse u Komunističkoj partiji Jugoslavije oko nacionalnih međunacionalnih problema pa i oko stvaranja stare Jugoslavije 1918.

Sa različitih tuđih pozicija se lansiraju i diskusije oko sloma stare Jugoslavije i poraza zemlje i jugoslovenskih naroda i narodnosti u aprilskom ratu 1941. godine. Teza reakcionarne velikosrpske buržoazije i danas se aktualizira da je slom 1941. godine i neuspjeh u aprilskom ratu rezultat izdaje nesrpskih naroda, pre svega, Hrvata, Makedonaca, a posebno nacionalnih manjina jer oni nisu htjeli da brane zemlju.

Odvajanje nacionalnog pitanja od revolucije i revolucionarne prakse je građanski pristup koji se i sada susreće i predstavlja kritiku socijalističke revolucije sa građanskih pozicija.

Postoji takođe različita zbrka oko pitanja šta su i da li su Jugosloveni naše narodnosti, na primjer, Albanci, Makđari, Romi, Italijani, koji žive u Jugoslaviji. Njihovo jugoslovenstvo u smislu pripadnosti socijalističkoj jugoslovenskoj zajednici, samoupravnom socijalističkom sistemu, pojedinci negiraju sa građanskih pozicija, iz redova nacionalnosti ili iz redova pripadnika pojedinih slavenskih naroda. Iako naziv »Slaven« ne izražava adekvatnu strukturu čitavog jugoslovenskog stanovništva, suština je u tome da socijalizam garantira svima ravnopravnost uključujući i nacionalnu afirmaciju, jednako slavenskim i neslavenskim, svi su oni jednako pripadnici socijalističke državne, i društveno-političke zajednice u svakoj republici gde žive i svi zajedno, Socijalističke Federativne republike Jugoslavije. Zbog toga, ako se razvija socijalizam, onda i naziv republičke državno-društvene zajednice, Federativna Socijalistička Jugoslavija, ne smeta našim narodnostima.

Čitav socijalistički sistem smeta jednako nacionaliste svih naroda i narodnosti bez obzira da li su slavenski ili neslavenski.

V

Na osnovu društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju i samoupravljanja, polazeći od historijske uloge radničke klase, mogu se uspješnije rješavati i nacionalni problemi. Unutar jugoslovenskog društva i u međunarodnim odnosima mora se inzistirati na ravnopravnosti naroda i nacija, odnosno, u međunarodnim okvirima, od ravnopravnosti država, oslobodilačkih i radničkih pokreta i partija. To otvara internacionalnu perspektivu za pozitivnu aktivnost SKJ i socijalističke Jugoslavije za sticanje velikog ugleda u komunističkom, radničkom i oslobodilačkom pokretu, u pokretu nesvrstanih i Ujedinjenim Nacijama.

Upravo zbog toga što je klasna radnička, marksistička orijentacija bila zasnovana na socijalističkoj perspektivi, na društvenim sredstvima za proizvodnju i samoupravljanje, i vanjska je politika Jugoslavije mogla ostati dosljedna i sposobna da izvršava internacionalne obaveze. Dosljedna borba unutar zemlje za historijske interese radničke klase, za jednakost nacija i naroda, za bratstvo i jedinstvo, bili su osnova i dosljednosti u borbi za ravnopravnost velikih i malih zemalja, za ravnopravnost radničkih i komunističkih oslobodilačkih pokreta i socijalističkih država. Nova Jugoslavija je bila i ostaje na strani onih, koji su se borili za progres i slobodu, a protiv onih koji su se borili i koji se bore za hegemoniju, pa stoga i SKJ i socijalistička Jugoslavija nisu mogli ostati izolirani i na periferiji.

Polazna je osnova za to Marxova postavka da je ukidanje eksploatacije čovjeka od čovjeka osnovni preduvjet za likvidaciju i nacionalnih suprotnosti. Za komuniste kriterij socijalizma ne može biti teorija i praksa bilo kojeg rukovodstva ni bilo koje vlade. Naprotiv, sa stanovišta marksizma i marksističke prakse trebaju biti podvrgnuti neprekidnom preispitivanju i stalnoj kritici statvovi i praksa svih, i to na potpuno ravnopravnoj osnovi. To je na liniji Programa SKJ — da ništa što je stvoreno za komunista ne može biti sveto, da se ne bi trebalo zamijeniti boljim i humanijim.

Stav SK Jugoslavije je bio i ostaje da je centralno pitanje daljeg razvoja socijalizma kao svjetskog procesa upravo ravnopravnost nacija i naroda, ravnopravnost zemalja, ravnopravnost oslobodilačkih pokreta i komunističkih partija.

Na osnovi principijelnoga marksističnog stava, pošto živimo u svijetu koji je bremenit različitim proturječjima i suprotnostima, SKJ mora biti još dosljedniji u unutrašnjoj politici, u razvijanju ravnopravnosti među narodima i narodnostima, razvijanju demokratske biti socijalizma, udruživanju rada, povezivanju upravljačke i proizvođačke funkcije i razvijanju socijalističkih humanih vrijednosti. U zaštiti svoga teritorijalnog integriteta i narodnog suvereniteta, nužno je dosljednije razvijati dobrosusjedsku suradnju sa svim susjedima, bez obzira na sistem, ako se to prihvaća kao obostrana obaveza na bazi reciprociteta.

Summary

TOPICAL NATIONAL QUESTIONS IN YUGOSLAVIA

The paper consists of five thematic sections. The first of them brings into prominence the impact upon Yugoslavia of a large-scale world crisis that has emerged after a relatively lengthy positive process — which, however, cannot be said to have been rectilinear — of the development of socialism, decolonization, détente, and favorable trends pertaining to world economic growth. It was thus after a longer period of a successful development that Yugoslavia was affected by the world economic recession, in the light of our foreign debt and further efforts to strengthen our defense potential. The problems of disproportions in the field of economics have been aggravated, and the same can be claimed for the insufficient optimization of economics on the level of the state, and for the degree of our incorporation into the international division of labor. Significant social forces worldwide have no interest in destabilizing Yugoslavia in its entirety, because they have a number of problems and unsettled matters of their own to attend to.

The second section, which presents the standpoints adopted at the XIIth Congress of the League of Communists of Yugoslavia and the resolutions of the Congress of Self-Managing Workers, indicates the efforts and measures taken with a view to overcoming the critical situation. The author concludes that the country's present situation calls for doing away with the existence and actual operation of two lines of decision-making. The first of these runs from the working people and citizens organized along self-management lines in basic self-managing organizations and communities, to delegations and delegates' conferences, and to the assemblies of delegates. The other of the two decision-making lines starts at the executive management in the organizations of associated labor and leads up to the executive and administrative bodies in the assemblies and sociopolitical and self-managing communities of interest. The former line ought to be developed in such a manner as to make both the state and the executive bodies more efficient in terms of self-management. Because of the development of the line standing for state and statehood the constitutionalized conception of sociopolitical communities as associations within the framework of associated labor, has been abolished.

The third section concerns primarily the concrete tasks of the League of Communists as well as of the organized socialist forces in the matter of preserving brotherhood and unity as well as the achievements of our revolution. The League of Communists in particular must clear up matters with respect to the nationalists who are themselves members of the League. Since the Socialist Federal Republic of Yugoslavia is a multinational community, the question of brotherhood and unity of the peoples and nationalities living in Yugoslavia — based on their equality — is of paramount importance to subsequent development of the revolution. Responsible-minded organized socialist forces must constantly take account of the fellowship and of the building of socialism and self-management, because in a multinational community disparate social problems manifest themselves as national problems.

In the fourth section the author stresses that the excuse for our problems is not to be sought in the activities of foreign forces, because it is quite evident that these foreign forces will keep meddling our internal affairs for quite some time to come; the question of their success in this depends first and foremost on us, on our ability, to foster the revolution and to develop socialism based on self-management. In this country, it turned out that a broad influence has begun to be felt of those who deny the Marxist understanding of the nation in class terms, which leads to prejudice and illusion. Both the integral socialist system and the development of self-management are equally real hindrances to the nationalists of all peoples and nationalities, whether Slavic or non-Slavic.

The concluding section points out that we must insist on the equality of peoples and nationalities, both within the framework of the Yugoslav society and on the international level. The starting point for this requirement is Marx's hypothesis that doing away with the exploitation of man represents the basic prerequisite condition also to the abolition of national disparities. The League of Communists of Yugoslavia has invariably stood by its long adopted stance that the central question of the subsequent development of socialism as a world process is precisely that of the equality of peoples and nationalities the equality of countries of the world, and the equality of liberation movements and communist parties worldwide.

Rudi Rizman

K PROBLEMOM TEORETSKE PREPOZNAVE NACIONALIZMA TER RAZMERJA MED NACIONALNIM IN RAZREDNIM

Katerim glavnim družbenim vzrokom lahko pripišemo vznik nacionalizma v sodobnem svetu, ki ga nista mogli pravočasno napovedati ne liberalna in ne marksistična družbena misel? Za marksizem je Tom Nairn brez kakršnegakoli oklevanja zapisal, da je teorija nacionalizma njegova največja zgodovinska napaka. To teorijo, naj si bo že taka ali drugačna, čaka glede na izrečeno še veliko dela. Tvegajmo zato analitični vpogled v tipologijo karakteristik moderne družbe, ki pomenijo potencialno oporišče za oblikovanje nacionalističnega sindroma. Takoj pa je treba opozoriti, da samo teorija ne ponuja kakih alternativnih pripomočkov, ki bi omogočali takojšnjo in nesporno prepoznavo mejne črte med nacionalizmom in avtentičnim nacionalnim. Gibljemo se torej na zelo spolzkem terenu, ki ga lahko poskušamo obvladati le z upoštevanjem variabilnega faktorja vsakokratne zgodovinske določenosti. Zgodovinski čas, kot to ugotavlja Regis Debray, ne teče enakomerno v Nairobiju, Moskvi, Parizu, New Yorku ali Pekingu. Te trditve niso nič kaj spodbudne ob tem, ko si postavljamo za cilj teoretsko prepoznavo tako kompleksnega in tudi zvičajnega pojma, kot je nedvomno nacionalizem.

Novjša literatura o pojavu nacionalizma navezuje ta fenomen na naslednje, v tem času bolj izpostavljene družbene značilnosti. Soočanje z naraščajočo **politično centralizacijo** je vse bolj neizbežno. Sodobna država je vedno manj pripravljena delegirati deleže svoje družbene moči na lokalne in decentralizirane skupnosti. Močno se zožujejo možnosti posredovanja med samemu sebi prepuščenim posameznikom in vsemogočno državo, ki je odgovorna le še sama sebi. Pluralizem v družbi obstaja le še v obliki visoke stopnje ekonomske specializacije. Resnična specializacija, ki je seveda najusodnejša, se nanaša na delitev družbenih vlog med proizvajalci in vzdrževalci družbenega reda — gre za novo obliko razrednega boja, v katerega se, kot bomo pozneje videli, vrva lažna alternativa nacionalizma. Ekonomska specializacija se nadalje odkriva v visoko poklicni mobilnosti, ki tokrat prvič ne obsega le mobilnosti med generacijami, temveč se intenzivno pojavlja v obdobju individualnih življenjskih ciklusov in karier. Izbor specializacije in vzgoje pripada ogromnemu izobraževalnemu kompleksu. Nacionalistične opcije se sedaj ne sklicujejo na materni jezik, temveč na jezik tako imenovane **école maternelle**. Nacionalno oblikovanje in njegov potencialni iztek v nacionalizem zamenjuje dotedanjo zgodovinsko matrico **narojenega**.

Sodobna centralizirana nacionalna država razpolaga z ogromnim in mobilnim anonimnim prebivalstvom, ki sprejema povsem določen tip kulture s posredovanjem velike industrije in izobraževalnega sistema. Teženje sodobne nacionalne države k monolitnosti in standardizaciji tako navznotraj kot tudi navzven prihaja v nasprotje z etničnim in nacionalnim pluralizmom v okvirih določene politične enote (nasprotovanje »internemu kolonializmu«) in v širši mednarodni skupnosti, katere del se hoče polastiti določene nacionalno-državne skupnosti (nasprotovanje tej ali oni različici mednarodnega hegemonizma). V tej točki se srečujemo z dvema obrazoma nacionalizma; prvi: negativni, v funkciji raztezajoče se dominacije nacionalne države; drugi: v funkciji upiranja temu nastopu. Kot pravi Ernest Gellner, enakost, ki jo omogoča svet industrijske modernosti, ne gre na račun nacionalizma, temveč pomeni žrtev izsiljeno, prek asimilacije in te ali one vrste (samo)odpisa ali samozanikanja nacije ali etnije, ki nasprotuje načelu političnoekonomskega **calculumusa**. V tej zvezi si moramo nujno zastaviti prednostno sociološko vprašanje o naravi in o kombinacijah, prek katerih se

razvija omenjeni konflikt. Večinski marksizem je vse predolgo ostajal in še ostaja pri izhodišču, ki na vprašanje o konfliktih na nacionalni ali etnični ravni pavšalno odgovarja z njihovo redukcijo na (samo) razredno analizo. O nacionalnem samogibanju, o relativni avtonomiji nacionalne in etnične komponente v družbeni dinamiki ni nikakršnega sledu, seveda pa tudi sama sociološka analiza, če sprejme taka teoretična izročila, ne naredi kekega pomembnega koraka naprej razumevanju zamotane dialektike enkratnih odnosov in součinkovanj med razrednim in nacionalnim. Kritično sociološko mišljenje mora biti nepomirljivo do obeh skrajnih dogmatičnih izločevalnih postopkov: enkrat, ko se z razrednega kriterija zanikava življenjska elementarnost nacionalnega momenta, in drugič, ko nacionalno vpija vase sleherno sled razredne organizacije družbe.

Korak naprej od običajnih abstraktnih soočanj razrednega in nacionalnega momenta pomeni ponujena paradigma, ki specifikira večje število kombinacij obeh momentov. Shema je, razumljivo, obremenjena z deduktivno metodo in samoumevnostjo idealnotipskih postavk, ki pa jih je mogoče razrahljati s kritičnimi historičnimi vložki. Paradigma, kot je razvidno iz preglednice, uvaža in izmenjuje historične variacije nacionalizma oz. nacionalne konstelacije nasploh tako prek razpolaganja z družbeno močjo kot prek kulturne identitete oz. nacionalnega sistema.

	Nosilci družbene moči	Nosilci manjše družbene moči
	Lastniki	Ne-lastniki
1	A	A
2	A	B
	Lastniki	Lastniki
3	A	A
4	A	B
	Ne-lastniki	Lastniki
5	A	A
6	A	B
	Ne-lastniki	Ne-lastniki
7	A	A
8	A	B

Branje preglednice omogoča prepoznavanje variant razrednih in nacionalnih položajev. Predelek 1 označuje »čisto« razredno sliko v enonacionalni družbi. Predelek 2 pomeni klasični pojav nacionalizma, kjer so nosilci družbene moči samo med pripadniki ene nacionalnosti (zatirani in zatirajoči narodi). Pod 3 je mogoče prepoznati družbo brez nacionalnih konfliktov, kjer na selekcijo vladajoče elite ne vplivajo nacionalno-kulturni kriteriji. V četrti koloni nastopata nemški in italijanski nacionalizem iz 19. stoletja: obe kulturi imata možnost uveljavljanja v gospodarskem življenju, razlika je le v dostopu do razpoložljivih družbenih moči, ki se postopoma prevesi v nacionalni unitarizem. V primerjavi s prvo kolono, ki identificira klasični razredni konflikt, nakazuje 5. kolona tipično revolucionarno situacijo v tretjem svetu. Kolona 6 razkriva obstoj sožitnih kultur oz. nacionalnosti, od katerih imajo pripadniki ene lažji dostop do politične moči. Drugi pa v ekonomsko življenje (Židje, Armenci, Indijci) in birokratske institucije. V koloni 7 in 8 imamo situacijo, v kateri imajo raznorodni nacionalno-kulturni segmenti približno izenačene dostope do družbenih moči in gospodarskega življenja, vendar je nima nihče pretirano mnogo.

V najnovejši svetovni literaturi na tem področju so še vedno ali vedno bolj žive razprave, ki zagovarjajo, kot smo lahko že videli, popolno avtonomijo nacionalnega boja od razrednega in pa trditev, da je nacionalno vprašanje oz. boj samo zunanji izraz razrednega boja. Zagovornik prvega stališča je npr. Nicos Poulantzas, ki zanika, da bi sploh obstajala kakšna marksistična teorija o naro-

du. Po njegovem je treba v zvezi z nacionalnostjo izhajati iz materialnega načela, da je nacionalno zgodovinsko starejše od razredne delitve družbe in da je mogoče z narodi računati tudi po odmrtni države. Narod je »transhistorična ireduktibilnosta«, ki je ni mogoče reducirati ali razložiti z razrednimi procesi ali razrednim bojem. Država, ki je prav tako substancialna materialna družbena matrica, je utemeljena v narodu oz. v končni posledici v nacionalni državi. Na ta način je tudi pojmovanje države utemeljeno z njeno ločenostjo oz. vzporedno avtonomnostjo od razrednega boja. Poulantzas pravzaprav tolče po nerefektirani, samoumevni in že skorajda magični uporabljivosti koncepta razrednega boja, ki je v temelju sprt z realnostjo družbenega življenja, v katerem se, drugače kot pri neartikuliranem razrednem boju, razkriva le še delovanje posameznih razrednih frakcij, za katere pa je težko reči, katera se bojuje s katero.

Podobno miselno pot ubira tudi Tom Nairn, ki je na marksizem naslovil prav tako kritično oceno o njegovi (teoretični) nezmožnosti, da bi se spoprijel s fenomenom nacionalnosti. Nairn ne vidi nikakršne zveze med nacionalnim bojem, izkoriščanjem in delavskim(i) razred(i)om, kar ga logično pripelje do zagovora legitimnosti npr. boja protestantskih separatistov v Severni Irski, izraelskega nacionalizma in južnoafriških belcev. Nacionalizem je zanj instiktivno nezavestno, celo **dementia**, ki lahko s svojim protimodernizacijskim psihološkim nabojem pristane v fašizmu. Fašizem je po Nairnu pravi arhetip razrednega boja, ki je potencialno navzoč v vseh nacionalnih in narodnoosvobodilnih bojih. Enostranost takega sklepanja je prav gotovo eden glavnih stranskih proizvodov Nairnovega neomejenega ločevanja nacionalnega boja od razrednega. V nacionalnem in narodnoosvobodilnem boju namreč ne vidi prvenstveno upor in politični odgovor na (neo)kolonialno in hegemonistično dominacijo. Ideja nacionalne države figurira na isti vrednostni ravni kot ideji »svobode« in »demokracije«, gre torej za civilizacijsko difuzijo idej, ki so bile spočete s francosko meščansko revolucijo. Neenakomeren družbeni razvoj v svetu povzroča frustracije in neizpolnjena pričakovanja, ki jih nato absorbirata nacionalistična ideologija in nacionalistično gibanje.

Na drugi strani, seveda še vedno znotraj marksističnega mišljenja, imamo opraviti z naravnost nasprotnimi teoretskimi dokazovanji (npr. vulgarnega ali mehničnega dojemanja) popolne odvisnosti nacionalnega momenta od razrednega boja. J. M. Blaut spada npr. med tiste teoretike nacionalnega vprašanja, ki nasprotujejo tezi o nacionalizmu kot družbeni sili, popolnoma avtonomni od razrednega boja. Nacionalni boj se po Blautu ne odvija vzporedno z razrednim bojem, temveč le v njegovi specifični preobleki. Iz teh teoretskih premis je treba privleči na dan naslednje vprašanje: boj katerega razreda proti kateremu razredu, kajti šele v tej teoretski določitvi se lahko približamo konkretni prepoznavi razredne vsebine v določenem nacionalnem boju. Blaut seveda vidi oviro pri razvijanju takšnega razumevanja nacionalnega vprašanja predvsem v dogmatičnem in neprimernem razumevanju Stalinove znane razprave o nacionalnem vprašanju iz leta 1913. Zavreči je treba Stalinovi trditvi, ki so ju dolgo sprejemali še skoraj vsi marksisti, da se narodi rojevajo samo z nastankom kapitalizma in da z njegovim koncem prenehajo živeti tudi sami in še, da se narodnosti nujno asimilirajo v korist večinskega naroda. To je lahko veljalo za predimperialistično obdobje, ne pa tudi za družbene razmere v (neo)kolonialnem obdobju. Marksizem v tem trenutku potrebuje ob obstoječi teoriji o nacionalnem vprašanju še teorijo o narodnostih. Šele prek takšne integralne teorije, ki bi zajela tako razrede kot nacionalnosti, bi lahko marksistična teorija nacionalnega boja kot specifične sestavine razrednega boja (seveda z avtonomnimi poudarki) v nacionalni obliki in vsebini zmogla tisto stopnjo generalizacije, ki bi jo bilo mogoče nasloniti na večje število individualnih primerov.

Uporabljena literatura:

- J. M. Blau: *Nationalism As an Autonomous Force, Science and Society*, Spring 1982, vol. XLVI, No. 1.
 J. Dunn: *Imagined Community — the Description of Socialist Internationalism*, Firenze 1983, neobj. rokopis.
 A. D. Smith: *Theories of Nationalism*, Harper Torchbooks, N. Y. 1971.
 E. Gellner: *Nationalism, Theory and Society*, vol. 10, Nov. 1981.
 E. Gellner: *Nation and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford 1983.
 B. C. Shafer: *Faces of Nationalism*, BBJ, New York 1972.

Summary**ON THE PROBLEMS OF THEORETICAL IDENTIFICATION OF NATIONALISM AND OF THE
RELATION BETWEEN THE CLASS- AND THE NATIONAL**

The social sciences have not taken an excessive interest in the problem of theoretical identification of nationalism; likewise, Marxism has not always been very resourceful in this regard. Yet even the most complete theory available hardly gives us good grounds for expecting from it something that might render possible an immediate and incontestable identification of the borderline between nationalism and the authentically national. An analysis of nationalism in present-day circumstances cannot simply bypass the increasingly strong processes of political centralization. Pluralism has occasionally been preserved only in the form of a high-degree economic specialization. Thus nationalism transcends a mere traditional matrix of nationality in the sense of being born (*nasci*). In essence, there are two forms of nationalism: Negative nationalism, which fulfills a function in the expanding domination of a national state, and positive nationalism (delimited as well, of course) that asserts itself in the function of a resistor to the former phenomenon. In this connection, the author poses himself the sociological question of the nature of the combinations by way of which the foregoing conflict actually occurs. He presents a paradigm defining a substantial number of standard combinations of the class element and the national element. Sociological literature frequently contains the two most firmly anchored theses: The first of these makes out a case for a complete autonomy of the national conflict from the class conflict, while the other ascribes to the national question at best the status of external manifestation of class struggle. The presentation of the author's individual theoretical views concludes the attempt aiming to assert those degrees of generalization and of methodological precision which should be capable of confronting the largest possible number of specific historical manifestations of the relations between the class- and the national.

Nijaz Duraković

ISTORIJSKI KORIJENI IDENTITETA MUSLIMANA

Oko postanka i nacionalne afirmacije bosanskohercegovačkih i uopšte jugoslavenskih Muslimana bilo je, a i u nekim sredinama i danas ima, niz različitih gledanja, kontraverzi i osporavanja koja za polazište nisu uvijek imala naučni argumentarij, čime se samo »muslimansko pitanje« u dužem periodu ispoljavalo kao eminentno političko.

Nije razlog samo o dobnonamjernom iščuđivanju nad sinonimom nacionalnog i religijskog koje ovo nacionalno ime sa sobom nosi, već je problem mnogo slojevitiji i da se promišljati sa više raznorodnih aspekata, od kojih ćemo, s obzirom na kratkoću priloga, nešto više pažnje posvetiti relaciji religijsko-nacionalno kod Muslimana.

Za vrijeme samostalnosti bosanske države u njoj se raširilo bogumilstvo. Bogumilstvom je dobrim dijelom bilo obuhvaćeno i krupno bosansko plemstvo (vlastela), što se vidi i iz činjenice da je većina bosanskih vladara prije Stjepana Kotromanića ispovijedala bogumilsku vjeru, a neosporne simpatije i intimno praktikovanje te vjere (bez obzira na oficijelne političke ustupke) praktikuju i drugi vlastodršci (npr. Stjepan Toma — 1444—1461), odnosno većina krupnog bosanskog plemstva (Hranići, Pavlovići, Miloradovići, Vukčići, Hrvatinići, Kosače itd.).

Takođe je neosporno da su se bugomili Bosne i Hercegovine, uz izvjesne specifičke, s obzirom na nemanjičke aspiracije i blizinu pravoslavlja, nalazili u kontinuiranom stanju borbi, aspiracija, uzmaka i ustupaka s katolicizmom, kao i sa susjednim hrišćanskim vladarima, i da je tu u osnovi gotovo nekoliko stoljeća, bio više-manje vješti politički ekvilibrij između dvaju religijsko-političkih, ekonomskih, kulturnih i sličnih aspiracija.

Kao da je Bosna, još i mnogo prije dolaska Turaka, bila predestinirana da bude poprište sukoba Istoka i Zapada i na toj podjeli utemeljenih i razvijenih civilizacija i kultura.

Kada Mehmed Fatih 1463. godine osvaja Bosnu i kada njene zemlje postupno podvrgava pod Otomansku vlast, on već prema oprobanom receptu turskog feudalnog, timarsko-spahijskog sistema, prije svega postojećem krupnom bosanskohercegovačkom plemstvu, nudi dotadanjim osvajanjem oprobano slatku jabuku: ukoliko prihvate islam, zadržaće postojeće posjede i feudalne privilegije. A uz to još ide i opšti staleški status, mogućnost učestvovanja u administraciji, vojnoj i upravnog napredovanja, poreske privilegije i sl.

S druge strane, iako o tome ima još i najviše sporenja, izgleda da je i sama islamska religija, pogotovo što je u određenom historijskom kontekstu došla kao »modus vivendi« spram postojećih aspiracija i hegemonističkih pretenzija, u nekim svojim dijelovima — obrednim ceremonijama, odnosom spram sakramentima i sl. — bila bliska i lako prihvatljiva za »bogumilsku herezu«, koja se, napućena dijeljenjima i progonima, svojevrsnim krstaškim pohodima, pa i nametnutim ekonomskim dažbinama — ma koliko to doktrinarno izgledalo paradoksalno — gotovo prekononoćno dobrim svojim dijelom okreće ka islamu i prihvata tursku dominaciju kao »spas« iz katarze, ekonomsko-političke, religijske i socijalno-psihološke izopćenosti u kojoj se Bosna toga historijskog perioda nalazila.

Pošto se plemstvu osiguravao dotadnji socijalni i politički položaj, ono u većini, zajedno sa znatnim dijelom naroda, prelazi na islam; ali oni se nikada nisu pretopili u Turke, Osmanlije. Iako su bili lojalni otomanskoj carevini, za nju vojevali i kao istureno područje prema hrišćanskom svijetu zadugo imali određene

privilegije, oni su se uvijek distancirali i razlikovali od pravih Turaka koje su nazivali »Turkušama«.

Naravno, ovaj proces nije tekao tako pravolinijski i zato se treba kloniti pojednostavljenja u procjeni procesa islamizacije u Bosni i Hercegovini. Na primjer, veliki dio pripadnika bosanske crkve prilikom turskog osvajanja izbjegao je u susjedne krajeve. Poznat je i primjer gosta Radina koji sa šezdesetak svojih pristalica, pripadnika bosanske crkve, traži azil kod Mlečana. Mnogi Bosanci bježe u Dalmaciju, na jadranske otoke, u Dubrovnik, pa sve do Napulja, Apulije itd.

S druge strane, određeni delovi pripadnika Crkve bosanske i poslije turskog osvajanja primaju katoličku i pravoslavnu vjeru. Prelazi na katoličanstvo su bili naročito izraženi posljednje decenije samostalnosti Bosne, a i poslije njenog pada jedan dio njene teritorije (sjevernoistočna Bosna) i dalje ostaje pod vlašću ugarskih kraljeva.

O masovnom prelazu na islam ima dosta dokumenata, u čiju analizu ovom prilikom nećemo ulaziti.¹ Kasnija istraživanja, koja se temelje na analizi turskih deftera (katarstarskih knjiga) takođe govore o masovnim prelascima na islam.² No u vezi s tim smatramo da treba razbijati romantičarski pristup, iz koga proizlazi da je ta islamizacija bila na isključivo dobrovoljnoj osnovi i maltene samo rezultat prednosti i nadmoći islamske civilizacije i kulture.

Naime, nepobitno je da je otomanska vlast upotrebljavala i fizičku prinudu u procesu islamizacije. To se najčešće manifestovalo u vidu represalija prema stanovništvu koje se nije lojalno ponašalo, preko janičarskih i akindžijskih upada, pljački i progona, preko okrutnih ugušenja pojedinih pobuna i nezadovoljstava, pa sve do poznatog »danka u krvi«, odnosno odvođenja krišćanske djece u Carigrad na janičarsku obuku.

Od takvih akcija zapravo je bilo pošteđeno samo ono stanovništvo, koje je prihvatilo islam i time iskazalo lojalnost otomanskoj vlasti.

Pokušavajući pronaći razloge što fizička sila u procesu islamizacije u Bosni nije više primjenjivana, čine nam se valjana obrazloženja koja daje S. Čerić.³ On ih, uglavnom, vidi u slijedećem:

1. **Malobrojnost islamskog invazionog elementa;**

2. **Česti ratovi koje Turska u tom periodu vodi i razvučenost njene vojne sile na ogromnim prostorima;**

3. **Organizovanost i snaga utjecaja hrišćanskih crkava na bosansko stanovništvo;**

4. **Metodi ekonomskog pritiska;**

5. **Privlačnost povlašćenog položaja islamskih vjernika;**

6. **Trgovačke povlastice.**

Pauperizovano seljaštvo, naročito ono koje živi blizu većih gradova, takođe pronalazi interes u tome da primi islam. Također, u uslovima vjerski izmiješanog stanovništva i ne rijetkih međusobnih zavada, plemenskih osveta i sl., čest je bio slučaj da se iz svojevrsnog inata, a i očekivanog probitka u vidu pomoći od strane turskih vlasti, prekonoćno prelazi na islam.

Logično je da je islamizacija bila intenzivnija u gradovima, u selima pored gradova i naseljima uz glavne komunikacije, tako da je od dolaska Turaka pa do danas muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini predominantno gradsko stanovništvo.

Proces prelaska na islam, naravno, nije bio uvijek istog intenziteta i obima. Najintenzivniji je u vrijeme najveće moći Turske, sve do poraza pod Bečom, da bi

¹ O tome vidjeti: Dr Aleksandar Solovjev: »Nastanak bogumilstva i islamizacije u Bosni«, Godišnjak istorijskog instituta BiH I, Sarajevo 1949. godine.

² O tome su iscrpno pisali Ethem Bulbulović, Mehmed Begović, Mehmed Handžić, Muhamed Hadžijahić, Nedim Filipović, Dragiša Lapčević i drugi.

³ Salim Čerić: »Muslimani srpskohrvatskog jezika«, »Svjetlost«, Sarajevo 1968, stranice 48—52.

kasnije jenjavao. Pravoslavni i katolici na islam prelaze uglavnom do kraja XVII stoljeća, a kasnije su to sporadične pojave.

Nije nebitan i podatak da je bosansko-hercegovačko stanovništvo bilo među posljednjima koji su primili islam. Neki smatraju da time do njih islam nije ni mogao da dopre u svojoj prvobitnoj formi i originalnoj jednostavnosti kakav je — po tim interpretima — bio po Muhamedovoj objavi.

Sigurno da je u Bosni islam zadobio određene specifične karakteristike, bio prilagođen postojećim običajima, mentalitetu. Religijski ceremonij je također u mnogim područjima bio osobeno bosanski, što se ogleda u načinu objavljivanja molitve, odnosa prema mrtvima i u pogrebnom ceremonijalu. Odnos prema ženi, porodici i braku, prema uživanju alkohola i sl., također se razlikuje od islamske ortodoksije, pa i od njene tursko-islamske verzije. Npr., muslimanski nadgrobnici spomenici u Bosni i Hercegovini, posmatrano u različitim periodima, imaju mnoge autohtone karakteristike, sa dosta sličnosti sa stećcima, sa izrazitom narodnom ornamentikom. Na zidovima više džamija ima dosta slika i dekorativnih elemenata koje islam zabranjuje (npr. Šarena džamija u Travniku), a dekorativni elementi (sa slikama ptica, drveća itd.) su prisutni u mnogim narodnim rukotvorinama na tekstilu, porculanu, fajansu, u vezu, čipki itd.

U arhitekturi i pored izrazito orijentalnog utjecaja također su prisutne neke autohtone karakteristike i velika upotreba drveta, prozračne kuće sa dosta prostora, kult vode (koja u svim boljim kućama prolazi kroz avliju) i zelenila (opjevane bosanske bašče i perivoji).

Tu je bio i utjecaj, prije svega, dalmatinskih i dubrovačkih majstora i zidara, čak i kod gradnje najmonumentalnijih objekata orijentalno-islamske arhitekture.

Ne ulazeći u širu argumentaciju, u najkraćem obliku treba kazati da islam na bosansko-hercegovačkom tlu u sebi sadrži dosta elemenata ranijih vjerovanja i običaja. Zadugo se zadržavaju mnoge paganske svetkovine, kao i one koje je sa sobom donijelo kršćanstvo. Nekad su jednostavno zatečene svetkovine zamjenjivane islamskim, davana su im nova imena, a sadržaji su gotovo ostali isti.

Najčešće se navodi primjer da su sarajevski Muslimani zadugo zadržali običaj bojenja (šaranja) svijeta u vrijeme muslimanskog posta ramazana, što je bilo samo zamjena za šaranje, bojenje jaja.

Po verziji koju daje etnograf Ivan Zovko, uzima se da je to privilegij koji je sultan Fatih dao Sarajlijama. Fatih je »izun učinio« (dopustio) »da možemo mjesto šarenih jaja šarati svijete i mukave četiri puta u godini uoči mubareć večeri«.⁴

Takođe se u pojedinim područjima Bosne, sve do novijeg vremena, među Muslimanima zadržao stari slavenski kult lipe i običaj prinošenja žrtava svetim drvetima, a u mnogim mjestima su se zadržala stara molitvišta i sl.

S druge strane, kada se posmatra sa aspekta pravno-povijesnog razvoja Bosne i Hercegovine, valja reći da je islamska vjera državna vjera. No, pored šerijatskog prava razvilo se i zasebno, tzv. miletsko pravo. Vjerske zajednice (milleti), koje postoje u turskoj državi, a ne pripadaju islamskoj vjeroispovesti, zadržavaju i dalje razvijaju svoja posebna prava. To su tzv. miletska prava, koja u BiH uživaju zajednice rimokatoličke, istočno-pravoslavne i jevrejske vjeroispovesti. Ta prava, prije svega, regulišu ženidbene, porodične i nasljedno-pravne odnose.⁵

Različite osobenosti zadržavaju se i u domenu porodičnog prava, imovinskog prava i sl., što je imalo i te kakvog utjecaja na položaj Muslimana u Bosni i Hercegovini. No, analiza tih pravnih pitanja bi zahtijevala posebnu studiju.

Prodiranje Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu dovodi do krupnih promjena. Bosansko-hercegovački Muslimani se nalaze u velikom, prije svega emocionalno psihološkom procjepu: između neminovnosti da gotovo prekononočno odbace Istok i istočno, i nemogućnosti da prihvate Zapad i zapadno.

⁴ Navedeno prema: »Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini«, str. 83.

⁵ O tome detaljno piše Eduard Eichler: »Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina«, Wien, 1889.

Radikalan kulturni preokret i civilizacijska smjena koja u Bosni, s dolaskom moderne evropske sile neminovno pristizje, Muslimane dovodi u poziciju kulturne i emocionalno-psihološke nestabilnosti, nesnalaženja, pa i svojevrsnog fatalizma.

Rezultat je da se znatan broj naglo iseljava u one naše krajeve koji su još pod turskom upravom ili pak u azijsku Tursku, u kojoj još uvijek vide svog patrona i zaštitnika, ili se oni koji ostaju zatvaraju u sebe. Upravo u vrijeme kad se kod drugih južnoslavenskih naroda javljaju nešto manifestniji oblici nacionalnog osvješćivanja i ističu zahtjevi za nacionalnim okupljanjem i oslobođenjem, kao da kod Muslimana otpočinje proces etničkog ućahurenja, zatvaranja u sebe, u svoju patrijarhalnu kulturu i sl.

Dodoše, Austrija sa posebnim taktom pristupa vjerskim osjećanjima Muslimana, a bitnije ne dira ni zatečene agrarne odnose. Tako npr. od cjelokupnog broja zemljoposjednika sa kmetovima na Muslimane otpada 91,15 %, a na sve ostale samo 8,75 %.

Procenat kmetova Muslimana bio je samo 4,15 %, a kmetovi Srbi i Hrvati čine 95 %.⁶ U trgovini Muslimani i dalje drže jake pozicije, iako im trgovački kapital i poslovni promet rapidno opada i teško izdržava modernu austrougarsku konkurenciju.

Vjerske ustanove i dalje ostaju najznačajniji faktor u njihovom prosvjećivanju. Kako primjećuje M. Begović »taj način prosvetnog rada bio je jednostran, odnosio se na veru i verske principe i nije mogao zadovoljiti, ni po materiji ni po metodama, zahteve savremenog života«. Navedeni nedostatak počeo se već osećati čim je muslimanski element došao u neposredni doticaj sa evropskom civilizacijom. U vezi sa ovim javlja se potreba za svetovnim i stručnim vaspitanjem. Muslimanske mase ne shvataju odmah ovu potrebu i odbijaju svetovno školovanje kao sredstvo koje ruši temelje morala i tradicije.

Oni su videli u školi i savremenom prosvjećivanju neprijatelja vere i dobrih običaja i smatrali da to može dovesti do propasti muslimana i njihovih zajednica.⁷

Preveliko oslanjanje na oportunističko vođstvo, koje je u najvećem broju bilo iz redova begovata i poluučene uleme, gledanje u religiji nacionalnog spasitelja i s tim u vezi otpor prema modernom školstvu i prosvjećivanju, postupno gubljenje orijentalnih kulturnih oslanaca i uopšte nesnalaženje u novim civilizacijskim tokovima, uz nedostatak jasne političke koncepcije i organiziranih klasnih snaga koje bi tu koncepciju provodili, dovodi do »gubljenja smisla za snalaženje u novonastalim prilikama«,⁸ što ima dalekosežne posljedice za ukupne tokove klasno-nacionalne emancipacije muslimanskog naroda.

Na primjer, sve do pred prvi svjetski rat, pa i poslije (tih recidiva u pojedinim područjima ima i danas) reakcionarno, često poluučeno islamsko sveštenstvo u najvećem broju u zahtjevu za svjetovnim prosvjećivanjem i školovanjem ženske djece vide »hrišćansku ujudrmu« i veliku opasnost za vjeru, za porodicu, za moral.⁹

Poslije niza rasprava o položaju i mogućnostima školovanja muslimanske žene, pitanju feredže (zara) i sl., tek 10. jula 1928. »Hodžinska kurija« (kao najveće vjersko tjelo) u Sarajevu donosi mišljenje da Muslimanka može, kad to zahtijevaju potrebe, otkriti svoje lice i pohađati sve vrste svjetovnih škola, obavljati

⁶ Dr Mehmed Begović: »Muslimani u BiH«, Francusko-srpska knjižara A. M. Popovića, Bgd, 1938. Po podacima koje navodi S. Čerčić 1910. g. u BiH je bilo feudalaca Muslimana 9.537, Srba 633, Hrvata 267. Slobodnih zemljoradnika Muslimana 77.518, Srba 35.414, Hrvata 22.916. Kmetova Muslimana 3.653, Srba 58.920 i Hrvata 17.115.

⁷ Dr Begović, isto.

⁸ Isto.

⁹ Tek 1912. godine nekoliko muslimanskih poslanika uputilo je prijedlog bosanskom saboru da osnovna nastava bude obavezna i za muslimansku žensku djecu. Sabor je taj prijedlog odbio, iako je u BiH tada u svim školama bilo samo 137 Muslimanki, a procenat nepismenosti iznosio 99,68 %. Doduše, tu nisu uračunate one koje su znale pisati i čitati na arapskom ili turskom jeziku, iako je i tih bio veoma mali broj.

zanate, voditi trgovinu i zauzimati sva ostala zvanja koja ne stoje u protivnosti sa načelima islamskog morala.¹⁰

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske dolazi do vidnije kulturne izolacije muslimanskog stanovništva. Dok se za vrijeme turske vladavine gradsko stanovništvo u kulturnom pogledu malo razlikovalo — te razlike su bile uglavnom vezane za religiju i običaje, koje ona sobom neminovno nosi — od okupacije se te kulturne razlike unekoliko produbljuju. Tako, na primjer, godine 1910. u Bosni i Hercegovini je bilo 170 srpskih kulturnih društava, 183 hrvatska i samo 19 muslimanskih. Srpskih časopisa je bilo 6, hrvatskih 6 i muslimanska 4. Obuhvaćenost stanovništva osnovnim školstvom kod Muslimana je bila najmanja, a i broj Muslimana intelektualaca također.

Razlozi te kulturne izolacije, pa i svojevrzne dekadencije su višestruki. Dijelom su rezultat prethodnog stanja i opšte dekadencije koja je zahvatila sve pore raspadajuće turske imperije, a dijelom su uslovljeni dolaskom Austrije. Naime, kako smo istakli, Austro-Ugarska donosi tekovine zapadnoevropske civilizacije i kulture koje su do tada u Bosni i Hercegovini bile samo marginalno prisutne, i to uglavnom među malobrojnijim činovništvom, u dijelu hrišćanskog klera i među ljudima koji su se školovali na strani.

Najveći dio Muslimana je u toj kulturi i civilizaciji vidio kršćanske aspiracije i vrednote, a Austrija je historijski za njih bila simbol katoličanstva. S druge strane, ne mali broj muslimanskog stanovništva, naročito onog dijela koje je bilo izloženo većem utjecaju religije, austrijsko prisustvo u Bosni i Hercegovini je smatralo privremenim i očekivalo je ponovni povratak sultana i turske vlasti.

Te nade su tinjale sve do aneksije iz 1908. godine. Upravo te iluzije znatno su utjecale na njihovo kulturno izopćenje, kao i to, da uopšte, i na društveno-ekonomskom planu, veoma sporo prihvataju tekovine koje moderni kapitalizam nosi. Zakon o fakultativnom otkupu kmetova, koji je donijela još Turska, u nešto dograđenom obliku ostaje i daje osnova agrarne politike Austro-Ugarske, koja je iz obzira prema Turskoj, kao i prema ugovorima koje je potpisala, nastojala muslimanski begovat da postupno, bez radikalnijih poteza prevede na kapitalistički način privređivanja.

No, takva politika, koju je zdušno podržavao prije svega begovat, ipak vodi do nejednakog jačanja ekonomske moći rađajućih se nacionalnih buržoazija. Dok se srpski i hrvatski poduzetnici ne oslanjaju na feudalnu rentu i samim tim se brže uklapaju u kapitalistički način privređivanja, bogatiji slojevi muslimanskog stanovništva način privređivanja i sticanja kapitala vezuju za već prevaziđene proizvodne odnose.

U najkraćem, kada ne rezimira pet decenija prisustva Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, i pored preobražaja koji je za to vreme BiH neosporno postigla, njene industrijalizacije, izgradnje željezničkih pruga i drugih modernih saobraćajnica, te i na planu modernizacije (u smislu evropeizacije) i prihvatanja zapadnoevropskog načina mišljenja i ponašanja, Monarhija se ipak u osnovi ponašala kao eksploatatorska država i kolonialna sila, kojoj je Bosna samo služila kao dobro sirovinско područje i mjesto odakle će dalje nastupati na Istok i zadovoljavati svoje imperijalne ambicije. Njena politika se u Bosni iskazala kao politika klasno-nacionalnog ugnjetavanja i u tom smislu bila je usmjerena protiv nacionalne emancipacije i oslobođenja, i srpskog, i hrvatskog, i muslimanskog naroda.

* * *

Poslije ujedinjenja i formiranja Kraljevine SHS, kratkotrajne nade da će ta država ovaplotiti historijske težnje jugoslovenskih naroda da žive u slobodi, bratstvu i ravnopravnosti, ubrzo su, na drastičan način bile iznevjerene. To važi i za Muslimane. Oni su između dva rata na pregnantan način osjetili svu memlu staro-

¹⁰ Vidjeti: M. Begović, Isto.

jugoslovenske »tamnice naroda« i svu licemjernost nagodbaške i izdajničke politike nacionalnih buržoazija.

Klasno izrabljivanje, monarhistička diktatura, različiti nacionalizmi, organizirano raspirivanje šovinizma i fašističke histerije, stvaranje nacionalnih falangi, borba za vlast raznih političkih partija — koje se uglavnom formiraju na nacionalnoj osnovi — teror nad komunistima i svim ostalim progresivnim snagama — to je bila realnost za vreme Kraljevine, koja niti je mogla, niti je htjela da rješava goruća pitanja, pred kojima su se našli svi naši narodi i narodnosti.

Osnovna karakteristika položaja Muslimana između dva rata po našem mišljenju jeste da im se negirala njihova nacionalna posebnost, odnosno da se njihovim političkim težnjama, koje su se postupno institucionalno iskazivale, bilo u vidu političkih partija, posebnih političkih programa, društava, udruženja, časopisa itd. ponajčešće pripisivalo isključivo vjerski karakter. Iako je kod mnogih političara, te kod teoretičara okupljenih uz dvorsku kamarilu ofanzivno plasirana teza da su Srbi sa hrvatskosrpskog jezičkog područja svi pravoslavci, a Hrvati svi katolici, Muslimanima se nije priznavalo nacionalno konstituisanje. Ovim nikako ne zastupamo tezu da je u našim uslovima religija jedini kriterij nacionalnog konstituisanja, odn. faktor koji dovodi do stvaranja nacije, već samo ukazujemo na nedosljednost i paradoks pristupa. Ako se od strane pojedinih teoretičara Muslimanima prigovara zbog njihove privrženosti islamu, otkud onda da oni kao glavni faktor razlikovanja između Srba i Hrvata uzimaju pravoslavlje, odnosno katoličanstvo? Naravno, ova upitnost ne može izdržati temeljitiju provjeru, jer u obzir ne uzima i ostale elemente koji mogu, zavisno od sredine i historijskih uslova, da budu nezaobilazni u formiranju nacije: kulturu, jezik, državu (državnost) itd.

Razlozi ovakvog odnosa prema Muslimanima su višestruki. **Prvo**, unutar muslimanskog naroda, spletom historijskih okolnosti (od kojih smo neke samo marginalno napomenuli), zadugo nije bilo organizirane klasne snage, koja bi nosila proces njihove klasno-nacionalne emancipacije; **drugo**, Muslimanima je, vezano uz turska osvajanja, kosovski mit i sl., nametnut kompleks historijske krivice, izdaje i prevrtljivosti, što je rezultiralo i modernim nacionalnim stereotipijama; **treće**, vijekovna borba za supremaciju velikih svjetskih religija upravo na balkanskom prostoru, gdje se islam jedino značajnije ukorijenio u Evropi, doprinijela je određenoj dozi netrpeljivosti, podozrenju i vjerskoj isključivosti, što se sve prelimalo na jugoslovenskim Muslimanima; **četvrto**, iz poznatih razloga, u Kraljevini Jugoslaviji su dobile podršku teze o srpskom odnosno hrvatskom karakteru muslimanskog stanovništva (što je u nacionalističkim programima označavano kao »najbolji sinovi srpskog naroda« ili »cvijeće hrvatskog naroda«), što je izražavalo hegemonističke pretenzije i politiku asimilacije. Zahtjev za opredjeljivanjem (bilo kao Srbin, bilo kao Hrvat, kao neopredeljen, kao Jugosloven) nažalost je zadugo bio oficijalan, pa se produžio i poslije 1945. godine; **peto**, lutanje KPJ u domenu nacionalnog pitanja, naročito karakteristično za početni period, takođe je imalo utjecaja i na odnos prema Muslimanima. Natruhe staljinističkog programa u domenu nacionalnog pitanja osjećale su se i neposredno poslije Drugog svjetskog rata, što je opet uplivalo na određene nedosljednosti i na relativno zakašniju afirmaciju muslimanskog nacionalnog bića.

No, treba istaći da je prije svega zaslugom KPJ-SKJ došlo do radikalnog preokreta u gledanju na Muslimane i do ubrzanog procesa njihove nacionalne afirmacije. Uslove za svestranu klasno-nacionalnu emancipaciju oni dobijaju i realizuju tek u socijalističkom samoupravnom društvu, kada se prethodno iskazane rezerve i negativan odnos prema njihovoj nacionalnoj posebnosti sve dosljednije i efikasnije prevazilaze.

O poslijeratnom periodu i složenom procesu muslimanske nacionalne emancipacije, koji upravo u njemu usljeđuje, ovom prilikom nećemo govoriti, jer nadilazi kontekst naslova, a to bi mogao biti i predmet posebne studije.

Summary

ON MOSLEM NATIONAL IDENTITY

In the paper »On Moslem National Identity« an attempt has been made to concisely expound the genesis of the »Moslem question,« that is, to clarify the ways of Moslem class-national emancipation.

Within this framework, special attention is paid to the relation between the religious and the national, along with a brief survey of different ways of Islamization in Bosnia and Hercegovina.

The specific characteristics of this process, as well as the reasons for a relatively late national emancipation of the Moslems, are explained in the light of the fact that the historical conditions in the pertinent period were such that no organized class power emerged which would carry out that process. There are, in addition, various stereotypes that the Moslems are believed to fit; they were repeatedly denied their national specificity on account of hegemonistic tendencies of the Serbian and Croatian bourgeoisie and its policy of assimilation.

It is only in the socialist self-managing society that the Moslems have attained to the conditions necessary for their overall class-national emancipation, and that they have begun to realize it. This is so because it is only in such a society that the foregoing negative attitudes toward their national specificity are being done away with more and more consistently and efficiently.

Jovan Munčan

RAVNOPRAVNOST NARODA I NARODNOSTI U VOJVODINI KAO TEMELJ NJIHOVOG SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG ZAJEDNIŠTVA

1. Socijalistička autonomna pokrajina Vojvodina je višenacionalna društveno-politička zajednica. U njoj žive pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije i mnogobrojni pripadnici etničkih grupa.

U ustavnom sistemu SFR Jugoslavije, pripadnici su ravnopravni u svim oblastima društveno-ekonomskog i društveno-političkog života, stvaralaštva i izražavanja nacionalnih, istorijskih i drugih obeležja. U tom pogledu imaju jednaku prava, obaveze i odgovornosti.

Pripadniku svakog naroda i narodnosti je zajamčena upotreba njegovog jezika i pisma. S obzirom na nacionalnu strukturu stanovništva, u Vojvodini je garantovana ravnopravna upotreba srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog, mađarskog, slovačkog, rumunskog i rusinskog jezika i pisma u procesu vršenja vlasti i samoupravljanja, u postopku pred državnim organima i organima samoupravnih organizacija i zajednica, u procesu vaspitanja i obrazovanja i dr.

Zavisno od nacionalne strukture stanovništva u pojedinim opštinama, statutom opštine je obezbeđena ravnopravna upotreba jezika i pisama i drugih naroda i narodnosti. U opštini Bela Crkva to je učinjeno u odnosu na češki, a u opštini Pančevo u odnosu na makedonski jezik i pismo.

Od ukupno 2,034.772 stanovnika SAP Vojvodine, po popisu od 1981. godine, Srbi čine 1,107.378 (54,42 %), Hrvati 109.203 (5,37 %), Crnogorci 43.304 (2,13 %), Mađari 385.356 (18,94 %), Slovaci 69.549 (3,42 %), Rumuni 47.289 (2,32 %), Rusini 19.305 (0,95 %) i pripadnici drugih naroda, odnosno narodnosti i etničkih grupa¹. Najbrojnija etnička grupa su Romi (19.693 ili 0,97 %).

Između dva popisa (1971. i 1981. godine), stanovništvo Vojvodine povećano je za 82.239 (4,21 %). Različit prirodni priraštaj pripadnika pojedinih naroda, narodnosti odnosno etničkih grupa, unutrašnje migracije, mešoviti brakovi, porast broja građana koji su se opredelili kao Jugosloveni, doveo je do promene učešća pojedinih naroda, narodnosti i etničkih grupa u nacionalnoj strukturi stanovništva u Vojvodini.

Učešće Crnogoraca, Makedonaca, Muslimana i Albanaca u strukturi stanovništva povećano je apsolutno i relativno. Ukupan broj Srba je povećan, ali je procentualno učešće opalo sa 55,78 u 1971. na 54,42 u 1981. godini. Smanjen je broj Hrvata, tako da oni sada čine 5,37 % stanovništva u odnosu na 7,10 % u 1971. godini.

U odnosu na 1971. godinu, opao je i ukupan broj stanovnika deklariranih kao Mađari (sa 21,70 % na 18,94 %), Slovaci (sa 3,73 % na 3,42 %), Rumuni (sa 2,71 % na 2,32 %) i Rusini (sa 1,03 % na 0,95 %).

Osetno je porastao broj lica deklariranih kao Romi. Prema popisu iz 1971. godine, u Vojvodini je bilo 7760 (0,40 %), a 1981. godine 19.305 (0,97 %).

Do sada nisu izučeni svi činioци koji su doveli do promene u nacionalnoj strukturi stanovništva u Vojvodini, ali se pouzdano može tvrditi da su one rezul-

¹ Muslimani 4930 (0,24 %); Albanci 3812 (0,19 %); Austrijanci 88 (0,00 %); Bugari 2525 (0,12 %); Bunjevci 9755 (0,48 %); Česi 2012 (0,10 %); Grci 340 (0,02 %); Italijani 146 (0,01 %); Jevreji 279 (0,01 %); Nemci 3809 (0,19 %); Poljaci 596 (0,03 %); Rusi 1046 (0,05 %); Socki 199 (0,01 %); Turci 195 (0,01 %); Ukrajinci 5001 (0,25 %); Vlasi 57 (0,00 %); ostali narodi i narodnosti 1147 (0,05 %); neizjašnjeni 1937 (0,09 %); neopredeljeni 1424 (0,07 %); izjašnjeni u smislu regionalne pripadnosti 1643 (0,08 %); i nepoznato 3187 (0,16 %).

Izvor podataka: Pokrajinski zavod za statistiku.

tat ličnog opredeljenja svakog pojedinca, odnosno mogućnosti da se slobodno izjasni kojem narodu, narodnosti ili etničkoj grupi pripada, odnosno da se u tom pogledu ne opredeljuje. Drugačiji zaključak nema osnova u svakodnevnoj stvarnosti, koju karakteriše socijalističko samoupravno zajedništvo na osnovama pune ravnopravnosti i bratstva i jedinstva u radu i u svim drugim oblastima života. Samo nacionalna uskogrudnost i dušebrižništvo pojedinaca vidi u tome ugroženost pojedinih naroda i narodnosti.

I pored istaknute ograde da nisu izučeni svi relevantni činioci koji su doveli do promene nacionalne strukture stanovništva u Vojvodini, neophodno je da se jedan od njih — prirodni priraštaj — posebno naglasi.

Po stopi prirodnog priraštaja u Jugoslaviji, pa i šire, Vojvodina zauzima nezavidno mesto. Stopa prirodnog priraštaja u Vojvodini 1971. godine je iznosila 3,2 a 1961. godine 7,7. Najmanje je opalo kod Crnogoraca (sa 13,4 na 9,0), a najviše kod Rumuna (sa 0,0 na — 4,7). Samo Crnogorci i Srbi imaju prirodni priraštaj veći od prirodnog priraštaja u Pokrajini (9,0 odnosno 5,4). Slično kretanje zapaženo je i u periodu od 1971. do 1981. godine.

Ova kretanja predstavljaju najveći demografski problem Vojvodine. Ograničene materijalne mogućnosti, naročito u sadašnjoj ekonomskoj situaciji, prepreka su za preduzimanje radikalnijih mera u oblasti stambene i socijalne politike i drugih mera kojima bi se bar delimično smanjilo nepovoljno delovanje pojedinih činilaca na stopu prirodnog priraštaja.

Sadašnja struktura stanovništva Vojvodine, karakteristična je i po znatnom porastu lica deklariranih kao Jugosloveni. Broj ovih lica porastao je sa 46.928 (2,40 %) u 1971. godini na 167.215 (8,22 %) u 1981. godini, što predstavlja daleko veći broj nego u socijalističkim republikama i SAP Kosovu. Oko jedne petine lica deklariranih kao Jugosloveni u Vojvodini (33.101), čine lica doseljena sa teritorije van SAP Vojvodine.

Rizično je da se bez potpunijih istraživanja zaključuje koje su okolnosti dovele do porasta broja lica deklariranih kao Jugosloveni. U svakom slučaju, ova pojava je i svojevrsna reakcija na nacionalne isključivosti, netolerantnosti i zatvaranja po nacionalnom osnovu u pojedinim sredinama u Jugoslovenskim razmerama.

U konkretnim vojvođanskim prilikama, ne može da se isključi motiv za opredeljivanje kao »Jugosloven« i veliki stepen integrativnosti stanovništva. Iako u mnogim naseljenim mestima, radnim i drugim kolektivima, po broju preovlađuju pripadnici jednog ili dva naroda ili narodnosti, procesi stvaranja i negovanja samoupravnog zajedništva u radu, svakodnevnom životu i stvaralaštvu, mnogobrojni su, nasuprot nacionalnoj isključivosti i separatizmu. Zaključeni brakovi između lica različite nacionalnosti, samo su jedan od primera koji to ilustruju. Od ukupnog broja zaključenih brakova u 1981. godini takvih je bilo više od jedne četvrtine (27,3 %).

Sa stanovišta potvrđivanja i negovanja nacionalnog identiteta svakog naroda i narodnosti, Jugosloven kao nacionalno opredeljenje, sve dok postoje društveni uslovi u kojima se obezbeđuje slobodno opredeljivanje svakog pojedinca u pogledu nacionalne pripadnosti, ne predstavlja problem. Pri tom, potrebno je podjednako idejno-političko suprostavljanje isticanju da je opredeljivanje u nacionalnom smislu kao Jugosloven, progresivnije nego opredeljivanje za pripadnost nacije ili narodnosti kao i suprostavljanje shvatanjima da je Jugoslovenstvo u smislu nacionalne pripadnosti, put ka stvaranju jugoslovenske nacije, jer ono to nije.

2. Osnovi ravnopravnosti naroda i narodnosti, njihovog bratstva i jedinstva i socijalističkog samoupravnog zajedništva, stvarani su i razvijani, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, a na čelu sa drugom Titom, u narodno-oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji i u posleratnoj privrednoj i društvenoj izgradnji zemlje.

U politici pune ravnopravnosti i bratstvu i jedinstvu, narodi i narodnosti u Vojvodini, kao i narodi i narodnosti u Jugoslaviji, videli su mogućnost ostvarivanja svojih istorijskih težnji, potvrdu svog nacionalnog identiteta i svestranog ekonomskog i kulturnog razvoja.

U demokratskom ustrojstvu jugoslovenskog društva, u skladu sa politikom Komunističke partije odnosno Saveza komunista Jugoslavije, i na osnovu teokovina narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, Vojvodina je organizovana kao socijalistička autonomna društveno-politička zajednica, u sastavu Socijalističke Republike Srbije i sa statusom konstitutivnog elementa jugoslovenske federacije.

Funkcije svih društveno-političkih zajednica u jugoslovenskoj federaciji, izraz su volje radnih ljudi i građana, kao nosilaca suvereniteta i njihovog prava da po tom osnovu odluče u kojim će društveno-političkim zajednicama (opštinama, autonomnoj pokrajini, republici odnosno federaciji) ostvarivati svoja suverena prava.

Primenom tog principa, naročito u ustavnim amandmanima iz 1971. godine i u Ustavu SFRJ iz 1974. godine, povećane su kompetencije socijalističkih republika i autonomnih pokrajina, opština, kao i radnih ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama.

S obzirom na bivalentnost položaja autonomne pokrajine u jugoslovenskoj federaciji — kao sastavnog dela Socijalističke republike Srbije i ujedno konstitutivnog elementa federacije, postavilo se pitanje kako da se u Socijalističkoj republici Srbiji obezbedi određen stepen jedinstva društveno-ekonomskog i društveno-političkog sistema.

U ustavno-pravnom smislu, to je rešeno tako što su utvrđena pitanja koja se republičkim zakonom uređuju jedinstveno za celu teritoriju Socijalističke republike Srbije.

Osim pitanja koja se odnose na atribute državnosti Socijalističke republike Srbije, predmet jedinstvenog uređivanja su i određeni instituti društvenog-ekonomskog i društveno-političkog sistema.

U dosadašnjem ostvarivanju ustavnog položaja Socijalističke republike Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina, često je bilo sporno kako da se razgraniče nadležnosti republičkih i pokrajinskih organa. Pojmovi kao što su: osnovi pravnog režima društvene svojine, osnovi svojinsko-pravnih i drugih stvarno pravnih odnosa, institut odgovornosti za krivična dela, osnovna načela za organizovanje, pripremanje i razvoj narodne odbrane i drugi, različito su dimenzionirani u zakonodavnoj praksi, što je produžavalo postupak za donošenje zakona kojim se jedinstveno uređuju društveni odnosi za Republiku kao celinu.

Ostala je nedovoljno iskorišćena mogućnost uređivanja društvenih odnosa donošenjem zakona na osnovu dogovora Skupštine Socijalističke republike Srbije i skupštine obe ili samo jedne autonomne pokrajine.

Ne podcenjujući potrebu i značaj ostvarivanja jedinstva u Socijalističkoj republici Srbiji putem zakonodavne regulative, proces društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja i integracija rada i sredstava putem institucionalnih i funkcionalnih veza između organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, predstavlja osnovnu orijentaciju u razvoju socijalističkog samoupravnog zajedništva u jugoslovenskom društvu.

3. Ostvarivanje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti u Vojvodini, svakodnevna je briga svih subjektivnih snaga na čelu sa Savezom Komunista Vojvodine i svih radnih ljudi. Stvaraju se i unapređuju materijalni, kadrovski i drugi uslovi u cilju obezbeđivanja mogućnosti da narodi i narodnosti upravljaju uslovima i rezultatima svoga rada i da ostvaraju druge svoje interese i potrebe. U tom kontekstu, značajno je da se istakne:

— da se u preko 30 zakona i u brojnim samoupravnim opštim aktima uređuje način ostvarivanja ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti pred državnim organima i pred organima samoupravnih organizacija i zajednica;

— da su delegacije, skupštine društveno-političkih zajednica, organi samoupravnih organizacija i zajednica sastavljeni tako da su u njima zastupljeni pripadnici naroda i narodnosti srazmerno njihovom učešću u strukturi stanovništva Pokrajine;

— široki obuhvat dece i omladine u svim stupnjevima obrazovanja i vaspitanja od predškolskog uzrasta do univerziteta i obezbeđivanje vaspitno-obrazovnog rada na ravnopravnim jezicima naroda i narodnosti, s tim što su rezultati u nekim oblastima pozivno-usmerenog obrazovanja i na univerzitetu, još uvek nezadovoljavajući. Razlozi za takvo stanje su organizacione, materijalne i kadrovske prirode²;

— obimna izdavačka aktivnost na svim jezicima i pismima naroda i narodnosti u ravnopravnoj upotrebi. Broj listova povećan je sa 252 u 1976. godini na 361 u 1982. godini; časopisa je 1975. godine izlazilo 74, a 1982. godine 97; knjiga i brošura izdato je 1976. godine 731, a 1982. godini. Na hiljadu stanovnika 1974. godine bilo je 2194 knjiga, a 1980. 3589;

— da se informativna delatnost putem radija i televizije odvija na pet ravnopravnih jezika;

— da su organizovana brojna kulturno-umetnička društva koja svoju aktivnost odvijaju i na dva i više jezika;

— redovno se organizuju književne, scenske, muzičko-folklorne, likovne i druge manifestacije naroda i narodnosti;

— da se u 272. škole u Vojvodini blizu 60.000 učenika dobrovoljno, na početku školske 1983/84. godine, opredelilo za učenje srpskohrvatskog, mađarskog, slovačkog odnosno rumunskog jezika kao jezika društvene sredine.

4. Ravnopravnost naroda i narodnosti i njihovo bratstvo i jedinstvo, kao tekovina ljudske civilizacije, obogaćuje svoju sadržinu u dugotrajnom procesu i prevazilaženjem nasleđa prošlosti i drugih objektivnih i subjektivnih prepreka. Jednu od tih prepreka čini i nedovoljna razvijenost materijalne osnove rada i života, pa čak i njen pad — odnosno stagnacija — poslednjih nekoliko godina. Stopa rasta društvenog proizvoda sa 4,6 % u 1981. godini, pala je na 2,2 % u 1982. godini, a investicije su u periodu 1981—1983. realno smanjene za oko 10 %. To se odrazilo i na stopu zaposlenosti.

Sa stanovništva ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti neophodno je da se prevaziđe privredno nedovoljna razvijenost pojedinih regiona u Pokrajini i neodgovarajuća zastupljenost naroda i narodnosti u strukturi zaposlenih. U 14 privredno nedovoljno razvijenih opština živi 15,21 % stanovništva Pokrajine, od čega 52,54 % od ukupnog broja rumunske, 28,53 % slovačke, 17,57 % srpske, 10,99 % rusinske i 7,6 % mađarske nacionalnosti.

Politika ostvarivanja dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i projekcije privrednog i društvenog razvoja u narednom periodu, sadrže i ove komponente.

² Prema istraživanjima Pokrajinskog zavoda za javnu upravu, obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na svim jezicima ili u dvojezičnim grupama, u Vojvodini iznosi 80 %, a u pojedinim sredinama i 100 %.

U pozivno usmerenom obrazovanju usled usitnjenosti smerova i alokacije vaspitno-obrazovanih organizacija, u školskoj 1981/82. godini, od 37.233 učenika, nastavom na mađarskom jeziku bilo je obuhvaćeno 3639 učenika, slovačkom 175, rumunskom 114, a na rusinskom 47 učenika.

U visokom obrazovanju nije obezbeđena adekvatna struktura studenata prema učešću pojedinih narodnosti u strukturi stanovništva, a nema ni dovoljno kadrova osposobljenih za obavljanje vaspitno-obrazovnog rada na ovom stepenu obrazovanja i vaspitanja.

Prema podacima Pokrajinskog zavoda za statistiku, u ukupnom broju od 1556 univerzitetskih nastavnika i saradnika, nacionalnosti odnosno narodnosti, osim Srba i Crnogoraca, nisu zastupljene prema njihovom učešću u strukturi stanovništva.

Summary

THE EQUALITY OF PEOPLES AND NATIONALITIES IN THE SOCIALIST AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA AS THE BASIS OF THEIR SOCIALIST SELF-MANAGEMENT FELLOWSHIP

The Socialist Autonomous Province of Vojvodina (SAP Vojvodina) is a sociopolitical community made up of a number of peoples and nationalities. According to the census of 1981, Vojvodina has 2,034,772 inhabitants. The most numerous groups are Serbs (54.42 %) and Hungarians (18.94 %), followed in decreasing order by Croats, Slovaks, Romanians, Montenegrins, and Ruthenians. The Gypsies represent the largest ethnic group (19,693 individuals, i. e. 0.97 %).

According to the Constitution of Yugoslavia, members of all the peoples and nationalities living within its confines enjoy overall equality in all forms of socioeconomic and sociopolitical life, in their creative activities as well as in the expression of their national, historical, and other traits. In this way they have equal rights, obligations, and responsibilities.

During the period between the last two censuses (taken in 1971 and 1981), the population of Vojvodina has increased by 82,239 persons (4.21 %). Changing population growth, internal migrations, mixed marriages, increased number of persons who declare themselves the Yugoslavs, and other factors have altered the percentage of the peoples, nationalities, and ethnic groups making up the population of Vojvodina.

As to the implementation of the principle of the equality of the peoples and nationalities living in Vojvodina, it must be pointed out that within the democratic societal structure in Yugoslavia, Vojvodina is organized — in accordance with the policy of the League of Communists of Yugoslavia and on the basis of the achievements of the national-liberation war and the socialist revolution — as a socialist autonomous sociopolitical community incorporated with the Socialist Republic of Serbia and having a status of a constitutive element of the Yugoslav Federation.

The equality of peoples and nationalities in Vojvodina has become an everyday practice, and numerous results achieved in all the fields of social life cogently prove it to be the case. An enrichment of this practice requires surpassing the heritage of the past as well as other obstacles, both subjective and objective. One of these obstacles is the insufficiently developed material basis of the society.

Yves Plasseraud

ALI V LETU 1984 V FRANCII OBSTAJAJO MANJŠINE?*

Uvod

Preden bomo poskusili odgovoriti na zgoraj zastavljeno vprašanje, moramo natančneje opredeliti, o kakšnem tipu manjšin bomo govorili. Izraz manjšina bomo uporabljali v smislu skupine ljudi, ki se s svojimi družbeno-kulturnimi značilnostmi (največkrat etnično-jezikovnimi) razlikuje od večine, ki jo obdaja.¹ V bistvu gre za pojav, ki ga sodobna etnologija označuje z izrazom etnična skupina.²

Kako v letu 1984 pojmujeemo manjšine v Franciji

Etimološko vzeto nas beseda manjšina v fracoščini privede da pridevnika manjši, ki je v Laroussu opredeljen kot »tisti, ki je slabši, manjši«.³ Iz tega hitro sklepamo, da zakonodaja temu ne nasprotuje, da gre za nepopolno osebnost ali, kot lahko preberemo v novem slovarju, za »vrsto nezmožnosti, ki vsiljuje neko obliko zaščite«.⁴

Ali je biti Bretonec ali Okcitanec do nedavna v Parižanih res vzbujalo le spomine na ganljive obrise Bécassine ali Jean des Figues? V Franciji živijo Francozi in pika. Tu je tudi izvor dolgotrajnega spora med nemškimi etnologi, ki so narod opredeljevali z etnično-jezikovnimi kriteriji (Treitschke), in njihovimi francoskimi kolegi, ki so ga (po zgledu Barrèsa in Fustel de Coulangesa) pojmovali kot »narod po volji« (nation de volonté): »ki je skupno izvršil velika dejanja in jih še želi uresničevati...«

Pri tem niso (niti malo) upoštevali Alzacije in Lorene..., vendar so imeli prav. Kajti zgodovina je ohranila nemško teorijo⁵ in v že zgoraj omenjenem slovarju je dopisana definicija manjšine: »Skupina, ki se je, zgodovinsko gledano, ustalila na določenem ozemlju in se običajno razlikuje od drugih prebivalcev države, v katero je vključena, po rasi, jeziku ali veri.« V prispisu je dodano: »Narodna manjšina mora po mednarodnem pravu uživati posebno zaščito.«

Čeprav po sprejemu zakona Diexonne (1951) obstajajo teksti internega značaja o poučevanju nekaterih jezikov,⁶ moramo ugotoviti, da sama ustava »ene in nedeljive« republike izključuje pojem narodne manjšine, še toliko manj pa se sklicuje na kakršnokoli mednarodno zaščito.⁷

Na vseevropskem kongresu francoskih etničnih skupin v Evropi je Léo Hamon leta 1963 izjavil: »V republiki Franciji sovpadanja politične skupnosti z jezikovno skupnostjo ne ocenjujejo kot tisto neprecenljivo, nedotakljivo vrednost, ki ji ne smemo oporekati.«⁸

* Prispevek je preveden iz francoskega jezika

¹ Drugi izrazi, ki jih včasih uporabljamo, npr. ljudstvo (peuple), narod (nation), narodnost (nationalité) ali GLM skupina s skupnim materinim jezikom, označujejo pojme, ki so si čisto blizu, čeprav z rahlimi odtenki v pomenu.

² Roland Breton, Les Ethnies, Que sais-je? P.U.F. 1981, str. 5.

³ Grand Larousse du XIXe siècle, 1984, zv. II, str. 293.

⁴ Larousse v treh zvezkih, 1966, zv. 2, str. 992.

⁵ Glej A. Fenet, Essai sur la notion de minorité nationale v Publication de la Faculté de Droit et des Sciences Politiques iz Amiens, št. 7/1977.

⁶ Okrožnica 21. 6. 1982, B.O. 1. 7. 1982 in H. Giordan, Démocratie Culturelle et droit à la différence, La Documentation Française, 1982.

⁷ Tudi Encyclopédia Universalis (Paris 1975), ki prinaša (zv. 20) pregled osnovnih etničnih skupin na svetu, se poslužuje tega istega pojmovanja, h kateremu se zatekajo francoski sociologi po Fustel de Coulangesu.

⁸ Citirano po Paul Serantu, La France contre ses provinces v Histoire — Magazine, št. 2, 1980.

Direktor oddelka za pravne zadeve zunanjega ministrstva Gilbert GUILLAUME je v svoji izjavi na zasedanju komiteja OZN za človekove pravice⁹ šel še dlje, reje, da »v Franciji že sam pojem manjšine implicira diskriminacijo in da francosko pravo ne predvideva nobenih omejitev verske, politične in jezikovne svobode.«

In vendar obstajajo manjšine. Vsakdo jih lahko našteje nekaj, pa čeprav le tiste, ki se pojavljajo na prvih straneh sredstev javnega obveščanja zaradi terorizma, kot npr. Baski in Korzičani. Dolgo se je zdelo, da etnična zavest miruje, zadnjih 20 let pa smo priče nekakšni »obnovi« narodnostnih gibanj. Manjšine se zbujajo iz navidezne otopelosti.

Toda kaj opredeljuje manjšino v Franciji v letu 1984?

Paul SERANT v »La France des minorités«¹⁰ prikazuje etnične skupine v Franciji, še preden so jih opredeljevali kot manjšine. Zelo klasično našteva avtohtona drugojezična ljudstva: Alžajci in Lorence, Baske, Bretonce, Katalonce, Korzičane, Flamce in Okcitanke. To je že več kot stoletje veljavna klasifikacija. Nanjo se v svojih delih sklicuje tudi Robert Lafont, zlasti v *La Révolution Régionaliste* (1967), *Sur la France* (1968) in *Décoloniser en France* (Gallimard 1971).

Vendar naštetih še ne pomeni določiti, in zato če resnično želimo dobiti definicijo pojma manjšina, se moramo obrniti k evropskim federalistom, zlasti Guyu Héraudu. Zanj je narodna manjšina (ta zadnji izraz ima seveda svoj pomen!) »vsaka subjektivna etnična skupina, ki ne uživa vseh pravic«.

Tako je Guy HERAUD, ki je postavil definicijo »a contrario« s tem, da se je naslonil na jezikovni kriterij, zapisal, da je manjšina »vsaka avtohtona etnična skupina, katere jezik — in kultura — ni priznan kot uradni jezik države«¹¹, in dodal: »Pojem izključuje tujce nekega tretjega jezika, ki naturalizirani ali ne, ohranjajo prvotni govor.«

Če tedaj sprejmemo, da Švica nima manjšin, kajti njeni štirje jeziki so državni jeziki in osnovni trije uradni jeziki (Retoromani so namreč sprejeli nemščino kot mednarodni jezik sporazumevanja), ima Francija v skladu s pojmovanjem P. Seranta in celotno klasično doktrino priznane manjšine. V to pojmovanje so na splošno vključene avtohtone manjšinske skupine.¹²

Vendar se nam sredi osemdesetih let zdi, da takšna definicija resničnosti ne ustreza več popolnoma.

Porojena iz nuje pred drugo svetovno vojno ne upošteva globokih sprememb, ki so jih povzročili vojna, dekolonizacija in neprestano krčenje sveta. Francija, odprta vsem, vendar tudi prva v vseh vrstah jakobinizma, na kar v tujini prepozno pozabljajo, je bila v bistvu nekaj desetletij prizorišče izrednega dvojnega razvoja.

Po eni strani so begunci, politični begunci oziroma preprosto delavci, ki iščejo zaposlitev, torej množica priseljencev, globoko preželi etnično-kulturno tkivo dežele. Z jezikom, običaji, občutljivostjo so popolnoma spremenili nekatere predele in jih često celo oblikovali v kulturno mešane družbe.¹³

Po drugi strani pa je pojav entropije avtohtonih različnosti istočasno izenačil stare krajevne kulture.¹⁴ V kulturni vojni, o kateri govori H. Gobard (1979), je francoščina skoraj premagala krajevne jezike. Naša družba, prej zemljiška in

⁹ Le Monde, 27. 7. 1983.

¹⁰ Laffont, 1965.

¹¹ G. Héraud, *L'Europe des Ethnies*, Presses d'Europe, Paris, 1969, str. 76.

¹² Glej zlasti P. Maugue, *Contre l'Etat Nation*, Denoël 1979. Treba je opozoriti na poseben primer prebivalcev Antilov. Njihova dežela se trenutno nahaja v sklopu francoske republike.

¹³ Vers une société interculturelle, Pour (Privat), št. 86. nov.—dec. 1982.

¹⁴ Michel Serres, *Trahison*, La Thanatocratie v Hermès III, la Traduction, Edition de Minuit 1974, str. 73s in več neobjavljenih tekstov Yvesa Persona.

¹⁵ Glej tudi Ouvrage Collectif: *Langue Dominante, Langues Dominées*, Edilg 1982.

kmečka, je postala mestna in industrijska.¹⁶ In naj je to Maurrasu in Renanu pogodu ali ne, »domovine«¹⁷ niso več tisto, kar so bile.¹⁸

Seveda so avtohtone etnične skupine kljub krčenju podeželskih temeljev, branikov jezikovnega obstanka, često ostale dinamične in vitalne. Pozornost pa zaslužijo tudi nove skupnosti, ki so se namestile na »velikih primestnih kompleksih«.

Ti prebivalci, združeni ali »razpršeni«, so Franciji prinesli novo pestrost: včasih jih prezremo, pogosto omalovažujemo, in vendar so del naše prihodnosti.¹⁹ Ostajamo torej pri ekstenzivnem pojmovanju manjšine in se pridružujemo zgoraj podani definiciji G. Hérauda v že omenjenem delu. Z izrazom manjšina bomo označevali »prebivalce, katerih kultura se razlikuje od kulture države«, v sklopu katere živijo.

Takšno široko pojmovanje prinaša kriterije za identifikacijo manjšine:

- lasten »sistem simbolov« in navadno poseben jezik,
- zavest o pripadnosti in čut o skupni usodi (Schicksalgemeinschaft),
- često (vendar ne nujno) geografsko določeno »etnično ozemlje«.

K temu dodajmo, da mora biti manjšinska skupina v Franciji še obstojna, da jo lahko z vso pravico imenujemo manjšina.²⁰

Katere so manjšine v Franciji?

Katere skupine ustrezajo zgoraj navedenim kriterijem?

Avtohtone drugojezične skupnosti

1. ALZAČANI IN LORENCI — NEMCI

Prebivalci južne Alzacije pripadajo alemanski skupini, severne Alzacije in nemške Lorene²¹ pa frankovski skupini. Ko govorimo o jeziku, kakor je to že običaj, je jezik njihove izvirne kulture Hochdeutsch (knjižna nemščina).

Nasprotno s tem, kar pogosto menijo v »notranjosti«²², se nemščina v svoji narečni obliki dobro ohranja v starem Reichlandu. Prebivalci so izredno navezani prav na narečje.²³ Nemški Alzačani in Lorenci postajajo ob prepору nemške kulture v Alzaciji in vse bolj očitni soudeležbi v renski skupnosti (o kateri preišlujejo edinole obmejni delavci), pomembna in dinamična manjšina.

2. BRETONCI

Bretanja je zgodovinsko gledano nekaj posebnega. To ni »dežela Bretanja« kot jo imenujemo od Pétaina dalje, ampak ozemlje petih in ne štirih departmajev. V bistvu obsega dve jezikovni področji: vzhodno od črte Vannes—Guingamp že po tradiciji govorijo galsko (staro francosko narečje), na zahodu bretansko in keltski jezik in britske veje (dnevno približno 500 000 govorcev).²⁴

¹⁶ H. le Bras, E. Todd, *L'Invention de la France, Le Livre de Poche*, 1981.

¹⁷ Tu naletimo na isti pomen majhnosti in nezrelosti kot v izrazu manjšina.

¹⁸ E. Weber, *La fin des terroirs*, Fayard, 1983.

¹⁹ Glej zbirko *Différences*, *La Nouvelle Revue Grand Public du Mouvement contre le Racisme, l'Antisémitisme et pour la Paix* (M. R. A. P.) in F. Gaspard in C. Servan-Schreiber, *La fin des immigrés*, Seuil, 1984.

²⁰ Tu ne bomo obravnavali pomembne iranske skupnosti.

²¹ Nemška Lorena imenujemo germanofonsko Loreno, kjer govorijo narečje, ki je zelo blizu luksemburščini. Kasneje bomo razložili, po čem se razlikuje od ostalega »zgodovinskega dela« Lorene.

²² S tem izrazom Alzačani pogosto označujejo francoske pokrajine zahodno od Vozevov.

²³ W. Ladin, *Der Elsassische Dialekt-Museum* rief Salde, Strasbourg, in G. Woytt, *Wer Spricht noch Elsaesserdeutsch? Land und Sproch*, št. 4, 1983, str. 11 s.

²⁴ Morvannou Fanch, *Le Breton, La Jeunesse d'une Vieille Langue*, Presses Populaires de Bretagne, 1980.

Bretonska skupnost je, kljub jezikovni razdvojenosti, precej trdna. Številne skupne značilnosti jo opredeljujejo kot posebno skupnost. O tem pričajo tudi dolgoletni kulturi — če ne kar narodnostni (Emsav) — boji.²⁵

3. KATALONCI

Roussillon, severni del širokega katalonskega kompleksa se kulturno in sociološko dovolj razlikuje od okcitanske okolice, da katalonsko skupnost lahko imamo kot posebno manjšino.²⁶

Prebivalci pokrajine Perpignan (departma Pyrénées Orientales šteje približno 280 000 duš) dobro ohranjajo lastno kulturo, nosilko ene izmed velikih civilizacij renesančne Evrope,²⁷ na kar često pozabljamo. Živahno kulturno gibanje, ki se na jugu stalno obnavlja, je dinamičen izraz »katalonske stvarnosti« severno od Pirenejev.²⁸

4. BASKI

Pokrajine Soule, Labourd in Navarre, ki ležijo severno od Pirenejev, so sestre štirih južnih (španskih) pokrajin. Kulturno gibanje je osredotočeno okoli revije Embata in teroristične organizacije Iparretarak. Na severu včasih izražajo željo po ohranitvi lastne identitete z nasiljem.

Zagovorniki baskovskega vprašanja (Abertzale) zahtevajo zlasti ustanovitev posebnega departmaja, v sklopu katerega bi imel baskovski jezik (Euskara)²⁹ status uradnega jezika, baskovske osnovne šole (Ikastolas) pa bi bile vključene v javne in laične službe državne vzgoje.

Z ohranjanjem »najstarejšega jezika zahodne Evrope« se ohranja tudi kultura, kateri nihče ne more in niti ne želi odrekatati njene posebnosti in manjšinskosti.

5. KORZIČANI

Veliko hrupa za malo ljudi, često mislijo tisti, ki presenečeni ugotavljajo, da »Otok lepote« vsega skupaj ne šteje več kot 150 000 stalnih prebivalcev.³⁰

In vendar se sonarodnjaki Pascala Paolija po genovskem odstopu Franciji leta 1769³¹ niso nikoli prenehali sklicevati na svoje korzikanstvo.³²

Niti davek sprva državni kolonialni službi in nato nekolonialni niti izgnanstvo velikega dela prebivalstva nista mogla zmanjšati žara bojevitosti, ki grozi, da bo Korzika (skupaj z Baskijo) postala nacionalistični absces, na kakršne se je Evropa že skoraj navadila.

6. OKCITANCI

Okcitanija, širna in prostrana, je kot neprestano pripravljena bomba, da eksplodira vedno na drugačen način.³³

Približno 13 milijonov Okcitanцев, ki naseljujejo nekdanje pokrajine Auvergne, Gascogne, Languedoc, Limousin in Provanco (vključno z nekdanjo niško grofijo) je skupna zlasti določena občutljivost in ... naglas. Močno narečno obarvani

²⁵ L'Union Démocratique Bretonne (UDB) se že deset let bori za avtonomno in socialistično Bretanjo. Kljub temu, da na volitvah ne uspe zbrati več kot 5 % glasov, je ne gre zanemariti.

²⁶ Rossinyol Jaumes, Le Problème National Catalan, Mouton, 1977.

²⁷ Katalanščina trenutno govori približno 200.000 oseb, ki živijo severno od Pirenejev. Skupno število govorcev tega jezika je približno 6 milijonov.

²⁸ Terre catalane, skupina avtorjev, Edition Eole, Paris, 1978, Uvod.

²⁹ Trenutno ocenjujejo, da je severno od Pirenejev približno 90.000 baskofonov in 500 do 600 000 južno od Pirenejev.

³⁰ V bistvu je uradno število stalnih naseljencev 220.000, vendar so številni odsotni. Po Economie Corse (Januar-april 1980) 79 % družinskih poglavarjev, 69 % njihovih partnerjev in 59 % otrok izjavlja, da obvladajo korziščino.

³¹ Cf. Versini Xavier, M. de Buonaparte ou Le Livre Inachevé, Albatros, Paris.

³² Glej npr. Michel Labro, La Question Corse, Ed. Entente, Paris; In Max Caisson; Les Corses, GDM, Paris.

³³ L'occitanisme ques aguo? A. O. P. A. Villeneuve St. Georges, 1972.

jezik, kot je to že običajno, nazaduje (kot tudi drugi krajevni jeziki!) kljub nemajhnim naporom ustanov, kot je npr. Institut d'Études Occitanes (LEO), ki sicer zagotavljajo obstoj določene jezikovne in kulturne zavesti, ne uspevajo pa dovolj razširiti ideje o obstoju okcitanske skupnosti.

7. FLAMCI

Francozi običajno pozabljajo, da približno 100 000 njihovih sodržavljanov vzdolž belgijske meje, med Dunkerqueom, Casselom in Hazebrouckom govori (ali razume) flamsko narečje (Vlaamsch).

Ta zahodni del holandofonske Flandrije (Westhoek holandsko) že nekaj časa zahteva poučevanje lastnega jezika (ki ga je zakon Diexonne za čuda spregledal), zlasti na pobudo flamskega francoskega komiteja (Comité Flamand de France).

Skratka, danes se strinjamo, da v Franciji živi približno 20 milijonov »avtohtonih manjšincev«.

Kulturne ustanove, predstavnice teh skupin, so se leta 1969 zbrale v sklopu državne federacije za ohranitev in razvoj jezikov v Franciji (Défence et Promotion des Langues de France D. P. L. F.), ki združuje: Ibas (Euskadi), Emgleo Breiz (Bretanja), krožek René Schickel (nemško govoreči del Alzacije in Lorene), Institut d'Études Occitanes I. E. O. (Okcitanija), krožek Michel de Swaen (Flandrija), skupina Rosselons d'Estudis Catalans (G. R. E. C.) in Scola Corsa.³⁴

Poleg do sedaj naštetih skupin obstajajo še druge, ki zaradi svojega ne-teritorialnega značaja zaslužijo posebno obravnavo.

Narodi v diaspori

Leta 1975 je R. MARIENSTRAS³⁵ v svojem delu »Položaj naroda v diaspori« pogumno zastavil vprašanje, kakšne so možnosti za trajno preživetje židovskega ljudstva v diaspori. To vprašanje je vznemirjalo židovske skupnosti v Franciji od ustanovitve izraelske države dalje (1948), če ne že kar od leta 1895, ko se je pojavila ideja sionizma Théodora Hertza. Marienstras je premnoge pomiril s pozitivnim in nedvoumnim odgovorom, da je Židom v diaspori možno živeti naravno in brez kompleksov. Prav zato so izrazi kot so pregnanstvo, razdrobitev ali galjotstvo preživeli.

Lahko domnevamo, da je položaj drugih ljudstev v diaspori enak, na primer Romov. V določeni meri velja to tudi za Armence.

1. ŽIDJE

Postavljati problem Židov kot manjšinski problem bi se na prvi mah lahko zdelo neke vrste provokacija. Kljub vsemu pa številna židovska skupnost v Franciji, ki šteje kar 700 000 ljudi, v mnogih ozirih kaže značilnosti manjšine, če ne že narodnostne, pa vsaj kulturne ali bolje rečeno zgodovinske. Kljub vsemu pa razdelitev te skupnosti na Aškenaze in Sefarde z različno ali celo nasprotno občutljivostjo in z različnim položajem v velikem delu skupnosti ne onemogoča pojava močne zavesti o identiteti, o kateri pričajo tako kulturna gibanja kot razni politični pojavi, med njimi na primer »Renouveau Juif« M. HAJDENBERGA.

V tej kulturni nejasnosti, ki spominja na bretonski Emsav, kar kipi množica tokov in teženj, ki so hkrati njeno bogastvo, kompleksnost in v nekem smislu tudi preobčutljivost.

Nekaj zagotovo drži: vedno več mladih izraža in zahteva svojo identiteto,³⁶ ki je bila pri prejšnjih generacijah v Franciji precej utišana. Prav to je nedvomno eden izmed najpomembnejših pojavov na kulturnem področju naše dežele v zadnji četrtini XIX. stoletja.

³⁴ J. P. Richardot, v Le Monde, 26. 10. 1977. Sedem manjšinskih kultur.

³⁵ Maspéro, Paris.

³⁶ Zadostuje, da upoštevamo samo nedavni razvoj Yiddish in ladinskih tokov.

2. ROMI

Sedaj živi v Franciji od 150 000 do 200 000 Ciganov ali Romov, kot se sami imenujejo.³⁷

V naši deželi bivajo že od začetka XV. stoletja. Kakor so različni, pa imajo skupen izvor: Indija.³⁸ Cigansko ljudstvo, sestavljeno iz »mozaika majhnih skupin«, kot to imenuje J. P. LIEGEAIS, se vedno bolj zaveda, da tvori skupnost, ki v sebi združuje gosto mrežo zgodovinskih in družinskih vezi.

Glavna vez med njimi in obenem očitni znak etnične drugačnosti je njihov jezik romani, ki je precej soroden narečjem severne Indije.

Čeprav dolgo nepriznani ali celo preganjani, so Romi zelo zgodaj razvili določeno kulturno posebnost, ki je povezana z neprestanim potovanjem. Med najbolj izobraženimi sloji tega ljudstva pa se v zadnjem času poraja močna zavest o identiteti.

3. ARMENCI

Genocid leta 1915 je iz otomanskega cesarstva pogнал v svet na stotine tisočev Armencev. Mnogi med njimi so si za svojo drugo domovino izbrali Francijo. Njihovo število je od 300 000, kolikor jih je tu živelo v 20. letih, do danes naraslo na 420 000.³⁹

Armenci so zaradi močne povezanosti z avtohtonim ljudstvom kljub vsemu ohranili izredno zavest o skupni pripadnosti, ki mlade vedno bolj spodbuja, da se pridružijo boju za »armensko stvar«. Stara zahteva, da turška republika — naslednik vlade turških sultanov — prizna genocid iz leta 1915, je nekatere prenapeteže (predvsem tiste, ki so bili rojeni v Libanonu) privedla do tega, da so armensko zahtevo sprevrgli v nasilje.

Atentati,⁴⁰ ki jih je zakrivila ASALA (Tajna armada za osvoboditev Armenije) so povzročili globok razkol v skupnosti, ki kljub temu, da razume vzroke, le redko sprejme teroristične metode boja.

Ljudstvo, katerega domovina je često bolj duhovna kot stvarna (veliko bi lahko povedali o simboličnem značaju gore Ararat!) ne bi smeli tako krivično odrekati statusa manjšine.

Zaradi jasnosti so se tri skupnosti — Židje, Romi in Armenci — znašle pod oznako diaspora. Toda nedvomno se bodo nekateri vprašali, v čem je pravzaprav bistvena razlika med armensko diasporo in maghrebsko razpršenostjo? Ali je trajanje izgnanstva odločilno za razliko? Da bi lažje dojeli notranjo logiko tega, kar bi se morda lahko zdelo nekakšna samovoljna razdelitev, se moramo spomniti na izvor te disperzije.

Tako Armenci kot Romi in v določeni meri tudi Židje (če izključimo možnost alia in centralitete Izraela) imajo samo duhovno domovino. Njihova rodna domovina je tako oddaljena, tako drugačna in tako nedosegljiva, da se zdi popolnoma izključeno, da bi se lahko kdajkoli vrnili tja. Položaj teh skupin lahko v nekem smislu primerjamo s položajem skupine baltskih beguncev ali pa alžirskih Francozov »pied-noir«.⁴¹ Čisto drugačen je primer Portugalcev, Špancev in Magrebcev, katerih domovina, čeprav oddaljena in zastrašujoča, je stalno navzoča v vsej stvarnosti. Vrnitev je zanje konkretna možnost (razen za »harkise« in njihove družine).

Druge avtohtone skupine bolj ali manj odločno zahtevajo lastno identiteto.

Ti narodi z lastnim »sistemom simbolov« in določenimi posebnostmi imajo poseben položaj, ker jezik njihove kulture ni nič drugega kot francosko narečje.

³⁷ Jean-Pierre Liegeois, Kako si lahko cigan? GDM, Paris, 1981.

³⁸ F. Vaux de Folletier, Tisočletna zgodovina Ciganov, Fayard, 1970.

³⁹ Le Monde, 15. 11. 1981. Posebni dosje (Armenci).

⁴⁰ Nick Maloumian, Armenski atentati, Pravica do življenja, 1981.

⁴¹ Identiteta v diaspori »pied-noir« (alžirskih Francozov) je bila že nekajkrat obravnavana, Cf. Le Monde, 2. 11. 1977, in Zbirka tednika L'Algérieniste.

Mislmo na Normandijo, Savojo, Pikardijo, Franche-Comté, Loreno (frankofonsko),⁴² Burgundijo in Berry zaradi njihovega »pojemačega uveljavljanja«.

Te pokrajine tako ali drugače kažejo določene značilnosti manjšine. Zavedajoč se svojih posebnosti in hkrati svoje izvirnosti, so se njihove kulturne organizacije nedavno (1982) združile v okviru federacije D. P. L. O.,⁴³ katere ime je posnetek že omenjene D. P. L. F.

Vsaka od teh skupin se kaj lahko sklicuje na bogato zgodovino, polno veličastnih trenutkov in junakov, tradicije in izvirnih ljudskih običajev ter na določeno zavest o lastni identiteti. Ker pa nimajo lastnega jezika, jih po naših merilih ne moremo prištevati med prave manjšine. Dejansko pa so deli obsežne francoske skupnosti, vendar z drugačno zgodovinsko usodo.

Izvenitorialne (tuje) skupine

Dejali smo, da se je, gledano statistično in sociološko, manjšinsko prebivalstvo v Franciji spremenilo. Katere so skupine, ki se danes v Franciji pojavljajo in ohranjajo in bi jih zato lahko upravičeno prištevati med »manjšine«?

Kot opazja Jean-François Gravier⁴⁴ je v Franciji leta 1982 uradno prebivalo procentualno približno enako število »tujih« prebivalcev kot ob štetju leta 1931, kar je približno 6,8%.⁴⁵ Vendar so ti približno štirje milijoni »ne Francozov« (skoncentrirani so predvsem v mestnih predelih) v resnici razporejeni precej drugače, kot so bili pred vojno.

Leta 1931 so prevladovali Italijani (808 000), sledili so jim Poljaki (508 000), nato Španci (355 000) in Belgijci (254 000).

To prebivalstvo je bilo torej večinoma evropsko. Njihova navzočnost je bila pogosto samo začasna, zato so v času krize in vojne pač odšli. Znova se slika spremeni med štetjem leta 1962 in leta 1975. Ne samo da se je število tujih prebivalcev povečalo od 2 150 000 na 3 442 000 oseb, temveč se je temeljito spremenila tudi njihova sestava. Število Italijanov se je občutno zmanjšalo, in sicer na 463 000, število Špancev je zraslo na 500 000, število Poljakov in Belgijcev se je petkrat zmanjšalo, medtem ko so Portugalci postali številčno najmočnejša skupina, saj se je njihovo število med leti 1968 in 1975 povečalo z 296 000 na 759 000.⁴⁶

Značilnost te nove emigracije je zlasti njen izvenevropski (od naših meja smo se oddaljili že s Portugalci) ali obrobno evropski značaj.

Tako se je število Afričanov med leti 1962 in 1975 povečalo od 652 000 na 1 192 000 oseb (+ 82,8 %), med njimi je 1 110 400 Magrebcev.

Kot poroča bilten ministrstva za notranje zadeve,⁴⁷ je bilo 31. decembra 1982 v Franciji 805 355 Alžircev, 492 669 Marokancev, 212 909 Tunizijcev, 135 049 Turkov, 68 313 Jugoslovanov in 63 769 Poljakov, ki vedno bolj težijo k ohranitvi svoje »drugačnosti«. In kaj naj si mislimo ob teh statistikah?

1. ARABSKO IN PORTUGALSKO GOVOREČE PREBIVALSTVO

Prva ugotovitev, ki se nam prav vsiljuje, je navzočnost več kot en in pol milijonske skupnosti Magrebcev. Če k temu dodamo še število arabsko govorečih prebivalcev, ki izvirajo iz držav Machreck, ter nekdanjih harkisov z njihovo

⁴² Mislmo, da nam precej drugačna zgodovina in kulturna zavest dajeta pravico, da dva dela nekdanje Duché obravnavamo drugače kot bretonski in valeški del Bretnje, katerih zgodovinska kohezija se nam zdi neprimerno močnejša.

⁴³ Jacques Mauvoisin, Le Revell des Langues et Culture d'Oïl v Le Monde Dimanche, 15. 8. 1982.

⁴⁴ La Vie Française, 22. 3. 1982.

⁴⁵ Nedavna anketa, ki je dopolnila štetje v letu 1975 je pokazala številko 8 %. Le Monde, 9. 4. 1982.

⁴⁶ V tem času jih je verjetno že več kot 1 milijon.

⁴⁷ Le Monde, 4. 8. 1983.

vimi družinami (tistih, ki so se nedavno na protirasističnem pohodu poimenovali Beurs), se število arabsko govorečih že bliža dvema milijonoma.⁴⁸

Druga »množica«, ki jo srečamo, je portugalsko govoreča skupnost. Če Portugalcem in drugim portugalsko govorečim (Angolci, Brazilci, Mozambičani, Gvinejci ...) prištejemo še galicijsko govoreče španske pripadnike, skupnost že presega 1 milijon oseb.

Ti dve skupnosti ne povezuje le njuna pomembnost, ampak tudi določena navezanost na njuno izvirno kulturo in ohranjanje zelo razširjene rabe jezika.

Tisti, ki so v Franciji stalno naseljeni, kljubujejo bolečemu izgubljanju narodnostne identitete svojih otrok, ki je včasih posledica integracije, to je vključevanja v okolje, pogostokrat pa žal socialnega neprilaganja. Redke izkušnje na področju alfabeticizacije v jeziku etnične skupine (predvsem maroških otrok v arabščini)⁴⁹ do sedaj še niso presegle stopnje prvih nerodnih poskusov.

Ti dve kompaktni skupnosti s posebno strukturo, očitno živita v kulturnem pomanjkanju. Zgodovina in logika zahtevata, da ju obravnavamo kot manjšini s posebnim položajem.

2. ŠPANCİ

Španci so »zgodovinsko« gledano manjšina, zaradi svoje starodavnosti in števila (skoraj 400 000). Z našega stališča pa je situacija bolj kočljiva; dejansko je med temi Španci precej Kastiljancev, tu so tudi številni Andaluzijci, da ne omenjamo Kataloncev, Baskov in drugih Galicijcev, za katere se zdi, da kot bratrance iz druge družine (avtohtone ali alohtone) ne spadajo v isto skupnost.

Ostane nam še kastiljsko govoreča asimilirana skupina, katere točno število sicer ni znano, vendar se brez dvoma bliža 200 000, zato ima nesporno pravico do oznake manjšina.

2. POLJAKI

Isto kot za Špance velja tudi za Poljake (čeprav jih po sedanjih podatkih ni več kot 64 000), da lahko dokazujejo svojo starodavnost in množično kulturno prisotnost v Franciji. To potrjujejo na severu in vzhodu naše dežele obsežne jezikovne skupnosti s francoskim državljanstvom.

To prebivalstvo že uživa določene jezikovne pravice in po naših kriterijih tvori resnično manjšino.

Drugih skupin, zlasti Jugoslovancev, ki so razdeljeni na več jezikovnih skupin, pa ne moremo obravnavati kot manjšine v skladu z našim pojmovanjem tega izraza.

Zaključek

Nekateri bodo menili, da je vse skupaj zelo čuden način drobljenja⁵⁰ Francije, vrh tega še v času, ko ostrakizmi vseh vrst in spori preraščajo v heterofobne ali rasistične mržnje.

Ali je v tem obdobju primerno ponovno pognati manjšinski stroj, ki ga je centralni Evropi prinesel versajski sporazum — rezultat nam je vsem dobro znan? Ali ni nevarno poudarjati razlike, ki so sredstvo rasistov,⁵¹ in to prav zdaj, ko bi želeli govoriti o enotnosti in univerzalnosti? Z drugimi besedami, ali se ne igramo z ognjem, ko podpiramo zahteve po pozabljenih identitetah, ki bi slej ko prej same po sebi usahnile v čisti »francoskosti« (»francité«)? Dejansko pa je to pomembno vprašanje, ki bi se ga večetnična država, kot je Francija, morala lotiti že veliko prej.

⁴⁸ Tudi, če upoštevamo dejstvo, da je med registriranimi Magrebci precej berbersko govorečih Kabilov.

⁴⁹ Kar pa seveda ne pomeni, da so njihove kulturne zahteve neupravičene.

⁵⁰ Naslov dela J. P. Richardota, Belfond, 1976.

⁵¹ Teza François de Fontenette v uvodu »Kaj vem o rasizmu?« (»Que sais-je sur le racisme«).

Že na začetku povejmo, o tem smo imeli priložnost pisati tudi že drugje,⁵² da se v tem primeru »tehnika zakrivanja oči pred resnico« ne zdi najboljša.

Dejansko so že od opata Gregorija, kantorja revolucionarnega jakobinizma, dalje vedno ne le zanikali, ampak se tudi aktivno borili proti etničnemu razlikovanju staroselcev, razlikovanju, ki so ga povezovali z mračnjaštvom in reakcijo. Že celo stoletje državni vzgojno-izobraževalni sistem (Éducation Nationale) uspešno in zanesljivo izdeluje vse Francoze po istem kalupu.

Kljub vsemu pa ta politika, ki je sicer privedla do akulturacije aloglotskih področij, ni uspela pogasiti žerjavice zahtev etničnih skupin, ki še naprej žari pod pepelom poenotenja.

Etnične skupine so še vedno tu, njihova identiteta, za katero se je zdelo, da počasi izginja, se je kratko in malo zopet pojavila. Nekatere med njimi — če za sedaj nismo pozorni na ostale — so že in še uporabljajo smodnik in eksploziv. Zavračanje identitete vodi v kulturno entropijo in še bolj izziva skupine, katerih identiteta prisilno upada (govorimo o etnocidu) in jih vodi v reakcije, ki lahko postanejo skrajno nasilne.

Zdi se, da je v danih razmerah manjšinam onemogočati normalno življenje in ljudstvom šesterokotnika odrekati vsa sredstva izražanja lastega »sistema simbolov« kratkovidna politika. Če manjšin ne bomo priznavali, kar pa je njihova pravica, smo lahko še bolj prepričani, da bodo določene politične skupine manjšinsko vprašanje izkoristile za doseg svojih ciljev.⁵³

Summary

DO ETHNIC MINORITIES EXIST IN FRANCE IN 1984?

According to the traditional French officially endorsed theory ethnic minorities had no existence whatsoever. This attitude is currently undergoing a slight change, and it is thus interesting to cast a new look at these groups.

The classical approach followed by the ethnologists and linguists considered only the autochthonous groups, i.e. those with a clearly defined historical ethnic territory. However, the overwhelming waves of immigration that France has faced in the last thirty years made this approach obsolete.

The author feels that some non-territorial groups (diasporas) as well as some groups of alien descent should now also be considered minorities of the French Republic.

Among the domestic territorial minorities one should mention the following ones: Alsatians and Lorrainers, Bretons, Catalans, Basques, Corsicans, Occitans, and Flemings. Among the diasporas, the author distinguishes three main groups, viz. the Jews, the Gypsies (Rom), and the Armenians.

Although some regional populations have traditionally claimed the »symbolic systems« (including a local dialect or language) of their own (for instance, the Berrichons, the Normans, and the Savoyards), the author does not recognize them as having the character of minorities inasmuch as their idioms are nowadays in fact dialects of the French language.

On the contrary, some groups of foreign origin that have been in the country for a long time and in large numbers should be granted rights similar to those of the aboriginal groups.

The author concludes that the sooner these minorities will enjoy full cultural and linguistic rights the better it will be for everybody.

⁵² Ena in (ne)deljiva, *Nature et Bretagne*, 1980.

⁵³ Cf. Naš članek v *Esprit*, julij 1983. Nova desnica napreduje.

Yvo J. D. Peeters

**»JEZIKOVNA ZVEZA« — POGODBA MED FLANDRIJO IN NIZOZEMSKO
— »NOVUM« NA PODROČJU MEDNARODNIH ODNOSOV***

Dne 9. septembra 1980 sta belgijski minister za zunanje zadeve Ch. F. Nothomb in nizozemski državni sekretar za zunanje zadeve D. F. Van der Meij uradno podpisala pogodbo o jezikovni zvezi (Taalunieoverdrag), prvi uradni sporazum, sklenjen med kraljevino Nizozemsko in samo flamsko skupnostjo v Belgiji.

Uvedba »kulturne avtonomije«, kar pomeni za obe »kulturni skupnosti« (t. j. jezikovni) možnost, da sami odločata na določenih področjih (v skladu s členom 59 bis, 2. odstavek, 3°), med drugim o »sodelovanju med kulturnimi skupnostmi kot tudi o mednarodnem kulturnem sodelovanju«,¹ je bila po spremembi belgijske ustave leta 1970 ena najpomembnejših sprememb temeljnega zakona.

Poseben zakon »sprejet z večino glasov, predvideno v 1. odst. druga vrsta«² pa naj bi določil oblike tega sodelovanja.

O zakonu so glasovali šele leta 1977. Gre za zakon z dne 20. januarja 1978, »ki določa oblike mednarodnega kulturnega sodelovanja v skladu s členom 59 bis, 2. odst. ustave«.³ Zakon ima dva člena, ki določata:

Člen 1. — Vsako pogodbo ali sporazum o kulturnem sodelovanju na področjih, o katerih govori člen 59 bis, 2. odst., 1° in 2° ustave in člen 2, 2. odst. zakona, izdanega 21. julija 1971, ki se nanaša na pristojnost in delovanje svetov za kulturo, odobri ali svet za kulturo francoske kulturne skupnosti ali svet za kulturo nizozemske kulturne skupnosti ali oba sveta.

Člen 2. — Pogodbe iz člena 1 so predložene ustreznemu svetu za kulturo pod pristojnostjo ministra, ki odgovarja za to področje.

Položaj se je precej spremenil, ko so izglasovali zakona, in še posebej leta 1980, ko so postavili izvršne organe skupnosti, ki so odgovorni svetoma (ki sta postala svet skupnosti).

Za sedemletni premor med sprejetjem ustavnega člena 59 bis, 2. odstavek, 3° in zakona 20. januarja 1978 ni kriva samo počasnost administracije ali vlade.

Dejansko je bil osnutek predložen šele leta 1976, ker 68. člen ustave, ki ni bil spremenjen, pravico odobravanja mednarodnih sporazumov in pogodb še vedno pridržuje državnim poslanskim zbornicam. Zdi se verjetno, da so nekateri izkoristili člen 68 za to, da je centralna oblast ostala gospodar na področju mednarodnega kulturnega sodelovanja. Poleg tega je tudi državni svet osnutek zakona ocenil negativno.

Še vedno ni popolnoma odpravljeno nesoglasje med interesi privržencev stroge interpretacije ustave in še nadaljnje ohranitve predprave države na tem področju ter interesi zagovornikov avtonomije; ostaja kot del širšega problema o delitvi pristojnosti med centralno oblast in skupnosti, kadar gre za različne vidike politike na področju zunanjih stikov.

Vendar so pogodbo jezikovne zveze začeli pripravljati že leta 1974.

Istega leta so se ministri za šolstvo obeh dežel (za Belgijo ministri, pristojni za nizozemsko področje) odločili ustanoviti delovno skupino, ki naj bi pripravila konkreten in podroben osnutek mešanega posvetovalnega organa, ki bi ga ustanovili Belgija in Nizozemska za področje nizozemskega jezika in književnosti.

* Tekst je preveden iz francoščine.

¹ Člen 59 ter se nanaša na tretjo kulturno skupnost, na nemško jezikovno skupnost.

² To je »z večino volilnih glasov v vsaki jezikovni skupini poslanske zbornice, pod pogojem, da se zbere večina članov vsake skupine in če skupno število pozitivnih glasov, oddanih v obeh jezikovnih skupinah, doseže dve tretjini oddanih glasov.«

³ Official Journal — Uradni list 25. 1. 1978.

Leta 1975 je belgijski minister za nizozemsko kulturo ustanovil delovno skupino. Oblikoval je tudi njeno nalogo: »Menimo, da samo akademija ni popolnoma zadovoljiva rešitev za to, kar skušamo uresničiti... Radi bi imeli podrobnejšo diagnozo in sprejeli konkreten predlog za skupen organ, ki bi spodbujal sodelovanje in tudi dajal svoje mnenje na vseh področjih kulture, kjer ima jezik vlogo instrumenta znanstvene komunikacije...«

Tako je delovna skupina 20. decembra 1976 izdelala poročilo z naslovom **Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie** (Osnutek nizozemske jezikovne zveze).

Tokrat poročilo prekorači prejšnje pobude: povzema idejo o skupni strukturi na eni strani, toda za temelj ji postavlja enotnost jezika (tudi kot instrumenta družbenih odnosov), namesto da bi se oprlo na bolj nedoločen in tako tudi lahko sprejemljiv pojem »civilizacije« ali »nizozemska kultura«, po drugi strani pa predlaga ustanovitev organa, na katerega bi vlade prenesle del svoje oblasti, komite ministrov obeh dežel pa bi nadzoroval delo tega organa. Novatorski je predvsem ta zadnji predlog. Če že obstajajo bilateralni sporazumi med deželama z istim jezikom, ni mednarodnopravnega sporazuma, ki bi tako ločenemu nadnacionalnemu organu dajal takšno moč odločanja na področju jezika, kot jo imajo države.

Vendar je bilo treba čakati več kot dve leti — ne brez političnih težav — da sta vladi ustanovili uradno nadzorno komisijo (bgeleidingscommissie), zadolženo, da »prečisti« besedila in dovrši osnutek konvencije med obema deželama. »Taalunieverdrag« ali konvencija o ustanovitvi zveze za nizozemski jezik med Belgijo in Nizozemsko je bila končno podpisana 9. septembra 1980. Z njo naj bi uresnili jezikovno enotnost med flamsko skupnostjo in Nizozemsko ter ji dali institucionalno obliko.

Zato konvencija predvideva obvezno skupno politiko na področju jezika in književnosti in tudi ustanovitev mešanih organov za sodelovanje in posvetovalnih organov.

Ti organi so štirje:

1. **ministrski komite** — je izvršni organ komisije. Sestavljata ga najmanj dva ministra za vsako stran;

2. **svet za nizozemski jezik in književnost** (Raad voor de Nederlandse Taal et Lettern), v katerem so strokovnjaki. Delovanje in sestavo tega organa določajo statuti, ki jih sprejme ministrski komite;

3. **medparlamentarna komisija** (stalna komisija za stike Cultuurraad — Staten — Generaal bo tako sčasoma postala nepotrebna) je nadzorni organ. Sestavlja jo najmanj štirinajst članov. Polovico članov vsake strani imenuje ustavodajna skupščina;

4. **generalni sekretariat** — stalna uprava zveze.

Besedilo konvencije je povzeto v gradivu Razprave in gradivo št. 17. Na kratko preglejmo glavne smernice konvencije:

1. obe strani se zavezujeta, da bosta skupno določili uradni pravopis in slovnico nizozemskega jezika, enotno terminologijo zakonov in uradnih besedil; vodili bosta skupno politiko do zasebnih pobud na teh področjih;

2. zavezujeta se, da bosta vodili skupno politiko v zvezi z mestom nizozemskega jezika in književnosti v Evropi in po svetu;

3. s skupnim sporazumom bosta določili pogoje za pridobitev »potrdila o poznavanju nizozemskega jezika« za tujce ter ga skupno priznavali.

V teh točkah je sodelovanje obvezno: zaželeno je tudi za celo vrsto področij, naštetih v členu 5 konvencije, ki večinoma prispevajo k uresničitvi zgoraj navedenih ciljev.

Konvencija je v mnogih ozirih »izvirna«, tako v mednarodnem kot v belgijskem pravu. Novatorski je prav tako tudi njen politični pomen.

Nedvomno je to ena izmed prvih pogodb, ki sta jo sklenili suverena država in avtonomni del druge suverene države in temelji na enotnosti jezika in književnosti. Seveda v več federalnih državah člani federacij sodelujejo pri sklepanju po-

godb ali lahko v določenih primerih celo zavrnejo njihovo uporabo, če so sklenjene brez njihove udeležbe; vendarle gre večinoma za omejeno pravico, ki nikoli ni pridobila takšne veljave, da bi se lahko primerjala z jezikovno zvezo na njenem področju (jezik).⁴

Opozoriti moramo na dejstvo, da sta konvencijo podpisali kraljevina Belgija in kraljevina Nizozemska in da jo je za Belgijo sopodpisal (državni) minister Ch. P. Nothomb. Ratificiral pa jo je samo flamski parlament, brez belgijskega senata in poslanske zbornice, kar je druga inovacija, ki jo ponuja Taalunie.

Res je, da politična odgovornost izvršnih organov skupščinam skupnosti, odkar izvršni organi niso več del državne vlade, spreminja in bo še spreminjala osnove problematike kulturnih sporazumov. Če tako Taalunieeverdrag pomeni novo obdobje, ker jo je ratificirala le flamska skupščina, bi istočasno, brez dvoma paradoksalno, bila tudi prvi in zadnji kulturni sporazum, ki zadeva eno samo skupnost, a ga je podpisal državni minister.

Nazadnje ugotavljamo, da je na eni strani konvencijo ratificirala druga poslanska zbornica »Staten-Generaal« 28. aprila 1981, prva poslanska zbornica 23. junija 1981 in na drugi strani svet flamske skupnosti 2. julija 1981.

Instrumente ratifikacije so izmenjali 27. januarja 1982. Konvencija je tako stopila v veljavo 1. aprila 1982.

Na ta datum sta se konstituirala prvi ministrski komite, sestavljen iz 5 članov (3 Flamci in 2 Nizozemci), in generalni sekretariat. Dne 6. maja 1983 je bila v Bruslju umeščena medparlamentarna komisija. Sestavlja jo 7 flamskih in 7 nizozemskih članov.

In končno so 15. novembra 1983 osnovali in 8. decembra umestili še svet za nizozemski jezik in književnost.

Vse strukture jezikovne zveze so tako pripravljene za delo v letu 1984.

Zaključne pripombe

Jezikovna zveza je danes v svetu edinstven primer o sodelovanju prek meja med dvema deloma široke jezikovne in kulturne skupnosti, ki jo je zgodovina razdvojila z državno mejo.

Menimo, da mora ta izkušnja najti svoje mesto v širši perspektivi Evrope — regij. Lahko kaže pot mnogim drugim ljudstvom in kulturam, ki so še razpršeni na ozemlju več držav, kako se je mogoče ponovno povezati.

Prezgodaj je še, da bi govorili o razvoju delovanja jezikovne zveze, dovoljujemo pa si veliko upanja. O tem bo odločila prihodnost.

Summary

»LANGUAGE ASSOCIATION« — AN AGREEMENT BETWEEN FLANDERS AND THE NETHERLANDS — »NOVUM« IN THE FIELD OF INTERNATIONAL RELATIONS

On 9 September 1980, the Belgian Minister of Foreign Affairs and the Dutch State Secretary for Foreign Affairs met to ratify the Agreement on language association, the first official agreement concluded by Kingdom of the Netherlands with the Flemish community living in Belgium.

This very introduction of »cultural autonomy«, which provides both the »cultural communities« with the possibility of self-determination in certain fields, for instance in the matter of »cooperation among cultural communities and of international cultural collaboration«, was after the amendments made to the Belgian Constitution one of the most significant revisions of the basic law.

The Agreement on language association began to be drafted as early as 1974, whereas the draft plan itself, prepared by the working group appointed in 1975, was actually submitted only in 1976.

⁴ Dr. Yvo J. D. Peters — »Autonomie régionale et capacité internationale« v »La participation régionale« »Regionalna avtonomija in mednarodna sposobnost« v »Regionalna udeležba«, Paris — Nice 1982, str. 103—108.

The Agreement is »original« in many respects, from the viewpoint of both international law and Belgian law, one of its innovative qualities being also its political import. This is doubtless one of the first agreements concluded by an independent, sovereign country and an autonomous part of another sovereign country, to be based on the unity of language and literature.

In the world of today, the language association clearly represents a unique example of a cooperation extending beyond state borders and involving two parts of a broad linguistic and cultural community that history chose to divide by means of state border. We believe that this experience ought to find its place in a wider perspective of the regions of Europe, as it could be a veritable trailblazer for a number of other peoples and cultures that have so far been scattered over the territory of several countries, showing them the way to link up with each other yet again.

It is too early to discuss the development and swing of the functioning of the language association, but we are nevertheless hoping for favorable results. Whether our hopes will be fulfilled or not remains to be seen, as it is something only time can tell.

Ivan Toševski

PROBLEMATIKA DOMORODAČKOG STANOVNIŠTVA NA MEĐUNARODNOJ SCENI

Tokom 1970-tih godina naglo je porasla raznovrsna međunarodna aktivnost po pitanju društveno-ekonomskog položaja i političkog statusa takozvanih¹ domorodačkih (starosedelačkih, autohtonih) etničnih zajednica. Problem je bio prisutan već duže vremena, naročito u nekim zemljama Severne i Južne Amerike. Međutim, i pored povremenih dramatičnih sukoba pojedinih indijanskih plemena sa lokalnim vlastima, pre svega oko korišćenja zemljišta, o ovim problemima nije raspravljano šire.

Do preokreta je došlo nakon uspešnog okončanja borbe crnačkog pokreta u SAD tokom 60-tih godina. Većina indijanskih plemena u SAD ima ugovore sa američkom vladom, koji garantuju nepovredivost indijanskih zemljišta. Međutim, ošto su ovi ugovori bili sve češće izloženi povredama od strane američkih vlasti i time bili ugrožavali ne samo dalji razvoj, već i postojanje indijanskih zajednica, odlučeno je da se preduzme međunarodna akcija radi zaštite osnovnih prava ovih domorodačkih zajednica, njihove kulture, tradicija, i uopšte, identiteta.

Ovaj akciji brzo su se pridružile i druge domorodačke organizacije širom sveta. Danas se već može govoriti o značajnom međunarodnom pokretu, koji obuhvata domorodačke organizacije iz Severne i Južne Amerike, Australije, Evrope (Skandinavske zemlje), i Azije. Pokret je za relativno kratko vreme uspeo da animira mnoge subjekte o međunarodnim odnosima, uključujući razne organe Ujedinjenih nacija.

U ovom kratkom napisu izložićemo razvoj ovog pokreta, njegove osnovne zahteve i rešenja, koja se traže uz pomoć međunarodne zajednice.

* * *

Prvu organizaciju, sa zadatkom da radi na međunarodnom planu, osnovali su sredinom 1974. godine. Indijanci SAD — Međunarodni savet indijanskog ugovora (International Indian Treaty Council.² Već 1977. godine organizacija je bila dovoljno afirmisana da je mogla da zatraži i dobije konsultativni status pri UN. Njena međunarodna aktivnost u velikoj meri je doprinela da je krajem 1975. godine osnovan Svetski savet domorodačkih naroda (World Council of Indigenous Peoples) u kome su bile zastupljene domorodačke organizacije iz 19 zemalja Amerike, Evrope (Norveška i Danska) i Pacifika (Australija i Novi Zeland).³ I ova organiza-

¹ Izraz »domorodačko stanovništvo (zajednice, narodi i nacije) sadrži mnoge nejasnoće. Nije reč toliko o preciznosti definicije, koliko o osnovnoj implikaciji da se prava izvedu iz autohtonosti naroda. U »Studiji o problemu diskriminacije protiv domorodačkog stanovništva« Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina UN (E/CN.4/Sub.2/1983/21/Add.8 str. 17) predlaže se sledeća definicija domorodačkog stanovništva:

»Domorodačke zajednice, narodi i nacije su one koje, zadržavajući istorijski kontinuitet sa društvima koja su se razvijala na njihovim teritorijama pre invazije i pre kolonijalnog osvajanja, smatraju sebe različitim od drugih sektora društva i rešeni su da očuvaju, da dalje razvijaju i da prenesu budućim generacijama svoje nasleđene teritorije i svoj etnički identitet kao osnovu svog daljeg postojanja kao naroda, prema svojim sopstvenim kulturnim obrascima, društvenim institucijama i pravnim sistemima.«

² Na Prvoj osnivačkoj konferenciji juna 1974. godine usvojena je »Deklaracija o nastavljenoj nezavisnosti« u kojoj se, između ostalog, kaže da će nova organizacija »tražiti podršku cele svetske zajednice u borbi za nastavak nezavisnosti Domorodačkih Nacija« (Roxanne Dunbar Ortiz: The Great Sioux Nation, American Indian Treaty Council/Moon Books, New York-Berkeley, 1977, str. 201).

³ Douglas E. Sanders: The Formation of the World Council of Indigenous Peoples, Copenhagen, Denmark, International Work Group on Indigenous Affairs, 1977.

cija je 1981. godine priznata u UN, sa konsulatnim statusom. Zbog izvesnih razlika načelnog i taktičkog karaktera, sve članice ovog saveta iz zemalja Južne Amerike, osnovele su poseban Južnoamerički indijanski savet (South American Indian Council), zadržavajući i dalje labavije veze sa Svetskim savetom; već posle dve godine Savet je postao treća domorodačka nevladina organizacija sa priznatim statusom u UN.⁴

Treba spomenuti još tri organizacije, čija je delatnost u međuvremenu postala veoma značajna. To su Centar za indijanske pravne poslove (Indian Law Resource Center) sa sedištem u Vašingtonu, Polarna konferencija Inuita (The Inuit Circumpolar Conference) koja okuplja predstavnike Eskima iz SAD, Kanade i Danske (Greenland), i Australijska konferencija Aboridžina (Australian National Conference of Aborigines).

Različiti uslovi u kojima žive pojedine domorodačke zajednice, stepen razvijenosti, društveni status, zatim veličina i kompaktnost etničkih grupa, sve to dovodi do razlika u definisanju neposrednih i dugoročnih ciljeva i zadataka njihovih organizacija. Tako, na primer, za većinu indijanskih zajednica u SAD i Kanadi, od životnog je značaja da američke i kanadske vlasti poštuju ugovore o zemlji, koje su potpisale u 19. veku sa pojedinim indijanskim plemenima. Postaje sve očiglednije, da potrebe ekonomskog razvoja ovih zemalja dovode sve češće do jednostranog kršenja ovih ugovora, što dovodi do razbijanja teritorijalnog i kulturnog zajedništva indijanskih plemena. Problem ugovora, međutim, ne postoji u Južnoj Americi, jer je zemlja bila oduzimana ili dodeljivana Indijancima bez ikakvih ugovornih obaveza. Drugim rečima, i ovde je problem zemlje jedan od najozbiljnijih, ali ne u smislu poštovanja formalnih ugovora.

Postoji još jedna značajna razlika u situacijama u obe Amerike. Radi se o veličini pojedinih domorodačkih zajednica. U SAD i Kanadi ukupan broj Indijanaca kreće se oko 2 miliona i njega sačinjavaju nekoliko stotina plemena, od kojih je najbrojnije pleme Navajo u SAD sa oko 150.000 ljudi, dok postoje i indijanske grupe sa 15—20 pripadnika. Kada je 1974. godine osnovan International Indian Treaty Council glavno je pitanje koje se nametnulo bilo pitanje samoopredeljenja indijanskih plemena. Indijanska plemena se, inače, smatraju »nacijama«, odnosno »narodima«. Zbog toga se bitka za održavanje celovitosti njihovih teritorija vodi kao bitka za ostvarenje ovog prava na samoopredeljenje, odnosno za ostvarenje njihovog teritorijalno-političkog suvereniteta. Bez toga mala indijanska plemena su izložena brzom asimilaciji, bez obzira na činjenicu, da je u zadnjih nekoliko decada broj Indijanaca, naročito u SAD, bio u stalnom porastu.⁵

Za razliku od rasporeda i položaja Indijanaca u Severnoj Americi, situacija u Južnoj Americi pruža druge perspektive. Pre svega, u nekim od ovih zemalja procenat indijanskog stanovništva dostiže i do 60 % (Gvatemala), dok je u drugima (Meksiko) prisustvo indijanske kulture, naročito preko velikog broja mešanog stanovništva (mestizos), stalno u porastu. Još značajnija činjenica jeste da u nekim oblastima Južne Amerike žive relativno kompaktne narodne zajednice, koje su pre evropske kolonizacije u 15. v. predstavljale osnovu poznatih država Inka, Maya i Azteka. Takav je slučaj sa narodom Quechua, koji broji više od 10 miliona ljudi. Naseljeni su na prostoru koji obuhvata veći deo teritorija Bolivije, Perua i Ekvadora. Na primer, u nekim delovima Perua, kao što su to Cuzco (nekadašnja prestonica Inka) ili Ayacucho, stanovništvo je skoro isključivo Quechua, od kojih većina uopšte ne govori španski. Sličan je slučaj i sa narodom Maya, koji broji preko 6 miliona ljudi i koji živi u Gvatemali i Meksiku. Narod Aymara, koji je takođe nastanjen u Andima u Boliviji i Peruu, broji oko 2 miliona. Ovde ne spo-

⁴ Resolutions from the First Congress of Indian Movement of South America, Cuzco, Peru, February 28—March 3, 1980 (Izdavanje: Documentation Center on Indigenous Peoples (DOCIP) Geneva, 1980).

⁵ Rezultat nešto povoljnijeg tretmana koje je vidljiviji u vreme vlade F. D. Ruzvelta. Sadašnja brojnost Indijanaca u SAD je ponovo približna njihovom broju na početku kolonizacije (Hugh Seton-Watson: Nacije i države, Globus, Zagreb, 1980, str. 373).

minjemo brojna plemena ili šire plemenske zajednice kojih, takođe, ima po celoj Južnoj Americi.⁶

Samo ovaj par podataka jasno pokazuje da je situacija u Južnoj Americi, što se tiče indijanskog stanovništva, u mnogo čemu bliža poznatim obrascima za pokretanje borbe za nacionalno oslobođenje. Zato se i pitanje zemlje, kao i pitanje samoopredeljenja, ne postavljaju samo u kontekstu očuvanja prvobitnih plemenskih zajednica, već kao sastavni deo šireg problema nacionalnog oslobođenja. U ovom smislu karakterističan je stav, koji je zauzet prilikom osnivanja spomenutog Južnoameričkog indijanskog saveta (CISA), a koji je sadržan u usvojenoj revoluciji:

»Treba dozvoliti svakoj indijanskoj naciji da usvoji svoju taktiku i strategiju, imajući u vidu dve mogućnosti — u zavisnosti od socijalnih, ekonomskih i političkih imperativa u različitim zemljama: a) kada je indijansko stanovništvo u većini u nekoj zemlji, njegov je neposredni cilj da osvoji političku vlast; b) kada je indijansko stanovništvo u manjini, ono zadržava pravo da samo odlučuje o svojoj neposrednoj akciji, zajedno sa rukovodstvima drugih masovnih pokreta u toj zemlji, ali bez kompromisa na štetu svoje političke autonomije ili svoga etnokulturnog identiteta.«⁷

Međutim, bez obzira na sve razlike, za prvi veći nastup na međunarodnoj sceni, različite domorodačke organizacije su uskladile svoje zahteve i izradile zajednički program za akciju. To je došlo do izražaja na Konferenciji nevladinih organizacija, koja je održana sredinom 1977. godine u Ženevi i koja je bila isključivo posvećena problemu Indijanaca na američkom kontinentu. Iako se konferencija odnosila samo na jedan deo domorodačkog stanovništva u svetu, njene zahteve i program za akciju, prihvatile su kao svoje i druge domorodačke organizacije u svetu.

U usvojenoj »Deklaraciji o principima za odbranu domorodačkih nacija i naroda Zapadne hemisfere« najpre se zahteva da se svi domorodački narodi priznaju kao nacije, ukoliko oni to žele i ukoliko ispunjavaju sledeće uslove: a) da imaju stalno stanovništvo, b) da imaju definiranu teritoriju, c) da imaju vladu i d) da mogu da stupaju u odnose sa drugim zemljama. One domorodačke grupe, koje ne ispunjavaju uslove da budu nacije, treba da budu proglašene za grupe pod zaštitom međunarodnog prava, ukoliko imaju svoj jezik, svoje nasleđe i tradiciju ili drugi neki zajednički identitet. Pri tom nije bitno dali je posebnost takve grupe priznata od strane neke države. Domorodačkim grupama ili nacijama treba priznati takav stepen nezavisnosti, kakvu oni žele, u skladu sa međunarodnim pravom. Ni jedna država nema pravo da vrši vlast na teritorijama domorodačkih naroda ili grupa bez njihove saglasnosti, odnosno, ukoliko se ona ipak vrši, da to treba tretirati kao kršenje prava na samoopredeljenje. U Deklaraciji se izričito kaže da ni jedna država nema pravo da zahteva ili da zadrži teritorije domorodačkih naroda ili grupa, naravno ukoliko to nije rezultat slobodnog ugovora o pripajanju ili priključenju.⁸

Na drugoj konferenciji nevladinih organizacija 1981. godine, koja je obuhvatala problematiku svih domorodačkih zajednica u svetu, podržana je pravedna borba domorodaca »za samoopredeljenje i za pravo da sami određuju svoj razvoj,

⁶ Svi podaci su približni. Korišćena je spomenuta »Studija...« Potkomisije (E/CN.4/Sub.2/476/Add.1), kao i knjiga Roxanne Dunbar Ortiz: »Indians of the Americas, Self-Determination and International Human Rights«, London, 1984, str. 1—26.

⁷ Resolutions from the First Congress of Indian Movements of South America, Cuzco, Peru, DOICP, Genova, 1980. Šire o društveno-političkim prilikama u JA i pravcima indijanskog pokreta vidi: Rodolfo Stavenhagen: Indian Ethnic Movements and State Policies in Latin America, International Foundation for Development Alternatives, Dossier 36, july/august 1983, Nyon, Switzerland, str. 3—16.

⁸ UN Doc. No. E/CN.4/Sub.2/L.684, Anex IV, str. 3, 1978.

da sami koriste svoju zemlju i bogatstva i da žive u skladu sa svojim vrednostima i filozofijom.«⁹

* * *

Kako je već rečeno, domorodačke organizacije su još od samog početka postavile sebi zadatak da za svoje probleme zainteresuju pre svega Organizaciju Ujedinjenih nacija. Smatralo se — i još uvek se smatra — da se pojedine domorodačke zajednice nalaze u stanju kolonijalnog ropstva i da je svetska organizacija jedini merodavan forum koji može i treba, u skladu sa principima Povelje, da pomogne domorodačkim narodima da steknu svoja legitimna prava.

Kao rezultat povećane aktivnosti domorodačkih organizacija, naročito na američkom kontinentu, u Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina UN doneta je 1972. godine odluka da se izradi studija o problemu diskriminacije protiv domorodačkog stanovništva. Studija je bila poverena ekvadorskom ekspertu u Potkomisiji Jose R. Martinez Cobo-u. Ona je trebalo da prikaže sve aspekte društvenog položaja domorodačkih zajednica u svetu i u tom cilju da prikupi dokumentaciju koja može da posluži za dalji rad na rešavanju ovih problema. Takođe, kao što je već uobičajena praksa u Potkomisiji, studija je trebalo da sadrži određene preporuke višim organima Ujedinjenih nacija, pre svega Komisiji za prava čoveka i, eventualno, Generalnoj skupštini.

Imajući sve ovo u vidu, spomenute domorodačke organizacije su nastojale da celom ovom poslu daju još veći značaj i da se, u okviru nekog organa UN, stvori posebno telo koje će se bliže baviti sa problemima domorodačkih zajednica. U ovom smislu, na spomenutoj Konferenciji nevladinih organizacija 1977. godine, bilo je pokrenuto pitanje osnivanja radne grupe u Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina. Komisija za prava čoveka je 1982. godine prihvatila ovu ideju i ovlastila je Potkomisiju da obrazuje takvu radnu grupu, sa zadatkom: — prvo, da prati razvoj u pogledu unapređenja i zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda domorodačkog stanovništva... i — drugo, da obrati posebnu pažnju na razvoj standarda u pogledu prava domorodačkog stanovništva, uzimajući u obzir sličnosti i razlike u situacijama i aspiracijama domorodačkog stanovništva širom sveta.«¹⁰ Pri tome imalo se u vidu da je rad na studiji u Potkomisiji pri samom kraju i da će ona predstavljati dobru osnovu za ispunjenje ovog zadatka Potkomisije. Treba spomenuti da je studija završena 1983. godine i da po svom obimu predstavlja dosada najopširniji prikaz jednog pitanja u ovom organu UN.

Kada je radna grupa u avgustu 1982. godine započela svoj rad, brojni posmatrači domorodačkih i drugih nevladinih organizacija nisu skrivali svoje veliko zadovoljstvo zbog ovog velikog uspeha, odnosno činjenice, da je ova grupa uopšte oformljena, izražavajući nadu i očekivanja da će radna grupa bez većih teškoća doći do pozitivnih rezultata. Međutim, već na prvoj sednici se pokazalo da je domorodački pokret do tada prošao samo lakši deo puta. Mnoga pitanja, koja su izgledala logična i razumljiva, spuštена na teren postojećih državnih struktura i interesa, pokazala su se kao veoma složena, ne samo sa teoriskog, već i sa praktičkog aspekta. Pokazalo se, naime, da se na sam pojam domorodaštva (autohtonosti ili starosedelaštva) različito gleda i od strane države i od samih domorodačkih zajednica. Sa druge strane, postoje i različita tumačenja nekih pravila međunarodnog prava, uključujući i Povelju UN, pre svega oko ostvarivanja prava na samoopredeljenje naroda. I, na kraju, postoji praksa, ne samo pojedinih država, već i vladinih i nevladinih organizacija, koja domorodačko stanovništvo uglavnom tretira kot etničke manjine.

⁹ International NGO Conference on Indigenous Peoples and Land, Geneva, Switzerland, 15—18 September 1981, str. 10—11.

¹⁰ ECOSOC Res. 1982/34 od 17. maja 1982.

* * *

Prva mednarodna vladina organizacija, koja je pokazala interesovanje za probleme domorodaca bila je Međunarodna organizacija rada (MOR). Pošto je jedna grupa eksperata za nju izradila opširnu studiju,¹¹ MOR je 1957. godine usvojila Konvenciju (Broj 107) o »plemenskom ili poluplemenskom stanovništvu u nezavisnim zemljama«. Konvenciju je ratifikovalo 27 zemalja (14 iz Latinske Amerike, 5 iz Azije, 6 iz Afrike i 2 iz Evrope).¹² Ovaj dokument je odraz jednog šireg shvaćanja i prakse država, zatim naučnih radnika (antropologa) i društvenih organizacija (pre svega raznih crkava, koje vekovima rade sa domorodačkim zajednicama), a koje se svodi na sledeće: da su domorodačke etničke grupe ostaci predcivilizacijskog perioda i da društva, u kojima se one nalaze, treba da preduzimaju razne mere u oblasti privrede, prosvete i socijalnog staranja, kako bi se ove grupe što bezbolnije integrisale, odnosno asimilirale. U Konvenciji se priznaje značaj zemlje, u njenom kolektivnom obliku, za održavanje etničkog identiteta domorodačkih zajednica. Međutim, ipak se, u kontekstu cele Konvencije, pitanje zemlje tretira u funkciji poželjnog procesa integracije.

Ovu opštu tendenciju bogato ilustruje i spomenuta studija Potkomisije, u kojoj se navode razni primeri ustavnog tretmana domorodačkih zajednica. U većini zemalja domorodačke etničke grupe se ne spominju posebno, već se podrazumevaju pod opštim pojmom etničkih manjina. Tako se u Maleziji govori da su »Aboridžini jedna od etničkih grupa Federacije«, dok se u Švedskoj o svim manjinama (uključujući i Fince) kaže da su to »autohtone manjine«. Prema ustavnim odredbama Filipina, u zemlji se priznaju »nacionalne kulturne zajednice« (koje se, uzgred budi rečeno, priznaju i kao kolektiviteti), dok se u drugim zakonskim propisima upotrebljava i izraz »etničke manjinske grupe« pod kojim se podrazumevaju i domorodačke plemenske zajednice. U Laosu se upotrebljava izraz »etničke autohtone grupe« koji sve uključuje. U nekim zemljama, međutim, posebno se apostrofiraju domorodačke grupe, pri čemu se kao kriterijum uzima stepen njihove društvene organizacije, odnosno njihova organizovanost u plemena. Takav je slučaj u SAD, Kanadi, u zemljama Južne Amerike i u nekim zemljama Azije (Indija, Pakistan, Bangladeš). Uobičajeni izraz u Kanadi je »native people« ili jednostavno »Indijanci«, dok se u Pakistanu i Indiji izravno upotrebljava izraz »plemenski narodi i grupe«, što još ne mora da znači da su to i autohtona stanovništva.¹³

Drugim rečima, odnos većine vlada prema domorodačkim zajednicama sadrži mnoge elemente zaštite njihovog etničkog identiteta kao manjina, dok se na njihovu plemensku organizaciju, tradicionalne oblike samouprave i način života gleda kao na nešto što treba prevesti na kolosek savremenih oblika života. U pojedinim sredinama »pluralistički« odnos prema domorodačkim zajednicama, u smislu zaštite i razvoja njihovih kulturnih posebnosti, sve je više prisutan i ima sve više pristalica među naučnim i kulturnim radnicima u zemljama gde su već razvijeni domorodački pokreti. Sa druge strane, međutim, jako su prisutna shvaćanja i praksa koji, svojim ekstremnim vidovima, zagovaraju ili sprovode politiku etnocida. U svakom slučaju može se slobodno reći da se suštinski zahtevi, koje je do sada postavio međunarodni domorodački pokret, a naročito oni koji se odnosi na domorodačke zemlje i na priznavanje prava na samoopredeljenje, najvećim delom primaju kao preterani i nerealni.

Imajući sve ovo u vidu, teško je reći bilo šta pozitivno u smislu daljeg razvoja ovog pitanja. Pošto se već jednom našlo na međunarodnoj sceni, domorodačko

¹¹ »Indigenous Peoples: Living and Working Conditions of Aboriginal Populations in Independent Countries, Studies and Reports, New Series, No. 35 (Geneva, International Labour Office, 1953).

¹² U Studiji Potkomisije (E/CN.4/Sub.2/1982/2/Add.1, str. 17—26) opširnije se prikazuje ova Konvencija i aktivnosti u njenom sprovođenju.

¹³ Studija Potkomisije, Second Part, Chapter VII, E/CN.4/Sub.2/Pa.2.476/Add.2.

pitanje ne može se razmatrati van tekućih političkih sukoba u svetu, odnosno ne može da izbegne, kao što nije moglo da izbegne ni do sada, njegovu blokovsku politizaciju. Međutim, bez obzira na teškoće ovakve ili druge vrste, ipak je do sada postignut značajan napredak time što se ukupna problematika domorodačkog stanovništva razmatra na široj međunarodnoj osnovi. Ova rasprava će najverovatnije doneti i neka nova saznanja, ne samo o jednoj vrsti svetskog stanovništva, već i o celini problema diskriminacije u svetu.

Summary

THE QUESTION OF INDIGENOUS POPULATIONS AS AN INTERNATIONAL ISSUE

The article surveys the recent establishment and the lively international activity of a number of non-governmental organizations of indigenous populations from almost all parts of the world. The author notes the growing positive response of the international community to the need for discussing the complexity of demands and aspirations brought forward by these organizations. The fact ought to be recognized that the international movement of indigenous populations is an actuality of contemporary world politics. Most of the indigenous organizations insist that the indigenous communities be recognized as distinct peoples and nations and, if they do not fulfill the requirements for nationhood, be declared and treated as subjects of international law. They regard their present social position and political status as colonial and call for its termination. They are also determined in their efforts to be granted full rights to their lands, to be liberated from the current ethnic domination, and to be given the possibility of exercising their right to self-determination, including political independence.

In the last ten years or so, the indigenous movement has succeeded in attracting a considerable interest of and even support from some quarters of the international community, particularly the United Nations. In this respect a notable achievement was the establishment in 1982 of the working group on indigenous populations in the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities.

The article also points out some serious difficulties of both theoretical and practical political nature that have thus far accompanied the debate. Above all one has to single out the deeply entrenched discriminatory approach and partial policies of the colonizing states toward indigenous populations, and the practice of exterminating them as primitive and noncivilized tribal communities. Their integration and assimilation have been considered the only possible way of incorporating them into the current processes of global development.

Silvo Devetak

MEDNARODNO-PRAVNO VARSTVO SLOVENSKE NARODNOSTNE SKUPNOSTI V ITALIJI IN ITALIJSKE NARODNOSTI V JUGOSLAVIJI PO OSIMSKI POGODBI*

S podpisom osimskega sporazuma 10. 11. 1975 in z izmenjavo ratifikacijskih listin 2. aprila leta 1977 so se končala dolga pogajanja med Jugoslavijo in Italijo, ki so se začela že leta 1968, za ureditev dveh še odprtih vprašanj v odnosih med državama, in sicer:

prvo, za dokončno določitev celotne mejne črte med državama na kopnem in na morju, od tromeje na Peči, do razmejitve Tržaškega zaliva,¹

in drugo, za ureditev najbolj kompleksnega in najbolj občutljivega vprašanja, to je za mednarodnopravno ureditev položaja in pravic slovenske narodne skupnosti v Italiji² in italijanske v Jugoslaviji.³

* Pričujoči članek je dopolnjeni in razširjeni tekst predavanja, ki ga je imel avtor v Narodni in študijski knjižnici v Trstu, 23. maja 1984.

¹ Obe državi pogodbenici sta po izmenjavi ratifikacijskih listin leta 1977 zahtevali (italijansko noto iz 27. 5. 1977 glej v M. Udina, Gli Accordi di Osimo, Trieste, 1977, str. 158) naj varnostni svet OZN umakne iz svojega dnevnega reda točko (doc. S/12269 iz 17. 1. 1977), ki je bila tam od leta 1948 dalje in sicer: »Imenovanje guvernerja STO« (tč. 5) ter »Vprašanje STO« (tč. 13). Tudi to dejstvo priča o absurdnosti in neutemeljenosti italijanskega stališča o enostranskem »nepriznavanju jugoslovanske suverenosti« v bivši coni B STO.

Na 223 km dolgi jugoslovansko-italijanski meji, od tromeje na Peči do Sv. Jerneja v Tržaškem zalivu, je bila pred podpisom osimske pogodbe ta situacija:

— na 167 km meje, ki je bila dokončno določena z mirovno pogodbo leta 1947 od Peči do Medje vasi (meja je opisana v členu 3, podrobneje načrtana pa v prilogi I pogodbe), je bilo potrebno opraviti nekatere manjše korekture (ostale so po prenehanju dela razmejitvene komisije leta 1962), večinoma v korist Italije, na primer, na hribih Kolovrat in Sabotin, v goriških Brdih, in ob mednarodnih prehodih Rožna dolina, Vrtojba in Fernetiči. Na tem sektorju je mešana komisija, ustanovljena na podlagi osimske pogodbe, postavila 3502 mejnih kamnov;

— na 56 km meje, ki je bila določena na podlagi MOS 5. oktobra 1954, je bila mejna črta leta 1974 natančno označena in je mešana komisija, ustanovljena po osimskem sporazumu, samo obnovila stare mejne označbe (tekst Memoranduma o soglasju glej v UN. Rec. Traités, Vol. 235, p. 99 in dalje).

Ta del meje je bil pravzaprav označen že s sporazumom med ZVU STO in Jugoslavijo leta 1951 oz. z zemljevidom 1 : 25 000, ki ga je izdelala topografska služba armade ZDA. Na podlagi te črte je potem jugoslovansko-italijanska komisija za razmejitve, ki je delala na podlagi člena 3 MOS, dokončno označila (z manjšimi korekturami v korist Jugoslavije) današnjo mejo med državama na tem sektorju (glej doc. UN. S/3351 19. januarja 1955).

Memorandum je bil na zahtevo ZDA registriran pri sekretariatu OZN 25. aprila 1958. Italijanska stran ga je potrdila v neformalni obliki, v senatu 8. oktobra, v predstavnem domu parlamenta pa 19. oktobra 1954 (glej Atti Parl. II legisl. Sen. Rep. Doc. N. LXXVIII, str. 7529 in dalje, Cam. Dep., Doc. N. XI, str. 12857). Jug. objava: Sl. list FNRJ, mednarodni ugovori, 1954/6, str. 5.

— leta 1974 obstoječa mejna črta v tržaškem zalivu bi ovirala plovbo do tržaške luke. Zato sta državi zaliv razmejili v duhu ustvarjanja pogojev za plovno pot do Trsta, imajoč pred očmi tudi potrebo po poglobljanju sodelovanja med severnojadranskimi lukami in za razvoj sodelovanja na področju ribištva in s tem povezane predelovalne industrije.

² Slovenci živijo v 35 občinah treh obmejnih pokrajin dežele Furlanije-Juljske krajine (glej dokument SKGZ — Slovenske kulturne in gospodarske zveze iz 8. aprila 1979 — arhiv INV). Računajo, da je v Italiji od 120 000 do 140 000 Slovencev oz. italijanskih državljanov, ki obvladajo slovenski standardni jezik ali narečje ali pa ki izražajo svojo pripadnost slovenski etnični identiteti. Za več kot polovico manjše število navaja Udina, Accordi di Osimo, 1979, str. 37. Temu nasprotno misli Salvi, Le lingue tagliate, 1975, str. 208 in dalje.

Natančnega števila Slovencev ni moč ugotoviti, ker v zadnjih italijanskih popisih prebivalstva ni več podatkov o etnično-jezikovnem poreklu državljanov, da ne upoštevamo

Osimska pogodba je zgodovinsko pomembna za vseevropske odnose, saj so z njo formalno odstranili s celine še en zaplet, ki je nastal v pogojih hladne vojne in ki je v valovih, vendar konstantno, zastrupljal odnose med prizadetima državama, in ki je bil hkrati klica mednarodne napetosti na širšem geografskem prostoru.

Politično vzdušje, ki je nastalo s podpisom pogodbe, je spodbudilo iskanje novih oblik jugoslovansko-italijanskih odnosov. Dialektika zgodovine pa se kaže v tem, da je ravno ta pogodba, na drugi strani, služila kot politična podlaga za mobilizacijo nacionalistično usmerjenih in v lokalne interese zaprtih sil, ki so se organizirale v Listi za Trst. Le-ta je s svojim delovanjem še vedno ovira za razcvet resničnega povezovanja ob meji.

Splošni pogoji za sporazumevanje

Italijanska diplomatska igra »nepriznavanja jugoslovanske suverenosti v bivši coni B« se je morala, ne glede na osimsko pogodbo, objektivno zaključiti v procesu evropskega sporazumevanja v okviru KEVS, ki se je končalo s podpisom helsinške listine leta 1975. Države podpisnice so se zavezale, da bodo spoštovale nedotakljivost evropskih meja kot eno od temeljnih načel, na katerem bo po njihovem prepričanju slonela celotna konstrukcija evropskega sodelovanja in varnosti.⁴

Zaradi tega je bilo nerešeno vprašanje slovenske manjšine v Italiji v teh mednarodnih razmerah **dejansko edino odprto vprašanje med državama**, o katerem so resnično obstajala ne samo različna stališča, temveč tudi različna gledanja na to, kako naj bo urejeno (ali pa sploh ne) v na novo nastajajoči pogodbi. Ti dve med seboj različni izhodišči je bilo potem treba v pogajanjih zblížati in natančno strniti v končni tekst meddržavne pogodbe, ki jo poznamo kot osimsko.

Na stališča obeh držav do tega vprašanja so brez dvoma vplivale zgodovinske okoliščine, v katerih se je to vprašanje pojavljalo v odnosih med državama oz. med obema narodoma. V tem kontekstu naj opozorimo na zgodovinski sindrom

dejstva, da se je na desetine tisočev Slovencev izselilo iz tega področja za časa fašizma in — iz ekonomskih razlogov — po drugi svetovni vojni (zlasti iz videmske pokrajine). S stališča sodobne teorije o manjšinskem varstvu pa število tudi ni pomembno za določanje pravice pripadnikov manjšin do enakopravnosti s pripadniki drugih narodov, ki živijo v isti državi.

³ Italijani živijo v dveh socialističnih republikah. V SR Sloveniji, v treh obalnih občinah in v SR Hrvaški, v Istri, na Reki in na Cresu-Malem Lošnju. V znanih dogodkih po II. svetovni vojni so se množično izseljevali v Italijo (navajajo različne številke, tudi do 350 000 oseb — glej Rocchi, *L'esodo dei giuliani, fiumani e dalmati*, Roma, 1970). Po podatkih, ki so bili zbrani ob popisu prebivalstva leta 1971 jih je bilo skupaj 21 791, ob popisu leta 1981 pa 15 109, od tega 11 661 v SR Hrvaški in 2187 v SR Sloveniji. Te številke pa so zgolj orientacijske, saj po jugoslovanski ustavi ni nihče dolžan izjasniti se, kateremu narodu ali narodnosti pripada ali pa se lahko opredeli kot Jugoslovani ali regionalno. Število pripadnikov narodnosti pa v nobenem primeru ne vpliva na pravice pripadnikov italijanske narodnosti.

⁴ Globalni cilj pogajanj v okviru KEVS je bil doseči sporazum o dokončnem priznanju evropske stvarnosti, ki je nastala kot rezultat II. svetovne vojne.

Povsem jasno je, da ZDA in zahodne zaveznice ne bi nikoli dovolile, da bi čustveno razpoloženje nekaterih desnih krogov v Italiji in beguncev do »cone B STO« motilo splošni proces sporazumevanja v Evropi oz. odnose Vzhod-Zahod.

Takšna iracionalna politika Italije ni mogla ustrezati ZDA tudi zavrlo tega, ker bi nje no nadaljevanje vzbujalo dvom Jugoslovani v iskrenost ZDA in Zahoda glede priznavanja mednarodnega statusa in teritorialne celovitosti Jugoslavije.

V teh pogojih je bilo italijansko »nepriznavanje jugoslovanske suverenosti v coni B« brez stvarne politične podlage, da ne omenjamo, da tudi s pravnega vidika ni bilo utemeljeno. Ta diplomatska farsa se je dokončno zrušila v trenutku, ko je prišlo januarja 1974 do javne polemike med državama, zlasti pa potem, ko je Jugoslavija to vprašanje postavila na ženevski konferenci KEVS. Potem ko so ji tudi ZDA javno v takratnem kontekstu v bistvu odvzele podporo (v izjavi aprila 1974), ni Italiji preostalo nič drugega kot da čimprej z Jugoslavijo dokončno formalno uredi preostala mejna vprašanja. V takratnih razmerah pa to ni bilo več politično, ampak tehnično vprašanje.

fašizma,⁵ psihološke in politične posledice boja za zedinjeno Slovenijo,⁶ na tragičen razcep v slovenskem nacionalnem telesu v času informbiroja⁷ in na konstant-

⁵ Ko je Italija z Rapalsko pogodbo leta 1919 dobila velik del bivšega avstroogrškega ozemlja, je okrog 600 000 Slovencev in Hrvatov prišlo v okvir italijanske države. Po nastopu fašizma so začeli z brezobzirno asimilacijsko politiko, ki je imela vse elemente genocida. Bistvene točke te politike so bile: gospodarsko uničenje slovenskega življa; poitalijančenje s pomočjo odprave slovenščine v sistemu vzgoje in izobraževanja, prepovedi uporabe slovenščine v javnosti, spremembe slovenskih imen in priimkov; uničenje slovenskih kulturnih institucij s prepovedjo njihovega delovanja ali z nasiljem (npr. požig slovenskega kulturnega doma v Trstu); uničenje slovenskega intelektualnega potenciala s preseljevanjem in konfinacijo inteligence na jug Italije ali s spodbujanjem njenega preseljevanja (predvsem v Jugoslavijo); uničenje slovenskega samoohranitvenega nagona in odporniškega duha s pomočjo legaliziranega policijskega terorja (sodni procesi z obsodbami na smrt, mučenja, koncentracijska taborišča, konfinacije, posebni bataljoni v italijanski vojski).

Genocidna politika fašistične Italije se je v času 2. svetovne vojne razširila na razkosano jugoslovansko ozemlje, ki si ga je prilastila Italija. Obstajajo informacije o fašističnem načrtu, da bi Slovence preselili na jug Italije in s tem za vselej »rešili« slovensko vprašanje.

Italijanska republika je po vojni le postopoma odpravljala elemente fašistične asimilacijske in genocidne politike do Slovencev, nekatere njene sestavine pa do dandanašnji še ni odstranila (na primer, obnova gospodarske moči pripadnikov slovenske manjšine, vrnitev kulturnega doma pri sv. Ivanu).

⁶ Osvobodilna fronta slovenskega naroda je že leta 1941 razglasila boj za zedinjenje vseh Slovencev v eni državi kot eden od glavnih ciljev narodnoosvobodilnega boja. (glej Program zedinjene Slovenije v narodnoosvobodilnem boju, Ferenc T., Kacin-Wohinz M., Zorn T., Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana, 1974; o aktualnih vidikih glej: S. Devetak, Povezovanje znotraj skupnega narodnega in kulturnega prostora — pogoj za nemoten razvoj slovenskega naroda ter italij. in madž. narodnosti, Krizni pojavi, Zbornik razprav, Ljubljana, 1983, str. 475—490).

Slovenci, ki so živeli pod fašistično Italijo, so v tem videli možnost za uresničitev svojih političnih idealov, priložnost za ohranitev svoje etnično-narodne identitete in zgodovinski trenutek za obračun s fašizmom, ki jih je več kot 20 let poskušal psihološko, etnično in tudi fizično uničiti. V tem je razlog, zakaj je bilo narodnoosvobodilno gibanje na Primorskem tako množično in enotno, skoraj brez notranje ideološko-politične razdrojenosti. Gibanje je zlasti ob koncu vojne z oboroženo silo obvladovalo celotno slovensko etnično ozemlje, na njem pa se je razvila tudi nova ljudska oblast, ki je v vojnih razmerah vršila skoraj vse klasične funkcije oblasti.

Kar zadeva slovensko Primorje je ta proces segel do zadnjih obronkov narodnostno, slovensko-italijansko, mešanega ozemlja, ki bi ga lahko označili s črto, ki bi šla od Tržiča, Ronk, vasi zahodno od Gorice in Goriških brd do točk, kjer se hribovje slovenske Benečije steka v furlansko nižino.

Na etnično-kulturnem področju je NOB v slovenskem Primorju (obnova slovenskega šolstva in kulturno-prosvetnega življenja, po 20 letih fašističnega zatiranja) še posebej povežala ljudstvo s splošnimi cilji osvobodilnega boja in revolucije. O silovitosti boja priča dejstvo, da je v njem mnogo ljudi iz krajev, ki so sedaj pod Italijo, dalo svoje življenje.

Leta 1945 so slovenske partizanske enote skupaj z jugoslovansko armado osvobodile skoraj celotno slovensko etnično ozemlje ter veliki mesti Trst in Gorico. Takrat se je še bolj razvelj politični boj za to, da bi ozemlje, kjer prebivajo Slovenci, ki so v NOB plebiscitarno izpovedali svojo voljo po zedinjenju, pripadlo Jugoslaviji.

Prvi psihološki udarec je bil za Slovence umik enot JLA iz Gorice in Trsta junija 1945, nato mirovna pogodba z Italijo leta 1947, s katero so postali del Italije Slovenci v goriški in videmski pokrajini. Z MOS podpisanim v Londonu 5. 10. 1954 je ista usoda doletela Slovence v tržaški pokrajini. Mnogi Slovenci so v teh mednarodnih sporazumih videli razvrednotenje njihovega boja proti fašizmu, za narodno osvoboditev in združitev v eno državo.

O »tržaškem vprašanju« iz različnih vidikov glej predvsem: J. Jeri, Tržaško vprašanje po II. svetovni vojni, 1961; J. B. Duroselle, Le conflit de Trieste 1943—54; Bruxelles, 1966; M. Udina, Scritti sulla questione di Trieste, Milano, 1969; A. Novak, Trieste 1941—54, London-Chicago, 1970; Diego de Castro, La questione di Trieste, Lint, Trieste, 1981.

Od memoarske literature, ki se nanaša tudi na to vprašanje glej: A. Bebler, Čez drn in strn, Koper, Trst, 1981; B. Babič, Primorska ni klonila, Koper, Trst, 1982; J. Beltram, Tukaj smo Slovenci, Koper, Trst, 1983.

⁷ Od italijanskih virov, ki zajemajo tudi to vprašanje glej: Dalla liberazione agli anni '80, Trieste come problema nazionale, Roma, 1984; Comunisti a Trieste, Un' identità difficile, Roma, 1983.

Slovenski zgodovinarji so le pomanjkljivo proučevali to vprašanje (glej npr. M. Mikuž, Svet po vojni 1945—1957).

no navzočnost in podpihovanje italijanskega nacionalizma in iredentizma na omejenih področjih.⁸

Značilno za politično ozračje, v katerem je nastajal osimski sporazum je bilo, da Italija ni bila pripravljena sprejeti novih mednarodnopravnih obveznosti v odnosu do slovenske manjšine, pri čemer je verjetno računala tudi z dejstvom, da to ne bo v nobenem primeru vplivalo na položaj italijanske narodnosti v Jugoslaviji, ki je slej ko prej temeljil na ustavno-političnem in zakonodajnem sistemu in osimska pogodba ne bi mogla vplivati nanj v smislu njegovega zoževanja. V skladu s tem političnim stališčem je italijanska stran že v letu 1973 dejansko blokirala nadaljnje delo mešanega jugoslovansko-italijanskega odbora za manjšinska vprašanja, ki je deloval od leta 1954. Ni ga bilo več moč sklicati (podpisani je bil zadnji predsednik jugoslovanskega dela odbora), kljub temu da je formalno prenehal obstajati šele z ratifikacijo osimskega sporazuma leta 1977. Res pa je tudi to, da se v italijanski kulturi in politični javnosti šele v zadnjih letih razvija zavest o navzočnosti italijanske narodnosti v Jugoslaviji.⁹

Pravni in dejanski položaj slovenske manjšine v Italiji oziroma italijanske narodnosti v Jugoslaviji ob začetku pogajanj

Znano je, da Jugoslavija pri izvajanju svoje politike enakopravnosti narodov in narodnosti ne izhaja iz recipročnosti, marveč iz načel, ki so se izoblikovale že v času NOB in revolucije. Čeprav je jugoslovanska delegacija tudi v pogajanjih, ki so se končala s podpisom osimske pogodbe, izhajala iz tega načelnega stališča, se vendar (zaradi načela recipročnosti mednarodnih pogodb) ni bilo moč izogniti primerjavi položaja ene in druge manjšinske skupnosti, ki sta bili predmet pogajanj, zlasti pa ne primerjavi učinkov, ki bi jih imel sprejem posameznih mednarodno-pravnih obveznosti na njihove pravice in položaj. Za razumevanje pogajalske zasnove obeh delegacij je zato nujno na kratko analizirati pravni položaj obeh manjšin ob začetku pogajanj.

Slovenski manjšini v Italiji sta mednarodnopravno zaščito zagotavljala člen 15 mirovne pogodbe iz leta 1947 (prepoved diskriminacije, ki je bila kasneje materializirana v členu 3 italijanske ustave) in specialni statut iz leta 1954, ki je predvideval podrobno zaščito manjšine. Slednjega Italija ni sicer formalno ratificirala, vendar je s konkludentnimi dejanji izražala priznanje njegovega značaja medna-

⁸ Iredentistično tezo o italijanski suverenosti nad ozemljem STO je prvi postavil italijanski filozof E. A. Cammarata v članku »All'Italia la sovranità su Trieste«, *Foro italiano*, 1950, IV, 1—4. Udina misli, da mu je to tezo, ki jo je povedal v rektorskem govoru, sugeriral Perassi (glej Udina, *Gli accordi di Osimo*, 1979, str. 23).

Za jugoslovanska stališča do tega vprašanja glej I. Tomšič, Dali suverenitet nad STO zaista još pripada Italiji, *Mednarodni problemi* 1950, br. 2—5, str. 3—21; M. Trampuž, *Mednarodnopravni vidiki tržaškega vprašanja po stališčih italijanske doktrine*, *Pravnik*, 1975, str. 414—420; E. Petrič, *Sence preteklosti, Teorija in praksa*, št. 4/74, str. 360—373.

Glej tudi S. Kovač, *Julijska krajina in iredentistične organizacije (diploma na VŠPN)*, Ljubljana, 1963; *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945—1975*; Trieste, 1977; L. Mihovilović, *Italijanska ekspanzionistička politika prema Istri, Rijeci, Dalmaciji (1945—1953)*, Beograd, 1954.

⁹ Pravilnik o delu mešanega odbora, ki je delal na podlagi člena 8 specialnega statuta, je bil sprejet v Rimu, 16. februarja 1955 in je stopil v veljavo 27. novembra 1956. Italijanska stran ga ni sprejela s formalnim aktom, ampak ga je začela enostavno izvajati (tekst glej v *Bollettino Ufficiale del Ministero degli Affari esteri*, 1957, od str. 351 dalje in v *Mednarodni ugovori*, dodatek k UL FNRJ, št. 3/1957, str. 79). Mešani odbor je v času od 1957 do 1973 imel 20 zasedanj, izmenično v prestolnicah obeh držav.

O delu mešanega odbora glej I. Murko, *Dvajset zasedanj jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora*, v *Slovenci po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, 1975, str. 336—368. Od zadnjih zapisov o italijanski narodnosti v Jugoslaviji glej *Il Meridiano di Trieste* št. 41/1984, str. 10—13.

rodnopravne obveznosti.¹⁰ Obeh mednarodnih paktov o pravicah človeka iz 1966 in konvencij o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije iz 1965 Italija takrat še ni ratificirala.

V notranjem pravu sta se na pravice slovenske manjšine nanašala člena 3 in 6 italijanske ustave iz leta 1947 in člen 3 posebnega statuta dežele Furlanije-Juljske krajine iz leta 1963. Poleg tega sta obstajala šolska zakona iz leta 1961 in 1973, ki pa sta urejala samo slovensko šolstvo v Tržaški in Goriški pokrajini, medtem ko Slovenci v Videmski pokrajini še danes nimajo šol v materinem jeziku.¹¹

V občinah, kjer Slovenci sestavljajo večino prebivalstva, pa tudi na ravni tržaške pokrajine so ponekod razvili dejanske rešitve posameznih vprašanj v zvezi z jezikovno enakopravnostjo manjšine, ki pa niso imele pravne podlage in je zato vedno obstajala nevarnost, da jih odpravijo.¹²

V zvezi z bilateralnimi odnosi, je treba omeniti pozitivno dejstvo, da je mešani jugoslovansko-italijanski odbor za manjšinska vprašanja, ki je deloval na podlagi specialnega statuta, razvil izredno koristno sodelovanje med državama v korist obeh manjšin na področju vzgoje in izobraževanja.¹³

Italijanska narodnost v Jugoslaviji je bila ob začetku pogajanj mednarodno-pravno zaščiten z določbami specialnega statuta iz leta 1954 in z vsemi, kasneje v preambuli osimske pogodbe naštetimi mednarodnimi instrumenti o pravicah človeka in o odpravi rasnega razlikovanja, ki jih je Jugoslavija, za razliko od Italije, takrat že ratificirala.

Vendar so notranje pravne rešitve že takrat daleč presegle vsebino specialnega statuta. Poudariti je treba namreč dejstvo, da živi italijanska narodnost v državi, kjer je enakopravnost med narodi in narodnostmi eden od temeljnih kamnov, na katerih je nastala.¹⁴ Italijanski narodnosti so bile izrecno zagotovljene

¹⁰ To potrjujejo tudi akti, s katerimi so delno izvršili posamezne člene specialnega statuta, kot so: šolski zakon št. 1012 iz 19. julija 1961 (ki pa ureja slovensko šolstvo tudi izven bivše cone A STO, v goriški pokrajini — tekst glej v Gaz. Ufficiale, št. 252/1961), šolski zakon št. 932 iz 22. decembra 1973 (tekst glej v Gaz. Uff. št. 21/1974), zakon glede slovenskih imen in priimkov št. 935 z 31. oktobrom 1966 (s tem so menjali kraljevi dekret št. 17 10. januarja 1926). Tudi sprejem v op. 9 omenjenega pravilnika za delo mešanega odbora predstavlja izvršitev člena 8 specialnega statuta.

¹¹ V tej situaciji so slovenski starši prisiljeni pošiljati otroke v slovenske šole v Gorico in Trst (samo na goriških šolah se v zadnjih 10 letih šola okrog 25 učencev letno). Ker njihove zahteve po slovenski šoli italijanske oblasti še niso sprejele, so Slovenci iz videmske pokrajine ustanovili zavod za slovensko izobraževanje, ki naj bi na zasebni podlagi razvil izobraževanje v materinem jeziku za pripadnike slovenske manjšine (statut zavoda za slovensko izobraževanje z 6. 3. 1980, Čedad — arhiv INV).

O zahtevah Slovencev iz videmske pokrajine glede šolstva v materinem jeziku in drugih pravic glej: Lista o pravicah Slovencev v videmski pokrajini, ki so jo 7. aprila 1978 sprejeli slov. kulturna društva in združenja emigrantov; P. Petričič, Politični položaj Beneške Slovenije glede na pobude za slov. izobraževanje in varstvo na področju šolstva, Razprave in gradivo, Ljubljana 15/1982; Gruppi Etnico Linguistici della provincia di Udine, Udine, 1978, zlasti str. 289—455.

¹² Te rešitve so se nanašale na uporabo slovenščine v občinskih svetih, na dvojezičnost imena naselij in smerokaze ipd.

¹³ Po letu 1963 je mešani odbor začel organizirati izmenjavo pedagoških svetovalcev, štipendij, šolskih ekskurzij in knjig; začel pa je prirejati tudi seminarje za učitelje šol s slovenskim oz. italijanskim učnim jezikom ipd. Glej I. Murko, istotam, str. 366.

Glej protokol o sestanku jugoslovanskih in italijanskih ekspertov mešanega jugoslovansko-italijanskega odbora za manjšine po členu 8 MOS z dne 21. 7. 1964 (arhiv INV).

¹⁴ V tč. 4 sklepov II. zasedanja AVNOJ je rečeno, »da se bo Jugoslavija zgradila na demokratično federativnem načelu skupnosti enakopravnih narodov« (glej Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Zagreb, 1963, str. 207). Federalno načelo naj bi zagotovilo polno enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev oziroma narodov Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Črne gore in Bosne in Hercegovine (istotam, predlog sklepov, str. 211).

Italijanski narodni manjšini na ozemlju, ki je pripadlo Jugoslaviji, je bilo, na primer, s proglasom vrhovnega plenuma OF slovenskega naroda 16. septembra 1943 »zajamčena avtonomija« (glej M. Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana, 1949, str. 83). To je potrdilo tudi II. zasedanje AVNOJ-a; z istim aktom so potrdili

pravice in enakopravnost z ustavami SR Slovenije in SR Hrvaške,¹⁵ z zakonodajo obeh republik,¹⁶ s statuti in odloki občin, kjer živijo pripadniki italijanske narodnosti,¹⁷ in s samoupravnimi akti delovnih in drugih organizacij ter samoupravnih skupnosti.¹⁸

Pripadniki italijanske narodnosti so imeli (in imajo) po ustavah pravico, da so (ustrezno) zastopani v delagacijah, ki sestavljajo skupščine na ravni občine in republike. Kot subjekt nastopajo tudi v komisijah za narodnostna vprašanja, ki delujejo v občinskih in republiških skupščinah.¹⁹ V SR Sloveniji pa daje ustava italijanski narodnosti pravico, da ustanovi samoupravno interesno skupnost za prosveto in kulturo, ki enakopravno odloča z drugimi zbori občinskih skupščin na narodnostno mešanih ozemljih, ko gre za sklepanje o stvareh, ki zadevajo položaj in pravice narodnosti.²⁰ Italijanska narodnost je že takrat imela radijski in televizijski program v materinem jeziku.²¹

Na teh pravnih značilnostih, ki so opredeljevale položaj slovenske manjšine v Italiji in italijanske narodnosti v Jugoslaviji, sta se oblikovali začetni pogajalski poziciji obeh delegacij. Spričo razlik v pravnem in dejanskem položaju, v katerem sta bili obe manjšini, je bilo razumljivo, da sta se obe delegaciji prvenstveno zanimali za vprašanje bodoče mednarodnopravne ureditve položaja slovenske manjšine.

Pravna konstrukcija osimskega sporazuma glede varstva manjšin

V sami pogodbi²³ so naslednje norme, ki se nanašajo na varstvo manjšin: člen 8, četrti odstavek preambule in sporazum, sklenjen v obliki izmenjave pisem, da se v 6 mesecih začnejo pogajanja o medsebojnem priznavanju fakultetnih diplom.

sklepa plenuma OF o priključitvi Slovenskega Prímorja in vseh anketiranih delov Slovenije in ZAVNOH o priključitvi Istre, Rijeke, Zadra in anketiranih delov Hrvatske ter otokov v »svobodno Slovenijo« oz. »svobodno Hrvatsko« in v »federativno Jugoslavijo« (Istotam, AVNOJ itd., str. 224 in 230).

¹⁵ V ustavi SRS iz leta 1974: uvod in čl. 1, 2, 105, 115, 157, 186, 190, 197, 212, 213, 214, 250, 251, 299, 310, 314, 317, 344, 370, 377. V ustavi SRH iz leta 1974: uvod in čl. 1, 124, 137, 138, 139, 169, 202, 219, 229, 247, 292, 293, 300, 327, 332.

¹⁶ V ilustracijo naj navedemo zakona SR Slovenije iz 9. aprila 1962 (Uradni list, 19. aprila 1962) in SR Hrvatske iz 13. julija 1964 (Narodne novine, 30. julija 1964, št. 30) o dvojezičnih šolah in o šolah v jezikih narodnosti.

¹⁷ V SR Hrvatski so imeli določbe o pravicah italijanske narodnosti občine Rijeka, Poreč, Pula, Umag, Buje, Novigrad, Labin, Cres-Mali Lošinj in Rovinj; v SR Sloveniji so take določbe imeli statuti občin Koper, Piran, Izola.

¹⁸ Določbe o enakopravnosti pripadnikov italijanske narodnosti so v statutih nekaterih OZD in v SIS-ov, ki delujejo na primer, v narodnostno mešanih občinah Koper, Izola, Piran.

¹⁹ Členi 137, 138, 219 in 380 ustave SR Hrvatske in členi 157 in 190 ustave SR Slovenije. Statistične podatke o delegatih skupščin občin po pripadnosti narodu oz. italijanski narodnosti glej v zvezni zavod za statistiko, statistični bilten 1140/1978.

²⁰ L'accordo di autogestione sulla costituzione delle comunità d'interesse autogestite comunali e costiera per l'istruzione e la cultura degli appartenenti al gruppo nazionale italiano (La voce del Popolo, 22. februarja 1975, str. 10).

²¹ Radio Koper/Capodistra je začel delovati 25. maja 1949, TV pa 27. februarja 1971. Obširneje o delovanju RTV Koper/Capodistra v Cesta dolga 35 let — Una strada lunga 35 anni, Srečanja, 46/1984, str. 65—85.

²² Sklepna pogajanja so potekala v glavnem v drugi polovici leta 1974 na gradu Strmolu pod Karavankami, naslednje leto, 10. nov. 1975, je bil sporazum podpisan, 2. aprila leta 1977 pa sta obe strani končno ratificirali listini. Priljubimo Italijanskemu prof. M. Udini, da so bila pogajanja o manjšinski zaščiti najbolj občutljiv del pogajanj, da so bila najbolj zapletena in kompleksna in da je tisto, kar zajema besedilo preambule pogodbe očitno ostanek mnogo širših zahtev in predlogov, ki so bili postavljeni v začetku pogajanj (Udina, Gli accordi, op. cit., str. 34 in 39).

²³ Tekst osimskega sporazuma glej v Mednarodnih ugovorih 1977, št. 1 in v Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana n. 77 21. marca 1977. Glej še: Relazioni internazionali n. 49/1975; Documents d'actualité internationale Paris, n. 5/76; The Osimo Agreements, Beograd, 1977, str. 77—92; Osimski sporazumi, Lipa, Koper, 1977; Jugoslovanski pregled št. 11—12/1975.

Mednarodnopravno varstvo obeh manjšin,²⁴ ki izhaja iz osimske pogodbe, se stavi po našem mnenju naslednji štirje med seboj povezani elementi:

— prvič, dolžnost ohraniti v veljavi vse ukrepe, ki sta jih bili državi že sprejeli na podlagi specialnega statuta;

— drugič, obveznost, da zakonodajno-pravni telesi obeh držav sprejmeta izjavo, v kateri bosta opredelili raven varstva, ki sta ga po pogodbi dolžni z notranjimi ukrepi zagotoviti odnosni manjšini, kot tudi dolžnost, da takšno varstvo zakonito, glede na to da osimska pogodba ni self-executing;

— tretjič, pogodba določa kriterije za presojanje ali vsebinski okvir notranjega varstva, ki naj bi ga sprejeli na njeni podlagi, ustreza v pogodbi določenim normam;

— četrtič, pogodba zavezuje obe državi, da tudi vnaprej sodelujeta glede vprašanj, ki zadevajo obe manjšini.

Oglejmo si pobliže našete elemente.

Ohranitev dejanskega stanja

V členu 8 pogodbe sta se državi najprej sporazumeli, da bosta ohranili v veljavi vse tiste notranje ukrepe, ki sta jih že sprejeli na podlagi specialnega statuta, kar eksplicitno pomeni tudi ohranitev pravic, ki sta jih manjšini do tedaj uživali ne glede na pravno osnovo. To se v teritorialnem pogledu omejuje samo na tržaško pokrajino na eni ter na Bujščino in Koprščino na drugi strani (bivši conji A in B STO). V vsebinskem pogledu pa se ta obveznost, kar zadeva slovensko manjšino, v bistvu nanaša, če govorimo na splošno, na ohranitev že omenjenih dveh šolskih zakonov (s čemer pa se tudi dolžnost ohranitve dejanskega stanja razširi tudi na Goriško pokrajino) in nekaterih dejansko uveljavljenih pravic manjšine ter na ohranitev že omenjenega sodelovanja na vzgojno-izobraževalnem področju, ki je bilo dogovorjeno v mešanem jugoslovansko-italijanskem odboru za manjšine.

Glede tega dela medsebojnih obveznosti ni moglo biti nesporazumov, razen da se je v tem kontekstu pokazalo (s tehničnega stališča pogodbene reciprocitete!) ogromno nesorazmerje med pravno-dejanskim položajem slovenske manjšine v Italiji in italijanske narodnosti v Jugoslaviji.

Novo delovanje

Politični cilj pogodbe pa je bil po pravni poti urediti vsa vprašanja, ki so še kot odprta obstajala v odnosih med državama in tako odstraniti vse elemente, ki bi lahko vodili do nesporazumov in sporov. Zato je pogodba zajela raznorazne stvari, ki jih je bilo treba urediti ob vsej jugoslovansko-italijanski meji, od Jadranskega morja do tromeje na Peči. Po istem načelu so v pogodbi postavljeni temelji tudi za sodelovanje, zlasti obmejno, med državama.

Zategadelj je povsem razumljivo, da se mednarodnopravno varstvo obeh manjšin ni moglo omejiti le na priznanje obstoječega stanja, ker bi kot odprt

²⁴ Pomembnejša dela o tem vidiku osimske pogodbe: **Udina**, Gli Accordi..., stran 34—42; isti avtor, Gli accordi italo-jugoslavi di Osimo del 10. dicembre 1975, Rivista di diritto internazionale, str. 405—431; isti avtor, Les accords d'Osimo entre l'Italie et la Yougoslavie et la solution de probleme de Trieste, Revue générale de droit international public 2/79; **R. Caggiano**, Some reflections on the Treaty of Osimo between Italy and Yugoslavia, The Italian Yearbook of International Law, n. II, 1976, Napoli 1977, str. 248—272; **S. Bartole**, Tutela della minoranza linguistica slovena ed esecuzione del Trattato d'Osimo, Rivista di diritto internazionale, 1977, str. 507—525; **T. Vetter**, Der neue jugoslawische-italienische Trieste-Vertrag, Europa Ethnica, n. 3/76, str. 108—116; **B. Vukas**, Solution definitive de la «Question de Trieste» par la conclusion des accords entre l'Italie et la Yougoslavie a Osimo le 10. novembre 1975, Annuaire Francais de Droit International, XXII (1976), str. 77—95; **L. Stojković**, Definitivno rešenje tzv. Tršćanskog pitanja, Međunarodni problemi, 1977, str. 37—52; **E. Petrič**, La posizione giuridica internazionale della minoranza slovena in Italia, Trieste, 1981; **S. Devetak**, Uvodna razmišljanja o položaju slovenske narodne skupnosti v Italiji, Razprave in gradivo 15/1982, str. 11—20.

politični problem še naprej obstajal problem zaščite slovenske manjšine v Istri (izven Koprščine in Bujščine), na Reki in na Cresu-Malem Lošinjju. Če bi v pogodbi uvedli razlikovanje med pripadniki manjšin glede na to kje živijo, bi s tem kršili načelo prepovedi diskriminacije med ljudmi zaradi njihovega etničnega ali narodnega porekla, ki je *ius cogens* mednarodnega prava, ki ga ni moč spremeniti z bilateralno pogodbo.

To je bil razlog, da sta državi z drugim delom člena 8 prevzeli dolžnost, da bosta »v okviru svojega notranjega prava«, s sprejemom novih ukrepov, zagotovili pripadnikom zadevnih manjšin določeno raven novega varstva, ki bo v skladu s pogodbo. Kasneje bomo obravnavali, kakšni naj bi bili ti ukrepi in na katerem ozemlju naj bi veljali. Za sedaj omenimo samo splošen vsebinski okvir za te ukrepe, ki je označen v preambuli pogodbe. V njenem četrtem odstavku sta se državi namreč zavezali, da bosta obema »zadevnima manjšinama« z notranjimi ukrepi in avtonomno, zagotovili ustrezno raven pravnega varstva v duhu njune privržnosti načelu »največjega možnega varstva državljanov — pripadnikov manjšin, ki izvira z njunih ustav in njune notranje zakonodaje«.²⁵

Spričo velikih razlik v obstoječi ravni varstva obeh manjšin, je bilo logično pričakovati, da se bosta obe državi dogovorili, da bosta izvršili v pogodbi dogovorjeno novo raven varstva manjšin avtonomno, z ukrepi, ki izhajajo iz specifičnih karakteristik ustavno-pravnega sistema v obeh državah.

Za tolmačenje obveznosti, ki sta jih obe državi prevzeli z osimsko pogodbo, je treba v smislu 31. člena dunajske konvencije o pogodbenem pravu²⁶ analizirati tudi pravna dejstva, ki so nastala v zvezi z ratifikacijo pogodbe v obeh parlamentih in v zvezi z njenim izvrševanjem z notranjimi ukrepi. V tem pogledu so relevantne zlasti izjave v smislu člena 8 osimske pogodbe, ki sta jih oba parlamenta ob ratifikaciji pogodbe leta 1976 oz. 1977 sprejela v obliki obvezujočih resolucij, priporočil vladi, sklepov in izvršilnih zakonov. Zavoljo tega je potrebno pogodbo in te parlamentarne akte analizirati kot pravno, med seboj se dopolnjujočo celoto. Ti akti izražajo pravno-politično voljo obeh držav glede izvajanja manjšinskega varstva po pogodbi.

V členu 8 osimske pogodbe je tudi obveznost, ki jo je večina dosedanjih komentarjev spregledala, da obe strani sprejemata **izjavo** o tem, kaj bosta na notranjem področju ukrenili, v smislu izvrševanja pogodbe, glede zaščite manjšin. Obstajal je namreč pogajalski konsensus, da bosta oba parlamenta ob ratifikaciji pogodbe, ki je kasneje dobila ime osimska, sprejela deklaracijo (izjavo), v kateri bo podrobneje obrazložena vsebina notranjega varstva odnosnih manjšin, kot tudi postopek za njegovo uresničitev. Obveznost izjave iz 8. člena pogodbe je pomembna zlasti spričo dejstva, da je v preambuli dogovorjeno načelo avtonomnosti obeh strani pri izvajanju največjega možnega varstva pripadnikov manjšin z notranjimi pravnimi ukrepi, na podlagi ustav in zakonodaje in je zavoljo tega moč z analizo izjav (parlamentarnih aktov) jasneje osvetliti pravno voljo obeh držav glede vsebine in načina izvršitve pogodbenih obveznosti.²⁷

V jugoslovanskem parlamentu ima značaj takšne v 8 členu predvidene izjave sklep zveznega zbora 1. marca 1977, s katerim so ZIS med drugim zadolžili, »da spremlja in zagotovi uresničevanje pravic italijanske narodnostne manjšine v Jugoslaviji v skladu z načeli in določili ustave SFRJ, ustave SR Slovenije in ustave SR Hrvaške, kakor tudi v skladu s to pogodbo, ki njej in njenim pripadnikom zagotavlja, po načelu maksimalne zaščite, popolno enakopravnost z ostalimi narodi, narodnostmi in delovnimi ljudmi SFRJ glede ekonomsko-socialnega in kul-

²⁵ O interpretaciji preambule kot sestavnega dela mednarodnih pogodb, s posebnim ozirom na osimsko pogodbo glej Petrič, *La posizione...*, str. 78–89.

²⁶ Uradni list, Mednarodne pogodbe in drugi sporazumi, št. 30/1972, str. 33 in dalje.

²⁷ »Au moment où cesse d'avoir effet le Statut... chaque Partie déclare...«. Ta del člena 8 osimske pogodbe je pomemben za njeno tolmačenje v smislu člena 31 dunajske konvencije o pogodbenem pravu. O tem glej J. Andrassy, *Mednarodno pravo*, Zagreb, 1971, str. 318–320.

turnega razvoja, vključno s pravico do ohranjanja in razvoja kulturne dediščine ter pravico do lastnih kulturnih institucij in vzdrževanja stikov z matičnim narodom.²⁸

V italijanskem parlamentu imata značaj takšne v členu 8 osimske pogodbe predvidene izjave zlasti dva akta:

— resolucija sprejeta v poslanski zbornici 17. 12. 1976, ki zavezuje vlado, »da poskrbi za ustrezne instrumente za zagotovitev popolne enakopravnosti, svobodnega razvoja in globalne zaščite slovenske narodne manjšine, ki živi v deželi Furlaniji-Juljski krajini«,²⁹ in

— resolucija sprejeta v senatu 24. 2. 1977, ki poziva vlado: »da ustvari ugodnejše pogoje za popolno enakost v pravicah in za globalno zaščito slovenske manjšine, ki živi v Furlaniji-Juljski krajini«. ³⁰

Za razumevanje politične volje obeh domov parlamenta v tem pogledu sta pomembni tudi resoluciji, ki sta ju ob ratifikaciji osimske pogodbe sprejela oba domova parlamenta kot priporočili vladi.³¹

V kakšnem roku je Italija zavezana sprejeti ustrezne ukrepe za varstvo pravic slovenske manjšine? Če širše razlagamo člen 3 zakona št. 73 z dne 14. marca 1977, s katerim je italijanski parlament ratificiral osimsko pogodbo in določil način njene izvršitve, je vlada dolžna to storiti v 18 mesecih od izmenjave ratifikacijskih listin, to je od 2. aprila 1977 dalje.³² Ta rok pa je italijanska vlada potrdila tudi s tem, ko je predlagala znani odlok o varstvu slovenske manjšine z dne 15. 7. 1978, ki ga je manjšina odločno zavrnila.³³ Rok 18 mesecev se omenja tudi v spomenici senata, ki jo je vlada 24. 2. 1977 sprejela kot priporočilo.³⁴

Ta rok je potekel že 2. avgusta 1978, italijanska vlada pa dandanes še ni sprejela ustreznih ukrepov v smislu 3. člena ratifikacijskega zakona za varstvo pravic slovenske manjšine v Italiji.³⁵

Kriteriji za presojo notranjih ukrepov

V pogodbi niso podrobneje našteje pravice obeh manjšin, ki iz nje izhajajo, pač pa so določeni trije splošni orientacijski kriteriji za presojo, ali notranji ukrepi sprejeti v obeh državah za varstvo obeh manjšin (tudi tistim pripadnikom, ki živijo izven teritorija, na katerega se je nanašal specialni statut), ustrezajo v pogodbi dogovorjenim normam ali ne.

Prvi kriterij je vsebinski okvir specialnega statuta oz. »raven varstva, kot jo je določal specialni statut, ki (sicer) preneha veljati«. ³⁵ Tu je mišljena predvsem vsebinska raven varstva, ki jo je za posamezna področja določal specialni statut, ne pa oblike izvršitve posameznih določb, ki so, razumljivo, po 20 letih od njegovega sprejema v nekaterih pogledih (v tehničnem smislu) zastarele. Po drugi strani pa določitev tega kriterija izraža dinamičen pristop obeh držav k manjšin-

²⁸ Tekst sklepa glej v Osimski sporazumi, Koper, 1977, str. 154.

²⁹ Tekst res. v Osimski ..., op. cit., str. 295.

³⁰ Tekst res. v Osimski ..., op. cit., str. 300.

³¹ Tekst res. v Osimski ..., op. cit., str. 297, 305.

³² Tekst zakona v Udina, Gli Accordi ..., op. cit., str. 307 in dalje.

³³ Italijanska vlada je z dekretom z dne 24. decembra 1977 ustanovila pri predsedstvu vlade posebno mešano komisijo za študij problemov »manjšine slovenskega jezika« v FJK. Tekst dekreta glej v Gaz. Uff. n. 33/1978, str. 799. S predlaganim omejevalnim vladnim dekretom o zaščiti manjšine je hotela vlada, sicer v zakonitem roku 18 mesecev, postaviti manjšino pred »izvršeno dejstvo«.

³⁴ Glej op. 31.

³⁵ Specialni statut je bil II priloga londonskega memoranduma o soglasju iz leta 1954. Medtem ko so pogodbene stranke memoranduma samo parafirale, sta predstavnika Jugoslavije in Italije specialni statut podpisala in je zato imel vse elemente mednarodnega sporazuma. Tekst specialnega statuta glej v UN., Rec. Traités, vol. 235, str. 99 in dalje; italijanski tekst v Atti Parl., — II, legisl., Cam. Dep. Doc. N. XI., Sen. Rep. Doc. N. LXXVIII. Srbohrvaški tekst glej v Sl. list, Medunarodni ugovori, 1954, br. 6, str. 5. O vsebini specialnega statuta glej: J. Jeri, G. Kušej, S. Polič, Special statute, Ljubljana, 1974; I. Murko, Dvajset ..., op. cit., str. 336—368.

skemu varstvu, ki se mora, če hočemo spoštovati duh osimske pogodbe, oblikovati in sprejeti glede na sodobne razvojne potrebe manjšine, pri čemer je »raven specialnega statuta« v vsebinskem smislu le minimum, na katerem je potrebno zgraditi avtonomno sprejeto notranjepravno varstvo manjšine (npr. t. i. globalno zakonodajo za slovensko manjšino v Italiji).

Drugi kriterij za presojo usklajenosti notranje zakonodaje z mednarodnimi obveznostmi pa so po dikciji četrtega odstavka preambule pogodbe načela ustavnostne listine OZN, univerzalne deklaracije o človekovih pravicah iz 1948, konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije iz 1965 in obeh univerzalnih paktov o človekovih pravicah iz leta 1966. Pri tem moramo še enkrat opozoriti, da ob podpisu osimske pogodbe Italija še ni bila ratificirala mednarodnih paktov o človekovih pravicah iz leta 1966 in zato je zanjo še niso bili obvezujoči.³⁶ Zato sta ona našeta v pogodbi izključno z namenom, da se tako opredelijo objektivni kriteriji, s katerimi bi bilo moč presojati usklajenost zaščitne zakonodaje z vsebinskimi obveznostmi, ki za obe državi izhajajo iz osimske pogodbe (s tem namenom je omenjena tudi konvencija o odpravi rasnega razlikovanja iz 1965, ki jo je Italija ratificirala 13. oktobra 1975, mesec dni pred podpisom osimske pogodbe).

Ti mednarodni instrumenti vsebujejo pomembne norme, ki zadevajo položaj in pravice obeh manjšin. Praktično vrednost imata zlasti 27. člen pakta o državljanskih in političnih pravicah in 2. člen konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki določa državam dolžnost, da sprejmejo ustrezne ukrepe za varstvo ogroženih manjšin (npr. Slovenci v Videmski pokrajini).³⁷

Kot **tretji kriterij** za presojo, kako izvršiti s pogodbo določeno mednarodno-pravno varstvo manjšin z notranjimi ukrepi pa lahko smatramo sporazum obeh držav, dogovorjen v preambuli pogodbe, da bosta svoje pogodbene obveznosti v odnosu do manjšine izvrševali v duhu njune »privrženosti načelu največjega možnega varstva državljanov — pripadnikov manjšin, ki izvira iz njunih ustav in njune notranje zakonodaje«.

O tem, kakšen je lahko obseg tega »možnega varstva« v Italiji, ki temelji na členih 3 in 6 ustave, priča ustavnopravni položaj nemške manjšine v zgornjem Poadižju in francoske v dolini Aosta.³⁸ Primerjava med ustavno-pravnim položajem in pravicami, ki jih uživajo pripadniki teh manjšin, in tistimi, ki jih uživajo pripadniki slovenske manjšine (ki živijo z njimi v isti državi), bi pokazala, da so razlike tako velike, da se že lahko zastavi vprašanje, ali ni v odnosu do pripadnikov slovenske manjšine kršeno načelo prepovedi diskriminacije državljanov zaradi njihovega etničnega in jezikovnega porekla, ki ga vsebuje člen 3 italijanske ustave in univerzalna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije iz leta 1965.³⁹

³⁶ Italija je mednarodna pakta OZN o političnih in državljanskih pravicah (skupaj s protokolom) ter o ekonomskih in socialnih pravicah iz leta 1966 ratificirala šele 15. 9. 1979; mednarodno konvencijo o preprečevanju vseh oblik rasne diskriminacije iz leta 1965 pa je ratificirala 13. 10. 1975 (glej La protezione internazionale dei diritti dell' uomo, Supplemento alla rivista «Vita italiana-Documenti e informazioni» n. 2/1979). Spomnimo naj, da je osimska pogodba bila podpisana 10. novembra 1975 in da je stopila v veljavo 2. aprila 1977.

³⁷ Human Rights, A. Compilation of International Instruments, New York, 1983.

³⁸ Costituzione della Repubblica Italiana e altre leggi di rilievo costituzionale, Genova, 1980, str. 731—784.

³⁹ Člen 3 ustave R. Italije določa: »vsi državljani so v socialnem pogledu enaki in so enaki pred zakonom, brez razlike glede na spol, ime, jezik, raso, politično prepričanje ter osebne in socialne pogoje«. Člen 1. konvencije o rasni diskriminaciji določa kot rasno diskriminacijo »vsakršno razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti... na podlagi... narodnega ali etničnega porekla«, ki bi imelo za cilj ali posledico odpravo ali oviranje priznanja, uživanja ali uresničevanja, na »enakopravni podlagi, pravic človeka in osnovnih svoboščin...«.

O tem, kaj je rasna diskriminacija, glej Racial discrimination, UN publication, Sales No. E. 76. XIV. 2, New York, 1977.

Obveznost sodelovanja

Četrty element mednarodnopravnega varstva obeh manjšin, ki ga vsebuje osimska pogodba, je obveznost obeh držav, da nadaljujeta obstoječe in se dogovorita za novo sodelovanje, zlasti na kulturnem in vzgojno-izobraževalnem področju, ki bo v korist nemotenemu vsestranskemu razvoju obeh manjšin, v duhu načela kulturno-etničnega povezovanja v skupnem narodnem telesu.

V okviru dogovorov, ki jih je sprejel mešani italijansko-jugoslovanski odbor za manjšinska vprašanja se je razvilo že omenjeno plodno meddržavno sodelovanje v korist obeh manjšin (izmenjava pedagoških svetovalcev, dodeljevanje štipendij, izmenjava knjig, šolske ekskurzije, jezikovni in drugi tečaji za učiteljski kader ipd.). Tudi to spada v »obstoječe stanje«!

Zato sta državi dolžni v skladu z osimsko pogodbo tudi vnaprej razvijati tako medsebojno sodelovanje, s katerim bosta zagotovili najmanj nadaljevanje »obstoječih« oblik sodelovanja v korist obeh manjšin. V okvir takšne pravne volje vse-kakor spadajo tudi meddržavni sporazumi in programi o sodelovanju na področju prosvete in kulture.⁴⁰ Posebna oblika obveznosti do sodelovanja, ki jo določa osimska pogodba, je sklenitev sporazuma o medsebojnem priznavanju fakultetnih diplom, ki je bil podpisan 18. februarja 1983 in čaka na ratifikacijo v italijanskem parlamentu.⁴¹ Sporazum nalaga razvijanje novih oblik sodelovanja (največ v korist obeh manjšin) na tem področju.

V duhu osimske pogodbe so bili tudi stiki med predstavnikoma obeh zunanjih ministrstev v letih 1977—1978, posvečeni problematiki obeh manjšin, ki so jih kasneje iz neznanih razlogov opustili.⁴²

Subjekt in teritorialni obseg varstva manjšin

Glede nekaterih vidikov v prejšnjem poglavju obravnavanih štirih elementov osimske pogodbe so se v italijanski literaturi in v stališčih italijanskih politikov pojavila gledanja, ki po našem mnenju niso v skladu z obveznostmi Italije, kakor izhajajo iz osimske pogodbe.⁴³ Zavaljo tega si je potrebno podrobneje ogledati rešitve, ki v tem pogledu izhajajo iz pravne konstrukcije manjšinskega varstva po pogodbi.

Subjekt varstva

Subjekt mednarodnopravnega varstva po osimski pogodbi, zlasti obveznosti obeh držav, da sprejmejo nove ukrepe, so **pripadniki slovenske narodne skupnosti** (v treh pokrajinah dežele Furlanije-Juljske krajine) in **italijanske narodnosti** (v Istri, na Reki in Cresu-Malem Lošnju) oz. **obe manjšini** kot kolektivno telo.

⁴⁰ Kulturni sporazum med vlado FLRJ in republiko Italijo z 31. maja 1963 (Sl. list, Mednarodni ugovori, 10, 1962, št. 1); IX. program prosvetnega in kulturnega sodelovanja (1982—1984) ni nikjer uradno objavljen, zato se postavlja vprašanje njegove obvezujočnosti.

⁴¹ Medsebojno priznavanje visokošolskih diplom je bilo predvideno že v čl. 10 kulturnega sporazuma s 3. decembra 1960 (glej Gazz. Uff., 2. 2. 1963, n. 30). Tekst sporazuma iz leta 1983 glej v Uradni list, SFRJ, št. 9, 1983, str. 263—267. O tem vprašanju glej še: Pavel Strajn: Raziskava o odprtih vprašanjih medsebojnega priznavanja diplom med Italijo in Jugoslavijo z vidika šolanja zamejcev v SR Sloveniji, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, 1983 (elaborat INV).

⁴² Zapisnik s sestanka v Portorožu, 9. in 10. maja 1978, Razprave in gradivo, št. 15/1982, str. 322.

⁴³ Bistvo vseh teh gledanj je v tem, da veljavnost osimske pogodbe teritorialno omejujejo na tržaško pokrajino, mednarodnopravno varstvo manjšine, ki iz nje izhaja, pa samo na tiste Slovence, ki živijo v tej pokrajini.

M. Udina, Gli Accordi..., str. 34; S. Bartole, Tutela..., str. 507; R. Caggiano, So-me..., str. 255; A. Forlani, minister za zunanje zadeve, intervju v »DELU«, 28. oktobra 1978; poročilo Italije odboru OZN za preprečevanje rasne diskriminacije (CERD/C/46/Add. 1, p. 2). Isto stališče izraža tudi predlog vladnega dekreta iz 15. julija 1978 (glej op. 33). Glej še D. Marinović, italijanska stališča o osimskih sporazumih, str. 27—34 (diploma na pravni fakulteti univerze EK v Ljubljani, 1979).

To izhaja tako iz dikcije pogodbe⁴⁴ kot tudi iz že obravnavanih aktov, ki so jih bili v skladu s členom 8 pogodbe sprejeli ob njeni ratifikaciji v obeh parlamentih⁴⁵ in ki interpretirajo pogodbo.

Pri opredeljevanju subjekta zaščite ni v osimski pogodbi nobenih kriterijev za presojo, kdo je pripadnik manjšine in kdo ni. Očitno je, da so sestavljenci pogodbe nasprotovali subjektivnemu pristopu k varstvu manjšine (ki ga nekateri v odnosu do slovenske manjšine v Italiji sedaj postavljajo v obliki zahtev po »izjasnjevanju«, kar je tudi v nasprotju s sodobno teorijo o manjšinskem varstvu). Eden od sestavljencev manjšinskih določb osimske pogodbe, prof. Capotorti, je v svoji študiji, ki jo je pripravil za OZN, npr. zapisal, da »željo pripadnikov manjšinskih skupin, da ohranijo svoje značilnosti in tradicije v splošnem nakazuje že samo dejstvo, da neka skupina obstaja«⁴⁶ (npr. Slovenci v Videmski pokrajini ali Italijani na Rijeki in na Cresu-Malem Lošinju).

Na podlagi katerih dejstev je torej moč trditi, kot to nekateri delajo, da slovenska manjšina v Italiji ne obstaja v vseh 35. občinah, ki se raztezajo ob jugoslovansko-italijanski meji, od Tržaškega zaliva do Kanalske doline?

V nasprotju s temeljnimi načeli o človekovih pravicah in s tem tudi s tistimi, ki jih opredeljuje osimska pogodba, so tudi zahteve, da bi naj bilo uživanje manjšinskih pravic odvisno od številčne moči manjšine (izražene npr. v odstotkih) oz. od političnega ravnotežja znotraj posameznih lokalnih skupnosti.⁴⁷

Teritorialni obseg veljavnosti

V teritorialnem pogledu se obveznosti iz osimske pogodbe nanašajo na vse ozemlje, kjer živi slovenska manjšina oz. italijanska narodnost.

Kar zadeva italijansko narodnost, ki živi v Jugoslaviji, so to občine ali deli občin v (slovenski in hrvaški) Istri, na Reki in Cresu-Malem Lošinju, kjer živijo pripadniki te narodnosti. Teh 12 občin ima v svojih statutih določbe o pravicah in varstvu pripadnikov italijanske narodnosti.⁴⁸

Da sta obe državi menili, da se ravno na tem ozemlju izvaja mednarodno-pravno zagotovljeno varstvo italijanske narodnosti, potrjuje tudi analiza besedil aktov o načinu izvršitve osimskih obveznosti do manjšin, ki sta jih oba parlamenta sprejela ob ratifikaciji pogodbe.

⁴⁴ Člen 8 osimske pogodbe se nanaša na »pripadnike zadevnih manjšin« — »des groups ethniques respectifs«. »Zadevne manjšine« pa v smislu pogodbe ne morejo biti samo tisti pripadniki manjšine, ki živijo v tržaški pokrajini oz. v Bujšćini in Koprščini. To bi predstavljalo diskriminacijo drugih pripadnikov, ki živijo izven področja bivših con A in B STO. S tem bi kršili načelo mednarodnega prava, ki je ius cogens — prepoved rasne diskriminacije. Preambula pogodbe se nanaša na »državljanke — pripadnike manjšin«. Če bi pravice pogodbe lahko uživali le »državljanke — pripadniki manjšin« v tržaški pokrajini, tisti v goriški in videmski pa ne, bi s tem ne kršili samo mednarodnopravnih načel, marveč tudi člen 3 italijanske ustave. Glej op. 39.

⁴⁵ Da sta subjekt mednarodnopravne zaščite obe manjšini v celoti, je razvidno tudi iz aktov, ki sta jih oba parlamenta sprejela ob ratifikaciji osimske pogodbe (glej op. 28, 29, 30, 31 in 32) in ki so v smislu 31. člena dunajske konvencije o pogodbenem pravu pomembni za interpretacijo pogodbe.

Kar zadeva italijansko narodnost, se zanje v teh aktih uporabljajo tri nazivi: »italijanska narodnostna manjšina v Jugoslaviji« (sklep zveznega zbora iz 1. marca 1977), »italijanska etnična skupina v Jugoslaviji« (lit. zakon z dne 14. marca 1977, št. 33), »italijanska etnična skupina v Istri« (res. posl. zbor. z 17. dec. 1976 in res. senata z 24. febr. 1977).

Kar zadeva slovensko manjšino v Italiji, se zanje v navedenih aktih uporabljajo tri nazivi: »slovenska manjšina v Italiji« (sklep zveznega zbora), »slov. narodna manjšina, ki živi v FJK« in »slovenska manjšina v Italiji« (res. posl. zbornice in senata).

⁴⁶ F. Capotorti, Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, New York, UN, 1979, str. 97 (E/CN.4/Sub.2/384/Rev.).

⁴⁷ S ciljem, da bi »ugotovili« ali obstajajo slovenske manjšine tudi v videmski pokrajini, so 21 občinam razposlali npr. »vprašalnik«, katerega namen je bil, da bi na podlagi politične volje občinskih vodstev »priznali« ali pa »ne priznali« obstoj manjšine. Glej tudi op. 46. »Odstotke« jemlje kot podlago za jezikovne pravice tudi Udina, Accordi..., op. cit., str. 37 (op. 49).

⁴⁸ Glej op. 17.

V italijanskih aktih in ratifikacijskem zakonu se, na primer, omenja »italijanska etnična skupina v Jugoslaviji, oz. v Istri«, jugoslovanski skupščinski akt pa govori o »italijanski narodni manjšini v Jugoslaviji«. Mar bi italijanski parlament uporabljal takšno ozemeljsko opredelitev, če bi italijanska stran omejevala veljavnost osimske pogodbe samo na tisti del italijanske narodnosti, ki živi v Koprščini in Bujščini (v bivši coni B)?

Kar zadeva slovensko manjšino v Italiji, se osimska pogodba v teritorialnem pogledu nanaša na tisto ozemlje dežele Furlanije-Juljske krajine, kjer živijo pripadniki te manjšine, skupaj z državljani italijanskega porekla, kot avtohtono prebivalstvo. Na podlagi demografskih analiz o etničnem poreklu prebivalstva dežele je ugotovljeno, da to ozemlje obsega 35 občin v tržaški, goriški in videmski pokrajini dežele Furlanije-Juljske krajine.⁴⁹

Očitno je, da se na to ozemlje nanaša tudi dikcija, ki so jo ob ratifikaciji pogodbe vnesli v že omenjene akte obeh parlamentov oz. v ratifikacijske zakone. V italijanskih aktih je govor o »slovenski narodnostni manjšini, ki živi v deželi Furlaniji-Juljski krajini« oz. o »slovenski manjšini v Italiji«. V jugoslovanski izjavi pa tudi o »slovenski manjšini v Italiji«. Poleg tega govori četrti odstavek preambule osimske pogodbe o državljanih (Italije oz. SRRJ) — pripadnikih manjšine nasploh brez teritorialne označitve, ki da so subjekt zaščite. Mar bi Italija z mednarodno pogodbo dopustila diskriminacijo med svojimi državljani z ozirom na to, kje oni živijo, s čemer bi kršila načelo, ki je ius cogens mednarodnega prava — prepoved rasne diskriminacije — in člen 3 lastne ustave?

Iz vsega tega izhaja, da so brez kakršnekoli stvarne pravne podlage trditve o omejeni teritorialni veljavnosti osimske pogodbe samo na ozemlje tržaške pokrajine (bivše cone A STO). Očitno je, da se je Italija z osimsko pogodbo zavezala, da bo, v skladu s kriteriji, dogovorjenimi v pogodbi, avtonomno, z notranjimi ukrepi, zagotovila varstvo vsem pripadnikom slovenske manjšine, ki živijo v deželi Furlaniji-Juljski krajini brez izjeme. Takšno tolmačenje osimske pogodbe je tudi v skladu z 29. členom dunajske konvencije o pogodbenem pravu. Tako vidi v bistvu bodoče izvrševanje osimske pogodbe v teritorialnem pogledu tudi italijanski strokovnjak M. Udina.⁵⁰

Vsebina varstva

Povedali smo že, da v osimski pogodbi niso podrobno našteje posamezne pravice obeh manjšin in da so hoteli sestavljalci pogodbe s tem zagotoviti razvojni pristop do varstva obeh manjšin, glede na vsakokratne potrebe njenega razvoja. Vsebina varstva, ki izhaja iz v pogodbi zapisanih objektivnih kriterijev za presojo, ali so notranji ukrepi v skladu z obveznostmi iz pogodbe ali ne (»raven specialnega statuta«, v preambuli naštetih mednarodnih instrumentih), predstavlja potemtakem le minimalno raven varstva obeh manjšin, ki jo, seveda, obe državi lahko presežeta z notranjimi pravnimi ureditvami, sprejetimi in bona fide in v duhu upoštevanja načela največjega možnega varstva njunih državljanov — pripadnikov manjšin.

Ta minimum manjšinskih pravic, ki sta ga obe državi obvezni izvršiti v notranjem pravnem redu, brez dvoma obsega tudi naslednje elemente (s čimer pa seveda ni izčrpan ves seznam pravic):

1. pravica do obstoja, do izrekanja pripadništva manjšini in do izražanja lastnih narodnih, kulturnih in drugih karakteristik;

⁴⁹ Gre za 21 občin v videmski, 8 občin v goriški in 6 občin v tržaški pokrajini, kjer poleg Italijanov avtohtono živi tudi slovensko prebivalstvo. »Gruppi linguistici del Friuli e della Venezia giulia«, Belinzona, 1972; Salvi, Le lingue tagliate, Milano, 1975, str. 208 in dalje. Dokument SKGZ »O pravicah slovenske narodnostne skupnosti v Italiji« z 8. aprila 1979 (Razprave in gradivo, INV, 9—10/1979, str. 223—227); Listina o pravicah Slovencev v videmski pokrajini z 7. aprila 1978 (Razprave in gradivo, 9—10/1979, str. 196—199).

⁵⁰ Udina, Gli Accordi..., str. 34 in 35.

2. enakost pred zakonom in nediskriminiran položaj pripadnikov manjšine v pravnem, socio-ekonomskem, jezikovnem, kulturnem in v drugih pogledih ter enakost brez diskriminacije pri pridobivanju položajev v javnih službah in v javnem življenju nasploh;

3. zakonska prepoved vsakršne diskriminacije pripadnikov manjšine zaradi njihovega jezika ali etničnega izvora, prepoved in kaznovanje protimanjšinske propagande, prepoved in kaznovanje netenja nacionalne ali rasne nestrpnosti in sovraštva ter prepoved organizacij ali skupin, ki širijo ideje o diskriminaciji ali izvajajo dejanja te vrste;

4. zagotovitev posebnih pravic manjšini kot skupnosti in pripadnikom, ki jo sestavljajo, na vseh področjih, ki so življenjskega pomena zanje, da bi tako lahko zagotovili pripadnikom manjšine dejansko enakopravnost z večinskim narodom ter vse pogoje za enakopravno uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Glede na določbo para. 4, člena 1 konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije sprejem takšnih posebnih pravic ne predstavlja diskriminacije drugih državljanov. Naj okvirno naštejemo tiste pravice, ki se v strokovni literaturi omenjajo kot »posebne pravice«:⁵¹

— pravica do vzgoje in izobraževanja v materinem jeziku od otroškega vrtca do visokega šolstva, upoštevanje razvojnih potreb manjšine pri izbiri usmeritev izobraževanja in soodgovornost predstavnikov manjšine pri upravljanju institucij na področju vzgoje in izobraževanja in pri vodenju tega sistema v celoti;

— popolna enakopravnost jezika manjšine kot drugega uradnega jezika na celotnem ozemlju, kjer živijo pripadniki manjšine in to pri delu ustanov javnega značaja, v izvoljenih telesih, v toponomastiki, v javnih napisih, v nazivih oblastnih in drugih javnih ustanov itd. Pripadniki manjšine imajo pravico uporabljati svoj jezik v upravnih, sodnih in drugih postopkih, v ustnih in pisemenih stikih z oblastmi ter pri delu v izvoljenih telesih; državni organi na vseh ravneh in institucije javnega značaja so dolžne komunicirati s pripadniki manjšin v njihovem jeziku;

— pravica do razvoja svoje kulture in do ustanavljanja organizacij in institucij v ta namen. Ni pa še izpolnjena italijanska obveznost z dne 5. oktobra 1954, ko so se zavezali, da bodo slovenski skupnosti zagotovili uporabo kot kulturnih domov »hiše v Rojanu ali v nekem drugem predmestju« in »narodnega doma« pri Sv. Ivanu;⁵²

— pravica do ustanavljanja in razvijanja sredstev javnega obveščanja (tisk, radio, televizija) v materinem jeziku in dolžnost države, da zagotovi ustrezna finančna sredstva za to dejavnost oz. da zagotovi uživanje te pravice v tistih primerih, ko je to od nje odvisno (npr. državna televizija);

— posebni in konkretni ukrepi, ki jih sprejme država na »socialnem, ekonomskem, kulturnem in na drugih področjih«, v skladu z 2. členom konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, da bi zagotovili ustrezen razvoj in varstvo manjšinskih skupin ali posameznikov, ki jim pripadajo, kadarkoli bi okoliščine to narekovala (v tem smislu so potrebni zlasti posebni ukrepi za zaščito slovenske manjšine v videmski pokrajini, da bi ji na ta način zagotovili enakopravnost ter odpravili posledice italijanske stoletne asimilacijske politike);

— pravica do pravične oz. nediskriminirane udeležbe manjšine v upravljanju gospodarskih ustanov in skladov javnega značaja in v gospodarskem življenju v deželi, kjer živi nasploh;

— pravica do participacije v upravljanju ali do samostojnega upravljanja tistih javnih dejavnosti, ki so v življenjskem interesu manjšine in dolžnost državnih

⁵¹ O tem glej: B. Vukas, *Etničke manjine i mednarodni odnosi*, Zagreb, 1978, str. 126—127; E. Petrič, *Mednarodno-pravno varstvo narodnih manjšin*, Maribor 1977, zlasti str. 254—319; *Right of nationalities and Protection of Minorities*, INTEREG, München 1978; Predlog Jugoslavije za sprejem deklaracije OZN o pravicah narodnih etničnih, jezikovnih in verskih manjšin (E/CN. 4/Sub. 2/L. 734).

⁵² Italijanska nota v Udina, Gli Accordi ..., str. 147.

in drugih organov oblasti, da konzultirajo manjšino po posebnem postopku, ko ukrepajo o vprašanih, ki se tičejo njenega življenja in razvoja.

5. Pravica obeh manjšin do sodelovanja z matičnim narodom izhaja že iz dolžnosti obeh držav, da ohranijo v veljavi vse ukrepe, ki so jih bile sprejele na podlagi specialnega statuta. To »obstoječe dejansko stanje« pa je obsegalo tudi razvite odnose obeh manjšin z matičnima narodoma, zlasti na kulturnem in vzgojno-izobraževalnem področju. Obe državi sta v že večkrat omenjenih parlamentarnih aktih sprejetih ob ratifikaciji pogodbe, potrdili pravico italijanske narodnosti do sodelovanja z matičnim narodom, medtem ko je glede pravice slovenske manjšine do sodelovanja z matico to naredila samo jugoslovanska zvezna skupščina.⁵³ Vendar to dejstvo ne bi smelo imeti nobenih pravnih učinkov, ki bi omejevali samo slovensko manjšino, saj ima vsaka bilateralna pogodba po dunajski konvenciji o pogodbenem pravu recipročne obveznosti.⁵⁴

Nadzor nad izvrševanjem pogodbenih obveznosti

Osimska pogodba nima določb o tem, kako naj se rešujejo morebitni spori glede tolmačenja njene vsebine oz. v zvezi z načinom njenega izvrševanja. Zato pridejo pri tem v poštev splošna načela mednarodnega prava oz. določbe dunajske konvencije o pogodbenem pravu. Obe pogodbeni stranki sta dolžni izvrševati pogodbo v celoti in ne samo nekaterih njenih odredb, drugih pa ne. Pogodba se lahko spremeni ali dopolni samo s sporazumom pogodbenih strank. Ni treba posebej poudarjati, da ima vsaka pogodbeni stranka pravico ne samo opozoriti drugo na morebitno kršenje pogodbe, marveč tudi zahtevati njeno vestno izvrševanje v smislu načela pacta sunt servanda.⁵⁵

Zanimivo pa je opozoriti tudi na neko drugo specifično obliko posrednega mednarodnega nadzora nad tem, kako državi izpolnjujeta manjšinske določbe osimskega sporazuma. Na podlagi v preambuli osimske pogodbe omenjenih mednarodnih instrumentov o pravicah človeka in o prepovedi rasne diskriminacije delujeta namreč dve mednarodni ekspertski telesi, ki nadzorujeta njihovo izvajanje v državah članicah teh mednarodnih konvencij (odbor za človekove pravice, odbor za odpravo rasne diskriminacije). Obe državi sta dolžni in bona fide poročati obema odboroma o izvrševanju obeh mednarodnih konvencij in s tem posredno tudi o izvrševanju osimske pogodbe.⁵⁶

⁵³ V sklepu zveznega zbora z 1. marca 1977 je eksplicitno rečeno, da osimska pogodba zagotavlja pripadnikom italijanske narodnosti pravico do »vzdrževanja stikov z matičnim narodom«. Skupščina hkrati zavezuje ZIS, da »pospešuje vse oblike sodelovanja« med državama, ki prispevajo k vsestranskemu razvoju slovenske manjšine v Italiji in med drugim k vzdrževanju njenih stikov z matičnim narodom.

V ital. zakonu z 14. marca 1977 je v členu 3 govora o »podpori kulturnim dejavnostim in pobudam za ohranjanje pričevanj v zvezi s preteklostjo in izročili it. etnične skupine in Jugoslaviji«. V res. z 17. decembra 1976 posl. zbornica zavezuje vlado »da s pozitivitvijo kulturne izmenjave pospešuje kar najširši razvoj stikov med pripadniki it. etnične skupine v Istri in matično deželo«. Podobna obveznost je tudi v res. senata z 24. februarja 1977.

V teh it. parlamentarnih aktih pa ni podobnih določb, ki bi dopuščale slovenski manjšini pravico do razvijanja stikov z matičnim narodom!

⁵⁴ Petrič. La posizione..., str. 83 in dalje.

⁵⁵ To prastaro načelo običajnega prava, ki ga sprejema tudi dunajska konvencija se glasi: »vsaka pogodba, ki je v veljavi, obvezuje pogodbenice in one jo morajo izvrševati v dobri veri«. To načelo je poudarjeno tudi v uvodu ust. listine OZN. Po členu 27. dunajske konvencije je država dolžna spremeniti svojo zakonodajo, da bi s tem zagotovila izvršitev mednarodne pogodbene obveznosti. Mora tudi zagotoviti proračunska sredstva, če je to potrebno za izvršitev pogodbe. Odklanjanje izvršitve pogodbenih obveznosti ima za posledico mednarodno odgovornost, neizvršitev pogodbe pa je mednarodni delikt. Glej J. Andrassy, *Međunarodno...*, str. 287—332.

⁵⁶ Člen 40 pakta o političnih in državljskih pravicah in člen 9 konvencije o preprečevanju vseh oblik rasne diskriminacije. Tekst v *Human rights...*, op. cit., New York, 1983. Poročili Italije obema odboroma glej v CERD/C/46/Add. 1, p. 2 in CCPR/C/6/Add. 4 z 21. maja 1980.

Člen 11 mednarodne konvencije o opravi vseh oblik rasne diskriminacije vrhu tega določa, da neka država članica lahko pred odborom, ki nadzoruje izvrševanje konvencije (CERD), »obtoži« drugo državo članico, da ne izvršuje svojih pogodbenih obveznosti, ki izhajajo iz konvencije.⁵⁷ Glede na to, da sta obe državi tudi članici konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in glede na že omenjeno medsebojno vsebinsko povezanost konvencije in osimske pogodbe, bi postopek, ki bi ga ena država sprožila proti drugi na podlagi člena 11 konvencije (zaradi diskriminacije pripadnikov slovenske ali italijanske manjšine), posredno odprl razpravo v CERD-u tudi o izvrševanju osimske pogodbe.

Na koncu omenimo še en mednarodni postopek, ki tudi zadeva obe manjšini in ki bi lahko bil v določenih pogojih povezan z osimsko pogodbo. Državljanji tistih držav, ki so ratificirale opcijski protokol⁵⁸ ali dale izjavo v smislu člena 14 konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije imajo pravico, da se potem, ko so izčrpali notranja pravna sredstva, pritožijo neposredno na odbor za človekove pravice oz. na odbor za odpravo rasne diskriminacije, če sodijo, da so bile v odnosu države do njih kršene v mednarodnih instrumentih določene pravice. V primeru rasne diskriminacije, je ta možnost dana ne samo posameznikom, marveč tudi skupinam (etnične in rasne manjšine, delavci-migranti, itd.), kar je edinstven primer v mednarodnem pravu. To mednarodno pot za morebitno uveljavljanje svojih pravic, ki izhajajo iz v preambuli naštetih mednarodnih instrumentov, pa ima na razpolago samo slovenska manjšina v Italiji, ker Jugoslavija za sedaj še ni sprejela teh mednarodnih postopkov.

Sklep

Na koncu je treba zastaviti vprašanje, ali sta državi v skoraj desetih letih od podpisa osimske pogodbe izpolnili v njej predvidene obveznosti do manjšin. Podoben odgovor bi zahteval širšo analizo, kar pa ni namen tega članka. Pri oceni je potrebno upoštevati mnenja o tem vprašanju, ki sta jih izrazila dva za to najbolj poklicana subjekta — italijanska narodnost v Jugoslaviji in slovenska manjšina v Italiji.⁵⁹

Analiza mnenj obeh manjšin in drugih dejstev⁶⁰ kaže, da so se stvari zaustavile predvsem pri izvršitvi manjšinskih določb osimske pogodbe v odnosu do slo-

⁵⁷ V členu 11 je določena procedura za ravnanje v tem primeru. Ni predvidena neka dokončna »sodba« odbora, ampak samo obravnava »primesa« ob prisotnosti, v končni fazi, obeh prizadetih držav. Politična teža te procedure je v tem, da bi odbor o teh razpravah moral v letnem poročilu informirati generalno skupščino OZN, kjer bi vsaka država lahko to izkoristila v politične namene (poročilo odbora se namreč obravnava v okviru posebne točke dnevnega reda).

⁵⁸ Human Rights ..., op. cit., str. 16.

⁵⁹ Dokument SKGZ »O pravicah Slovenske narodnostne skupnosti v Italiji« (Dokument je bil sprejet na občnem zboru SPGZ v Trstu 8. 4. 1979, št. 5—10); L'Attuazione dei diritti particolari delle nazionalità italiana ed engherese e dei loro appartenenti nella Repubblica Socialista di Slovenia, Asemblea della Rep. Soc. di Slovenia, 1974; La fondazione dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume: Significato storico: La voce del popolo, 9. 7. 1984, priloga; La socializzazione alla base dell'affermazione della nostra etnia; La relazione celebrativa del presidente dell'UIF Silvano Sau, La voce del popolo, Rijeka/Fiume 11. 7. 1984, str. 1—3/11.

⁶⁰ Kar zadeva **Jugoslavijo**, sta obe republiki, kjer živi italijanska narodnost po ratifikaciji osimske pogodbe sprejeli ali dopolnili številne predpise ali sprejeli druge ukrepe, ki zadevajo pravice in položaj italijanske narodnosti.

V ilustracijo navedimo, da je bilo v SR Sloveniji samo v letih 1977—1981 sprejetih ali dopolnjenih 37 zakonov in pravnih predpisov ter drugih družbenih dokumentov, ki zadevajo posebne pravice italijanske narodnosti (spisek glej v Poročevalcu skupščine SR Slovenije in skupščine SFRJ za delegacije — delegate, 26. 5. 1981, št. 11, str. 15—23).

Glej še: zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja. — Uradni list SRS, 1982/4; dopolnitve statutov narodnostno mešanih občin Koper (5. marca 1982), Piran (5. marca 1982) in Izola (19. februarja 1982).

Kar zadeva **SR Hrvaško** naj v ilustracijo navedemo zgolj nekaj pomembnejših zakonskih določil, in sicer: zakon o visokom obrazovanju (Narodne novine, 1977/15); krivični

venske narodne manjšine v Italiji. Zavoljo tega je upravičeno pričakovanje, da bodo v italijanskem parlamentu — kot začetni ukrep — v čim krajšem času oblikovali zakon,⁶¹ s katerim bodo slovenski manjšini, ki živi v treh obmejnih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, zagotovili ustrezno pravno varstvo njenih pravic in narodnega značaja in tako v formalnem pogledu ustvarili ustrezne pogoje za njen vsestranski razvoj. Če bodo te zakonske rešitve v vsebinskem pogledu usklajene z obveznostmi Italije po osimski pogodbi, bodo pomenile tudi nov mejnik na zgodovinski poti jugoslovansko-italijanskih odnosov.

Summary

THE INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE SLOVENE NATIONAL COMMUNITY IN ITALY AND OF THE ITALIAN NATIONALITY IN YUGOSLAVIA ACCORDING TO THE OSIMO AGREEMENT

The author first outlines the international political circumstances under which the Osimo Agreement was negotiated. Signed on 10 November 1975, this Agreement was put into force on 2. April 1977 with the exchange of the ratification documents. Seeing that the territorial claims of certain Italian political circles for the area of the former Zone B of the Free Territory of Trieste, which were from time to time supported by individual governments, lacked any legal basis whatsoever and in mid-1970s also ran counter to the process of European negotiation and agreement-making that culminated in the signing of the Final Act of the Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe, held in 1975, the author considers that the question of the protection by international law of the Slovene minority in Italy (and of the Italian minority in Yugoslavia) was in fact the only open question shared by Italy and Yugoslavia. The ensuing negotiations for solving this question were rather intricate, because the countries proceeded from rather different standpoints.

The author contends that the protection of the two minorities by international law — as it is derived from the Osimo Agreement — consists of four interrelated elements, as follows:

— First, the obligation to keep in force all the measures taken by the two countries on the basis of the Special Statute (Supplement II of the London Memorandum of understanding dated 5 October 1954);

zakon SR Hrvatske (Nar. n., 1977/25); zakon o pečatima i žigovima sa grbom SRH; (N. n., 1977/13); zakon o izmjenama i dopunama zakona o srednjem obrazovanju (N. n., 1977/32); zakon o izmjenama zakona o upravi (N. n., 1978/50); zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti (N. n., 1979/25).

Kar zadeva Italijo pa je spisek ukrepov za izvršitev osimske pogodbe v odnosu na slovensko manjšino zelo skromen. To dejstvo je še bolj dramatično, ker določbe pogodbe po mnenju it. strokovnjakov niso self-executing (glej S. Bartole, Tribunale amministrativo regionale per il Friuli, Le regioni, a. XI, n. 1—2, gennaio-aprile 1983, str. 263). Po ratifikaciji osim. pogodbe so bili sprejeti ti predpisi: odlok predsednika republike o urnikih in učnih programih na slovenskih srednjih šolah (z 30. marca 1982, št. 420); zakon o novih normah v obveščanju preko radia in televizije (z 14. aprila 1975); odlok o stalnosti Stalnega slovenskega gledališča v Trstu (z 12. julija 1977); zakon o založništvu in časopisni dejavnosti (Gazz. Uffic. 215/1981, str. 5140—5141); statut rajonskih svetov v občini Trst na podlagi zakona z dne 8. aprila 1976, št. 278. Pozitivni je odlok msgr. Battistija, videmskega nadškofa, z dne 25. marca 1976, s katerim je dovolil uporabo slovenščine v cerkvah v videmski pokrajini. Vse cit. it. ukrepe glej v Razprave in gradivo 15/1982, INV, Ljubljana, str. 272—296.

⁶¹ Predlagani so tile zakonski osnutki: Disegno di Legge »Tutela globale della minoranza slovena«. Vložen v senatu 19. julija 1983 (št. 20) na pobudo senatorjev Fontanari, Fossan, Girardi in Loi (predlog Slovenske skupnosti); Proposta di Legge »Tutela e valorizzazione delle caratteristiche etnico-culturali del gruppo linguistico sloveno nel Friuli-Venezia Giulia«. Vložen v poslanski zbornici 15. septembra 1983 (št. 459) na pobudo poslancev Piccoli, Bressani, Coloni, Rebulli, Santuz (KD); Disegno di Legge »Norme speciali Tutela del gruppo linguistico sloveno«. Vložen v senatu 29. novembra 1983 (št. 354) na pobudo senatorjev Castiglione, Fabbri, Scevarolli e Garibaldi (PSI); Disegno di Legge »Norme di Tutela per i cittadini italiani di lingua slovena«. Vložen dne 19. julija 1983 (št. 43) na pobudo senatorjev Gherbez, Battello, Chiaramonte, Tedesco Tatò, Maffioletti, Perna, Pieralli, Boldrini, Cossutta, Mascagni, De Sabbata, Papalia e Urbani (KPI); Proposta di Legge »Norme per la Tutela della minoranza slovena«. Vložen v poslanski zbornici 7. maja 1984 s strani poslancev Democrazie Proletarie. Vir: Atti Parlamentari — Disegni di Legge e relazioni — Roma, 1983/1984.

— Second, the obligation on the part of the legislative-legal bodies of both countries to adopt the declaration whereby the level is to be defined of the protection of minorities, which the two countries are bound to ensure the minority concerned by way of internal measures and on the basis of the Agreement itself. Also the obligation of the part of both countries to set down such a protection in the form of laws and other provisions with respect to the fact that the Osimo Agreement is not self-executing;

— Third, the Agreement stipulates for the criteria of judging the appropriateness of the substance of internal protection to be adopted on the basis of the Agreement itself and

— Fourth, the Agreement is binding on both countries in the matter of future cooperation in dealing with questions that concern both minorities.

The author discusses in some detail especially the obligation of the two countries to adopt new measures for the protection of the minorities concerned on the basis of the Osimo Agreement. He holds that the Agreement contains the following three criteria of judging whether or not the individual internal measures for the protection of minorities are in accordance with the Osimo Agreement:

First, the «level» of the Special Statute of 1954, which is not effective anymore. Second, the content of the two universal pacts on human rights of 1966 and of the convention on the elimination of all forms of racial discrimination, signed in 1965 (these international legal instruments were inserted into the Osimo Agreement with the sole purpose of securing protection, since on signing the Agreement Italy had not yet ratified the two pacts, while it had ratified the convention on the elimination of racial discrimination only a month before). Third, the arrangement made by the two countries that they would implement their obligations to the minorities concerned — as set out in the Osimo Agreement — in the spirit of their «loyalty to the principle of greatest possible protection of citizens-minority members, which emanates from both their constitutions and their internal legislation». It is on the basis of these three criteria that the author also brings forward an outline of the minimum contents of minority protection which he thinks the two countries are bound to assure the two minorities.

When the author examines the subject and the territorial validity of the Osimo Agreement (according to his understanding, it refers to the Slovene minority living in the provinces of Trieste/Trst, Gorizia/Gorica and Udine/Videm, and to the Italian minority living in Istria, at Rijeka/Fiume, and on the islands of Cres/Cherso Lošinj/Lussino) he is quite critical of the interpretations offered by certain Italian experts in the legal profession and politicians to the effect that the Osimo Agreement supposedly protects only those members of the Slovene minority who live in the province of Trieste/Trst. «If differentiation between members of the minority were to be introduced into the Agreement,» the author writes «with respect to the area where they live, this would mean violation of the principle of a ban on discrimination among human beings on the basis of their ethnic or national origin, this principle happens to be *jus cogens* of international law and is therefore not subject to change by a bilateral agreement.» He also observes that this would be an infraction of Article 3 of the Italian Constitution, which prohibits discrimination among the citizens.

In conclusion, the author analyzes the measures that the two countries have adopted with a view to protecting their minorities after the Osimo Agreement went into effect, finally ascertaining that procrastination is to be observed particularly on the Italian side, since it is the Italian side that has so far failed to pass even any act defining the legal status of the Slovene minority and its basic rights.

Rudolf Joó

RAZVOJ MANJŠINSKIH PRAVIC IN POLOŽAJ MADŽARSKE NARODNOSTI V LJUDSKI DEMOKRATIČNI REPUBLIKI ROMUNIJI*

(23. avgusta 1944—13. aprila 1948)

Romunija je večnarodnostna država. Ljudska štetja po vojni, prvo v letu 1948, potem naslednje v letu 1956 so odkrila 15 narodnosti (poleg pretežne madžarske večine v padajočem zaporedju: Nemce, Žide, Cigane, Ukrajince-Rusine, Jugoslovane (Srbe, Hrvate, Slovence), Ruse, Slovake, Tatare, Turke, Bolgare, Čehe, Grke, Poljake: Armence), katerih skupno število je tvorilo 14 % prebivalstva — pri tem je razlika med podatki iz prvega in drugega štetja prebivalstva malenkostna.¹ Narodnosti živijo predvsem na Erdeljskem — ta ima samostojno in svojevrstno zgodovino — ter v Banatu. Ponekod so naseljene strnjeno, kompaktno in tvorijo znaten del prebivalstva teh območij. Mirno sožitje in sodelovanje med ljudstvi, ki so tu živela že več stoletij, so v preteklem stoletju večkrat skalila nasprotja in spore, ki so jih razpihovali deloma od zunaj, vsekakor pa so ustrezali zunanjim silam: tako tragični madžarsko-romunsko-saško-srbski spopad v letih 1848—1849; težnja habsburškega dualističnega sistema, ki je podpihoval nasprotja med narodnostmi v zadnjih desetletjih monarhije pa zlasti pospeševal asimilacijo; manjšinam sovražna politika Romunije, ki je po prvi svetovni vojni razširila svojo državno oblast na to ozemlje; sledilo je madžarsko-romunsko rivalstvo za hitlerjansko milost pri delitvi ozemelj; okrutni nastopi nekaterih hortijevskih posebnih oddelkov na severnem Erdeljskem, po bojih na frontah pa krvave teroristične akcije Maniuevskih gardistov, infiltriranih na to ozemlje itd. **Poleg skupnih interesov in potreb po dobrem sožitju se je na obeh straneh nagrmadila dolga vrsta sovražnih dejanj in celo teror.**

Po drugi svetovni vojni se je rešitev narodnostnega vprašanja v Romuniji pokazala, tudi zaradi številčne in zgodovinske teže, kot **prvorazredna politična zadeva**. Tvorno je vplivala na program političnih strank, organizacij in gibanj, hkrati so nanjo reagirali notranjepolitični in mednarodni odnosi moči, pa tudi splošna notranja in zunanja razmerja: določala so okvire in oblike narodnostnega vprašanja ter sredstva in načine za njegovo reševanje. Obravnavanje manjšinskega problema je bilo del splošnega notranjepolitičnega boja za oblast, poleg tega se je vključevalo v konkretne mednarodne stike. Nanj so vplivale pripravljalne obravnave za mirovno konferenco, ki naj bi dokončno določila meje, polarizacija sil antifašistične koalicije v svetovnem merilu, oblikovanje razmerja Romunije do sosedov, med njimi do matične dežele številčno največje narodnosti, do Madžarske.

V kraljevski Romuniji so morale manjšine do jeseni 1944 prenašati raznovrstne oblike narodnega zatiranja, diskriminacije in raznarodovanja. Sistem je postajal od tridesetih let naprej vedno bolj fašističen; izdal je več kakor 400 zakonov in uredb, s katerimi je spravljal manjšine v neugoden položaj in jih preganjal. Škodovali so jeziku narodnosti, njihovi kulturi, tradicijam, spodkopavali pa tudi družbeno-gospodarske pozicije manjšin. Na tem zadnjem področju mo-

* Prispevek je preveden iz madžarskega jezika.

¹ Podatke o narodnostih po ljudskem štetju iz leta 1948 glej v A. Golopentia in D. C. Georgescu: *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948*. In: *Probleme Economice* (R. Manescu), Bukarešta, 1948. Podatke iz podrobnejšega popisa prebivalstva leta 1956 glej v *Recensământul populației din 21 februarie 1956*. *Directia Centrala de Statistica*. I. str. 188—286. O oblikovanju največjega števila pripadnikov madžarske narodnosti ter njeni teritorialni lokaciji glej v Zoltán Dávid: *Preteklost in sedanjost madžarske narodnostne statistike*. Valóság (Resnica), 1980, št. 8, str. 87—101; dalje: Madžari — ob naši meji. *Mozgó Világ*, 1982, št. 7, str. 38—50.

ramo omeniti zlasti tako imenovane »zakone za varstvo nacionalnega dela«, za »romunizacijo« obrti in podjetij.²

Prevrat poleti 1944, priključitev Romunije k antifašistični koaliciji, je ustvaril popolnoma nov položaj za romunsko ljudstvo in za manjšine, ki so živele z njim v skupni državi. Toda sprememba se ni izvršila na mah niti na enem področju gospodarskega, družabnega, političnega življenja niti v politiki do narodnosti. Nekaj mesecev po padcu Antonescove diktature se položaj nekaterih narodnosti, med njimi tudi madžarske, ne samo da ni izboljšal, temveč se je prehodno celo poslabšal. Medtem ko se je levica, v njej Komunistična partija Romunije, Plužna fronta pod vodstvom Petruja Groze in MADOSZ, ki je združevala madžarske demokratske sile (pozneje Madžarska ljudska zveza, pomemben politični dejavnik v državi), zavzemala za pomiritev in enakopravnosti manjšin, so začele desničarske stranke — narodna kmečka stranka pod vodstvom Maniuja ter liberalna stranka pod vodstvom Bratianuja — in njihov tisk šovinistično in manjšinam, zlasti Madžarom, sovražno kampanjo. Sile, združene v Splošni državni demokratični fronti, ki so nastopile s programom narodnostne enakosti, takrat še niso pomenile ustreznega ravnotežja »zgodovinskimi strankam«, ki so obvladovalle ključne pozicije v vladi in poudarjale politično kontinuiteto tudi v nasprotovanju zoper manjšine. Zoper napadalni odnos do manjšin je od splošnih državnih strank najbolj odločno nastopala komunistična partija; na oblikovanje njenega internacionalističnega stališča je vplivala tudi okoliščina, da so njeno vodstvo in članstvo od svega začetka sestavljali pripadniki različnih narodnosti. Res je sicer, da je obstajala tudi znotraj komunistične partije opozicija zoper povečanje pravic narodnostim, toda na oblikovanje partijskega programa v obravnavanem obdobju ni imela pomembnega vpliva.

Prav tako Plužna fronta kakor tudi KP Romunije sta se hkrati in usklajeno zavzeli za enakopravnost in sožitje med ljudstvi, živečimi v Romuniji, ter za ponovno pripojitev Severne Erdeljske k Romuniji. Tedaj še ni bilo dokončno odločeno, kam bo spadalo to ozemlje. Ker pa je mednarodna diplomacija kolebala — od popolne izselitve Madžarov do zahteve po njihovi popolni enakopravnosti — je to vprašanje vplivalo na politiko vseh romunskih strank.³

Na pobudo demokratičnih strank so razveljavili narodnostim sovražne nacionalistične ali rasistične zakone ter vse tiste predpise, ki so na področju zaposlovanja, šolanja ali kulture z zatiralsko diskriminacijo oteževali življenjske razmere manjšin, zlasti židovske skupnosti. Važen dogodek v razsulu romunskega sistema narodnostnega in rasnega razlikovanja je bil zakon št. 445 z dne 2. septembra 1944 o razpustu in zaplembi premoženja zavoda, imenovanega Nacionalni center za romunizacijo. Nova vlada je prav tako 2. septembra odredila razpust internacijskih taborišč in takojšnjo izpustitev tistih oseb na svobodo, ki so bile obsojene med akcijo preganjanja manjšin.⁴

Jeseni 1944, ko je postajal premik političnega življenja na levo vedno občutnejši, se je poleg tega, da so ukinili pravna sredstva za protimanjšinsko diskriminacijo, zgodilo še nekaj važnega: ustanovili so ministrstvo za narodnosti z zakonom št. 575 z dne 14. novembra 1944.⁵ Organizacijo, pristojnost in naloge tega ministrstva so sicer opredelili šele pozneje, toda objava o ustanovitvi je že sama po sebi pomenila pomemben napredek; napovedala je, da se je poleg postopne likvidacije zatiralske diskriminacije začelo tudi izgrajevanje institucije **posebnih narodnostnih pravic**.

² Uradno romunsko in madžarsko besedilo naše ustave. S pojasnilnimi opombami opremil dr. János Demeter, dr. Géza Kiss, dr. Hillel Kohn. Bukarešta, 1949, str. 156—157.

³ Sándor Balogh: Zunanja politika Ljudske demokratične republike Madžarske 1945 do 1947. Budimpešta, 1982, str. 38—40.

⁴ Zakon št. 422 o likvidaciji internacijskih taborišč je priobčen v 2. številki lista Monitorul Oficial iz septembra 1944. Pravne norme za likvidacijo protizidovske diskriminacije najdemo v Monitorul Oficial z dne 22. septembra 1944 in v številki z dne 19. decembra 1944.

⁵ Monitorul Oficial, 14. novembra 1944.

Ustanovitev ministrstva za narodnosti je končala staro obdobje, hkrati pa začelo novo v zgodovini vse večje enakopravnosti manjšin v Romuniji. Med institucijami in sredstvi za doseg pravic narodnosti, ki so se množili od začetka leta 1945, je treba omeniti predvsem statut o narodnostih, objavljen 7. februarja. Po stališča pravosodnega ministrstva Romunije je pravna norma veljavna še danes.⁶ Ta zakon se izreka za načelo enakosti državljanov, poleg tega pa določa, da je uporaba manjšinskih jezikov obvezna v javnem življenju (državna uprava, sodišča, napisne table z imeni ulic itd.) na vseh tistih območjih, na katerih »govori najmanj 30 % prebivalstva skupen jezik, ki ni romunski«. Statut je imel sicer pomanjkljivosti — na primer, pri vsakem šolanju v madžarskem in nemškem jeziku je predvidel samo uvedbo kateder (čeprav je tudi ob izdaji statuta delovala v Kolozsváru — Cluju — univerza z madžarskim učnim jezikom z več fakultetami in veliko zgodovinsko tradicijo.) Ni sicer predpisoval obvezne uporabe narodnostnih jezikov v internem poslovanju upravnih in drugih organov, kljub temu pa je pomenil znaten napredek v primeri s predvojnimi razmerami.

Temeljni zakon o narodnostih je izhajal predvsem iz razmer na Južnem Erdeljskem in v matičnem kraljestvu (regatu), ni pa upošteval, da je bil položaj na severnem Erdeljskem v začetku leta 1945 popolnoma drugačen. Do 13. marca 1945, ko je bilo to ozemlje znova administrativno priključeno k Romuniji, tu niso veljale odredbe romunskega prava in uprave. V praksi so v posameznih enotah javne uprave — v županijah, okrajih, občinah — novo oblikovane krajevne oblasti samostojno odločale o vprašanih organizacijah, rabe jezikov in drugih. Prebivalstvo je romunske in madžarske institucije, potrebne za samoupravljanje, oblikovalo enakopravno, ne glede na narodnostne razlike. Na splošno je bilo značilno, da niso omejevali uporabe nobenega jezika; v poslovanju državnih in političnih organov ter množičnih organizacij pa na njihovih sestankih je prevladovala dvojezičnost.⁷ V bistvu je povzdignila to dejansko stanje na raven pravne norme tista uredba (Ordonanța), ki jo je pripravila severno-erdeljska organizacija Splošno državne demokratične fronte in ki je bila objavljena 10. februarja 1945 s podpisom prefekta v Kolozsváru o **uradni romunsko-madžarski jezikovni enakopravnosti**, veljavni na območju županije Kolos in mesta Kolozsvár (Cluj).⁸

Proces realizacije pravnih tez — čeprav odpor večinskega nacionalizma ni popolnoma prenehal — se je pospešil 6. marca 1945, potem ko je bila sestavljena vlada ljudske fronte pod vodstvom Petruja Groze.⁹ Takrat so bili storjeni prvi koraki za organiziranje prosvetne mreže z jezikom narodnosti. Z državno podporo so nastala gledališča z madžarskim, nemškim in jidiš jezikom (nemško-židovskim); začele so delovati šole z materinim jezikom celo za najmanjše narodnosti v državi — med njimi v zgodovini Romunije prvič za take skupnosti, kot so Turki in Tataři; odprli so prvo osnovno šolo z madžarskim jezikom v županiji Bákó (Bacau), v kateri so prebivali madžarski Čangi (to so Madžari, ki so prebivali v Besarabiji

⁶ Tri leta narodnostne politike v demokratični Romuniji. Izdaja Ministrstva za narodnosti, Bukarešta, 1948, str. 5—8. Prim. Repertoriul General al Legislatiei in vigoare, Bukarešta, 1966, str. 37.

⁷ Edgár Balogh: Kolozsvár, v jeseni 1944. Népszabadság 25. avgusta 1984; György Beke: Izgradnja pogojev za obstoj narodnosti na Erdeljskem med leti 1944 in 1948. Forrás 1982, št. 8, str. 80—86; Na poti k enakopravnosti narodnosti. Razvoj narodnostnega prava v Ljudski demokratični republiki Romuniji. Pogovori Rudolfa Joója z Jánosom Demeterjem. Budimpešta, 1983, str. 21, 39.

⁸ Prefectura Județului și Municipiul Cluj. Ordonanța, Buletinul Oficial, 10. februarja 1945, Nr. 847.

⁹ Glede pozitivnega vrednotenja narodnopolitičnih stremeljenj Petruja Groze vidimo, da se ujemajo ugotovitve v spisih zelo različnih smeri. Prim. A. B. Gulijev: Razrešnje nacionalnega vprašanja v Duminskoj Narodnoj Respublike. Sovjetskoje Gosudarstvo i pravo, 1955, št. 6, str. 99—103; Feodosij K. Vidrasku: Petru Groza, Moskva, 1976, str. 202—299; Jean Falch: Contribution à l'étude du statut des langues en Europe. Québec, 1973, str. 89—90; Elemér Illyés: National Minorities in Romania, New York, 1982, str. 104—105; Guy Héraud: L'Europe des ethnies, Paris, 1974, str. 240—242.

in Bukovini, pa so se naknadno preselili na Erdeljsko in v druge predele, ki so med vojno spadali pod Madžarsko, tako tudi v Prekmurje, op. prev.).¹⁰

Važna stopnja pri organiziranju višjega šolstva za narodnosti je zakon 407 z dne 29. maja 1945, ki je odredil ustanovitev univerze z madžarskim učnim jezikom, pozneje imenovane po Jánosu Bolyaiju, v Kolozsváru. Ta zavod je deloval samostojno do leta 1959, ko se je združil z romunsko univerzo Babeş. Medicinska fakulteta je prišla v Marosvásárhely (Tîrgu Mureş), glasbeni in gledališki konservatorij z madžarskim jezikom v Kolozsváru pa je bil ustanovljen z zakonom št. 276 z dne 9. aprila 1946; za šolanje igralcev so pozneje organizirali samostojno visoko šolo v Marosvásárhelyu. Višje kmetijsko izobraževanje v madžarskem jeziku se je kot sekcija začelo v okviru enotne agrarne visoke šole v Kolozsváru.

Madžarska ljudska zveza je dala leta 1946 pobudo za osnutek zakona o narodnostih, ki naj bi zajel v enoten pravni okvir do tedaj dosežene pridobitve, ter predlagala nekaj sodobnih rešitev glede interesnih zastopstev narodnosti in krajevne avtonomije. Pri obdelavi načela teritorialne samouprave — katere delno pravno uresničenje je ustanovitev Madžarske avtonomne pokrajine (z nekaterimi teritorialnimi modifikacijami), obstoječe od 1952 do 1968 — se je Madžarska ljudska zveza naslanjala predvsem na sovjetske in jugoslovanske ustavne rešitve in izkušnje.¹⁰

Predlogi MLZ pa se po večini niso uresničili; osnutek nikoli ni postal zakon. Po letu 1948 so se v romunski politiki, podobno kot v drugih socialističnih državah, okrepile tiste negativne smeri — odiranje demokratičnih institucij v ozadje, pretvarjanje njihove funkcije v golo formalnost, njihovo hiranje, ponekod napeto naraščanje protislovij med načeli in prakso, splošno podcenjevanje nacionalnih tradicij, vrednost, posebnosti, itd. — vse to je na številnih področjih, tako tudi v narodnostnih odnosih, oviralo uveljavitev proklamiranih pravic. Določila ustave z dne 13. aprila 1948 o narodnostih so pomenila vrhunec take razvojne smeri, katere uspeh je — kljub neuspešnosti nekaterih rešitev, pomanjkljivostim in nazadnjaštvom — zgodovinska zapuščina, vredna spoštovanja, poučna za današnji čas, hkrati pa daje slutiti tudi prihodnji razvoj.

Summary

THE DEVELOPMENT OF MINORITY RIGHTS AND THE STATUS OF THE HUNGARIAN NATIONALITY IN ROMANIA IN THE IMMEDIATE POSTWAR PERIOD (23 AUGUST 1944 — 13 APRIL 1948)

The Hungarian nationality represents the largest minority group in the Socialist Republic of Romania. Its present number has been estimated at more than two million; the first postwar census already showed the figure of 1,482,000 ethnic Magyars. (Romania's total national minority population of that time — Hungarians, Germans, Jews, Ukrainians, "South Slavs"/subsuming Serbs, Croats, and Slovenes/, etc. — amounted to 2.28 million, while the Romanian nationals numbered 13.5 million.)

After the important change that was brought into effect in Romania on 23 August 1944, the nationalities found themselves in a wholly different situation. The anti-minority discriminatory and racist laws and decrees introduced by the former nationalist-fascist governments were abolished; instead, special minority rights were gradually brought in. In the general striving for power in the postwar period, both the left and the right used the ethnic question as an instrument of political mobilization. The right used the anti-Hungarian propaganda for nationalist purposes, whereas the left, supported by the influential Hun-

¹⁰ O sodobnem vplivu reševanja narodnostnih razmerij v Jugoslaviji je leta 1983 izjavil eden izmed avtorjev zakonskega osnutka o narodnostih v Madžarski ljudski zvezi János Demeter, upokojeni profesor univerze v Kolozsváru, naslednje: »Povojna Jugoslavija je uživala veliko mednarodno spoštovanje, hkrati pa je zaradi svojega raznolikega narodnostnega sestava, zemljepisne bližine ter podobnosti zgodovine tudi pokazala zgled, ki mu je treba v mnogih pogledih slediti. Da bi bralce seznanil s strukturo jugoslovanskega prava o narodnostih, sem izdal leta 1948 študijo z naslovom 'Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije', katere snov nam je bila na voljo, pripravljena za tisk, že leta 1946.« In: Na poti k enakopravnosti narodnosti. Op. cit., str. 79.

garian People's Alliance, promised to inaugurate a new phase in the majority-minority relations in the country. The nationality issue also had international (involving several countries) implications because of the North Transylvanian question, which had not yet been solved by that time.

At the end of 1944 the Ministry of Nationality Affairs was established, which event was duly followed by the Nationality Statute of 6 February 1945, whereby the official use of the nationality languages was prescribed in all those areas where the minority population exceeded 30 per cent of the total. This tendency was confirmed when the People's Front government of Petru Groza came to power. Paralleling the enhancement of educational opportunities granted to the other minorities, Hungarian-language schools were opened throughout Transylvania where the bulk of the minority lives. Some Hungarian-language schools were opened even in Moldavia, for the benefit of the Hungarian *csángós*, a small Magyar ethnic island lying beyond the Carpathian Mountains. Moreover, an independent network of Hungarian institutions of higher education was created; in this respect, one should single out the Bolyai University at Cluj/Kolozsvár, founded in 1945, which in 1959 merged with the Romanian Babes University of that city. Important progress could also be observed in the field of other cultural activities of the nationalities. The creation of theaters, publishing houses, radio broadcasts, and so forth. The equality of the legal and political status of the various national groups living in the country was confirmed by the first Constitution of the new Romanian People's Republic, which was enacted on 13 April 1948. Nevertheless, from the late 1940s onward, the implementation of the legal provisions has failed in several facets of nationality relations because of the deviations observed in the general politics in Romania (as well as in many other socialist countries).

so le izrecno kompromitirane krivice za okupatorska nasilstva. Če danes kdo omeinja »krivičnost«¹ pariškega mirovnega sporazuma, bi moral tudi vedeti, da Jugoslavija ni hotela nobenih preseljevanj, čeprav so se češkoslovaški delegati celo tam prepirali z našimi. Jugoslavija tudi ni zahtevala nobene spremembe meja, čeprav so naše manjšine naseljene tudi strnjeno ob meji (primer so Slovenci v Porabju). Stalinistični nasilnik Rákosi je l. 1944 prosil Tita, naj ne privoli v preselitev, ker bi to škodovalo vplivu KPM. Vse to pa ga ni motilo, da v časih Stalinovega pritiska na Jugoslavijo l. 1948 ne bi skušal prepričati veleposlanika Mrzovića, naj vsaj z odcepitvijo Hrvaške rešuje stalinizem pri nas.

Socialistične države so prav s sestanka v Budimpešti poslale povabila svetovni javnosti za sklic evropske konference o varnosti in sodelovanju. Sklepni akt konference govori o nedotakljivosti meja. To je bil nedvomno tudi eden poglobitvenih namenov Sovjetske zveze. Vsi odgovorni madžarski dejavniki ponavljajo besede o nedotakljivosti meja. Uradna madžarska politika zagovarja poleg tega pravico vsake narodnosti, da razvija svojo narodno zavest, mora pa biti podrejena razredni zavesti.

Pred kratkim je zbudil precej vznemirjenja intervju z med tem že umrlim madžarskim pesnikom in pisateljem ter esejistom Gyulom Illyésem, ki ga je zapisal nemški novinar Harri Schleicher. Že naslov da slutiti, da hoče novinar izzvati širši »podonavski«² odmev: »Pesnik govori o tem, o čemer politiki ne smejo govoriti«. Pesnik, pariški emigrant po zlomu revolucije l. 1919, je po vrnitvi našel svojo »politično«³ domovino v napredni skupnosti pisateljev »Nacionalne kmečke stranke«, ki so bili vedno tesno povezani z madžarskim nacionalnim vprašanjem, nikoli pa niso sodili med reakcionarje in revizioniste horthyjevskega tipa. Bil je odločno protinemško usmerjen in je aktivno sodeloval pri obnovi madžarske socialistične demokracije vse dotlej, dokler ga ni razočaral Rakosijev stalinizem. Imel je nekaj težav ob notranji madžarski krizi l. 1956, verjetno bi bil tudi zaprt, če ga ne bi rešilo spoštovanje do njegove poezije in njegove predvojne literarne dejavnosti. Bil je med drugim pisec tudi po svetu znane knjige »Ljudstvo pust«, sijajne literarne analize življenja madžarskih grofovskih kolonov. Knjiga je odprla novo obdobje v tako imenovani madžarski ljudski književnosti in v raziskavah življenja ljudstva na vasi. Schleicherjev intervju samo potrjuje dejstvo, da Illyés madžarske meje nikoli ni imel za idealno rešitev in da je vedno sanjal o podonavskem sodelovanju in »najbolj propustnih«⁴ mejah. Mnogi nacionalisti, med njimi tudi nekateri mlajši, ki se oglašajo v današnjih dneh, so menili, da je Illyés fantast, ki poudarja le kulturno enotnost naroda, ne pa tudi njegove politične in gospodarske povezave. Schleicher je intervju tako sestavil, kakor da bi Illyés metal vse sosede v en koš.

Imel sem z njim več pogovorov, pri nas v Sloveniji in pri njem doma na Madžarskem. Bil je naš prijatelj in je to tudi večkrat napisal. V svojih spominskih zapisih je o Sloveniji in o Jugoslaviji napisal nekaj poglavij, polnih priznanja. Bil je prijatelj in je poleg Siloneja izredno cenil Krležo. Resnica pa je, da je javno in zasebno že desetletja grajal Romunijo zaradi odnosov do madžarske narodnostne manjšine. Z ženo sva ga obiskala v njegovi letni hiši nad Blatinim jezerom. Vmes je prišla na obisk skupina mladih madžarskih visokošolcev iz Romunije. Predstavil naju je kot Jugoslovana, iz dežele, kjer so Madžari enakopravni. O Sloveniji je govoril kot o deželi, kjer so narodnostni odnosi »vzorni«. Schleicher opisuje Illyéseve sanje o brisanju srednjeevropskih in vzhodnoevropskih meja in o uvedbi nekakšnega švicarskega sistema. Tega verjetno ne smemo razumeti kot primer nekakšnega madžarskega aktualnega revizionizma ali iredentizma. Pesniki imajo v svojem osemdesetem letu tudi nekaj pravice sanjati o idealnem svetu bodočnosti. Tudi tak Illyés svet bi težko začrtal stroge nacionalne meje, pa če bi ga še tako »kantonarno«⁵ razkosali. V vseh najinih razgovorih je bil Illyés zagovornik tega, kar pri nas — morebiti ne povsem pravilno — imenujemo enotni kulturni prostor.

Nacionalizem je nevarno orožje, posebno če ga izrabljajo še demagogi. To je nevarnost tudi v socialističnih družbah in tudi med socialističnimi državami. To dokazuje že nekaj tragičnih primerov. Narodne večine in manjšine v sosednjih državah Madžarske imajo nedvomno veliko in skupno odgovornost za bodočnost Podonavja in tudi za humano socialistično rast v posameznih državah. Nič manj odgovornosti pa nima tudi današnja Madžarska. Zamisel, da ni moč menjati meja, saj to ne bi rešilo ničesar, je pri nas najboljše opredelil Kardelj. Vplivati pa je treba čimbolj in kolikor je le mogoče na njihovo zaprtost. Ne utopijska kantonalna razkosanost Podonavja, temveč čim več praktičnih korakov za skrajno široko odprtost meja na vse strani. To je vsekakor tudi najboljše zdravilo za vse poskuse sovražnikov resnično humanističnega socialističnega razvoja, miru in razumevanja med narodi Podonavja. Slovenci imamo svoje rojake v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, v treh deželah z različnimi sistemi in različno mednarodnopolitično konstelacijo. Menimo, da niti za narodnosti, ki živijo med nami, niti za naše rojake za mejo ni rešitev primitivno vzdrževanje domače govorice in folklore, temveč jim je treba zagotoviti možnosti za njihov vsestranski razvoj v družbah in sistemu večinskega naroda. Če naj govorim tudi konkretno o Slovencih na Madžarskem, moram poudariti, da uradni odnos do naše narodnosti zagotavlja njihove temeljne pravice. Marsikaj je doseženega na področju vzgoje in šolstva. Vendar pa je bila preteklost izredno kruta, posebno še tragično obdobje Rákosijevega izvajanja informbirojskih pritiskov. Mnogo predpisov bo treba realizirati tudi po občinah in vaseh. Potrebni so slovenski vzgojitelji pa tudi drugi intelektualci za Slovence, ki delajo v industriji in v kmetijstvu, če naj sodelujejo aktivno tudi v komunalnem, političnem življenju. Med uradnimi raziskovalci narodnostnih vprašanj raziskuje dr. Rudolf Joó, pisec vrste znanstvenih razprav o narodnostnih odnosih, med drugimi tudi vzroke in značilnosti etničnih konfliktov. Dr. Joója sem srečal med obiskom v madžarskem ministrstvu kulture skupaj z načelnico oddelka, ki se ukvarja z narodnostnimi vprašanji. To je bilo poleti 1983. Medtem je obiskal Slovenijo in Inštitut za narodnostna vprašanja, dogovorjena je skupna raziskava Gornjega Senika in Dobrovnika. Vsekakor bo to sodelovanje pripomoglo k boljšemu ugotavljanju, kako se na obeh straneh uresničujejo znana načela v neposredni praksi. Celotni ustavnopolitični sistem, celotna zgradba naše državne skupnosti onemogoča kakršno koli »nacionalno monolitno državnost« ali podobne tedence v republikah ali pokrajinah. To so doslej poudarjali tudi v vseh uradnih izjavah madžarske vlade. Skupna raziskava v obeh vaseh bo lahko tako nam kot Madžarom dobro opozorilo, kaj bo treba še narediti.

Med dvema svetovnima vojnama so takratne reakcionarne horthystične vlade preplavljale Madžarsko z gesli: »Nem, nem, soha!« (»Ne, ne, nikoli!«) S tem so demonstrirali svojo nepomirljivost z mejami trianonske Madžarske. Hude posledice reakcionarne nepomirljivosti so terjale krvav davek pri sosedih, prav tako pa tudi na Madžarskem. Danes morajo taka gesla zveneti »ne, ne, nikoli več« sovražnosti in nasedanja lažnim geslom in zaveznikom. Potreben je skupen odpor proti vsemu, kar kali resnični mir in sodelovanje v Podonavju in v Evropi. V nasprotju s Schleicherjevo trditvijo se morajo vsi odgovorni v Podonavju pogovarjati odkrito o narodnostnih vprašanjih in ne prepuščati ta vprašanja demagogom in šovinistom.

In na koncu resnična anekdota. Sredi šestdesetih let je bil pri nas na obisku Gyula Kállai, takratni predsednik vlade, star komunist in eden od ustanoviteljev madžarske ljudske fronte proti nemškimi in domačim fašistom. Dva dni sem ga spremljal po Sloveniji. Na planinskih serpentinah sem mu omenjal, kako je bilo pretrgano »večno prijateljstvo« 1941, kako je Rákosi ščuval proti nam z lažmi in in scenirani procesi. Rekel sem, če se bo še tretjič pripetilo kaj takega, potem še tri generacije ne bodo mogle ozdraviti odnosov med našimi narodi. Poskočil je v avtu — je majhne rasti — in vzkliknil: »Nem, soha!« »Ne, nikoli!« To je vsekakor edina pravilna beseda, s katero lahko sklenem razmišljanje.

Summary

REVIVAL OF HUNGARIAN NATIONALISM: FACT OR FANCY?

An increasing number of discussions about Hungarian nationalism have appeared recently in the countries bordering Hungary. The author provides an answer to the question as to whether we really witness a revival of Hungarian nationalism, as some words of warning have been voiced and seen in print in Vojvodina. He notes that the results of the Hungarian reform were fruitful thanks to the mass participation of Hungarians, and that they both resounded in the intellectual circles and restored self-confidence in the minds of working people. Such a development has also encouraged thoughts on the present status of Hungarianism and on its future. Men of letters and scientists have devoted various works to the status of the Hungarian ethnic communities living in the neighboring countries. Especially exacerbated were the problems of Hungarians living in Romania. In this respect, one must be careful to distinguish between the official point of view of the Hungarian government and the opinions and writings of various cultural or even so-called «dissident» circles. The spokesmen for the former give emphasis to the Leninist tenets. All those who hold responsible positions underscore the principle of territorial integrity to be observed in regulating the country's relations with the countries that border on it, which position is in accordance with the Concluding Act of the Helsinki Conference. The official Hungarian policy advocates the right of each nationality to foster its own national consciousness which, however, has to be subordinated to class consciousness.

The author remarks that the primitive preservation of the idiom and folklore in question hardly represents a solution either for the nationalities living among us or for our fellow-countrymen living outside the confines of Yugoslavia. What is required in this regard is the creation of such conditions as are requisite for the progress of these nationalities within the societies and systems of the countries where they live.

Nationalism can be a dangerous weapon, particularly if manipulated by demagogues. This danger lurks also in the socialist countries as well as in the relations between them. Both majority nations and minorities of the countries bordering Hungary and of Hungarian People's Republic itself doubtless hold a position of great — and joint — responsibility for the future of the Danube basin and also for the growth of humane socialism in the individual countries.

In the period between the two World Wars, the reactionary Horthyist governments of the day inundated Hungary with the slogan «Nem, nem, soha!» (No, no, never!) In this manner they gave vent to their implacable dislike for the borders of Trianon Hungary. It's high time that slogan were replaced by another one, namely «No, no, never again» said to the manifestations of hostility and to the espousal of deceptive slogans as well as to the allies' tricks. What is really needed is joint resistance to everything that disturbs genuine peace and cooperation in the Danube basin and in entire Europe.

Lucijan Vuga

OBMEJNI JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKI PROSTOR V SILNICAH TEHNOLOŠKE REVOLUCIJE

(Razmišljanja o načrtu za raziskovalni projekt)

Uvod

Razmeroma dolgo že pripravljamo dolgoročni družbeni plan, ki naj bi zajel tako federacijo kot vse vmesne stopnje do temeljnih gradnikov naše družbe. Da stvari ne tečejo gladko, je veliko vzrokov, od gospodarsko-družbenih težav, ki so nas zgrabile, do načelnih nejasnosti, kar je dolgoročno planiranje samo po sebi. Tudi na področju planiranja orje naša družba ledino — povezovati skušamo ekonomski, prostorski in socialni vidik. To je strokovno izredno zahtevna naloga, ki ji velikokrat še nismo kos. Poleg tega pa smo se tako celovito lotili še dolgoročnega planiranja. Če pri tem upoštevamo, da je tak plan politično in formalno-pravno sankcioniran, potem moramo reči, da nimamo nikjer v svetu ne primerjave ne izkušenj.

Razglasili smo enotnost slovenskega kulturnega in gospodarskega prostora; stik z drugo državo, drugim ekonomsko-političnim svetom in dejavno sožitje z njim; zaradi vpliva, ki prek tega stika prihaja k nam iz širšega prostora in obratno moramo posebej proučevati obmejni prostor.

V splošnem pretresa svet »nova tehnološka revolucija«, ki jo zaznamuje računalništvo, mikroprocesorska tehnologija, robotizacija, biogenetski inženiring itd. Če se pri tem omejimo na Jugoslavijo in Italijo, naletimo na dve ravni gospodarske in tehnološke razvitosti s sistemoma, ki imata različen razvojni potencial. Kako bo vse to v prihodnosti vplivalo na prebivalstvo, na družbene odnose, gospodarsko tkivo itd. tega obmejnega prostora?

Razvojne značilnosti obmejnega prostora

Takoj je treba opozoriti, da gre v bistvu za dva podprostor z različno gospodarsko razvitostjo in različnima političnima sistemoma ip. (glej Razprave in gradivo št. 15 Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, november 1982: Lucijan Vuga — Vloga obmejnega prostora pri uresničevanju enotnosti slovenskega kulturnega in gospodarskega prostora; Aleš Lokar — Gospodarsko sodelovanje obmejnih področij Italije in Jugoslavije in možnosti vključevanja slovenske narodnostne skupnosti v Italijo). Jugoslovanski podprostor ob meji je doživel v povojnem obdobju nedvomno pomemben razvoj na industrijskem področju, v razvoju socialnih in političnih odnosov z ustrežno materialno strukturo, urbanizacija se je močno okrepila, manj je bilo storjenega v prometni infrastrukturi, trgovini in višjih oblikah poindustrijske dejavnosti.

V italijanskem obmejnem prostoru pa opazimo močna recesivna gibanja v industriji ob očitnem naraščanju nezaposlenosti, opiranju na drobno trgovino, pričakovanju na rešitve in pomoč iz Rima, zavrti politični inovativnosti, vendar z nedvornimi znaki participacije pri vsesplošnem razvoju Italije brez bistvenega lastnega prispevka.

Od počasnega celjenja vojnih ran v samem začetku do razvijanja miselnosti in prakse medsebojnega aktivnega sodelovanja je minilo nekaj desetletij. Zanimivo bi bilo vedeti, koliko je vse to prizadevanje pripomoglo k boljšemu poznavanju stvarnosti pri enem in drugem narodu. Včasih se namreč ne morem znebiti občutka, da se celo ob meji ne poznamo dovolj. Mogoče bom najbolj natančen, če rečem, da poznamo italijansko stvarnost bolje kot oni našo; pri tem seveda

izvemam manjšini. Posredi je prav gotovo sosedov jezik, ki ga povprečno mnogo bolje poznajo naši ljudje, kot pa poznajo Italijani onstran slovenščino ali hrvaščino, ki je zaradi Istre dovolj pomembna v severnojadranskem prostoru. Drugo je zgodovinski odnos Italije do slovanskih narodov, ki je v političnem spektru dobil še dodatno gorivo s hladno vojno in, med nekaterimi levimi silami v Italiji, z resolucijo informbiroja.

Informacijska sredstva z redkimi izjemami delujejo na svojem področju tako, kot da na sosednjem področju ni nikogar, prazen prostor. Radio in televizija Koper je poleg delovanja za italijansko manjšino pri nas uspel — ob dokajšnji komercializaciji — razširiti svojo komunikativnost daleč v italijanski prostor, medtem ko je v Trstu le slovenska radijska postaja, katere namen je bil spočetka propaganden (in ne informacijsko sredstvo manjšine) in je takšen v dobršni meri tudi ostal. Tisk v Italiji je, razen manjšinskega, ves zavzet le z lastnimi problemi in se nas spomni ponavadi le ob kakšnem — po njihovih merilih — zanimivem »primeru«. Neizpodbitno dejstvo je, da sredstva javnega informiranja medsebojnega poznavanja ne širijo in ne poglobljajo načrtno in sistematično. Če sta manjšini na obeh straneh »privilegirani« s tem, da obvladata bolj ali manj oba sosednja jezika in s tem do neke mere lahko posredujeja med narodoma, je vse skupaj nezadostno in nerazvito. Vzpоставiti bi morali take odnose med občili — kar današnja tehnika omogoča — da bi krožile informacije neokrnjeno med ljudmi, pri tem seveda moramo računati na zlorabe ali propagandno dejavnost. Vendar se to dogaja tudi danes, le da v drugačni obliki in prikrito, kar nam včasih onemogoča pravočasno in ustrezno odzivanje, medtem ko bi z novim pristopom lahko odgovarjali na dezinformacije ali druge oblike informacijskih nakan sproti in organizirano.

Medsebojno poznavanje je najbistvenejši element v ustvarjanju nove stvarnosti. Kolikšna je možnost, da jo dosežemo?

Zaradi državnih in strateških interesov sta skoraj že ali pa bosta kmalu ustvarjena dva **vzporedna** prometna sistema sever-jug, ki potekata ob sami meji, medtem ko je prometna povezava vzhod-zahod v nekem nerazumljivem zagatnem položaju. Rezultanta je preobremenjeni železniški mejni prehod Sežana in umetno zavirani, torej daleč neizkoriščani železniški prehod Nova Gorica (Vrtojba). Naprej, dograjena avtocesta na italijanski strani do meje, na naši strani pa obupna, skoraj ne cesta že za običajen promet, kaj šele za mednarodni, ki naj bi celo cestno povezal južno krilo EGS. Istočasno gradijo avtocesto po severnem obrobju Trsta do Sežane, kjer bo spet končala na kolovozu naše realnosti. Železnica po Soški dolini ni izkoriščena, obenem pa grade Italijani še en tir po Kanalski dolini. Na skoraj isti geografski točki imamo stagnirajoče tržaško pristanišče, gradimo pa z velikimi sredstvi tudi koprsko luko. Ob sami meji je letališče v Ronkah, ki mu ne moremo dati prave dvostranske vloge.

Medtem načrtujejo grandiozno vodno povezavo Soča—Donava z vsemi nedorečenostmi in pastmi, a z mnogimi uresničljivimi možnostmi.

Na obeh straneh sta v obmejnem pasu zelo različno razporejeni šolstvo in kultura. Medtem ko ima italijanska stran univerzo tako v Trstu kot v Vidmu, torej ob sami meji, imamo na naši strani najbližjo v Ljubljani, ki nikakor ne sodi v obmejno področje. Če k temu prištejemo še vrsto velikih in večjih mest tik ob meji na italijanski strani: Trst, Videm, Tržič, Gorica, Čedad in Trbiž, ki imajo goste mreže srednjih in drugih šol, na naši strani pa je urbanizacija mnogo šibkejša in je temu primerna tudi šolska infrastruktura, je razvidno da gre za dve očitno različni kvaliteti. Slično je z drugim kulturnim in družabnim življenjem, dasi imamo nekaj posameznih zelo kakovostnih institucij. Prepletenosti med sektorji ni, le tu pa tam so poskusi vzpostaviti nekaj trajnejšega sodelovanja. Če so pri tem posredi še nacionalistični in politični pomisleki, je še veliko teže storiti karkoli.

Ker smo že omenili urbanizacijo, jo povežimo še z geografsko razčlenjenostjo ozemlja. Na dobršnem delu meje je na naši strani redko poseljeno področje,

slabo prehodni gorski svet, medtem ko se na drugi strani razprostirajo ravnine ali laže prehodne doline.

Agrarni sektor je ob meji v stiku s Furlansko ravnino zelo razvit, in to vključno z živinorejo. Možnosti so dobro izrabljene tudi za predelovalno industrijo. Znanstvena podlaga sodobnemu kmetijstvu in živinoreji daje zelo dobre rezultate. Na naši strani nas gorski svet omejuje na živinorejo, čeprav tudi za to razmere niso najboljše. V ravninskem predelu pa še zdaleč ni tako velikih zemljiških kompleksov, ki bi omogočali sodobno kmetijstvo na velikih površinah; razvili bi lahko le specializirano intenzivno proizvodnjo vrtnin, posebnih vrst sadja itd. Vendar smo dolga leta zanemarjali tudi to in sedaj zaostajamo. Če primerjamo industrijsko razvitost na eni in drugi strani je izenačena vsaj v kvantitetnem smislu. Trst stagnira ali celo nazaduje, Tržič (ki sicer spada pod Goriško pokrajino), se je nekaj let razvijal, sedaj pa preživlja hudo krizo. Na drugi strani meje imamo Koper z Obalo, ki je v industrijskem smislu pred leti doživel pravi razcvet, sedaj pa je tudi v velikih težavah; razvija pa se luka, kar za Trst ni mogoče reči. Naprej proti severu je od nekdanje industrijske nerazvite Gorice, medtem ko se je na novogoriški strani po drugi svetovni vojni skoncentrirala močna industrija. Furlanija in s tem ves pas ob meji ima predvsem majhna in srednja podjetja, ki pa se redčijo v smeri proti Trbižu. Po Soški dolini sta industrijsko precej nerazvita tudi Tolminsko in Bovško. Zlasti pa manjka na obeh straneh propulzivne sodobne industrije — dasi ni mogoče reči, da ni nekaj obetajočih zametkov.

Ne nazadnje je treba opozoriti na dva popolnoma različna družbenopolitična sistema; in čeprav je na prvi pogled to vsem znano — na eni strani kapitalizem na drugi samoupravni socializem — stvari niso tako preproste. Poznamo se veliko manj, kot se zdi na prvi pogled. Za dobro aktivno sodelovanje je potrebno še vse kaj več. Fenomen združništva v Italiji je tudi za nas izredno zanimiv kakor tudi sistem drobnega gospodarstva. Vplive strank in sindikatov, mehanizem njihovega delovanja kakor tudi učinkovanja najrazličnejših kreditnih, finančnih ip. ustanov, skladov itd., moramo mi prav tako poznati kakor Italijani naš sistem samoupravljanja s celotno nadgradnjo. To je verjetno eden najpomembnejših sklopov, ki psihološko, v prvi vrsti, vplivajo na pospeševanje ali zaviranje sodelovanja.

Prav na koncu tega poglavja je treba ugotoviti, da smo mi majhen narod, sicer federativno povezan z drugimi slovanskimi in neslovanskimi narodi in narodnostmi, na drugi strani pa je šestdesetmilijonski narod s celotnim potencialom takšne mase.

Značilnosti tehnološke revolucije

Zagotovo je naše obdobje edinstveno v zgodovini človeštva po svojih revolucionarnih iznajdbah, ki si sledijo v čedalje hitrejšem tempu. Medtem ko so prejšnja odkritja sodila na področja obvladovanja tvarine-materije in nato energije, je poslednje prizadevanje znanosti usmerjeno k informacijam. Zato tolikšna pozornost vsemu, kar je v zvezi z informacijsko tehnologijo. Ker pa je mikroelektronika neposredno omogočila razcvet informatike in njeno prodiranje v širino in globino civilizacije, je mikroelektronika nekakšen materialni simbol nastopajoče dobe.

Zakaj govorimo o tehnološki revoluciji? Verjetno je ta definicija najmanj tvegana in še najlaže dokazljiva. S tem smo se omejili le na eno ozko področje človekove ustvarjalnosti. Z veliko zanesljivostjo pa lahko rečemo, da bo vpliv te tehnologije na celotno družbo mnogo usodnejši in daljnosežnejši kot vsi dosedanji. Posledice bomo čutili na vseh področjih človekovega bivanja in nehanja.

Predvsem bodo nastale velike spremembe v produkcijskem načinu. Proizvodni stroški se bodo zmanjšali, prav tako profitne stopnje, kar utegne zavirati razširjeno reprodukcijo. Na trgu se bo pojavilo več blaga. Istočasno se bo zmanjšala zaposlenost — po nekaterih ocenah robotizacija in avtomatizacija dopuščata delo le enemu od štirih delavcev, ki jim ga odzame. Posledica bo najširše

prezaposlovanje in s tem povezano prešolanje ali došolanje; vendar bodo to zmogli le mlajši in inteligentnejši, za druge novega dela ne bo. Na sploh bo vedno manj materialno proizvodnega dela. Pojavili se bodo nujno novi sektorji zaposlovanja — zlasti v kvartarju, storitvenih dejavnostih. Za to bo treba prerazdeliti narodni dohodek na novih osnovah in na nov način — družbeni odnosi se bodo torej spremenili. To vse bo vplivalo na katerikoli družbeno-politični sistem, seveda na vsakega po svoje.

Nekatere družbene skupine in skupnosti si bodo pridobile nove prednosti, druge bodo sedanje izgubile, kdor zaostaja danes, bo lahko jutri s pametnim pristopom dohitel tiste na čelu ali vsaj bistveno zmanjšal zaostanek. Če pogledamo v zgodovino, vidimo, da se je to dogajalo že večkrat.

Skratka, že ta bežni pogled na nekatera dejstva sodobnih tehnoloških možnosti odkriva vseobsegajoče spremembe. Skoraj neverjetne stopnje miniaturizacije naj nam ponazori tale primerjava: v tridesetih letih je obsegal računalnik celo sobo, zmanjšali pa so ga na velikost koruznega zrna; in ta proces zmanjševanja še ni končan ...

Razvoj mikroprocesorjev nam omogoča, prvič, novo pomembno, hitro rastočo industrijo, drugič, uporabljati ga je mogoče v skoraj vseh sektorjih družbe in gospodarstva s povsem novimi možnostmi. Vendar pa istočasno povzroča vsakršne, tudi politične posledice.

Zagotovo smo že v prehodni dobi, ki se je zavedamo eni bolj, drugi manj. Ta prehodna doba je lahko zelo zahrbtna, saj nastajajo spremembe dovolj počasi, se razmeroma hitro pretvorijo v nenadomestljiv zaostanek. Te novote informacijske tehnologije, kombinirane z drugimi ključnimi svetovnimi problemi: pomanjkanje energije, eksplozija prebivalstva, pomanjkanje nekaterih surovin itd., bodo vplivale na vse predele zemeljske oble na najrazličnejše načine in v nepredstavljivih kombinacijah. Tudi naši predeli ne bodo ušli. V zahodnih državah je brez dela 33 milijonov ljudi, in ta množica se še povečuje; npr. Fiat je v nekaj letih povečal proizvodnjo in zmanjšal število zaposlenih za sto tisoč prav z uvajanjem robotizacije. Zato se krepi boj za krajšanje delovnika. V Nemčiji so se hudo spopadli delavci in delodajalci za 35-urni delovni teden, saj je samo tam 2,5 milijona nezaposlenih, kolikor jih ni bilo še nikoli po vojni. Delodajalci so odločno proti krajšanju delavnika in nič ne kaže, da so pripravljeni popustiti.

Sicer pa bodo spremembe nastajale v gospodarstvu, medicini, umetnosti, kmetijstvu itd. Ker je genetski inženiring v bistvu prav tako poseg v biološki informacijski sistem in se elektronska ter genetska informatika nedvomno lahko prepletata in dopolnjujeta, je fantastičnost predvidevanj taka, da marsikdo od zmedenosti buden zatiska oči ...

Koliko se to tiče nas in sploh obmejnega prostora? Na prvi pogled gre za nekaj splošnega, vseobsegajočega — nekaj takega kakor dež ali sonce. Prišlo bo, prilagodili se bomo, ne bo vse tako kakor prej, ampak živeli bomo dalje. Mogoče bo približno tako, lahko pa tudi ne. Ali je mogoče vnaprej predvidevati, kako bo, in se na to pripraviti? Koliko bo tudi v tem primeru človek racionalno bitje?

Neposredna prihodnost obmejnega prostora

Z obmejnimi prostorom je neposredno povezano manjšinsko vprašanje — seveda na obeh straneh meje, dasi je res na naši strani manjšin a ob obali, medtem ko je slovenska manjšina v Italiji ob vsej meji.

Za obstoj manjšine ni pomembna le kulturna identiteta, temveč tudi gospodarska osnova. Manjšina ne razpolaga z velikim kapitalom, ki je praviloma potreben za gospodarjenje. Zlasti sodobna industrija potrebuje veliko sredstev. Ali se bo to v prihodnosti morda spremenilo? Menim, da bistvenih premikov ne bo; računati moramo s pičlejšimi gmotnimi možnostmi. Po drugi strani sodobna tehnologija terja veliko znanja. Ali se ob tem spoznanju, ki ga ponavljamo ob vsakem dnevnem obroku, tudi dejansko kaj spreminja. Veliko več bi morali storiti za kre-

pitev izobraževanja tako odraščajočih kakor otrok. Kako se bo odrezala manjšina?

Kam s tistimi, ki ne bodo našli nove zaposlitve, oziroma s kakšnimi socialnimi ali družbenimi ukrepi preoblikovati brezposelnost v družbeno-politično integrativno kategorijo?

In sploh, kolikšen del sedanjega gospodarstva, ali v ožjem industrije, bo po vsem tem ostal na našem področju, če bo v širšem okviru sveta ali držav prišlo do pomembnih prestrukturiranj, je nedvomno odvisno tudi od tega, kaj bomo že danes počeli in kako zastavili razvoj. Tudi manjšinska podjetja onstran meje morajo pripraviti svoj strateški razvojni plan. Nikakor se ne kaže usmeriti v nakup in delo z avtomatiziranimi stroji, čeprav je to lahko kratkotrajna prehodna stopnja med sedanjo in bodočo razvojno ravno. Podobno je z razvojem na naši strani — koliko se obe obmejni gospodarstvi med seboj povezujeta in dopolnjujeta, bi morali odgovoriti tako politiki kot gospodarstveniki, saj gre pri tem za mejo, ki ne zahteva le načel, ampak tudi stvarna dejanja.

Na razvoj političnega sistema bo vplivala ekonomska baza, za katero smo že ugotovili, da je precej dinamična, če ne celo revolucionarna. Italijanska parlamentarna demokracija doživlja prav v teh dneh pomembno izkušnjo z vladavino socialistov, katerih pragmatična teza je prav socialno prestrukturiranje delavstva in posledično prenašanje opore na t. im. novi delavski razred strokovnjakov, ki so prav tako mezdni delavci, češ, da bo prav na njih kot prevladujočem sloju slonel prihodnji razvoj. Tudi razvoj samoupravnega socializma se ne bo mogel izogniti stiku z novo stvarnostjo, če bo hotel obdržati svojo svežino in naprednost. Kakšni novi prijemi v vodenju in organizaciji bodo potrebni?

Informacijski sistemi se razvijajo nesluteno naglo, prihajalo bo še bolj kot sedaj do informacijske indoktrinacije ali pravega pranja možgan. Ni izključena tudi namerna zloraba, ki bi v rokah močnejšega povzročila katastrofalne spremembe v socialnem in nacionalnem tkivu manjšine, mogoče, v še bolj pesimističnih okoliščinah, tudi celotnega matičnega naroda. Po drugi strani pa prav mikroprocesorska tehnologija omogoča večjo svobodo: npr. zasebnega strojnega jezikovnega prevajalca ip., kar bi praktično okrepilo manjše jezike ali silno zmanjšalo prednosti poznavanja vodilnih svetovnih jezikov.

In ne nazadnje so posredi še vprašanja samega prostora kot bivanjskega substrata človeka z vsemi etničnimi, socialnimi, ekološkimi in drugimi posebnostmi. Zlasti so potrebna raziskave migracijska in poselitvena gibanja na obeh straneh ob meji, saj to lahko izboljša ali poslabša stik, ki je potreben za ohranitev enotnosti nacionalnega kulturnega in gospodarskega prostora. S praznjenjem obmejnega prostora ni mogoče razvijati niti dobrih stikov med večinskima narodoma — prazen prostor je izolator, ki preprečuje medsebojno neposredno poznavanje in aktivno sožitje. Vendar bo treba ta prostor komunikacijsko opremiti veliko bolj, kot je sedaj.

Pri vsem tem seveda nismo obravnavali različnih oblik zapiranja, ki izvirajo iz političnih ali podobnih razlogov, dasi ne bi bilo slabo posvetiti temu vprašanju največjo potrebno pozornost.

Zaključek

To razmišljanje sem namenil za načrt o raziskovalnem projektu, ki bo usmerjen v prihodnost. Vanj bi morali vključiti strokovnjake večinskega in manjšinskega naroda z obeh strani meje, s čimer bi dosegli, da bi integrirano in tehtno zajeli vsa vprašanja, ki so s tem v zvezi.

Mogoče ne bi bilo slabo, če bi dogovarjanje za tak projekt potekalo na medvladni ravni. Že osimski sporazumi namreč nakazujejo medsebojno raziskovalno in razvojno delo, ki naj služi nadaljnjemu poglobljanju stikov med narodi obeh strani, zlasti pa lajšanju stanja obmejnega prebivalstva.

Prav tako bi kot prvo morali pripraviti skupno metodologijo, urediti informacijsko bazo in se dogovoriti za kadrovske sestavo delovnih teles. Mogoče se bo

celo zgodilo, da bo to postala trajna oblika sodelovanja, da bodo iz tega izšle nekatere institucionalizirane oblike razvojnega delovanja.

Na kratko sem razložil izziv časa in nakazal nekatera pereča vprašanja, ki nam jih zastavlja. Ali se lahko organizirano postavimo v bran razvojni stihiji, ki bo skoraj zagotovo prizadela vse, tudi ta mali košček sveta tu na meji med Italijo in Jugoslavijo, ki je pa za nas, ki tu živimo — cel svet?

Summary

BORDERLAND UNDER THE INFLUENCE OF THE TECHNOLOGICAL REVOLUTION

Computers, microprocessors, robotics, and so forth, are among the marvels of the new technological revolution that has been shaking the world of today. Restricting our discussion to the relations between Yugoslavia and Italy, we can establish two levels of economic and technological development that involve two sociopolitical systems that are disparate in terms of their economic and social evolutionary potential.

The question of how the technological revolution will impinge upon the population, social relations, economic structure, etc., within the next fifteen or twenty years, ought to be dealt with systematically and jointly from both sides of the frontier, perhaps even by way of an inter-governmental agreement.

David Malnič

**ZNANSTVENO-RAZISKOVALNO SODELOVANJE — ALTERNATIVA
ZA PROSTO INDUSTRIJSKO CONO NA KRASU?**

Naključni opazovalec dogajanja na področju obmejnega gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo v tem času težko ocenjuje, ali ta razvoj poteka ugodno, manj ugodno ali pa neugodno. Maloobmejna menjava po tržaškem in goriškem sporazumu cveti, saj je v prvem letošnjem polletju že presegla polovico vrednosti skupne menjave med državama. Ob tem je treba povedati, da so se opazovalci in analitiki čudili že lani, ko je ta odnos v vsem letu dosegel 27 odstotkov. Dobre vesti je slišati tudi o sodelovanju po nekaterih drugih področjih, ki so povečini vezana z določili gospodarskega dela osimskih sporazumov. Tako sta dograjena oba glavna mejna prehoda v Vrtojbi in na Fernetičih, ob katerih so že zgrajene, ali pa so v gradnji, tudi spremljajoče strukture in naprave za tovarni promet. Še pred koncem leta bodo odprli cesto, ki bo povezala Goriška Brda z Novo Gorico in bo delno potekala po italijanskem ozemlju. Pred nedavnim je bil podpisan sporazum o skupni jugoslovansko-italijanski obrambi pred točo, v okviru katerega bo na tržaško-kraškem, goriško-briškem in beneško-furlanskem območju zavarovanih 300.000 hektarjev ogroženih kmetijskih površin. Ugodno se razvija sodelovanje tudi na nekaterih drugih področjih, ki pa so že širšega meddržavnega pomena. Februarja 1983 sklenjenemu sporazumu o ureditvi ribolova v Tržaškem zalivu se je pred nedavnim pridružil še sporazum o meddržavnem sodelovanju pri ribolovu na širšem območju Jadrana. Medtem je bila podpisana tudi konvencija o skupnem izvajanju vrste raziskav o onesnaževanju Jadranskega morja v okviru sporazuma o znanstvenem sodelovanju med državama. Izpolnjujejo tudi tisto določilo osimskih sporazumov, ki govori o usklajenem proučevanju tehnične in ekonomske upravičenosti za izgradnjo plovne poti Tržič—Gorica—Ljubljana in njeni povezavi z omrežjem plovni poti srednje Evrope in Črnega morja. Dosedanja proučevanja so potrdila tehnično izvedljivost projekta, sedaj čakamo na izide ekonomskih študij. Ugodno se razvija sodelovanje tudi na meddržavnem turističnem področju, saj sta obe državi prek Atlantika predstavljeni kot enotno turistično območje. Pač pa se še zatika pri izpolnjevanju večletnih dogovorov o ureditvi skupnega zimskošportnega centra na Kaninu oziroma povezavi kaninskih smučišč s tistimi na Nevejskem sedlu. Narejen je tudi program o sodelovanju severno-jadranskih luk Koper in Reka na eni in Trst ter Benetke na drugi strani, ki pa ga bodo v praksi le težko izvajali. V mnogih pogledih je zgledno urejeno tudi obmejno sodelovanje na področju komunalnega gospodarstva, predvsem med obema Goricama, čeprav ostajata še odprta problema urejanja meteornih voda ter ureditve novogoriške kanalizacije. Poleg opisanih pozitivnih ali vsaj delno pozitivnih pa ima bilanca obmejnega gospodarskega sodelovanja tudi negativne postavke. Pri vsakdanjem razvijanju prekomejnih gospodarskih in prometnih tokov še najbolj moti to, da po devetih letih po podpisu osimskih sporazumov (ter ob iztekanju četrtega desetletja od priključitve Primorske Jugoslaviji) jugoslovanska stran še ni začela izpolnjevati prevzete obveznosti o povezavi avtocestnega omrežja obeh držav. Na negativno stran bilance (ne)dosežkov obmejnega gospodarskega sodelovanja uvrščamo tudi neizpolnjevanje osimskega določila o urejanju voda porečij Soče, Idrije in Timava ter njihovem izkoriščanju za energetske, namakalne in druge potrebe, čeprav se z dograditvijo hidroelektrarne Solkan stvari na tem področju počasi vendarle začenjajo premikati. Tudi napor za sodelovanje med južnimi priobalnimi območji obeh držav, ki ga lahko šteujemo za specifično obliko obmejnega sodelovanja, za sedaj še niso obrodili sadov. Predvsem pa bilanco

obmejnega gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo obremenjuje neizpolnjevanje oziroma odlaganje izpolnjevanja tistega projekta, ki je bil zamišljen in predstavljen kot krona teh teženj in naj bi odpl. novo poglavje ne samo pri obmejnih, ampak tudi pri meddržavnih gospodarskih odnosih: skupna prosta cona na Krasu. Ta projekt vse bolj tone v pozabo, tembolj, ker je pozornost gospodarstvenikov (in politikov) spričo naraščajočih gospodarskih težav usmerjena k sprotnemu reševanju le-teh. Ta slika postaja še temnejša spričo popolnega zastoj pri tako imenovanih višjih oblikah gospodarskega sodelovanja na obmejnem območju, tako kot to določata člena devet in deset osimskega sporazuma. Pred leti je sicer bilo nekaj osamljenih primerov vlaganja slovenskega kapitala v izgradnjo proizvodnih obratov v Slovenski Benečiji, ni pa bilo odziva v obratni smeri. Potemtakem lahko ponovimo začetno trditev, da je spričo tako pisanih dosežkov resda težko dati enotno oceno o dosedanem razvoju obmejnega gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, o njegovem sedanjem stanju, zlasti pa še o njegovih perspektivah.

Preden začnemo razglabljati o možnih smereh in modalitetah bodočega obmejnega gospodarskega sodelovanja, moramo pojasniti pomen, ki ga to sodelovanje (lahko) ima za razvoj obeh obmejnih območij in tudi za širše odnose med državama. Pred tem pa je še treba poudariti, da obmejno gospodarsko sodelovanje, kot se je razvilo in se razvija med Jugoslavijo in Italijo, ni nikakršen fenomen, omejen na ti dve državi, pač pa je že dolgo splošen evropski pojav. Nastaja iz čisto praktičnih razlogov, saj na mnogih obmejnih območjih obstajajo skupni problemi in interesi (meje v Evropi so se zaradi številnih vojn v preteklosti često zajedale v enotne regionalne in populacijske realnosti), ki jih je mogoče optimalno reševati le s skupnimi napor in ob sodelovanju sosedov, ki so pri tem neposredno prizadeti in zainteresirani. Sodelovanje med sosednjimi območji in deželami evropskih držav v tem času je tako najizrazitejša nova kvaliteta, ki odpira poti tudi za širše sodelovanje med državami in narodi Evrope v težnji po njeni postopni integraciji. Če je že v teh okvirih obmejno gospodarsko sodelovanje med Jugoslavijo in Italijo v kakšnem smislu vendarle izjemno, je predvsem zato, ker se razvija med državama, od katerih je ena socialistična in nevrščena, druga pa članica zahodnoevropskega gospodarskega združenja in članica zahodne obrambne zveze. Osimski sporazumi iz leta 1975 niso samo dokončno uredili mejnega vprašanja med državama, ampak so z vrsto spremljajočih določil postavili temelje za nadaljnji vsestranski razvoj dobrososedskih odnosov med njima. V ta namen so predvideli specifičen inštrument — skupno prsto cono, ki je po svoji zamisli edinstven projekt tudi v svetovnem merilu, kot tudi višje oblike gospodarskega sodelovanja, ki naj bi se razvijale na širših (obmejnih) območjih obeh strani. Kot je znano, so realizacijo skupne proste cone blokirala politična nasprotovanja v Trstu. Ker pa tudi višje oblike gospodarskega sodelovanja kljub političnim pozivom in nedvomnim dobrim željam na obeh straneh meje ne morejo in ne morejo zaživeti, se velja zamisliti nad bodočo usodo teh oblik obmejnega gospodarskega sodelovanja, katerih pomen prevladuje nad vsemi ostalimi.

Gospodarski del osimskih sporazumov, predvsem določila, ki se nanašajo na skupno prsto cono, so dobila vsestransko porditev, s tem pa tudi čisto novo kvaliteto v sporazumu o gospodarskem sodelovanju med Jugoslavijo in EGS, sklenjenem l. 1980 in ratificiranem l. 1983. Splošno gledano s tem sporazumom obe strani priznavata obstoj vzajemnih interesov ter pripravljenost in načine sodelovanja pri njihovem izpolnjevanju. Pri tem je treba poudariti, da s stališča EGS Jugoslavija ni toliko pomembna zaradi tekočih gospodarskih odnosov kot zaradi svoje geografsko-strateške lege. Ta lega je s pristopom Grčije in sploh zaradi premikanja gospodarskega težišča EGS k Sredozemlju pridobila za skupnost takšen pomen, da Jugoslavije v svojih razvojnih razmišljanjih preprosto ne more zaobiti. Za Jugoslavijo pa je EGS zanimiva zaradi tradicionalne gospodarske navezanosti na to območje, predvsem še na Zvezno republiko Nemčijo in na Italijo. S sklenitvijo sporazuma daje EGS, kot močnejši in razvitejši partner, Jugoslaviji mož-

nost, da svoj nadaljnji gospodarski razvoj izvaja usklajeno in ob naslonitvi na gospodarstva njenih držav-članic. V ta namen vsebuje sporazum vrsto določil o enostranskih koncesijah in razvojni pomoči, ki jo EGS daje Jugoslaviji. Kratkoročno se to nanaša predvsem na blagovno menjavo med območjema, pri čemer je EGS priznala večjemu delu jugoslovanskega izvoza brezcarinski tretman na svojem trgu; obenem pa je Jugoslavija dobila pravico do izredno ugodnih kreditov iz skladov Evropske investicijske banke, namenjenih izgradnji infrastrukturnih objektov (predvsem prometnic) skupnega pomena. Ker pa se strani zavedata, da je trajno harmonično sodelovanje med območjema možno le ob organski uskladitvi struktur obeh gospodarstev, sporazum posebej poudarja razvijanje višjih oblik gospodarskega sodelovanja, in to na širokem področju, od industrije, energije, transporta, kmetijstva do trgovine. Namen teh določil je omogočiti jugoslovanskemu gospodarstvu takšno preobrazbo, da se bo v bodoče lahko čimbolj enakopravno in usklajeno vključevalo v menjavo in sodelovanje z EGS, s tem pa tudi v svetovno menjavo in delitev dela. Glede na opisane značilnosti sporazuma menijo, da je EGS z njim izpričala svoje izredno zanimanje za Jugoslavijo, saj je to najširši, obenem pa tudi najugodnejši tovrstni meddržavni pravni akt, ki ga je EGS doslej sklenila s kakšno državo-nečlanico.

Z našega vidika je s tem v zvezi še posebno zanimivo, da sporazum med Jugoslavijo in EGS naklonjeno obravnava jugoslovansko-italijansko obmejno gospodarsko sodelovanje. To se še posebej nanaša na »osimsko« skupno prosto cono, ki jo je skupnost s tem sporazumom praktično »posvojila«, tako da le-ta, vsaj v tržnem pogledu, ni več skupna prosta carinska cona med Jugoslavijo in Italijo, ampak med Jugoslavijo in EGS v celoti. Poudarek, ki so ga sestavljalci sporazuma dali prosti coni in sploh gospodarskemu delu osimskih sporazumov, je razviden že iz formalnega načina nujnega obravnavanja. Že v sami preambuli sporazuma je kot eden od povodov za njegovo sklenitev navedena skupna želja, da naj novi sporazum »doprinese k uresničitvi ciljev osimskih sporazumov in posebno še ciljev, vsebovanih v protokolu o prosti coni in sporazumu o pospešitvi ekonomskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo«. V samem tekstu sporazuma je pomen proste cone posebej poudarjen s tem, da ji je posvečen poseben del sporazuma s lastnim naslovom kakor tudi posebna izjava. Konkretna določila sporazuma o prosti coni v njegovem tretjem delu in skupni izjavi so naslednja: obe strani bosta realizaciji proste cone posvetili kar največjo pozornost, še posebno olajšavam pri investicijah ter spodbudam tržnega značaja; proizvode, izdelane v prosti coni, je treba obravnavati po kar najbolj ugodnem in stabilnem uvoznem režimu, zato naj imajo prost dostop na obe tržni območji, pri čemer se obe strani obvezujeta, da se bosta v največji možni meri izogibali uporabe siceršnjih zaščitnih klavzul; poleg tega bosta obe strani določili še posebne pogoje, ki naj olajšajo komercializacijo blaga, proizvedenega v prosti coni, na svojih trgih. Ob tem sta v sporazumu še dve določili, ki se širše nanašata na gospodarske dele osimskih sporazumov: pri projektih, ki so financirani v okviru finančnega sodelovanja med Jugoslavijo in EGS, »je treba imeti pred očmi« realiziranje ciljev osimskih sporazumov (kar si lahko razlagamo, da so to v tem pogledu prednostni projekti); obe strani bosta v okviru skupnega sveta za sodelovanje tesno sodelovali pri spremljanju realizacije določil osimskih sporazumov.

Iz načina obravnavanja gospodarskih delov osimskih sporazumov posebno pa še proste cone v sporazumu lahko sklepamo, da so njegovi sestavljalci menili, da lahko postane način sodelovanja, kot je nakazan v osimskih sporazumih za sodelovanje med Jugoslavijo in Italijo, predhodnik in vzorec tudi za gospodarsko sodelovanje med Jugoslavijo in drugimi državami EGS. Sestavljalci sporazuma s tem tudi posredno priznavajo, da je, glede na dane razmere, med vsemi državami EGS Italija tista, ki lahko najprej razvije gospodarsko sodelovanje z Jugoslavijo. Tako so prosti coni dane možnosti, da postane najnaprednejše in najbolj umetelno sredstvo za začetek realizacije sporazuma Jugoslavija-EGS. To ponovno potrjuje, kako zelo je pomen proste cone prerasel ozke jugoslovansko-italijan-

ske odnose. Tako se prosta cona nudi kot najbolj primerno mesto, kjer naj se vpeljujejo in po potrebi tudi preizkušajo nove oblike sodelovanja med gospodarstvi obeh območij. Na tem področju lahko ima prosta cona kar najbolj ustvarjalno vlogo kot prizorišče novih skupnih akcij. Zdi se, da je ravno to tista vloga, ki naj bi jo prosta cona predvsem odigrala po intencijah sporazuma. S praktičnega in tržnega vidika pa je predvsem pomembno tisto določilo sporazuma, po katerem se obe strani zavezujeta, da za proizvode, ki bodo izvirali iz skupne proste cone, v nobenem primeru ne bosta izvajali kakršnihkoli omejitev protekcionistične narave. Zaradi praktično neomejenih možnosti, ki jih nudi ogromno tržišče skupnosti, je to določilo še posebno pomembno za jugoslovanske gospodarske subjekte, ki bi delovali v prosti coni.

Ob tem, ko omenjene koncesije o popolnem liberalnem tržnem obravnavanju proizvodov iz proste cone ni mogoče izvajati, proučevalci in analitiki tega dogajanja sklepajo, da jugoslovansko, z njim vred pa tudi italijansko obmejno gospodarstvo velika izgubljata zaradi odlašanja realizacije skupne proste cone. Sporazum sicer načelno priznava precejšnjemu delu jugoslovanskega izvoza liberalen tretman na trgih EGS, vendar spremlja te koncesije kompleksna serija restriktivnih klavzul, ki so jim podvrženi prav najperspektivnejši jugoslovanski izvozni sektorji. Skupna prosta cona s svojimi priznanimi stalnimi liberalnimi koncesijami bi zato bila v teh okoliščinah inštrument neprecenljive vrednosti za izvozni prodor perspektivnih sektorjev jugoslovanskega gospodarstva na trge EGS. To spoznanje je eden glavnih razlogov, da so v minulih letih na italijanski strani nastali nekateri predlogi za alternativne ukrepe in inštrumente, ki naj bi po svojih gospodarskih učinkih nadomestili skupno prosto cono. Nekateri se nanašajo samo na drugo lokacijo proste cone, še več pa jih bodisi v teritorialnem ali vsebinskem smislu presega njen prvotno zamišljeni koncept. Ti predlogi izvirajo tako od strokovnih in političnih dejavnikov kot tudi iz gospodarskih okolij; njihova skupna značilnost je, da so pristaši in zagovorniki sodelovanja z Jugoslavijo, pri čemer poudarjajo, da Trst nikakor ne sme zamuditi enkratne priložnosti, da postane most poglobljenega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, ki mu jo nudijo osimski sporazumi in ki lahko postane ena od najvažnejših smeri izhoda iz njegove kronične gospodarske krize.

Največ alternativnih predlogov za prvotno predvideno skupno prosto cono na Krasu se nanaša na spremembo njene lokacije; prevladujejo pobude za njeno namestitev ob morju, ob čemer poudarjajo logistične prednosti. Po večini teh predlogov naj bi cono namestili na žveljsko-koprsko območje in tako izkoristili tudi prednosti že obstoječih industrijskih infrastruktur. Sama vsebina proste cone (režim poslovanja in druga institucionalna določila) naj bi po teh predlogih ostala nespremenjena. Po drugi skupini predlogov naj bi namesto ene same »velike« cone ustanovili večje število (govori se o štirih) manjših skupnih con vzdolž vse jugoslovansko-italijanske meje. Prednost tega predloga naj bi bila predvsem ta, da bi tako odpadla večina problemov v zvezi z delovno silo, ki pa bi verjetno nastajali pri realizaciji enotne proste cone večjega obsega. Po tretji skupini predlogov pa naj bi sodelovanje v prosti coni nadomestili s sodelovanjem v okviru mešanih podjetij, lociranih na širšem obmejnem območju, pri čemer bi na eni strani sodelovala podjetja iz Italije in drugih držav EGS, na drugi pa delovne organizacije iz Jugoslavije. Ta mešana podjetja naj bi bila deležna sličnih ugodnosti, kot so predvidene za skupno prosto cono, predvsem pa še liberalnega obravnavanja ob plasmu njihovih proizvodov na obeh trgih. Pobuda za ta predlog je nastala prav zaradi možnosti čimprejšnjega izkoriščanja ugodnosti, ki jih za proizvode iz skupne proste cone predvideva sporazum Jugoslavija-EGS. Obenem omenjajo tudi možnost, da bi za menjavo, dopuščeno po tem sodelovanju, izkoriščali tudi ugodnosti sporazumov o maloobmejni menjavi, predvsem še brezcarinske liste. Opisani predlog o obmejnem gospodarskem sodelovanju v okviru mešanih podjetij je po svojem bistvu alternativa, ki naj bi nadomestila skupno prosto cono, s tem da gre za veliko bolj fleksibilno rešitev. Tako bi odpadla tudi

večina problemov, ki bi nastajali pri skupni prosti coni, kot so velika vlaganja, problemi z delovno silo; obenem pa bi se bilo mogoče realizacije te zamisli lotiti takoj. Posebno obliko gospodarskega sodelovanja na »razpršeni« osnovi vsebuje tudi zakonski osnutek parlamentarcev Komunistične partije Italije iz dežele Furlanije-Julijske krajine, ki pa je mišljen bolj kot kompleksen strateško-razvojni projekt dežele kot pa nadomestilo za skupno prosto cono. Razen tega zadnjega predloga izvirajo vsi omenjeni alternativni predlogi za skupno prosto cono še iz l. 1982 ali pa še od prej. Zdi se, da so jugoslovanski restriktijski obmejni ukrepi iz oktobra tistega leta, predvsem pa še sedanja jugoslovanska družbeno-gospodarska kriza, ohadili zavzetost za iskanje rešitev, ki naj bi povedle iz zastoja uresničevanje višjih oblik gospodarskega sodelovanja v duhu osimskih sporazumov.

Glede na znane okoliščine, ki narekujejo prestrukturiranje jugoslovanskega gospodarstva, njegovo vključevanje v mednarodno delitev dela itd., se sama od sebe nudi teza, da jugoslovansko gospodarstvo, z njim vred pa tudi obmejno italijansko (ki se sooča s sličnimi strukturnimi problemi), po sili razmer ne bo moglo več dolgo zanemarjati možnosti, ki jih skoraj že celo desetletje dajejo gospodarski deli osimskih sporazumov in ki jih je dokončno potrdil sporazum o gospodarskem sodelovanju med Jugoslavijo in EGS. Gospodarski in upravni dejavniki na obeh straneh začenjajo šele sedaj sistematičnejše pristopiti k izpolnjevanju najbolj bistvenih določil sporazuma Jugoslavija-EGS, to je tistih, ki govore o višjih oblikah sodelovanja, o prilagajanju medsebojnih gospodarskih struktur itd., pri čemer se seveda soočajo z velikimi začetnimi težavami. Jugoslovanska stran se trudi odpravljati glavne ovire, ki so doslej ovirale sodelovanje (spremembe določil zakona o tujih vlaganjih), ter ga tudi drugače spodbujati (osnutek novega zakona o prostih carinskih conah). V teh okoliščinah bi bilo nerazumljivo, če bi še naprej ostajal v senci in neizkoriščen takšen izjemen inštrument, kot je skupna prosta cona med Jugoslavijo in Italijo, posebno še, ker je prav sporazum Jugoslavija-EGS temu inštrumentu določil vlogo najodličnejšega pospeševalca procesov gospodarskega sodelovanja med območjema. Seveda ostaja še naprej odprt problem, kako pristopiti k realizaciji skupne proste cone. Nekdanji velikopotezni pristop, kot je bil nakazan v protokolu o prosti coni, se je izkazal kot težko uresničljiv zaradi vrste spremljajočih problemov, med katerimi je na prvem mestu problem manjkajoče delovne sile. V mnogih pogledih so problematični tudi razni alternativni predlogi, kot tisti o večjem številu majhnih prostih con vzdolž meje ali pa o mešanih obratih s posebnimi ugodnostmi (pri tem tipu sodelovanja bi bilo težko zagotavljati carinsko kontrolo in kontrolo o izvoru blaga). V teh okoliščinah ostaja odprta ena pot, po kateri bi bilo možno speljati začetni proces kasnejšega širšega sodelovanja: **to je področje raziskovalno-razvojnega dela.**

V tem času namreč v večini razvitih držav potekajo procesi »reindustrializacij« ali industrijskih revolucij; njihov najvidnejši odsev je proizvodno in tehnološko preobraževanje. Odločilni proizvodni dejavnik, ki stoji za temi procesi, je znanje, ki ga opredmetuje raziskovalno-razvojno delo. Le-temu je dan tudi največji poudarek pri vsestranskem prilagajanju ekonomskih struktur, ki spremljajo in hkrati omogočajo te procese. Verjetno so najznačilnejši odsev teh strukturnih prilagajanj tako imenovano raziskovalni parki (Research Parks), po drugi terminologiji tudi tehnološki parki ali tehnopolisi. Čeprav sama pojavnost teh ustanov še ni enotna, pa v praksi prevladujejo strukture, znotraj katerih družno obstajajo in sodelujejo raziskovalno-razvojni centri (laboratoriji in slične ustanove za aplikirane raziskave), izobraževalne ustanove za raziskovalno-razvojne kadre in manjši industrijski obrati z izključno visokotehnološko in inovativno vsebino. Izkušnje kažejo, da privede sožitje in sodelovanje teh vrst aktivnosti ob učinkih sinergije do svojega vrstnega gospodarskega dinamizma, ki začenja izžarevati svoj vpliv in se prenašati tudi izven teh struktur.

Zametek strukture s sličnimi lastnostmi, kot smo jih pravkar opisali, obstaja tudi v tržaški pokrajini, in to v neposredni bližini državne meje in lokacije, pred-

videne za skupno prosto cono po osimskih sporazumih — to je Raziskovalno-razvojni center v Podričah (Arca di ricerca scientifica e tecnologica). Zamisel o ustanovitvi takšnega centra v tržaški pokrajini je že stara in povezana z že kar klasično vizijo Trsta kot mesta — mostu za prenašanje znanstvenih in drugih dosežkov na relaciji zahod-vzhod ter razviti-nerazviti (s tem v zvezi je treba omeniti, da v Trstu že sedaj obstaja nekaj eminentnih znanstveno-raziskovalnih ustanov s precejšnjo tradicijo, kot sta Mednarodni center za teoretično fiziko — Miramar ter Eksperimentalni geofizični observatorij (in seveda tudi številni inštituti tržaške univerze). Zamisel o raziskovalno-razvojnem centru je odločilno spodbudil gospodarski del osimskih sporazumov in predvidena ustanovitev skupne proste cone, saj se je vizija o povezavi obeh struktur ponudila sama od sebe. Tako je bil leta 1978 z ustanovitvijo posebnega konzorcija narejen prvi korak k opredmetenju te zamisli. Za kako velik projekt gre pri tem, pove že podatek, da se bodo objekti in naprave ustanove raztezali na 160 ha površine, pri čemer bo 800.000 m² zaprtih prostorov. Osnovni cilj ustanove bo omogočati in pospeševati raziskovalno-razvojno delo ter prenašati rezultate tega dela v obliki inovacij v prakso; v centru bodo v ta namen postavljene primerne raziskovalne strukture, kot so raziskovalni laboratoriji in podobne naprave.

Ta čas je v centru že dejavnih (oziroma je v fazi ustanavljanja) nekaj manjših organizacij, vendar s pomembnimi razvojnimi cilji: družba Informatica Friuli-Venezia Giulia, Center za biomedicinsko tehnologijo, Laboratorij napredne tehnologije za fiziko površin, Laboratorij za keramične materiale. Poleg tega je tu še nekaj svetovnih in njim podobnih organizacij: Storitveni center za majhna in srednja podjetja, Center za pomoč mali industriji, Center za napredne ekonomske študije. Odločilno je na pospešeni razvoj raziskovalno-razvojnega centra v začetku leta 1984 vplival izbor Trsta kot sedeža mednarodnega centra UNIDA za genetski inženiring in biotehnologijo; drugi enakovredni sedež tega centra bo v New Delhiju (UNIDO je specializirana agencija OZN za industrijsko sodelovanje z državami v razvoju). Glavna naloga tega centra, ki bo največja ustanova v tržaškem raziskovalno-razvojnem centru, saj bo zavzemal 40 ha, bo razvijanje novih tehnologij s področja genetskega inženiringa in biotehnologije in njihovo posredovanje državam v razvoju. Na temelju tega izbora so avgusta 1984 že začeli vrsto gradbenih del za osnovne objekte centra, vzporedno s tem pa so stekla tudi gradbena dela za laboratorije in naprave za ostale redne dejavnosti raziskovalno-razvojnega centra. Še večji impulz za nadaljnji razvoj in pomen tržaškega centra pa utegne biti, če bo Trst izbran za sedež evropskega sinhotrona, za kar obstajajo precejšnje možnosti, saj je Trst uradni kandidat Italije kot sedež te naprave, ki je širšega evropskega pomena.

Kljub temu, da se tržaški raziskovalno-razvojni center še otepa z začetnimi težavami — glavni problem je za sedaj njegovo financiranje, kar pa bo kmalu rešeno s posebnim državnim zakonom — in da se mora tehnično-operativno še oblikovati, pa je to danes že tržaška in deželna realnost. Pričakujemo lahko, da bo center že v nekaj letih sposoben nuditi vrsto storitev industrijskim dejavnostim ter sistematično prenašati svoje raziskovalno-razvojne dosežke v prakso, s čimer bo lahko bistveno vplival na (prepotrebno) prestrukturiranje lokalnega in deželnega gospodarstva. Vpliv centra pa se nikakor ne bo omejeval na te razsežnosti, ampak bo gotovo tudi širši, mednarodni. Za to ne jamči samo ustanova takšnega značaja, kot je mednarodni center za biotehnologijo (v bodočnosti morda tudi evropski sinhotron), ampak tudi to, da je mednarodno delovanje centra že od vsega začetka eden od izhodiščnih ciljev in postavk v njegovi razvojni viziji. Poleg tega lahko center štejemo v nekem smislu tudi kot strukturo, ki izhaja iz osimskih sporazumov.

Zaradi vseh naštetih razlogov kot tudi zaradi geografske bližine je logično pričakovati, da bo vpliv centra segal tudi v jugoslovanski prostor. V tej točki se lahko spomnimo na naša prejšnja izvajanja. Zakaj čakati, da bi do tega sodelovanja prihajalo stihijsko in šele čez leta, ko pa si lahko že v tej začetni fazi za-

stavimo skupne programe sodelovanja? Kadrovske možnosti za takšno sodelovanje na jugoslovanski strani vsekakor so, pomislimo samo na znanstveno-raziskovalne zmogljivosti univerzitetnih središč kot sta Ljubljana in Reka kot tudi tiste iz večjih slovenskih delovnih organizacij. V kakšni obliki bi to sodelovanje lahko speljali, ostaja za sedaj še odprto vprašanje. Vsekakor pa se ponuja zamisel, da bi na jugoslovanski strani, na delu prostora, predvidenega za skupno prosto cono, uredili vzporeden raziskovalno-razvojni center s podobnim konceptom, kot ga ima tržaški center, le da bi bil pretežno navezan na jugoslovanski prostor. Razmišljamo lahko še naprej: zakaj ne bi oba centra (oziroma vsaj del nastajajočega tržaškega centra) povezali, tako kot je bilo to zamišljeno za skupno prosto cono, s čimer bi dobili skupni jugoslovansko-italijanski raziskovalno-razvojni center. In še naprej: zakaj ne bi temu centru odobrili podobnih carinskih in ostalih olajšav, ki so jih osimski sporazumi kot tudi sporazum Jugoslavija-EGS predvidevali za skupno prosto cono? To bi pomenilo možnost brezcarinskega uvoza naj sodobnejše raziskovalne in laboratorijske opreme, specifičnih surovin in materialov za eksperimente in izdelavo prototipov, cenejše oskrbovanje z energijo ipd. Na prodajni strani pa bi to pomenilo možnost prostega dostopa s specifičnimi »proizvodi« centra, kot so tehnološki postopki, know-how, postopki za nove proizvode, konzultantske in inženiring storitve ipd., v manjšem obsegu pa mogoče tudi z industrijskimi proizvodi visokih tehnologij tako na trge EGS kot tudi na jugoslovanski trg. Tako kot je bilo to predvideno že za skupno prosto cono, bi tudi v skupnem razvojno-raziskovalnem centru lahko nastajali mešani raziskovalno-razvojni laboratorij, mešane konzultantsko inženiring skupine, morda pa tudi manjši mešani proizvodni obrati z razvitimi tehnologijami ob kapitalni udeležbi jugoslovanskih, italijanskih kot tudi drugih evropskih partnerjev. V tem smislu bi lahko razvijali vizijo skupnega raziskovalno-razvojnega centra še naprej.

Ne zdi se nam potrebno razglabljati o tem, kaj bi lahko takšen skupni raziskovalno-razvojni center s podobnimi ugodnostmi in olajšavami pomenil za slovensko in širše jugoslovansko gospodarstvo, saj so prednosti že za površnega poznavalca na domačem raziskovalno-razvojnem področju več kot očitne. Predvsem bi s tem odpadli osnovni materialni razlogi, ki preprečujejo delo v domačih razmerah, t. j. nemožnost uvoza sodobne laboratorijske in raziskovalne opreme ter potrebnih materialov; kapitalne probleme pri teh nakupih bi v skupnem centru lahko reševali v sodelovanju s tujimi partnerji. V skupnem centru bi verjetno odpadli nič manj pomembni nematerialni razlogi, ki v domačih razmerah dušijo raziskovalno-razvojno delo: neprimerno in temu delu nenaklonjeno razporeditev, nemotiviranost itd. Poleg konkretnih rezultatov raziskovalno-razvojnega dela bi se iz skupnega centra v domače razmere prenašali tudi učinkovit, preizkušeni in sodobni vzorci tega dela, kar bi lahko dajalo razvojne impulze širšemu jugoslovanskemu gospodarstvu.

Za Trst in Furlanijo-Juljsko krajino bi sodelovanje v tem okviru pomenilo predvsem dejanski začetek realizacije vizije mostu, h kateri ti kraji težijo, tako nagonsko kot po tradiciji. Sodelovanje pri razvojno-raziskovalnem delu, ki bi ga partnerji obeh narodnosti izvajali v skupnem centru, bi se zlahka prenašalo tudi na redno industrijsko sodelovanje na širših obmejnih območjih, s čimer bi dejansko začelo prihajati do višjih oblik obmejnega gospodarskega sodelovanja, h katerim obeh strani tako zelo težita in ki se v sedanjih razmerah nikakor ne more realizirati. Glede na značaj tega sodelovanja bi ob njem izgubili svoje argumente tisti nasprotniki skupne proste cone, ki so se bali onesnaževanja Krasa ter »uvožene« delovne sile. Za sam tržaški raziskovalni razvojni center pa bi to sodelovanje pomenilo bistveno novo mednarodno kvaliteto, kar bi mu dalo še dodatne razvojne impulze. S širših jugoslovansko-italijanskih vidikov bi to sodelovanjem pomenilo konec mučnega obdobja, ko se tolikanj proklamirane višje oblike sodelovanja v duhu osimskih sporazumov ne morejo in ne morejo premakniti z mrtve točke. S stališča odnosov med Jugoslavijo in EGS pa bi sodelovanje v skupnem raziskovalno-razvojnem centru pomenilo konkreten in najučin-

kovitejši pristop k postopnem integriranju obeh gospodarstev v duhu določil sporazuma med njima.

Glede na poznane okoliščine, zaradi katerih bi višjim oblikam obmejnega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo lahko pripadla pionirska vloga pri strukturnem prilagajanju jugoslovanskega gospodarstva gospodarstvu EGS in ker so se dosednji poskusi razvijanja tega sodelovanja na operativnem proizvodnem področju v glavnem izkazali kot neuspešni, se kaže hipoteza, da bi s tem sodelovanjem začeli na raziskovalno-razvojnem področju, konkretno pa v povezavi z nastajajočim tržaškim raziskovalno-razvojnem centrom, kot možen izhod iz nastalega stanja, obenem pa tudi kot možen sistematičen pristop k širšemu sodelovanju. Izhodiščno zamisel bi zato kazalo razvijati in jo napolniti s konkretno vsebino (načini sodelovanja in povezave centra z gospodarstvom, potrebne spodbude in olajšave, pa tudi pomisleki in ovire za tovrstno sodelovanje). Če bi bolj poglobljene raziskave ugotovile smotrnost pa tudi načelno vsebinsko izvedljivost te zamisli, bi bilo potrebno z ugotovitvami seznaniti prizadete gospodarske in politične strukture na obeh straneh meje. Če bi zamisel naletela na širše zanimanje ali celo odobravanje, bi za njeno konkretno izvedbo lahko poskrbela mešana jugoslovansko-italijanska komisija za obmejno gospodarsko sodelovanje, ustanovitev katere pripravljajo že dolgo.

Summary

SCIENTIFIC-RESEARCH COOPERATION — ALTERNATIVE FOR THE FREE INDUSTRIAL ZONE IN KRAS

The traditional forms of the Yugoslav-Italian economic cooperation in the borderland region (in which context frontier merchandise trade prevails) were given — at least theoretically — a new quality by the ratification in 1975 of the Osimo Agreements concluded by the two countries. In their economic section, these Agreements have provided for the establishment of a joint industrial free zone between the two countries, and for a systematic approach to the development of various advanced forms of economic cooperation in broader areas along the border. The joint free zone was fully endorsed by the Agreement on economic cooperation between Yugoslavia and EEC, which treats the zone very favorably, conceding to the products originating from it a free access to the EEC as well as Yugoslav markets. For this reason, and also because of the effects the zone might have on the restructuring of not only the frontier economy, but also the broader Yugoslav economy, we can safely assume that the frontier economy as well as the Yugoslav economy generally is likely to suffer a considerable loss because of the non-establishment of the zone and thereby its non-functioning. The alternative proposals, which aim to replace the free zone in terms of their effects, have hitherto elicited no response. The author brings forward yet another alternative proposal, according to which the Yugoslav-Italian economic cooperation in the borderland region ought to be undertaken first in the field of research and development. Such a cooperation might profit by establishing and maintaining contact with the Research and Development (Technological) Center of Trieste, which is in a stage of growth and is also located near the Yugoslav border. A binational cooperation of this kind would be welcome indeed. We might extend our reflections and discuss the possibility of establishing a joint Yugoslav-Italian Research and Development Center that might be granted advantages similar to those once provided for the joint free zone.

Ivo Piry

SPREMEMBE V ŠTEVILU IN STRUKTURI PREBIVALSTVA V OBMEJNIH OBMOČJIH SR SLOVENIJE (V OBDOBJU 1953—1981)*

Meddržavne pogodbe SFR Jugoslavije s sosednjimi državami Italijo, Avstrijo in Madžarsko opredeljujejo območja, v katerih veljajo določila maloobmejnega prometa oseb in blaga in ki jih v vsakdanji rabi istovetimo s pojmom obmejnih območij Slovenije. Ta obsegajo celotno ozemlje štirinajstih slovenskih občin, deloma pa segajo na območje sedmih občin. Obmejna območja zavzemajo obsežen prostor, v katerem prebiva skoraj tretjina prebivalcev Slovenije. Obmejna območja pa imajo poseben položaj predvsem zaradi politično-geografske vsebine, na katero vpliva državna meja.

Naše analize naj bi predvsem proučile značilnosti v spreminjanju števila prebivalstva in v njegovi socioekonomski preobrazbi, ki jo na tem mestu ponazarjamo s strukturo aktivnega prebivalstva po sektorjih dejavnosti. Raziskava je bila izdelana na ravni krajevnih skupnosti, ki so v sedanjem teritorialno-upravnem sistemu osnovna celica družbenega življenja. Obdobje opazovanja smo na podlagi razpoložljivega gradiva omejili na popisa leta 1953 in 1981. Vir podatkov pa nam je bilo gradivo Zavoda SR Slovenije za statistiko in podatki občinskih upravnih služb občin obmejnega območja Slovenije.

Specifični položaj prebivalstva v obmejnih območjih

Zgodovinski razvoj obmejnih območij SR Slovenije ni enak na vseh odsekih ob državni meji. Območje ob današnji jugoslovansko-italijanski državni meji je namreč najpogostejše spreminjalo politično-teritorialno pripadnost, medtem ko sta skoraj nespremenjene teritorialno-upravne meje ohranjali območji ob jugoslovansko-avstrijski in jugoslovansko-madžarski državni meji na območju SR Slovenije, tako po prvi kot tudi po drugi svetovni vojni.

V prvih letih po vojni je bilo obmejno območje zaradi strateškega pomena meje manj zanimivo za gospodarska vlaganja, čeprav je potrebovalo delovna mesta, stanovanjsko in socialno infrastrukturo, kar pa je bilo vse usmerjeno v obnovo večjih gospodarskih središč v notranjosti. Razlog za tedanje zaprtost meje je bil njena varovalna funkcija. Stike prek meje je vzdrževalo le podeželsko prebivalstvo, predvsem dvolastniki, območje njihovega gibanja pa je bilo ozko omejeno. Vzpostavitev mejne črte med Jugoslavijo in Italijo takoj po drugi svetovni vojni je namreč presekala dotedanje vezi med Trstom in Gorico, ki sta ostala v Italiji, ter podeželskimi naselji na jugoslovanski strani državne meje. Položaj prebivalstva, ki je ostalo brez gospodarskih središč, se je spremenil s podpisom prvih sporazumov o maloobmejnem osebnem in blagovnem prometu, z Italijo v Vidmu in z Avstrijo v Gleichenbergu. Meddržavni sporazumi so pomenili prvi korak k vse večjemu odpiranju državne meje, kar je zahteval povečani mednarodni promet, viden v povečevanju števila mednarodnih mejnih prehodov.

Vzporedno s tem so bili v Sloveniji sprejeti zakonski dokumenti, ki so uveljavili načelo skladnega regionalnega razvoja in med manj razvitimi območji posebej izdvojili obmejna območja. Kljub usmerjanju naložb v večje zaposlitvene možnosti, družbeni standard in infrastrukturno omrežje pa razvoj ni bil enakomeren na vsem obmejnem območju republike, ker so imela večjo podporo najbolj perspektivna območja ob državni meji, ki so imela naravne in družbeno-gospodarske prednosti.

* Povzetele podaja nekatere rezultate raziskovalne naloge »Odprtost meje in obmejna območja« III. faza, Inštitut za geografijo Univerze E. Kardelja v Ljubljani, 1981.

Spremembe v številu prebivalstva v obmejnih območjih po drugi svetovni vojni

V vsem povojnem obdobju opažamo v Sloveniji počasno naraščanje števila prebivalstva. Indeksi gibanja števila prebivalstva za vso republiko so dosegali naslednje vrednosti: 1961/53 = 105,7; 1971/61 = 108,5; 1981/71 = 109,0. Obmejno območje ob jugoslovansko-italijanski državni meji je doživljalo povsem enak razvoj glede gibanja števila prebivalstva, saj so bili indeksi naslednji: 1961/53 = 105,2; 1971/61 = 107,1; 1981/71 = 110,3. Na območju občin Piran, Izola, Koper, Sežana, Nova Gorica in Tolmin je rast števila prebivalstva v zadnjem desetletju celo nekoliko presegla republiško povprečje. Za območje ob jugoslovansko-avstrijski državni meji je značilna povsem enakomerna rast med vsemi obravnavanimi popisi prebivalstva. Vrednosti indeksov so bile: 1961/53 = 107,5; 1971/61 = 108,7; 1981/71 = 107,1. Nasprotno pa je število prebivalstva v obmejnem območju ob jugoslovansko-madžarski državni meji raslo počasnejše, tako da po letu 1953 lahko govorimo o stagnaciji števila prebivalstva na območju občin Murska Sobota, Lendava in dela občine Ljutomer. Indeksi so dosegali naslednje vrednosti: 1961/53 = 94,9; 1971/61 = 101,7; 1981/71 = 99,8.

Podrobnejša analiza gibanja števila prebivalstva dodatno osvetli nekatere značilnosti polarizacije razvoja znotraj obmejnih območij Slovenije. V obdobju med prvim povojnim popisom prebivalstva v letu 1953 in popisom v letu 1961 še ni izrazite diferenciacije med območji koncentracije in praznjenja. Nekdanji večji kraji, ki so bili nosilci gospodarskega razvoja, so še povečali število prebivalstva, medtem ko je na podeželju število prebivalstva v glavnem stagniralo, kar je v agrarno prenaseljenih območjih že prehajalo v depopulacijo, izraženo z izseljevanjem kmečkega prebivalstva. Najbolj so se odseljevali v tem obdobju iz Goriških Brd, zaledja Šavrinov ter Brkinov in Matarskega podolja, neugodno pa se je zmanjševalo število prebivalstva na Tolminskem, v Slovenskih goricah in večjem delu Prekmurja.

Naslednje obdobje med popisoma v letu 1961 in 1971 je mnogo bolj dinamično glede na razvoj prebivalstva v posameznih delih obmejnih območij Slovenije. Zmanjšala so se območja s stagnacijo prebivalstva, predvsem na račun tistih krajevnih skupnosti, v katerih je v prvem obdobju prevladovala bodisi rast ali pa stagnacija števila prebivalstva. Najmočnejše razlike so opazne v območju ob jugoslovansko-italijanski državni meji, kjer se jasno kažejo značilnosti koncentracije v večjih urbanih središčih, ki so nastajala po drugi svetovni vojni in stalno povečevala število prebivalstva ter nadaljnje izseljevanje iz prej navedenih območij, ob tem da se vse bolj prazni gorski svet severne Primorske in gričevnati ter kraški svet Koprškega Primorja.

V zadnjem opazovanem obdobju med popisoma prebivalstva v letih 1971 in 1981 se nadaljujejo tendence preteklega razvoja, s tem da so se ostreje omejila območja koncentracije, predvsem v neposredni okolici občinskih središč in večjih zaposlitvenih krajev. V njihovo okolico se radialno širijo območja stagnacije, in to tudi v območja, na katerih se je v preteklem obdobju zmanjševalo število prebivalstva. To je predvsem značilno za območje občin ob jugoslovansko-italijanski državni meji, medtem ko se v preostalem delu obmejnih območij nadaljuje polarizacija populacijskega razvoja.

V obdobju med zadnjima dvema popisoma so se ustalila območja praznjenja, ki zajemajo predvsem hribovite predele obmejnih območij ob vseh treh sektorjih državne meje na območju SR Slovenije. Depopulacija se še nadaljuje na območju Šavrinov v občini Koper, Brkinov in Matarskega podolja ter osrednjega dela Krasa v občini Sežana, značilna je za ves severni del novogoriške občine na območju Banjšic, Liga, Kambreškega ter deloma tudi Goriških Brd. Prav tako prevladuje depopulacija v gorskem svetu občine Tolmin, v kateri so samo urbana naselja otočki koncentracije prebivalstva.

Z vprašanjem depopulacije se srečujemo tudi ob jugoslovansko-avstrijski državni meji, kjer se prav tako omejuje na gorski svet v občinah Kranj, Tržič,

Mozirje ter Ravne na Koroškem. Pojavlja pa se tudi na Kozjaku in v večjem delu Slovenskih goric ter Goriškega v občini Murska Sobota.

Zmanjševanje števila prebivalstva se nadaljuje tudi v severozahodnem delu občine Lendava, ki meji na jugoslovansko-madžarsko državno mejo.

Vprašanje praznjenja obmejnih območij nam najbolj ponazorijo analiza gostote naseljenosti v krajevnih skupnosti; za navedena območja depopulacije kaže, da naseljenost ne presega 50 prebivalcev/km², kar pomeni spodnjo mejo naseljenosti pokrajine. V takšnih razmerah je namreč izredno težko ohranjati kulturno pokrajino, ki je prav v obmejnih območjih s strateškega vidika izredno pomembna.

Spremembe v ekonomski strukturi aktivnega prebivalstva po drugi svetovni vojni

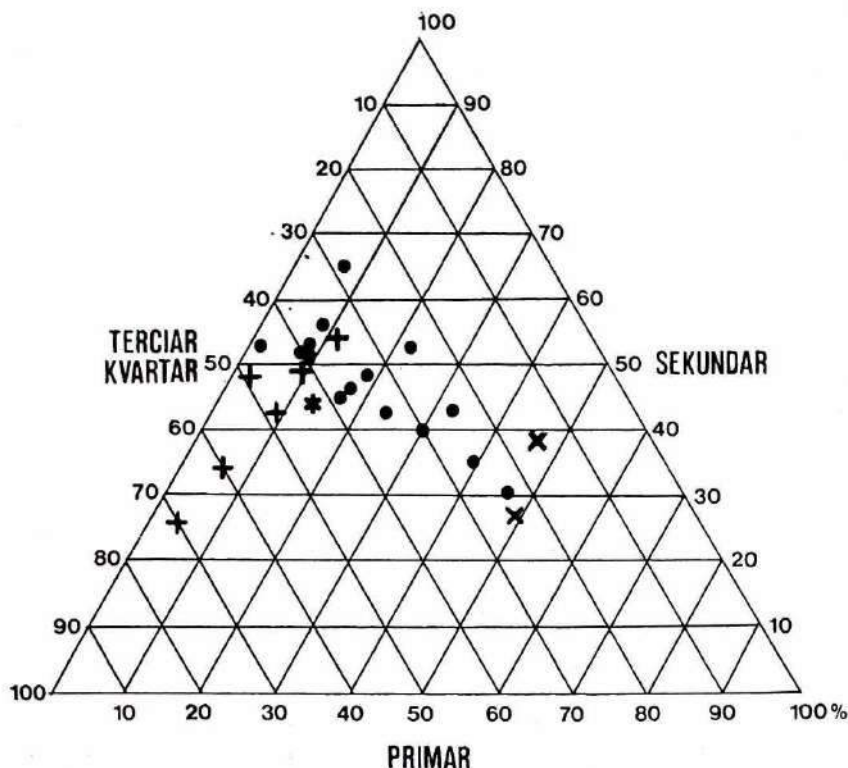
Leta 1953 je bil v večini obmejnih občin še vedno močan primarni sektor, saj je z izjemo občin Jesenice in Trzin povsod presegal četrtino vsega aktivnega prebivalstva. Za občine ob jugoslovansko-italijanski državni meji je značilno, da se je precej povečal delež zaposlenih v sekundarnih dejavnostih v občinah Koper, Sežana, Nova Gorica in Tolmin, in sicer se je do leta 1971 kar podvojil. Tudi zaposlenost v terciarnem sektorju se je v naštetih občinah, katerim je treba prišteti še občini Piran in Izola, relativno povečala za 100 %. Prestrukturiranje aktivnega prebivalstva je v tem delu obmejnega območja potekalo izredno hitro. Močna deagrarizacija, ki jo je mogoče opaziti v občinah ob jugoslovansko-italijanski državni meji, je namreč značilen kazatelj inovacijskih procesov, ki jih je sprožila in omogočila odprtost državne meje. Vzroki za tako intenzivne procese prestrukturiranja so deloma tudi v zgodovinskem razvoju tega dela obmejnega območja. Le-to je bilo zaradi specifičnih prirodno-geografskih elementov in geografskega položaja že v preteklosti bolj vključeno v gospodarske dejavnosti zunaj kmetijstva.

Pri obravnavi strukture aktivnega prebivalstva v obmejnem območju ob jugoslovansko-avstrijski državni meji lahko ponovno ugotovimo specifičen položaj Gorenjske. Ta se najbolj kaže prav v ekonomski strukturi prebivalstva. Že ob popisu leta 1953 je bilo v gorenjskih občinah, razen v radovljški, prek 50 odstotkov aktivnega prebivalstva zaposlenega v sekundarnih dejavnostih. Do leta 1971 pa se je ta odstotek še povečeval. Ustrezno se je zmanjšal delež aktivnih v primarnem sektorju, ki je leta 1953 samo v občinah Radovljica in Kranj presegel 30 odstotkov vsega aktivnega prebivalstva. Značilen za gorenjske občine je tudi enakovreden delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v terciarnem in kvartarnem sektorju, ki ni doživel različnih sprememb z izjemo radovljške občine zaradi turistične funkcije Bleda.

Za vse ostalo obmejno območje ob jugoslovansko-avstrijski meji je značilno, da je bil v vseh občinah v pretežno hribovitem in gričevnatem svetu visok odstotek aktivnega prebivalstva v primarnem sektorju. Deagrarizacija se je pojavila tudi tu, vendar se je močnejša stopnja preobrazbe omejevala na gospodarsko razvitejše občine, kot so bila območja starih in novih industrijskih centrov na Ravnah in v Mariboru. Povsod drugod je bil še leta 1971 močan primarni sektor, kot na primer v mozirski občini (43,6 % aktivnih v primarnem sektorju), predvsem pa v pomurskih občinah Gornji Radgoni (58,1 %), Murski Soboti (68,8 %), Lendavi (71,8 odstotka) in Ljutomeru (59,7 %), medtem ko je imela najvišji delež aktivnih v primarnem sektorju občina Lenart (73,3 %).

Sekundarni sektor je najmočnejši na Ravnah in v Mariboru, pomembnejši delež pa je do leta 1971 zavzemal tudi v občinah Dravograd, Slovenj Gradec in Radlje ob Dravi. Tudi na področju terciarnih dejavnosti sta bili tedaj najbolj razviti občini Ravne ter Maribor. Vse ostale občine pa v letu 1971 ne dosegajo niti 10-odstotne zaposlitve v terciarnem sektorju. Še slabši je bil položaj glede zaposlitve v kvartarnih dejavnostih. Vse to seveda kaže na razkroj agrarne družbe pod vplivom industrializacije, zato je v ospredju prestrukturiranje iz primarnega v sekundarni sektor dejavnosti. Tradicionalna struktura in slabša povezanost prek meje,

SOCIOEKONOMSKA STRUKTURA AKTIVNEGA PREBIVALSTVA V OBMEJNIH OBČINAH SR SLOVENIJE LETA 1981

- * SR SLOVENIJA
- + OBČINE OB JUGOSLOVANSKO—ITALIJANSKI MEJI
- OBČINE OB JUGOSLOVANSKO—AVSTRIJSKI MEJI
- X OBČINE OB JUGOSLOVANSKO—MADŽARSKI MEJI

ki razmejuje v pogledu socioekonomske strukture prebivalstva dokaj homogena območja, sta zavirali inovacijske procese.

Spremembe v zaposlitveni strukturi v zadnjih desetletjih smo obravnavali na osnovi podatkov o zaposlenih delavcih v organizacijah združenega dela po kraju zaposlitve. V tej analizi smo nekoliko drugače grupirali podatke po sektorjih dejavnosti. Tako se je pokazalo, da je delež delavcev, zaposlenih v terciarnih dejavnostih, v zadnjem desetletju samo ponekod še naprej naraščal. To je v nasprotju s hipotezo o pomenu in obsegu terciarnih dejavnosti v obmejnem območju. Prav tako so v skoraj nespremenjenem položaju ostale kvartarne dejavnosti. Skorajda nepomembno mesto zavzema zaposlovanje v organizacijah združenega dela s področja primarne proizvodnje, ki se med desetletjem povsod zmanjšuje na simboličen delež nekaj odstotkov. Večji je ta odstotek v občinah z razvitim gozdarstvom ali specializirano kmetijsko proizvodnjo v družbenem sektorju.

Osnovne strukturne spremembe so se v zadnjem desetletju pojavljale v odnosu med zaposlenimi v sekundarnih ter terciarnih dejavnostih. Zanimiva je diferenciacija med posameznimi občinami. Tako ima med obalnimi občinami najvišji delež v terciarnem sektorju zaposlenih piranska občina, v sekundarnih dejavnostih pa jih je največ v občini Izola. Koprška občina ima relativno enak delež zaposlenih v obeh sektorjih. Na območju sežanske občine ugotavljamo preobrat, tako da je

večji delež zaposlenih v sekundarni dejavnosti. V občini Nova Gorica odpadeta na delavce v tej dejavnosti dve tretjini vseh zaposlenih v združenem delu. Enaka, kot je značilna za novogoriško in tolminsko občino, je struktura tudi v vseh občinah obmejnega območja ob jugoslovansko-avstrijski državni meji kot tudi v občinah Lendava in Ljutomer.

Spremembe v aktivnosti prebivalstva so predvsem posledica razvojnih sprememb v gospodarstvu, ki so odvisne od obsega vlaganj v obnavljanje in širitev proizvodnih zmogljivosti. Le-ta so po letu 1965, predvsem pa po letu 1970 močno porastla, saj je bilo za vse desetletje med 1967 in 1977 značilno, da je vsota finančnih sredstev za investicije v obmejnih občinah tudi za 50 odstotkov preseгла republiško povprečje, delež investicij v družbenem proizvodu obmejnih občin pa je presegal 30 odstotkov ustvarjenega družbenega proizvoda. Namensko vlaganje družbenega proizvoda v novo proizvodnjo in obnovo starih zmogljivosti pa je le eden od izrazov težnje po hitrejšem gospodarskem razvoju obmejnih občin v Sloveniji.

Summary

CHANGES IN THE NUMBER AND STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE BORDERLAND WITHIN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA (IN THE PERIOD 1953—1981)

The Slovenian borderland comprises the territory of fourteen communes of Slovenia, and parts of the territory of another seven communes; thus it covers an extensive area with almost one-third of the total population of Slovenia. A rather special character of the status of the borderland is due to its politico-geographical dimensions that are conditioned by the existence of our state border and by the stipulations of the agreements that the Socialist Federal Republic of Yugoslavia has concluded with its neighboring countries of Italy, Austria and Hungary.

The inhabitants of this specific area accordingly have a special role both in the development of the borderland and in the framework of the cooperation between the neighboring countries. It is for this reason that population changes represent an indicator of the alterations to the function and status of the borderland, as the population concerned responds to everything that occurs in the area where they live, work, the area they thereby also help shape.

The basic characteristic of population changes is variation in the total number of resident population; it has been analyzed on the level of individual local communities within the Slovenian borderland area. Throughout the period under consideration, the population of the area along the border between Yugoslavia and Italy kept increasing in number at a slow but steady pace; within the last decade of the period, this growth even exceeded the average increase in population within Slovenia. Likewise, a moderate growth is characteristic also of the population of the area along the border between Yugoslavia and Austria. On the contrary, the number of the inhabitants of the borderland between Yugoslavia and Hungary has been at a standstill since 1953.

The foregoing characteristics are valid only if viewed globally; the changes themselves are much more conspicuous if presented in the light of a more detailed analysis of population dynamics as reflected in individual local communities of the area. It is quite evident that the borderland has undergone an extremely strong polarization that has characterized especially the period since 1961, when the areas of population concentration and decline emerged quite clearly. After the year 1971 the urban centers of the frontier regions witnessed a population expansion thanks to which the number of people living in their immediate surroundings again began to increase slightly. This was especially true of the area along the Yugoslav-Italian border, but less so of the area along the Yugoslav-Hungarian border, where the polarization of population dynamics has continued also during the last two censuses. So far this development has been such as to result in the decline of the population of the hilly areas of the borderland in question, such as Šavrinsko gričevje, Brkini, the central part of Kras, northern hillsides of the outermost Goriška Brda, Banjšice, Lig, Kambreško, and all the hilly parts of the Tolmin commune along the border between Yugoslavia and Italy. The same situation can be seen also in the highland along the border between Yugoslavia and Italy, which extends in the area belonging to the communes of Tržič, Kranj, Mozirje, and Ravne na Koroškem. Finally, depopulation has appeared also at Kozjak as well as in the larger part of Slovenske gorice and of Goričko.

The question of depopulation in the borderland is related to the question of population density in the borderland areas and in the frontier belt especially because the hilly areas have witnessed a decrease in population density to below 50 inhabitants/sq. km, which represents the lowermost limit of the population density on this territory. Under the circumstances it is thus very difficult to preserve the cultural aspects which — from the strategic viewpoint — are of special importance in the borderland under consideration.

Avguštin Malle

RAZVOJNI PROBLEMI DVOJEZIČNEGA ŠOLSTVA NA KOROŠKEM

Trenutna oblika dvojezičnosti na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona za Koroško nima bodočnosti in bo izginila v dveh, treh generacijah. Ta ugotovitev enega izmed sogovornikov na nedavnih diskusijskih večerih na temo »Ima dvojezičnost na Koroškem bodočnost?« na celovski univerzi bi morala spodbuditi k razmišljanju vse tiste, ki jim obstoj in razvoj slovenske narodnosti na Koroškem ni le nedeljska, praznična beseda, temveč srčna zadeva. Raznarodovanje je v preteklih letih močno napredovalo, ostajajo pa še slovenski segmenti pod debelo plastjo pepela.

Med drugimi dejavniki raznarodovanje močno pospešujejo moderne oblike komunikacije. Zapore sprejemanja signalov slovenske televizije pa je npr. v Celovcu možno predreti z denarjem, z odkupom ponudbe kableske televizije. Slovenska narodna skupnost kot celota in vsak njen pripadnik vedno draže plačujeta tiste oblike družbene dejavnosti, ki ustvarjajo tudi slovensko pogovorno situacijo. Ekonomski mehanizmi segajo seveda tudi na vzgojno-izobraževalno področje. Večinska družba se uspešno izmika, da bi odmerila slovenski narodnosti potrebna sredstva za razvoj, sredstva, ki jih ustvarja tudi manjšina, a z njimi ne razpolaga.

V ospredju zanimanja javnosti je bila v zadnjih mesecih zahteva koroškega Heimatdiensta po redukciji dvojezičnega šolstva oz. ločevanju otrok na osnovi jezikovne pripadnosti in priznavalnega načela. To je bila hrupna akcija, ki je močno odmevala po Avstriji in tudi izven nje. Uspeh, ki ga je Heimatdienst dosegel, moramo pripisati tudi odkriti podpori svobodnjaške stranke in znatnih delov avstrijske ljudske stranke.

Vendar je tudi ta uspeh le relativen, če upoštevamo podporo imenovanih strank in članstvo Heimatdiensta. Po svojih lastnih podatkih združuje 18 organizacij s 50 000 člani, med svoje pripadnike pa prišteva še 50 000 simpatizerjev. Ob upoštevanju teh števil seveda lahko zapišemo, da le 34 % članstva in simpatizerjev podpira zahtevo organizacije po ločevanju šolarjev na osnovi jezikovne pripadnosti oziroma priznavalnega načela.

Koroški Heimatdienst hoče s svojo iniciativo doseči v prvi vrsti ločitev šolarjev, ki so se prijavili k dvojezičnemu pouku, od tistih, ki se niso prijavili. Na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona za Koroško naj bi za dvojezične šolarje povsod nastali posebni razredi. Šole, na katerih v šolskem letu 1983/84 ni bilo nobenih prijav k dvojezičnemu pouku, pa naj bi kot dvojezične sploh odpadle. Heimatdienst povezuje svoj predlog še s koroškim šolskim zakonom, ki urejuje med drugim tudi minimalno število otrok na razred. To je trenutno 10 šolarjev, pri čemer so izjeme možne. Šolarji, ki v svojem šolskem okolišju ne bi imeli njim ustreznega šolskega tipa, pa naj bi osnovnošolsko obveznost izpolnili v sosednjih okolišjih. O izrazito negativnih pedagoških posledicah, ki bi sledile uresničitvi tega načrta koroškega Heimatdiensta, je bilo že dosti napisanega. Ukrep pa ne bi prizadel le pedagoške strani trenutne šolske ureditve na Koroškem, temveč bi imel globoke posledice predvsem v medčloveških odnosih najmlajšega rodu na južnem Koroškem. Segregacijo nikakor ne bi bilo možno omejiti na šolo in šolski čas. Med nasprotniki ločevanja šolarjev prevladuje mnenje, da bi bila segregacija na šolskem področju le prvi korak in da bi ta politika zajela tudi ostala življenjska področja prebivalstva na južnem Koroškem. Obenem so prepričani, da bi bil tak ukrep le vmesna postaja na poti do dokončne likvidacije vsake oblike dvojezičnega šolstva na Koroškem.

Koroška svobodnjaška stranka je v deželnem zboru vložila še pred iniciativo Heimatdiensta vsebinsko domala enak predlog za spremembo manjšinskega šolskega zakona za Koroško. Dvojezični pouk hoče omejiti na trinajst občin, kjer je dovoljen tudi slovenski uradni jezik. Na ostalem področju manjšinskega šolskega zakona pa naj bi bil možen le še predmetni pouk slovenščine. To bi pomenilo, da bi dvojezični pouk obstal teoretično le še v 31 šolah. Na devetih od teh pa bi odpadel, ker ne bi bilo potrebnih 10 šolarjev na razred, na 22 šolah bi bil možen dvojezični oddelčni pouk, od tega v 12 šolskih okoliših v enorazrednicah na 10 šolah, v dvorazrednicah ali kvečjemu trirazrednicah, ne bi pa bilo na Koroškem niti ene samo polne štirirazrednice dvojezične ljudske šole.

Sorodnost obeh predlogov je vidna na prvi pogled. Obstaja tesno sodelovanje med koroško svobodnjaško stranko in koroškim Heimatdienstom oz. vanj vključenimi organizacijami. Tako je na primer predsednik koroške svobodnjaške stranke Jörg Haider govoril decembra 1983 na občnem zboru brambovcev v Žrelcu o predlogu svoje stranke v koroškem deželnem zboru o spremembi manjšinskega šolskega zakona. Kmalu nato se je pričel pripravljati za ljudsko zahtevo Heimatdienst.

Na občnem zboru Heimatdiensta so zborovalci pozvali deželnozborske stranke, naj na novo uredijo manjšinski šolski zakon v smislu predloga svobodnjaške stranke. Proti koncu januarja 1984 je Heimatdienst že zahteval izvedbo ljudske zahteve, zato da bi se uveljavila »pravična rešitev za nemškogovoreče otroke in učitelje«. Javnosti je svojo akcijo sporočil sredi februarja, 22. marca 1984 pa se je predsedstvo svobodnjaške stranke opredelilo za podporo Heimatdienstu pri zbiranju podpisov. Glasilo stranke je večkrat opozorilo na veliko sorodnost med obema predlogoma. Predsednik koroškega Heimatdiensta Feldner je ob predstavitvi akcije koroške ljudske zahteve po ločenih razredih pohvalil svobodnjaško stranko in njenega predsednika.

Socialistična stranka Avstrije in avstrijska ljudska stranka se prvotno do obeh akcij vsebinsko nista opredelili. Vendar sta obe govorili o potrebnih spremembah in predvsem kritizirali Haiderja, ki da je izbral nepravi trenutek, in opozarjali na tristranski sporazum. Ni ju pa motila nesocialna in reakcionarna vsebina predlogov. Izjema so le mladinske organizacije obeh strank, ki so se izrekle tudi proti vsebini predlogov. Ob poudarjanju, da do sprememb mora priti, in spričo raznih modelov, ki jih ponujajo imenovane velike stranke, je na osnovi zgodovinskih izkušenj jasno, da bodo le-te škodovala koroškim Slovencem.

Z zbiranjem podpisov je koroški Heimatdienst mobiliziral pristaše desničarskih organizacij in uradna izvedba ljudske zahteve je konec 1984 soustvarila ugodno atmosfero za svobodnjaško stranko, ki je na deželnozborskih volitvah 30. septembra 1984 osvojila mandat več in povečala število svojih volilcev. Vendar bi bilo napačno, če bi mislili, da je svobodnjaška stranka zmagala na volitvah zaradi svoje zahteve po spremembi manjšinskega šolskega zakona. Vzroke je treba iskati predvsem drugje. Utemeljevanje sekretarja koroške veje avstrijske ljudske stranke, da je zgubila volitve zaradi tega, ker se ni pravočasno usedla na nacionalistični vlak, je bolj izgovor v zadregi povolitenh dni.

Predsednik koroške socialistične stranke Leopold Wagner je ponovno menil, da sta s šolstvom na južnem Koroškem nezadovoljni obe strani »in da bo zaradi tega prišlo do sprememb«. S tem je skušal zreducirati problem na znano formulo »nezadovoljnežev« oz. »ekstremistov« na obeh straneh. Z nobeno besedo ni omenil, da želijo koroški Slovenci izgraditev sistema dvojezične vzgoje in dvojezičnega šolstva, ker trenutno stanje ne zadošča niti za obstoj manjšine kot etnične skupnosti. Za izgraditev sistema šolstva za koroške Slovence se zavzemajo na Koroškem in v Avstriji tisti, ki odklanjajo naklepe Heimatdiensta in svobodnjaške stranke. To so zlasti mladinske organizacije in politično ozaveščeni ljudje, ki so v velikem številu podpisali tudi poziv Kluba slovenskih študentov in študentk na Dunaju proti apartheidu v Avstriji.

Ob vsem tem ne moremo mimo dejstva, da so desničarske sile začele odkrito, stvarno in krajevno krčiti dvojezično šolstvo. Svojo moč črpa Heimatdienst iz dejstva, da razpolaga s simpatizerji in podporniki med vsemi deželnozborskimi strankami. Koroški Heimatdienst se je pred časom opredelil od svojega organizacijskega sekretarja inž. F. Stouraca, ki je danes predsednik koroške veje NDP. Stourac pa slej ko prej aktivno sodeluje z Abwehrkämpferbundom, eno najmočnejših organizacij koroškega Heimatdiensta in tudi tu pomaga rušiti in blatiti tisto, na kar so koroški Slovenci po drugi svetovni vojni resnično ponosni — na oboroženi antifašistični boj.

Predsednik koroškega Heimatdiensta pa nenehno poudarja svoj avstrijski patriotizem in pravi, da v njegovi organizaciji ni nacistov, da so že vsi šli skozi šolo prečiščevanja.

Dvojezični pouk je v preteklih letih postal kakovostnejši. Med učitelje so prišli absolventi zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu in tudi drugi s pozitivnim odnosom do slovenščine in slovenske kulture. Število nemško govorečih, ki prijavljajo otroke k dvojezičnemu pouku, se veča. Ta razvoj hočejo pretrgati nemško-nacionalistične sile, združene v KHD in svobodnjaški stranki, z opisanim ločevanjem šolarjev po jezikovni pripadnosti, z oženjem območja veljavnosti dvojezičnega šolstva ter z zahtevo, da naj poučujejo »nemške«, to je enojezične otroke, le »nemški« učitelji. Njihova zahteva pa je tudi v popolnem nasprotju s šolskim razvojem v Avstriji in je skregana s številnimi pedagoškimi načeli.

Predloga, ki naj bi pomenila izpolnitev osnovnih določil manjšinskega šolskega zakona za Koroško, spadata v preteklo dobo. Anahronizem naj velja le na južnem Koroškem in verjetno nihče izmed njegovih iniciatorjev oz. otrok pobudnikov ne bo direktno prizadet.

Kljub nasprotjem med obema avstrijskima velikima silama (med Socialistično stranko Avstrije in Avstrijsko ljudsko stranko) na šolskem področju, moremo izluščiti neke osnovne splošne izkušnje v obveznem šolstvu, ki izhajajo iz njunega tihega soglasja:

- v prvi vrsti je to koedukcija (skupno šolanje) otrok ne glede na spol, veroizpoved in seveda tudi narodno pripadnost, zadnje je v našem primeru in za zdomce posebno pomembno;

- vključitev čim večjega števila otrok v enoten izobraževalni proces s prilagajanjem učnih načrtov sedanje glavne (bodoče nove srednje) šole učnim načrtom nižje stopnje višjih šol in s tem ustvariti možnosti poklicne usmeritve s štirnajstimi in petnajstimi leti;

- forsiranje visoko organiziranih ljudskih šol (1. do 4. razred) z raznimi administrativnimi ukrepi; tudi nižje organizirane dvojezične šole so bile ukinjene, z nadaljnjimi ukrepi ravnaio sedaj iz raznih drugih, zlasti socialnih in prostorsko-političnih razlogov bolj previdno;

- šolanje otrok v tujem jeziku že v ljudski šoli; otrok naj sliši, zazna in ponavlja še en jezik;

- pospeševanje socialnega ravnanja učencev pri celotnem pouku in v vseh predmetih;

- razširitev pouka v obliki vzgoje na predšolski razred in s tem priprave na osnovno šolo, vzgoja v vrtcih postaja vse pomembnejša;

- ljudska šola posreduje prve, tehtne osnove znanja.

Predlog oziroma zakonski osnutek svobodnjakov in ljudska zahteva KHD gradita na:

- ločitvi otrok po narodnostni pripadnosti in zahtevata ločeno šolanje otrok;

- namesto integracije otrok v skupno šolo zahtevata ponovno ločevanje zaradi narodnostne pripadnosti;

- možne so le nizko organizirane ljudske šole;

- izrinjenje drugega, v deželi domačega jezika, ki ga nemški otroci ne smejo niti slišati, kar je glavno ozadje predloga;

— namesto pospeševanja socialnega ravnanja prakticira asocialno zadržanje;

— čim manj popolna sta vzgoja in izobraževanje za slovensko narodnostno skupnost, tem bolje je;

— materinščina postaja za del slovenskih otrok izbirni obvezni predmet že na prvi stopnji ljudske šole.

V uvodu in v obrazložitvah predloga skušata koroški Heimatdienst in Svobodnjaška stranka zbuditi vtis zelo razširjenega in razvejanega dvojezičnega šolstva na Koroškem. V bistvu pa hočeta odpraviti zadnje ostanke dvojezičnosti v sedanji obliki in vpeljati ločeno obvezno šolo po narodnostni pripadnosti oziroma volji in odločitvi staršev. Nikjer ne povedo, da dvojezična šola obstaja le na prvih treh stopnjah ljudske šole in da se na četrti stopnji ljudske šole in na vseh stopnjah glavne šole slovenščina poučuje kot predmet. Šolarji, ki jih vzgojni upravičenci niso prijavili k dvojezičnemu pouku, naj bi bili še v tistih trinajstih občinah, kjer naj bi po volji svobodnjakov obstajala možnost ustanovitve dvojezičnih oziroma slovenskih šol, obvarovani pred tem, da v šoli oz. v razredu slišijo slovensko besedo. Sedanje obliko ljudske šole, razreda ali oddelka, ki pozna enojezični in dvojezični tip v eni in isti šoli, razredu ali oddelku, naj bi nadomestile ločene šole, poleg tega pa iz uvoda zakonskega osnutka, tj. iz členov samih in obrazložitve, razberemo, da gre za zožitev nekoč tako hvaljene pravice staršev do izbire le enega učnega jezika. Koroški Slovenci pa so se odločili za dvojezičnost z vsemi ustanovnimi strankami druge avstrijske republike, ko svobodnjakov in Heimatdientsta ni bilo še nikjer.

Prvi člen v predlogu svobodnjakov zahteva ločene šole oziroma razrede. Drugi in tretji člen označujeta območje, na katerem se lahko ustanovijo ljudske in glavne šole, ki pridejo posebej v poštev za manjšino. Peti in šesti člen sta povezana z drugim in tretjim, govorita pa o številu šolarjev na razred. Očitno se podpisani svobodnjaški poslanci bojijo navala z juga na njihov šolski anahronizem, kajti potrebno število šolarjev za ljudske in glavne šole s čisto slovenskim učnim jezikom naj bi sestavljali le šolarji z avstrijskim državljanstvom. To so pobrali pri določilih, ki veljajo za zvezno gimnazijo za Slovence.

V obrazložitvah navajajo dokument UNESCO z dne 15. decembra 1960, ki pravi, da »iz jezikovnih vzrokov ločene šole« še niso diskriminirajoče za manjšino. Seveda bi lahko iz tega in številnih drugih novejših dokumentov iste organizacije navajali druge citate. Uместno pa je vprašanje, ali obstaja listina UNESCO, ki označuje »skupne dvojezične šole« kot za večino diskriminirajoče?

Po izpeljavi ljudske zahteve koroškega Heimatdientsta, ki je identična z vsebino predloga koroške svobodnjaške stranke, je pričakovati, da bo svobodnjaška stranka svoj predlog v koroškem deželnem zboru obnovila. Poslovnik deželnega zbora namreč pravi, da predlogi, ki niso bili obravnavani v legislativni periodi, v kateri so bili vloženi, ne bodo avtomatično obravnavani v novi funkcijski periodi.

Poleg že imenovanih mladinskih organizacij in posameznikov se na Koroškem in v Avstriji edino Komunistična stranka Avstrije in Alternativna lista Avstrije zavzemata za izpopolnitev vzgoje in izobraževanja za koroške Slovence in s tem za dvojezičnost.

Ob vsem tem pa ne smemo prezreti, da je šolska problematika, da so vprašanja inštitucionalizirane socializacije mnogo širši in da se domala dnevno rešujejo v tistem soglasju med dvema velikima avstrijskima strankama. Kakor nas boli vsak glas, ki je bil oddan za odpravo sedanje dvojezične šole na Koroškem, tako slovensko narodno skupnost prizadevajo v dobršni meri vsi »tihi« ukrepi avstrijskih šolskih oblasti. Ti so v preteklosti nemalokrat hudo prizadeli tudi dvojezično šolstvo na Koroškem.

Tako je npr. v mesecih julij—september 1984 ministrstvo za pouk in umetnost razposlalo tri osnutke odredb o učnih načrtih in niti o enem ne moremo trditi, da ni v neki meri diskriminacijski za koroške Slovence. Ministrstvo je predlagalo glede učnega načrta za nižjo stopnjo splošnoizobraževalnih višjih šol 15. novelo

od leta 1964 naprej, za višjo stopnjo pa bo to deveta novela od leta 1970 naprej. Neenakost v osnutku novele obstoji za zvezno gimnazijo za Slovence v tem, da predvideva nižje število jezikovnih ur za oba jezika v primerjavi z drugimi šolami istega tipa v Avstriji ob istem obsegu učne snovi.

V osnutku predlagani učni načrt za živi tuji jezik »slovenščina« na glavnih šolah je v primerjavi z učnimi načrti, denimo, za angleščino in francoščino prava sirota in nedomišljen kot oni za nižjo stopnjo zvezne gimnazije za Slovence. Oba sta praktično kopija učnega načrta za nemščino na teh šolah z malenkostnimi korekturami.

Spreminja se tudi učni načrt zavoda za vzgojiteljice v otroških vrtcih, kjer je slovenščina prosti predmet in se poučuje na ravni tujega jezika tudi za učence s slovenskim materinim jezikom.

Avstrijski šolski sistem se je v preteklih dveh desetletjih temeljito spremenil tako glede na obseg šol kot na kvaliteto pouka. Pripadniki slovenske narodne skupnosti so bili delno deležni teh izboljšav, narodna skupnost kot celota pa skoraj nič. Kljub številnim vlogam slovenskih osrednjih organizacij na šolske oblasti je v bistvu ostalo vse pri starem.

S tem hočem opozoriti le na eno: poleg hrupnih akcij moramo stalno spremljati tudi tiste korake šolske oblasti, ki sicer nikoli ne prodrejo v javnost ali pa šele tedaj, ko je za poseg že prepozno. Zaradi nenehnih sprememb na šolskem področju je vsak prikaz razvojnih problemov dvojezičnega šolstva na Koroškem nepopoln in nekoliko zastarel.

Na območju, kjer velja manjšinski šolski zakon za Koroško, ne obstaja niti en sam javen dvojezični vrtec. Tri obstoječe privatne dvojezične vrtce vzdržujejo slovenske oz. cerkvene ustanove. To so vrtci v Celovcu, Šentprimožu in Šentpetru. V njih je prostora za približno 100 predšolskih otrok; ta zmogljivost se bo povečala z izgradnjo vrtca v Šentpetru, ki ga vzdržujejo slovenske šolske sestre ob pomoči NskS, in z gradnjo vrtca v Škofičah ter drugega vrtca v Celovcu, objektov ŠSD v Celovcu. Šele če ob tem pomislimo, da je na Koroškem 66 šolskih okolišev, kjer so šolarji prijavljeni k dvojezičnemu pouku oziroma slovenskemu pouku, lahko doumemo, kolikšen je obseg problematike predšolskega varstva in vzgoje otrok. Seveda mreža javnih občinskih vrtcev ni tako gosta kot šolska, vendar jih je precej. V enem samem, v Šmihelu pri Pliberku, je občina z namestitvijo kvalificirane dvojezične vzgojiteljice upoštevala narodnosti sestav prebivalstva. Če pa je ta na dopustu, je poldnevni vrtec v Šmihelu enojezičen. Zelo čuden je bil tudi odnos zveznega zavoda za vzgojiteljice do prvih gojenk, ki so na tej šoli delale izpit iz slovenščine. Morale so podpisati izjavo, da jim izpit ne prinaša nikakršnih pravic. Slovenščina je na tej šoli prosti predmet z dvema tedenskima urama. Predmetnik ne upošteva posebnih potreb dvojezične vzgoje v vrtcih. Poleg tega je nadzorna oblast neformalno odvzela celovškemu vrtcu status vrtca za prakticiranje. Šola ne pošilja več gojenk na prakso v ta dvojezični vrtec.

Osrednji organizaciji koroških Slovencev menita, da mora zvezni zavod razen za temeljito jezikovno izobrazbo deklet, ki z dvema tedenskima urama gotovo ni omogočena, poskrbeti še za metodično-didaktično usposobitev gojenk za vodenje dvojezičnih vrtcev oz. dvojezičnih skupin v vrtcih. V posameznih občinah se starši zavzemajo za dvojezično vzgojo v obstoječih občinskih vrtcih. Najbolj znana je akcija staršev na Bistrici v Rožu. Lokalne, deželne in zvezne oblasti te zahteve zavračajo ali pa se do njih ne opredeljujejo. Izgovarjajo se na manjkajočo zakonsko podlago za javne dvojezične vrtce, spravljajo v ospredje vprašanje pristojnosti ali pa se izmikajo na druge načine.

Vzdrževanje vrtcev zahteva precej finančnih sredstev. Tudi tu so ogromne razlike med občinskimi in privatnimi vrtci glede podpor. Za primer navajamo le občino Šentjakob v Rožu. V vrtcu slovenskih šolskih sester je zaradi omejenih prostorskih kapacitet le 35 otrok, od teh jih prihaja iz občine 30, medtem ko so ostali iz okoliških občin. V občinskem vrtcu je bilo v šolskem letu 1983/84 od 43 do 22 otrok. Vrtec ima v zimskem semestru dve skupini, v poletnem času pa nekaj

varovancev odpade. V šentjakobški vrtce pa prihajajo otroci tudi iz sosednje rožeške občine. Občina podpira privatni dvojezični vrtce slovenskih šolskih sester s 35 000,— šilingov letno, za vzdrževanje svojega lastnega enojezičnega vrtca pa potroši poleg prispevkov staršev še 800 000,— šilingov. Dodamo naj še to, da občinski mandatorji — ne le slovenski — pošiljajo svoje otroke v zgleden dvojezični vrtce in ne v enojezični občinski. Podobno je razmerje glede financ tudi med občinskim vrtcem v Škocjanu in vrtcem Slovenskega šolskega društva v Šentprimožu. Nekaj podpore dobivajo vsi privatni in občinski vrtci od dežele. Ta podpora ne izenačuje neenakih razmer, saj je za vse enaka in znaša letos 40 168,— šilingov na skupino. Neenakopravnost med občani ene in druge narodnosti se torej uradno prakticira, kar zadeva finančno stran, že pri najmlajših.

Na Koroškem toliko poudarjena »pravica staršev« se ne upošteva v primerih, ko bi utegnili postati vzvod za izboljšanje položaja pripadnikov slovenske narodnosti in položaja tistih, ki se trudijo za učenje in upoštevanje obeh deželnih jezikov. »Občine, ki vrtce vzdržujejo, slovenščini kot jeziku vzgoje niso pripravljene dati ali priznati enakopravnega mesta. Zato morajo ugotoviti otroci že v predšolski dobi v prvi javni ustanovi, ki jo poznajo, da je slovenščina podrejena nemščini. Otroci, ki govorijo slovensko, dobijo prvi sunek v smer odtujevanja od materinščine, otroci z nemško materinščino pa tudi spoznajo, da je slovenščina v očeh javnosti brez ugleda in pomena.« (Dunaj: Manjšina z odrezanim jezikom, koroško mladje 51).

Omenili smo že celovski dvojezični otroški vrtce, ki ga je ustanovilo društvo »Naš otrok« ob podpori obeh slovenskih osrednjih organizacij koroških Slovencev. Društvo organizira tudi dopolnilni pouk slovenščine za otroke slovenskih staršev v Celovcu in za tiste otroke, ki jim nemško govoreči starši skušajo omogočiti, da bi se naučili drugega deželnega jezika.

V Celovcu bo odprl novembra 1984 svoja vrata drugi dvojezični vrtce, ki ga ustanavlja Slovensko šolsko društvo. Načrtovano je, da bodo vzgojno delo vrtca spremljali znanstveni delavci celovške univerze. Cilj znanstvene spremljave dela vrtca pa je, da bi prišli do osnovnih, znanstveno utrjenih spoznanj pri posredovanju dvojezičnosti najmlajšim, kar bi imelo gotovo ugodne posledice za druge vrtce na Koroškem. V Celovcu že nekaj mesecev deluje iniciativna skupina za javno dvojezično osnovno šolo v Celovcu, ki pa so jo oblastniki, na veliko veselje koroškega Heimatdiensta, enostavno proglasili kot protizakonito, ker je deželni zakon k manjšinskemu šolskemu zakonu za Koroško ne pozna. Ta namreč našteva vse dvojezične šolske okoliše. Noben zakon seveda ne prepoveduje javne dvojezične osnovne šole v Celovcu. Te dejavnosti v koroškem glavnem mestu na eni strani dobro dokumentirajo migracijske tokove med koroškimi Slovenci in dejstvo, da se nekaj Slovencev v Celovcu začneja upirati pravilom ponemčenja, na drugi pa ponazarjajo, kako malo je vredna pravica staršev, če jo zahtevajo za svoje otroke slovenski starši in tisti, nemško govoreči, ki se želijo naučiti drugega deželnega jezika tudi v Celovcu. Ob tem velja opozoriti tudi na naraščajoče število dijakov zvezne gimnazije za Slovence, ki so doma v Celovcu.

Posebno ob sprejetju sedme novele zakona o organizaciji šolstva se je ponovno izkazalo, da slovensko narodnost načrtno izključujejo iz razvojnih in modernizacijskih tokov na področju vzgoje in izobraževanja. Novela naj bi pomenila nov vrh v razvoju avstrijskega šolstva in prevedla razne šolske poizkuse v regularni šolski sistem. Zajela je vzgojo in izobraževanje od tako imenovane predšolske stopnje pa tja do ureditve dopolnilnega izobraževanja učiteljstva prek pedagoških inštitutov.

O končni vsebini novele so bila mnenja med vladno socialistično stranko in opozicijsko ljudsko stranko deljena. Medtem ko je tedanji minister za pouk in umetnost, sedanji kancler Sinowatz optimistično menil, da je v noveli uspelo urediti domala vse predstave stranke o enakopravnem šolskem sistemu, je njegov kontrahent vedel povedati, da je opozicija oskubila novelo na način, kot to otroci storijo po praznikih z novoletno jelko. Na njej ne ostane ničesar.

Dejansko so močno omejili možnost vstopa v predšolski razred. V ta razred morejo sedaj sprejeti le šoloobvezne, a ne za šolo sposobne otroke. Prvotno naj bi obiskovali ta razred tudi otroci istega letnika, rojeni med 1. septembrom in 31. decembrom. Te starši sedaj lahko vpišejo v prvi razred in šele, če ne morejo slediti, jih premestijo na predšolsko stopnjo. Predšolsko stopnjo so tako degradirali ne neke vrste šolsko »pripravnico« z negativnim obeležjem. Na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona za Koroško obstaja v nekaterih šolskih okoliših predšolska stopnja. Šele po dolgih postopkih je uspelo, da je šolska oblast na tej stopnji regularne šole uvedla dvojezičnost za tiste učence, ki so jih starši naknadno prijavili k dvojezičnemu pouku. O učnem načrtu za predšolsko stopnjo pa je treba reči, da je glede na dvojezičnost vse prej kot zadovoljiv. To, kar šolska oblast imenuje učni načrt, je v resnici površna adaptacija splošno veljavnega, ki naravnost bode v oči. Poleg tega imajo učitelji na splošni predšolski stopnji na voljo detajlno izdelano učno-vzgojne načrte, imajo ustrezne učne pripomočke, skratka vse možnosti za uspešno delo. Vsega tega za dvojezične učence ni. Ravnatelji šol sprva tudi niso opozarjali staršev na možnost dvojezičnega šolanja, ker ni bilo nobenih uradnih navodil.

Odločilnega pomena za nadaljnji razvoj otrok je gotovo obvezna šola, ki jo v Avstriji delijo navadno na štiriletno ljudsko, na štiriletno glavno šolo in na politehnični letnik. Vsi nižji razredi splošnoizobraževalnih višjih šol veljajo za obvezno šolo. Politehnični letnik obiskuje le malo šolarjev, pač tisti, ki ne vstopijo že prej v splošnoizobraževalno višjo šolo, ali tisti, ki po končani glavni šoli ne gredo na kako srednjo ali poklicnoizobraževalno višjo šolo.

Zgodovina obvezne dvojezične šole na južnem Koroškem je znana. Njena ukinitev leta 1958 je odvzela pomembnemu številu otrok s slovenskim maternim jezikom vsakršno elementarno vzgojo v materinščini. Socialni pritisk in drugi dejavniki so blokirali prijavo k dvojezičnemu pouku. Slovenščino in slovensko kulturo so desetletja potiskali ob rob, ju sramotili in jima načrtno preprečevali pot v šolo oziroma do slovenskih otrok. Položaj se le delno spreminja na bolje.

Veliko dejavnikov mora delovati in biti usklajenih, da slovenščina pridobi ugled in veljavnost. So šole, na katerih leta ni bilo večjega števila prijav k dvojezičnemu pouku, zdaj pa se število prijav veča in dosega pomemben delež. Za primer naj navedem Žvabek (1984/85 vseh 28 učencev prijavljenih k dvojezičnemu pouku) in Žitaro vas. Pomembna dejavnika, ki vplivata na število prijav, sta razgibanost zunajšolskega mladinskega kulturnega dela in odprt pozitiven odnos učitelja(jev) do slovenščine in slovenske kulture. Uspehe dosegajo dvojezični učitelji, ki znajo razložiti prebivalstvu prednosti dvojezičnosti in so politično toliko šolani, da poznajo mehanizme političnega delovanja ter se zato ne ustrašijo ne »dobronamernih« opominov ne odprtega ali prikritega nasprotovanja.

Dvojezično na prvih treh stopnjah ljudske šole poučujejo tiste učence, ki jih starši pri vpisovanju ali ob predvidevanih terminih ustno ali pisno prijavijo pri ravnatelju šole. Kako učitelji zmorejo pouk, bi zmoogli povedati le sami.

V glavnem pa navajajo dvojezični ljudskošolski učitelji naslednje probleme: znanje slovenščine prijavljenih je zelo različno, manjka ustreznih učbenikov za dvojezični pouk, število jezikovnih ur je glede na dvojezičnost prenizko odmerjeno, število učencev na razred naj bi se zmanjšalo.

V preteklih letih je šolska nadzorna oblast poizvedovala o znanju slovenščine otrok, ki jih starši na novo prijavijo k dvojezičnemu pouku, in pri tem uveljavila tri kategorije učencev, ki so jih prevzeli tudi učitelji: učenci z znanjem slovenščine, učenci s slabim oz. pomanjkljivim znanjem slovenščine in učenci brez znanja slovenščine. Vsi ti se sedaj poučujejo poistem kopitu, če učitelji po silj razmer ne najdejo diferenciranega pristopa do njih. Na voljo imajo vsi iste učbenike. V istem razredu sedijo praviloma še učenci, ki k dvojezičnemu pouku niso prijavljeni. Zato ni čudno, da šolska nadzorna oblast stalno poudarja, kako dobri in vestni načrtovalci pouka so in morajo biti dvojezični učitelji. Veliko »pomoči« pa niso deležni. Analiz temeljnih didaktičnih in metodoloških problemov dvojezič-

nega poučevanja na Koroškem pa kljub njegovemu 40-letnemu obstoju ni. To je edini tip šole, ki v Avstriji izhaja brez pomoči pedagoške in psihološke znanosti, spodbujene in podprte od šolske uprave. Obstaja nekaj krajših raziskav iz novejšega časa, ki pa ostajajo domala vse na ravni opisovanja problemov, ker je dostop v šole skorajda nemogoč.

Učbeniki za dvojezični pouk so delno močno zastareli in z majhnimi izjemami po opremi zaostajajo za enojezičnimi. Cena teh učbenikov je visoka, tako da se dvojezični učitelji nikoli ne morejo držati finačnega okvira akcije brezplačnih šolskih knjig. Večino učbenikov je založila Družba sv. Mohorja, ki se je s tem precej zadolžila, avtorji pa tako ne smejo računati s honorarjem za delo, ki pa ga opravi poleg službenih obveznosti. Učbeniki so kljub nizki nakladi dolgo v prometu in tako ni čudno, da domala do danes orjejo kmetje v slovenskem učbeniku s konjsko vprego, da žanjice pridno žanjejo in povezujejo snope, medtem ko sta v paralelnem učbeniku za nemščino na delu orjaški traktor in kombajn.

Solarjem, ki obiskujejo dvojezični pouk oziroma pouk slovenščine, je poleg omenjenih in opisanih šolskih knjig na voljo še šolski list »Mladi rod«. Z njim so imeli uredniki v preteklih letih velike finančne težave. Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem sta kar nekaj let založila denar za primanjkljaj, dokler ga ni poravnalo zvezno ministrstvo za pouk in umetnost. Organizacijama so vdrnili denar. Zdi se, da so sedaj največje finančne težave premagane. Kako malenkostne so bile koroške šolske oblasti v zadevi »Mladegega rodu«, dokazuje primer, ko se je moral urednik lista zagovarjati zaradi uporabe izraza »novoletna jelka« namesto »božično drevesce«. Ob tem je treba vedeti, da je nemški šolski list v približno istem času uporabil enakovreden nemški izraz, pa se zaradi tega ni niti najmanj zamajal meščanski družbeni sistem v deželi in državi. Na Koroškem so takoj zaslutili import tuje ideologije, seveda le v primeru »Mladegega rodu«, medtem ko urednikov nemškega lista gotovo nihče ni klical na zagovor.

Pred leti so uvedli za vse ljudske šole v Avstriji enak predmetnik. S tem je propadel specialni predmetnik za dvojezično ljudsko šolo, ki je bil pozitivna dediščina še iz rajneke monarhistične Avstrije. Dvojezični učitelji so izgubili pomembno število jezikovnih ur, ki jih za učni uspeh v obeh jezikih nujno potrebujejo. Na 3. in 4. stopnji so uvedli s sprejetjem sedme novele o ogranizaciji šolstva še angleščino z eno tedensko uro. Že prej so v predmetnik vključili prometno vzgojo in ročnost za dekleta in fante, razširili pa so tudi število izbirnih predmetov in neobveznih vaj. Vse spremembe so vplivale oz. vplivajo tudi na dvojezično osnovno šolo. V komentarjih in opombah k posameznim zakonom in odredbam šolske oblasti poudarjajo npr. pomen predšolske vzgoje za učni uspeh. Pri tem izhajajo iz pedagoško zelo pravilnih ugotovitev, ki pa na dvojezičnem področju naenkrat nimajo veljave, ker je tu položaj »popolnoma« drugačen. To velja zlasti za izobraževanje v materinščini in za upoštevanje otrokovega jezikovnega in spoznavnega sveta posebno pri začetnem pouku.

V smislu splošne usmeritve v šolski politiki sta Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem v svojem stališču k osnutku sedme novele o organizaciji šolstva predlagala, da bi bila predšolska stopnja na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona dvojezična, da bi se povrnila k staremu številu jezikovnih ur, da bi intenzivneje pripravljali učbenike za dvojezično šolo. Za uspešnejše delo šole pa sta predlagala, da se postavi na znanstvene osnove in da se v teku let raziščejo in analizirajo vsi problemi dvojezične vzgoje in šole, zato da bi jo izboljšali in razvili.

Načelo, da se naj k dvojezičnemu pouku prijavljeni poučujejo v sorazmerno enakih delih v obeh jezikih, se v nekaterih predmetih ne upošteva. Kdo je na Koroškem npr. že videl dvojezični učbenik iz računstva?

Najbolj ponosni so načrtovalci šolstva v Avstriji na »novo glavno šolo«, ki ji skušajo prilepiti tudi naziv »srednja šola«. Bistvena sprememba v primerjavi s prejšnjo glavno šolo je, da so ukinili dvosmernost v vseh predmetih in jo nadome-

stili z zmogljivostnimi skupinami v glavnih predmetih, to je v nemščini, angleščini in matematiki. Prva zmogljivostna skupina nove glavne šole naj bi bila po zahtevnosti in vsebini učnih načrtov v naštetih predmetih enaka nižjim razredom splošnoizobraževalnih višjih šol. Prehod na te šole bi bil s tem za vse učence prve zmogljivostne skupine olajšan oz. sorazmerno lahek.

Med naštetimi predmeti kljub opozorilu osrednjih organizacij koroških Slovencev ni slovenščine. Šele s šolskim letom 1983/84 so na eni izmed pliberških glavnih šol uvedli šolski poizkus iz slovenščine. Slovenščina se poučuje v dveh zmogljivostnih skupinah. O kakšni znanstveni oskrbi tega šolskega poizkusa ni dosti slišati. Taka »znanstvena oskrba« je običajna pri vseh šolskih poizkusih.

Slovenščina se na glavnih šolah poučuje kot predmet s štirimi oz. tremi tedenskimi urami za tiste, ki jih starši prijavijo. Problemi pri poučevanju so glede na obseg znanja prijavljenih podobni kot na ljudski šoli. Poleg tega pogosto združujejo učence več razredov v enem razredu z oddelčnim poukom. Ni treba posebej poudarjati, da so to obrobne ure konec tedna. Tudi za glavno šolo primanjkuje primernih učbenikov.

Nova glavna šola bo postala stvarnost šele v šolskem letu 1985/86. Že pred sprejetjem sedme novele so znanstveni delavci pedagoške stroke opozarjali na problematičnost uvedbe zmogljivostnih skupin. Navdušenost za novo glavno šolo plahni medtem tudi med administracijo, svoj načelni dvom je naznanil še za časa svojega ministriovanja prosvetni in kulturni minister Zilk, tedanji dunajski župan.

Vse kaže, da reform na področju obveznega šolstva v Avstriji še ne bo tako hitro konec. Reformo so pripravljali mnogo let, v šolah so delali poizkuse, sedaj pa se reforma minimalizira na prilagajanje osnovnega in višjega šolstva trenutnim zahtevam tržišča oz. gospodarstva.

Na deveti stopnji obvezne šole, v politehničnem letniku, slovenščine ni. Ob sklepanju manjšinskega šolskega zakona za Koroško te stopnje še ni bilo, kot tudi ne posebnih šol za prizadete. Tudi na teh je slovenščina prava izjema.

K celotnemu sektorju obveznega šolstva je treba pripomniti naslenje: na Koroškem je glavni problem dvojezičnega šolstva vprašanje motivacije staršev. Omenili smo pritiske na vzgojne upravičence. Slovenščina ni pozitivna postavka, politično je oporečna in ima še vrsto umetno ustvarjenih negativnih predznakov. Pritisku in negativni propagandi podlegajo starši, ne šoloobvezni otroci. Morda tu in tam tudi šolarjem manjka prava motivacija za učenje drugega deželnega jezika. Številni dvojezični učitelji pravijo, da so neprijavljeni otroci pripravljeni aktivno sodelovati pri dvojezičnem pouku. Te morajo učitelji sedaj zaradi zakonskih predpisov odvrčati od tega in jih naravnost demotivirati za učenje v obeh jezikih, kar na šolanje gotovo ne vpliva ugodno.

Tisti, ki se zavzemajo za dvojezičnost, bi predvsem morali sodelovati s starši. Približno sicer vemo, iz kakšnih nagibov odklanjajo dvojezičnost. Ni pa nobene obsežne akcije, ki bi združevala starše in jim obrazložila mehanizme pritiskov in negativne propagande. Verjetno je veliko odvisno od okolice in tistih, ki v sosesčini ustvarjajo vaško mnenje. Prikriti oblike prisile bi bilo potrebno razkriti in ustvariti dobro vzdušje za slovenščino in slovensko kulturo.

Drugi deželni jezik vzbuja pozornost, ljudje se ozirajo, če kdo na cesti, v javnosti odpre usta in govori slovensko. Ti pogledi in to oziranje ni vselej nujno negativno, lahko je tudi radovednost in solidarnost. Mnogi doživljajo, da je odprt in svoboden odnos do lastnega jezika najboljši sredstvo pri premagovanju osebnih tegob in obzirnost do sosesčine. Ugled slovenščine raste. Temu razvoju obvezna šola na Koroškem in starši le počasi sledijo. Za posameznike, tudi iz vrst nemško govorečih, ni več utopija, da se v južnokoroških šolah obnovi obvezna dvojezičnost ob upoštevanju pogojev, pod katerimi se naj bi dvojezičnost na prvih stopnjah osnovne šole razvijala. Za politične delavce iz vrst večinskega prebivalstva so to seveda slej ko prej »slovenske« sanje, utopija skrajnežev.

Koroški Slovenci se zavzemajo za razvoj obstoječe dvojezične šole oz. šolstva, ki jim je trenutno na voljo. Menijo, da je za področje osnovne šole najboljša

ureditev, kakšno so sprejele demokratične sile po zlomu nacizma, tj. obvezna dvojezična šola za južno Koroško. V tej zvezi naj opozorim le na brošuro »Hände weg von der zweisprachigen Schule/Roke proč od dvojezične šole«, ki jo je maja 1984 izdal Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu.

V preteklem letu je bilo pogosto opozorjeno na problem poklicno usmerjenega šolanja pripadnikov slovenske manjšine na Koroškem. Zahteva po ustanovitvi dvojezične trgovske akademije je kljub dvojezičnemu kolegiju na celovski trgovski akademiji odprta. Potrebne priprave so zaključene, razpoloženje za njeno ustanovitev med pedagogi in šolsko administracijo je pozitivno. Politične odločitve, ki je sedaj nujno potrebna, pa ni.

V preteklih letih smo pogosto opozarjali na veliki pomen zvezne gimnazije za Slovence za slovensko narodno skupnost na Koroškem. Šola je pripomogla do obnove inteligenčnega potenciala med Slovenci na Koroškem. Podvržena je seveda vsem reformam avstrijskega šolskega sistema, kolikor zadevajo splošno-izobraževalne višje šole. Nižji razredi trenutno dobivajo nove učne načrte in želeli bi bilo, da bi bili za slovenščino boljši, kot so bili objavljeni v osnutku. Na šoli uporabljajo številne nemške učbenike. Šola postaja tako dvojezična, čeprav je učni jezik slej ko prej slovenski. V gimnazijo prihajajo učenci, ki ob vstopu le slabo ali pa tudi ne obvladajo slovenščine. Znanje slovenščine po ugotovitvah deželnega šolskega sveta na osnovnih šolah pada, kar ima tudi posledice za zvezno gimnazijo za Slovence. Zveza slovenskih organizacij in Narodni svet koroških Slovencev sta med drugim predlagala, da se na prvih dveh stopnjah intenzivira pouk slovenščine in nemščine z delitvijo razredov kot v primeru živega tujega jezika, ko se razred deli pri 32 učencih.

Vse premalo pozornosti posvečajo koroški Slovenci splošnoizobraževalnim in poklicnoizobraževalnim višjim šolam, na katerih je slovenščina ali alternativni obvezni predmet namesto drugega tujega jezika ali pa prosti predmet. Navadno se učenci, prijavljeni na oba načina, poučujejo v enem in istem razredu. Teh šol je na Koroškem nekaj, omenjam le celovško trgovsko akademijo, isti tip šole v Velikovcu in velikovško gimnazijo. Njihovo število pa nikakor ni tako, da bi ga v prihodnje smeli prezreti.

V Šentpetru pri Šentjakobu deluje dvojezična srednja šola za gospodarske poklice konventa slovenskih šolskih sester s pravico javnosti. Šolo obiskujejo le dekleta, odprta pa je tudi fantom. Šolske sestre vodijo tudi enoletno gospodinj-sko šolo v Šentrupertu pri Velikovcu. S problemi obeh šol osrednji organizaciji koroških Slovencev domala nista seznanjeni.

Občasno se med koroškimi Slovenci ponovi zahteva po obnovitvi privatne kmetijske šole s pravico javnosti v Podravljah. Šola je bila ukinjena zaradi pomanjkanja naraščaja kmalu potem, ko ji je oblast priznala pravico javnosti. Koroške kmetijske šole pa so trenutno dobro obiskane. Vanje zahajajo tudi sinovi slovenskih kmetov. Jasno pa je, da podraveljska šola ne bo nikoli več zaživevala v obliki, v kakršni je obstajala. Za to ji primanjkuje osnovni koncept.

V prihodnje bi morali bolj načrtno razmišljati in razpravljati tudi o usposabljanju dvojezičnih učiteljev in učiteljev slovenščine na zvezni pedagoški akademiji v Celovcu. Program njihovega usposabljanja bi se gotovo dal razširiti in poglobiti.

Pomembno mesto zavzema tudi dopolnilno izobraževanje aktivnih učiteljev. Razvoj bo v doglednem času moral privedi do ustanovitve posebnega oddelka za dvojezične učitelje in učitelje slovenščine v okviru zveznega pedagoškega inštituta. Regionalna delovna skupnost dvojezičnih učiteljev slovenščine, ki je začela delovati na tem inštitutu, je le predhodna stopnja za lastni oddelek.

Po letih je uspelo pritegniti k formuliranju in reševanju šolskih vprašanj pomembno število dvojezičnih in predmetnih učiteljev. Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij na Koroškem se lahko zaneseta na njihovo pomoč v teh vprašanjih. Letos je bil z ustanovitvijo društva »Mladi rod« in ustanovitvijo »Združenja pedagoških delavcev« storjen pomemben korak naprej. Prek teh društev imajo dvojezični učitelji vse možnosti da se enakopravneje in

bolj odgovorno vključijo v oblikovanje šolskih potreb in lastnega vzgojno-izobraževalnega programa koroških Slovencev.

Kaj bi se moralo kratkoročno zgoditi, da bi zagotovili obstoj državnega izobraževalnega sistema za slovensko narodno skupnost na Koroškem in pospešili njegov razvoj? Predvsem bi bilo treba dosledno upoštevati zakonske predpise na področju šolstva. Vzgojni in izobraževalni sistem bi bilo treba pojmovati kot celoto, kot je to pač v Avstriji običaj. Napredek bi se dal doseči na področju učbenikov in učnih pripomočkov. Na sektorju višjega šolstva bi ponudbo za slovensko narodno skupnost mogli razširiti, kar bi bilo gotovo tudi v interesu načrtne politike zaposlovanja.

Storiti bi morali vse, da bi v razpravi o državnem izobraževalnem sistemu za slovensko narodno skupnost na Koroškem vnesli več pedagoških pogledov ter pogledov o medčloveških odnosih.

Celotno dvojezično šolstvo bi bilo treba postaviti na solidno teoretično osnovo.

Narodna skupnost sama bi morala storiti vse in odpraviti tiste pomanjkljivosti šolstva, kolikor jih lahko. To je možno le na temelju odkrite razprave. Ne nazadnje bi morali zastopniki šolske oblasti in manjšine stalno razpravljati o vseh odprtih vzgojnih in izobraževalnih vprašanjih, ki zadevajo slovensko narodno skupnost na Koroškem.

Ob gospodarskem razvoju v Avstriji in še posebej na južnem Koroškem se po našem mnenju slovenskim organizacijam na Koroškem naravnost vsiljuje vprašanje kadrovanja.

Odločilna bo politična volja, če se naj izboljša vzgojni in izobraževalni sistem za slovensko narodno skupnost na Koroškem. To bo najprej možno, če se bodo vsi povrnili na izhodišča iz leta 1945, ko so bili družbeni dejavniki voljni, da dajo prebivalstvu južne Koroške osnovne možnosti za izobrazbo v materinščini in za priučenje drugega deželne jezika ne glede na narodno pripadnost. Bil je to tisti čas, v katerem je državni kancler dr. Karl Renner v dopisu Osvobodilni fronti za Slovensko Koroško z dne 26. novembra 1945 zapisal, da bosta država in vlada Koroške tekmovali, da ugodita njenim kulturnim zahtevam.

Summary

TRENDS AND PROBLEMS IN THE DEVELOPMENT OF SCHOOLING IN CARINTHIA/KOROŠKA

In discussing the cultural-instructional system available to the Carinthian Slovenes, we must in the first place take account of the sociopolitical conditions that are prevalent in Carinthia/Koroška as well as in the whole of Austria. In Carinthia/Koroška the forces that are adverse to the minority demand the encroachment upon the territorial validity of minority school law currently in force in Carinthia/Koroška, trying to enforce the segregation of schoolchildren in schools and classes according to their language affiliation, and the teaching where »German« children are taught by »German« teachers. The implementation of such claims would bring about the obliteration of the last traces of once-compulsory bilingual schooling on the precisely delimited territory of southern Carinthia/Koroška, a gradual formation of central schools, and within a span of a few generations a complete downfall of minority schooling in Carinthia/Koroška. The preceding activity is therefore out of accord with Article 7, Paragraph 5 of the Austrian State Treaty. To make matters worse, minority schooling in Carinthia/Koroška has been affected also by the legal and administrative measures adopted by school authorities on the levels of both the state of Carinthia/Koroška and the Republic of Austria; these measures are of course coordinated. Following the abolition of the compulsory bilingual school, the Slovene minority was virtually excluded from broader modernization trends that made themselves felt within the framework of schooling in Austria. The forces opposing the minority call for the enactments to legalize such a schooling for the Slovenes living in Carinthia/Koroška as is diametrically opposed to the general Austrian schooling. In this way the Slovenes would have to be contented with an anachronistic school system based on the segregation of children, patterned after the South African example.

The Carinthian Slovenes have been granted no public bilingual nursery schools; bilingualism on the level of compulsory schooling is limited to children entered for the first three grades of the primary school, while at the preschool level bilingualism was only

introduced (an embryo development, to be sure) after the parents had explicitly laid claim to it. Schoolbooks and teaching aids suitable for bilingual instruction in the first few grades of the primary school are lacking; the same is true of the teaching in the Slovene language in the fourth grade of the primary school and in all the grades of the elementary school. Knowledge of the language in officially registered children varies to a large extent. It is for this reason that central organizations of the Carinthian Slovenes call for the introduction of bilingualism as early as the education in public nursery schools, and also demand its systematic continuation in the period of compulsory schooling. Instruction might be improved by using good schoolbooks, by reducing the number of children in each class/division of bilingual schools, by having more hours of language instruction, and also by means of a scientific study of the problems concerning early bilingualism as well as methodological, didactic, and psychological aspects of bilingual instruction and of bilingualism in general.

The state high school for Slovenes has significantly contributed to the consolidation of the Slovene national community, but it cannot cover all of its needs. That is why Slovenes have been for a number of years calling for the establishment of a vocational-instructional junior college. That the status of the Slovenes is unequal to that of Austrians can be observed also in the deficient structure of the schooling system available to them.

The Slovenes pay special attention to the education in the state school for the pedagogy of kindergarten teachers, and to the training of bilingual and special-subject teachers of the Slovene language in the state teacher-training college at Klagenfurt/Celovec. The educational programs ought to undergo a strong modernization and expansion. This is partly true also of the syllabuses covering special-subject level of instruction in the case of the teaching of Slovene in elementary schools, secondary schools, and junior colleges.

The Carinthian Slovenes have appealed to school authorities a number of times, by way of petitions, for the formation of bilingual schooling, voicing their willingness to cooperate with them in adopting any measures that might raise the level of their schooling and thus make it more solid. They have never failed to stress that joint compulsory bilingual schooling such as it existed in the period between 1945 and 1958, is the best solution for the youth and for the population of the districts of southern Carinthia/Koroška with Slovene or mixed population makeup.

Nada Vilhar

STRUKTURNE SPREMEMBE V RAZVOJU KMETIJSTVA NA NARODNOSTNO MEŠANEM OZEMLJU NA KOROŠKEM PO LETU 1973

Uvod

Kmetijstvo, najstarejša oblika aktivne proizvodne dejavnosti človeške družbe, se od drugih gospodarskih dejavnosti razlikuje tudi po tem, da je mnogo bolj odvisno od naravnih razmer. Če hočemo spoznati razvoj kmetijstva v določeni pokrajini, moramo najprej spoznati osnovne vrednosti naravnih razmer ali naravni potencial za kmetijsko izrabo tal ter vrednotenje tega na različnih stopnjah družbenega razvoja.

Koroška ima zelo različen naravni potencial za kmetijsko izrabo tal. Glede na prevladujoče povprečje vrednosti naravnih razmer za kmetijsko izrabo tal jo lahko razdelimo na tri večje enote. Več kot tretjino zavzema visokogorski svet. Ta obsega severozahodno Koroško z izjemo Lurskega polja in Dravske doline in je razen redkih izjem višji od 1000 m nad morjem. Jedro spodnje Koroške je Celovška ali Koroška kotlina in zavzema približno eno petino celotne Koroške. Obsega svet od okolice Beljaka na zahodu do Pliberka na vzhodu ter se nadaljuje v Labotski dolini na Gosposvetskem polju daleč proti severu. Med visokogorskim svetom in Celovško kotlino se razprostira obširno področje sredogorskega sveta, ki zavzema večino ozemlja na severu, vzhodu in v osredju Koroške. Po vrednosti naravnih razmer za kmetijsko izrabo tal lahko na Koroškem ločimo tri kmetijska vegetacijska področja. Prvo področje, kjer je mogoče razen glavnega pridelka pridelati še drugo kulturo, obsega Celovško kotlino in dna dolin. Drugo področje je sredogorski svet, kjer je mogoče v eni vegetacijski dobi pridelati samo eno kulturo. Tretje področje pa je visokogorski svet, kjer poljedelstvo močno zaostaja za živinorejo.¹

Strukturne spremembe v agrarni dejavnosti na Koroškem v obdobju 1970—1980

Koroška je imela v letu 1980 26.134 kmetijskih obratov. To število pa se je v primerjavi z letom 1970, ko je bil opravljen popis kmetijskih obratov, zmanjšalo za 7,5 %. V letu 1980 je imela Koroška 860.294 ha kmetijskih površin.

Med posameznimi političnimi okraji je bilo v letu 1980 največ kmetijskih obratov v Špitalu na Dravi (Spittal an der Drau), 17,7 % vseh kmetijskih obratov na Koroškem, ki so se razprostirali na 242.213 ha kmetijskih površin ali na 28,2 % vseh kmetijskih površin na Koroškem. V obdobju 1970—1980 se je zmanjšalo število kmetijskih obratov na Koroškem ter v vseh političnih okrajih, najbolj v političnem okraju Beljak-mesto (Villach Stadt), kjer je indeks rasti števila kmetijskih obratov v opazovanem obdobju 87. V opazovanem obdobju se je zmanjšala tudi skupna kmetijska površina na Koroškem in po večini političnih okrajev. Izjema je politični okraj Celovec-mesto (Klagenfurt Stadt), kjer je indeks rasti kmetijskih površin v opazovanem razdobju 134.²

Po velikostnih stopnjah glede na skupno kmetijsko površino so v letu 1980 obrati med 20 in 50 ha obdelovali 23,5 % vseh kmetijskih površin na Koroškem, teh

¹ Dr. Jakob Medved: Koroško kmetijstvo, Koroška in koroški Slovenci, Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Založba Obzorja Maribor, 1971, str. 39, 40.

² Vse analize so opravljene v ekspertizi: Nada Vilhar: Analiza strukturnih sprememb v razvoju kmetijstva na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem in organizacijske oblike delovanja koroških Slovencev v agrarni dejavnosti na Koroškem, Ljubljana, INV, julij 1984, 63 strani, 27 tabel.

obratov pa je 24,6 % vseh kmetijskih obratov na Koroškem. Od celotnega števila kmetijskih obratov na Koroškem je le 1,5 % obratov z 200 in več ha, obdelujejo pa 30,2 % vseh kmetijskih površin na Koroškem. V opazovanem obdobju se je močno spremenila struktura kmetijskih obratov na Koroškem po skupni kmetijski površini. V obdobju 1970—1980 se je najbolj zmanjšalo število kmetijskih obratov, ki imajo manj kot 2 ha kmetijskih površin (ind. 81), prav tako pa se je najbolj zmanjšala skupna površina tovrstnih obratov (ind. 80). V opazovalnem obdobju smo zabeležili povečanje števila tistih kmetijskih obratov, ki imajo več kot 50 ha kmetijskih površin. Prav tako se je povečala njihova skupna kmetijska površina. Med temi se je najbolj povečalo število tistih kmetijskih obratov, ki imajo 200 in več hektarov kmetijskih površin, vendar se je v istem opazovanem obdobju nekoliko zmanjšala njihova skupna obdelovalna površina.

Moderna kmetijska mehanizacija je največ pripomogla k prestrukturiranju kmetijskih obratov glede na kmetijsko površino, ki jo obdelujejo. Z modernejšimi kmetijskimi stroji lahko danes lastnik kmetijskega obrata bolj ekonomično obdeluje večje kmetijske površine. Različen razvoj produkcijskega načina v kmetijstvu je v današnji Avstriji oblikoval različne socio-ekonomske razvojne oblike v kmetijstvu. Vedno večje število kmetov si išče dodatno zaposlitev v izvenkmetijski dejavnosti in se s kmetijstvom ukvarja le še manj kot polovico skupnega delovnega časa. Dvojna zaposlenost, ob kateri prevladuje izvenkmetijska dejavnost, je danes v kmetijstvu najbolj pogostna oblika dela in življenja. Okoli 55 % vseh kmetijskih obratov v Avstriji pripada tej obliki.

Avstrijski statistični uradi razdeljujejo kmetijske obrate po vrstah lastnikov v tri skupine:

a) obrat, v katerem sta lastnika obrata (zakonski par) bila v enem letu (leto se šteje za obdobje od setve do pobiranja letine) vsaj 90 % celotnega delovnega časa enega leta zaposlena v kmetijskem ali gozdarskem obratu. Na nekmetijsko dejavnost odpade le 10 % celotnega delovnega časa (»Vollerwerbsbetrieb«);

b) obrati, na katerih sta lastnika kmetijskega obrata delala v tem kmetijskem obratu v enem letu od 50 % do manj kot 90 % celotnega delovnega časa. V nekmetijski dejavnosti so ti kmetje aktivni z vsaj 10 % pa do manj kot 50 % delovnega časa (»Zuerwerbsbetrieb«);

c) obrati, na katerih je lastniški par tega kmetijskega obrata zaposlen v obratu manj kot 50 % skupnega delovnega časa. Na nekmetijsko dejavnost odpade pri tem vsaj 50 % celotnega delovnega časa (»Nebenerwerbsbetrieb«).

Analize kažejo, da se zmanjšuje število tistih kmetijskih obratov na Koroškem, katerih lastniki se ukvarjajo v glavnem le s kmetijsko dejavnostjo ter da se jih vedno več zaposluje v izvenkmetijski dejavnosti. Za opazovano obdobje 1970—1980 smo ugotovili, da se je pomembno zmanjšalo število tistih kmetijskih obratov, v katerih sta lastnika (zakonski par) zaposlena vsaj 90 % skupnega delovnega časa (ind. 69), zmanjšala pa se je tudi njihova skupna kmetijska obdelovalna površina (ind. 83). Največji padec pa smo ugotovili pri tistih kmetijskih obratih, kjer se lastnika ukvarjata s kmetijstvom 50 % do manj kot 90 % skupnega delovnega časa. V številu kmetijskih obratov te kategorije smo v opazovanem obdobju zabeležili indeks rasti 47, pri čemer se njihova skupna obdelovalna površina ni bistveno zmanjšala. Istočasno pa se je močno povečalo število kmetijskih obratov, kjer sta lastnika zaposlena manj kot 50 % skupnega delovnega časa (ind. 111), povečala pa se je tudi njihova skupna obdelovalna površina (ind. 148). Tovrstnih kmetijskih obratov je bilo v letu 1980 na Koroškem 15.051 oziroma 58,0 % vseh kmetijskih obratov, ki so obdelovali 27,5 % vseh kmetijskih površin. Največ kmetijskih površin pa še vedno obdelujejo tisti kmetijski obrati, katerih lastnika sta na kmetiji zaposlena vsaj 90 % celotnega delovnega časa. V letu 1980 so tovrstni kmetijski obrati obdelovali 53,9 % vseh kmetijskih površin, leta 1970 pa so obdelovali kar 71 % vseh kmetijskih površin oziroma za 17,1 % več kmetijskih površin.

Po posameznih kategorijah kmetijskih obratov glede na način pridobivanja smo ugotovili naslednje značilnosti:

a) v kategoriji kmetijskih obratov, katerih lastnika porablja za delo na kmetiji vsaj 90 % skupnega delovnega časa, vidimo, da tako v letu 1970 kakor tudi v letu 1980 prevladujejo kmetijski obrati z 20 do manj kot 50 ha kmetijske površine. Njihov delež se je v opazovanem razdobju povečal za 4 % in so tako v letu 1980 zavzemali 43,5 % kmetijskih obratov te kategorije. Delež kmetijskih površin, ki jih obdelujejo kmetijski obrati z 20 do manj kot 50 ha kmetijske površine, se je v opazovanem obdobju zmanjšal za 1,6 % in zavzema še 27,7 % vseh kmetijskih površin. Le 2,0 % kmetijskih obratov te kategorije, ki so imeli v letu 1980 v lasti 200 in več ha kulturnih površin, je v letu 1980 obdelovalo 22,9 % vseh kmetijskih površin, ki so jih obdelovali kmetijski obrati te kategorije;

b) v drugi kategoriji kmetijskih obratov, katerih lastnika sta zaposlena na kmetiji od 50 % do manj kot 90 % skupnega delovnega časa, je slika naslednja: v letu 1980 je največ tovrstnih kmetijskih obratov oziroma 32,2 % imelo 20 do manj kot 50 ha kulturnih površin. Njihov delež se je od leta 1970 povečal za 18,1 %. Skupna površina, ki so jo v letu 1980 obdelovali tovrstni kmetijski obrati, je v letu 1980 znašala 26,1 % celotne kmetijske površine, ki so jo obdelovali kmetijski obrati te kategorije, v opazovanem obdobju pa se je delež obdelovalne površine povečal za 3,6 %.

V celoti pa v tej kategoriji kmetijskih obratov prevladujejo kmetijski obrati, ki imajo manj kot 50 ha kulturnih površin. Večjih kmetijskih obratov je v tej kategoriji zelo malo. Posebno pa se kaže usmeritev v manjše kmetijske obrate v naslednji kategoriji kmetijskih obratov;

c) v kategoriji kmetijskih obratov, katerih lastnika sta na kmetiji zaposlena manj kot 50 % skupnega delovnega časa, prevladujejo kmetijski obrati do 20 ha kmetijskih površin. Ta kategorija polkmetov je več kot polovico skupnega delovnega časa zaposlena v izvenkmetijskih dejavnostih, zato je povsem razumljivo, da v manj kot polovici delovnega časa ne morejo obdelati večjih kmetijskih površin. Ta usmeritev je še posebej značilna za leto 1970, v katerem so prevladovali kmetijski obrati z manj kot 2 ha kulturnih površin. Teh kmetijskih obratov je bilo v letu 1970 33,1 % vseh obratov te kategorije. V letu 1980 se je struktura kmetijskih obratov te kategorije nekoliko spremenila. Povečal se je delež kmetijskih obratov, ki imajo več kot 2 ha kulturnih površin, med temi najbolj tistih kmetijskih obratov, ki imajo 10 do manj kot 20 ha kulturnih površin (+6,0 %), in tistih kmetijskih obratov, ki imajo 20 do manj kot 50 ha kulturnih površin (+ 5,7 %). Te strukturne spremembe lahko pripisujemo povečanemu razvoju in uporabi mehanizacije v kmetijski dejavnosti. Največ kmetijskih površin pa v tej kategoriji obdelujejo kmetijski obrati, ki imajo v lasti 20 do manj kot 50 ha kulturnih površin, in sicer so v letu 1980 obdelovali kar 25,9 % vseh kmetijskih površin (v primerjavi z letom 1970 se je delež povečal za 6,4 %), ki jih obdelujejo kmetijski obrati te kategorije.

Strukturne spremembe v agrarni dejavnosti na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem v obdobju po letu 1973

1. Strukturne spremembe v kmetijstvu glede na način gospodarjenja

Kakor na vsem Koroškem je tudi na narodnostno mešanem ozemlju že moč goče zaslediti razvojne smeri v avstrijskem kmetijstvu. Tudi na narodnostno mešanem ozemlju prevladuje v kmetijski dejavnosti način gospodarjenja, ko je lastnik zaposlen na kmetiji manj kot 50 % skupnega delovnega časa, v preostalem delovnem času pa se posveča izvenkmetijski dejavnosti. V nekaterih občinah pa imajo poleg tovrstnih tudi veliko število takšnih kmetijskih obratov, ki se večji del skupnega delovnega časa ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo. Tako je predvsem v občinah Velikovec, Pliberk in Grebinj.

Med občine z največjim številom kmetijskih obratov spadajo na narodnostno mešanem ozemlju: v političnem okraju Beljak-dežela Bekštanj in Podkloster ter Št. Jakob v Rožu, v političnem okraju Celovec-dežela imata največ kmetijskih

obratov Borovlje in Žrelec, v političnem okraju Velikovec pa občine Velikovec, Pliberk, Dobrla vas in Grebinj. Lastniki kmetijskih obratov v teh občinah praviloma gospodarijo z največ uporabnimi kmetijskimi in gozdnimi površinami.

Val sprememb v kmetijstvu je zajel tudi večji del občin na narodnostno mešanem ozemlju. To se izraža predvsem v spremenjenem načinu pridobivanja po posameznih kmetijskih obratih. Vedno večje število lastnikov kmetijskih obratov, ki so se večji del delovnega časa ukvarjali s kmetijstvom, se zaposluje v izvenkmetijskih dejavnostih. S tem se skrajšuje tisti delovni čas, ko se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo na svoji kmetiji. Iz opravljenih analiz je razvidno, da so se v letu 1980 v večini občin na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem lastniki kmetijskih obratov in njihovi ožji družinski člani s kmetovanjem ukvarjali le še manj kot 50 % skupnega delovnega časa. Ostali delovni čas pa so že zaposleni v izvenkmetijskih dejavnostih v svojem kraju ali se vozijo na delo v druge kraje. V povprečju se je v letu 1980 manj kot 10 % lastnikov vseh kmetijskih obratov ukvarjalo s kmetijsko dejavnostjo od 50 % do manj kot 90 % skupnega delovnega časa. Te smeri razvoja so na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem najbolj razvidne v občinah šmohorskega in beljaškega okraja. V občini Št. Štefan v šmohorskem okraju se le še 13,6 % lastnikov kmetijskih obratov ukvarja s kmetovanjem 90 % skupnega delovnega časa in že 85 % se jih ukvarja le še manj kot 50 % skupnega delovnega časa. V beljaškem okraju je ta situacija še bolj izrazita v občini Čajna: le 9,2 % lastnikov kmetijskih obratov je na kmetiji zaposlenih več kot 90 % delovnega časa, 86,1 % lastnikov kmetijskih obratov pa dela na kmetiji le še manj kot 50 % skupnega delovnega časa, pri tem pa gospodari s 67,8 % vseh kmetijskih in 85,5 % vseh gozdnih površin v občini. V vseh občinah beljaškega okraja pa se že več kot 70 % lastnikov kmetijskih obratov ukvarja s kmetovanjem manj kot 50 % delovnega časa. V celovškem okraju opazimo, da se počasi zmanjšuje delež tistih lastnikov kmetijskih obratov, ki se s kmetijstvom ukvarjajo le polovico svojega delovnega časa, polovico pa so zaposleni v izvenkmetijski dejavnosti. Če smo v beljaškem okraju ugotovili, da v to kategorijo spada več kot 70 % lastnikov kmetijskih obratov, vidimo, da so v celovškem okraju občine, kjer bi v to kategorijo vključili od 43,7 % do 88,3 % lastnikov kmetijskih obratov. Predvsem v občinah Grabštanju, Pokrče in Štalenska gora se skoraj polovica lastnikov kmetijskih obratov ukvarja s kmetijsko dejavnostjo še 90 % skupnega delovnega časa. Nasprotno se v bližini Otok, ki je turistično najrazvitejša občina celovškega okraja, kar 88,2 % vseh lastnikov kmetijskih obratov ukvarja s kmetijsko dejavnostjo manj kot 50 % skupnega delovnega časa. V občini Dholica, kjer je tudi močno razvita turistična dejavnost, spada v to kategorijo 79,3 % lastnikov kmetijskih obratov. Visok delež lastnikov kmetijskih obratov, ki se s kmetijstvom ukvarjajo manj kot 50 % delovnega časa, zasledimo še v občinah Borovlje (85,7 %) in v Bistrici v Rožu (81,6 %), v katerih ima prebivalstvo več možnosti za zaposlovanje v izvenkmetijski dejavnosti.

V velikovškem okraju pa je delež lastnikov kmetijskih obratov, ki se s kmetijsko dejavnostjo ukvarjajo 90 % skupnega delovnega časa, največji na narodnostno mešanem ozemlju. V občini Suha spada v to kategorijo kar 54,6 % lastnikov kmetijskih obratov, ki gospodarijo s 77,8 % vseh kmetijskih in s 75,3 % vseh gozdnih površin. Visok je delež lastnikov kmetijskih obratov te kategorije tudi v občinah Djekše (49,3 %), Grebinj (47,9 %) ter v Železni Kapli (42,7 %). Delež lastnikov kmetijskih obratov, ki se s kmetijsko dejavnostjo ukvarjajo manj kot 50 % skupnega delovnega časa, v nobeni občini velikovškega okraja ne presega 70 %. Največ je lastnikov kmetijskih obratov te kategorije v občinah Globasnica (69,9 %), Žitara vas (69,7 %) in Galicija (69,1 %). Lastniki tistih kmetijskih obratov, ki se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo vsaj 90 % delovnega časa, gospodarijo z največjim delom uporabnih kmetijskih in gozdnih površin, čeprav je v nekaterih občinah njihov delež nižji kot delež lastnikov tistih kmetijskih obratov, na katerih so lastniki zaposleni le polovico skupnega delovnega časa.

2. Izraba tal

Po podatkih iz leta 1979 je bila na Koroškem skoraj polovica vseh gospodarskih površin uporabnih poljedelskih površin ali točneje 40,1 %, ostala polovica oziroma 47,2 % pa je uporabnih gozdnih površin. Ostalih gospodarskih površin je zelo malo, od tega naj omenimo le 8,6 % orne zemlje, 4,6 % pašnikov in 16,1 % poraslega hribovja. V obdobju od leta 1974 do leta 1979 se je zmanjšala skupna gospodarska površina tal na Koroškem, spremembe pa so nastale tudi v strukturi izrabe tal. Bistveno so se zmanjšale nekatere kulturne površine, ki so sicer v skupnih uporabnih poljedelskih površinah zajemale minimalen delež. Med te spadajo pridobitne vrtné površine (ind. 41), drevesnice (ind. 59) ter steljniki (ind. 65). Če si ogledamo dve osnovni kategoriji uporabe tal: uporabne poljedelske površine in uporabne gozdne površine, vidimo, da se na Koroškem spreminja struktura v korist uporabnih gozdnih površin. Uporabne poljedelske površine so se v opazovanem razdobju zmanjšale na Koroškem v celoti in v vseh političnih okrajih.

Na vsem območju narodnostno mešanega ozemlja prevladujejo gozdovi. Več kot polovico površin, v nekaterih občinah pa celo več kot tri četrtine površin zavzemajo gozdovi. Predvsem v nekaterih občinah v velikovškem okraju lahko ugotovimo največ gozdnih površin: npr. v občini Železna Kapla je z gozdom poraslo kar 77,2 % vseh gospodarskih površin. Ostalih gospodarskih površin orne zemlje, vrtov, travnikov in trajnih zelenih površin je v vseh občinah na narodnostno mešanem ozemlju manj kot polovico. Posebno majhen delež je med gospodarskimi površinami vrtov, medtem ko znaša delež orne zemlje v gospodarskih površinah v nekaterih občinah tudi prek 30 %: npr. v celovškem okraju v občinah Pokrče in Štalenska gora, v velikovškem okraju pa Škocijan in Ruda. Na neproduktivnih površinah prevladujejo predvsem največji turistični kraji, kot so Otok, kjer je 56,7 % vseh gospodarskih površin neproduktivnih, in Škocijan z 20,3 % neproduktivnih površin.

3. Živinoreja

V severnem delu Koroške so možnosti za razvoj živinoreje, in to predvsem na močnih kmetijah, ležečih v ozkih dolinah, ter v razsežnem planšarstvu, predvsem na severozahodnem in zahodnem delu dežele. Relativno intenzivno razvijajočemu se kmetijstvu na jugozahodu dežele pa je živinoreja komplementarna dejavnost obdelovanju zemlje.

Od leta 1970 do leta 1975 se je število živinorejcev na Koroškem zmanjšalo za 19.800 oziroma za 21 %. Posebno je upadlo število živinorejcev, ki se ukvarjajo s konjerejo (za 45 %). Povečalo pa se je število živinorejcev, ki se ukvarjajo z ovčerejo.

Na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem se z živinorejo najbolj ukvarjajo v velikovškem okraju, in sicer dokaj intenzivno v vseh občinah s slovenskim ali mešanim prebivalstvom. Med najpomembnejšimi sta občini Pliberk, v kateri se je leta 1977 z živinorejo ukvarjalo 1489 kmetij, in Velikovec, kjer se je v istem letu ukvarjalo z živinorejo 1971 kmetij. Če si med kmetijskimi obrati, ki se najbolj ukvarjajo z živinorejo, ogledamo, s katero vrsto živinoreje se najbolj ukvarjajo, ugotovimo, da se v vseh občinah, kjer je živinoreja najbolj razvita, najbolj ukvarjajo s kokošjerejo, sledi prašičereja in govedoreja. Z ostalimi vrstami živinoreje se na narodnostno mešanem ozemlju ukvarja relativno malo kmetij. Po posameznih političnih okrajih pa je stanje v živinoreji naslednje: v beljaškem okraju prevladuje prašičereja. Najbolj je razvita v Rožeku, kjer smo v letu 1981 med vsemi vrstami živine zabeležili 50,1 % prašičev. Sledj govedoreja, ki je najbolj razvita v Vrbi: 45,9 % goveda, ter v Št. Jakobu v Rožu: 44,2 % goveda med vsemi vrstami živine. V celovškem okraju prav tako prevladuje prašičereja, v nekaterih občinah tega okraja več kot tri četrtine vse živine: v Pokrčah 79,0 %, v Grabštanju 70,6 %, v povprečju pa v občinah tega okraja zavzema prašičereja 46,8 % vse živine. Goveda je v letu 1981 v povprečju 33,2 % vse živine, razen v

občini Škofiče (43,7 %) , Dholica (42,5 %) in Hodiše (40,7 %) , kjer je bilo med vsemi vrstami živine največ goved. V velikovškem okraju smo v letu 1981 zabeležili v povprečju 55,6 % prašičev med vsemi vrstami živine, največ v Suhi (70,1 %) in Pliberku (68,1 %). Med ostalimi vrstami živine je največ goved v občinah Djekše (47,8 %) in Grebinj (42,3 %). Z ostalimi vrstami živinoreje se na slovenskem narodnostno mešanem ozemlju ukvarja relativno malo živinorejcev: tako smo v letu 1981 zabeležili le v občini Sele (politični okraj Celovec-dežela) 35,1 % ovac in v občini Železna Kapla (politični okraj Velikovec) 24,7 % ovac med vsemi vrstami živine. V celovškem okraju smo v vseh občinah ugotovili v povprečju le 1,2 % konj med vsemi vrstami živine, v velikovškem okraju pa je ta delež še manjši in znaša le 0,5 %. V celotnem opazovanem obdobju od leta 1977 do leta 1980 pa vidimo, da je v večini občin na narodnostno mešanem ozemlju število glav živine naraščalo: predvsem smo naraščanje ugotovili v skoraj vseh občinah velikovškega okraja, pa tudi v večini občin celovškega.

4. Delovna sila v agrarni dejavnosti

V celotnem obdobju od leta 1973 do leta 1980 se je zmanjševalo število delovne sile, zaposlene v poljedelstvu in gozdarstvu na Koroškem. Posebno se je zmanjšalo število lastnikov kmetijskih obratov in družinskih članov, zaposlenih na kmetiji. Vedno več lastnikov kmetijskih obratov in njihovih družinskih članov se zaposluje v izvenkmetijskih dejavnostih, zaradi česar opuščajo kmetijsko dejavnost kot primarno zaposlitev. V letu 1979 je bilo v kmetijskih obratih na Koroškem skupaj 86.842 družinskih članov, od tega pa jih je bilo zaposlenih na kmetijah le 24.184 oziroma 27,8 %. V obdobju 1973—1980 pa se je povečalo število najete delovne sile v kmetijskih obratih za 10 %.

Po posameznih občinah na narodnostno mešanem ozemlju je bilo v obdobju 1973—1979 največ delovne sile v poljedelstvu in gozdarstvu zaposlene v občinah Velikovec in Pliberk v velikovškem okraju, kjer se s kmetijstvom in gozdarstvom ukvarja največ kmetijskih obratov. Če si ogledamo strukturo delovne sile v teh občinah, ki jih lahko štejemo med najpomembnejše občine v kmetijski panogi, vidimo, da skoraj polovico delovne sile sestavljajo lastniki kmetijskih obratov, polovico pa družinski člani, ki so zaposleni na kmetiji. V vseh kmetijskih obratih je zaposleno relativno malo najete delovne sile.

V strukturi delovnih mest zavzema kmetijstvo in gozdarstvo največji delež v občinah velikovškega okraja. V povprečju je v občinah velikovškega okraja 41,7 odstotka vseh delovnih mest v kmetijstvu in v gozdarstvu. Po posameznih občinah je ta odstotek največji v Djekšah, kjer je bilo v letu 1971 kar 77,3 % vseh delovnih mest v kmetijstvu in gozdarstvu, v Rudi 67,9 %, v Suhi 63,9 % ter v Globasnici 61,0 %. Nekoliko nižji je ta delež v občinah celovškega okraja. V povprečju je v občinah celovškega okraja 39,5 % vseh delovnih mest v gospodarstvu v kmetijstvu in gozdarstvu. Večji je le v občinah Pokrče (61,6 %), Sele (60,6 %), Bilčovs (50,1 %) in Štalenska gora (59,4 %). Najmanj delovnih mest v kmetijstvu v celovškem okraju je v občini Otok (3,1 %), ki je največji turistični center tega okraja in je zato največji delež delovnih mest prav v turistični dejavnosti. V občinah beljaškega okraja, z izjemo občine Straja vas, kjer smo v letu 1971 ugotovili 27,9 % delovnih mest v kmetijstvu in gozdarstvu, delež delovnih mest v kmetijstvu in gozdarstvu ne presega 20 % vseh delovnih mest v gospodarstvu tega okraja.

Zaključek

Kmetijsko gospodarstvo v Avstriji se je v zadnjih tridesetih letih močno spremenilo. Med leti 1951 in 1976 je v Avstriji zapustilo kmečko gospodarstvo okoli 650.000 ljudi, to je 65 % tistih, ki so bili leta 1951 še zaposleni v kmetijstvu (bodisi kot lastniki, najemniki ali pa kot nastavljenici). Kljub temu se je kmetijska proizvodnja močno razvila. Realno se je končna produkcija v omenjenem obdobju zvišala za 56 %. Delovna storilnost se je zvišala celo za 360 %. Hektarski donosi

so se v obdobju 1950—1975 domala podvojili.³ Zaradi strukturnih sprememb v agrarnem sistemu v Avstriji se je pretežni del kmetijske proizvodnje skoncentriral na ugodne lege. Ekonomske razlike med ugodno in neugodno lego postajajo vedno večje. V neugodnih legah kmečko gospodarstvo ne nudi več primerne dohodka. Večji del kmetov si mora poiskati zaslužek izven kmetijstva. Prav zaradi tega se delež polkmetov veča: leta 1960 jih je bilo 36,5 % leta 1970 39 % in leta 1977 že 55 %. Strukturne spremembe v kmetijstvu so zajele tudi kmetijstvo Koroške. Razvojne tendence v kmetijstvu na Koroškem se kažejo v povečanju kmetijskih obratov glede na skupno kmetijsko površino, ki jo obdelujejo. K prestrukturiranju je največ pripomogla moderna kmetijska mehanizacija, ki omogoča, da lastnik kmetijskega obrata ekonomičneje obdeluje večje kmetijske površine. Tudi večji del občin na narodnostno mešanem ozemlju je zajel val sprememb v kmetijstvu. To se izraža predvsem v spremenjenem načinu pridobivanja po posameznih kmetijskih obratih. Vedno večje število lastnikov kmetijskih obratov, ki so se večji del delovnega časa ukvarjali s kmetijstvom, se zaposluje v izvenkmetijskih dejavnostih. Zato se skrajšuje tisti delovni čas, ko se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo na svoji kmetiji. V strukturi tal prevladujejo na celnem območju narodnostno mešanega ozemlja na Koroškem gozdovi. Z živinorejo se ukvarjajo na narodnostno mešanem ozemlju najbolj v velikovškem okraju, in sicer dokaj intenzivno v vseh občinah s slovenskim ali mešanim prebivalstvom. Med najpomembnejšimi sta občini Pliberk in Velikovec. V vseh občinah, kjer je živinoreja najbolj razvita, se najbolj ukvarjajo s prašičerejo, govedorejo in kokošerejo. Z ostalimi vrstami se na narodnostno mešanem ozemlju ukvarja relativno malo kmetij. V zadnjih letih se opazno zmanjšuje število delovne sile, zaposlene v poljedelstvu in gozdarstvu na Koroškem. Posebno se je zmanjšalo število kmetijskih obratov in družinskih članov, ki so zaposleni na kmetiji. Vedno več lastnikov kmetijskih obratov in njihovih družinskih članov se zaposluje v izvenkmetijskih dejavnostih in opušča kmetijsko dejavnost kot primarno zaposlitev. Po posameznih občinah na narodnostno mešanem ozemlju je največ delovne sile v poljedelstvu in v gozdarstvu zaposlene v občinah Velikovec in Pliberk v velikovškem okraju. Skoraj polovica delovne sile v kmetijstvu v teh občinah so lastniki kmetijskih obratov, polovica pa družinski člani, ki so zaposleni na kmetiji. Najete delovne sile je relativno malo. V strukturi delovnih mest zavzema kmetijstvo in gozdarstvo največji delež v občinah velikovškega okraja.

Summary

STRUCTURAL CHANGES IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE ETHNICALLY MIXED AREA OF CARINTHIA/KOROŠKA AFTER THE YEAR OF 1973

The various directions in the agricultural mode of production in Austria have at present resulted in the shaping of disparate socioeconomic developmental forms observable in the field of agriculture. An ever-increasing number of farmers have been looking for extra jobs outside agriculture, working as farmers less than half the total working hours. This kind of a double employment, with the dominant one being the non-agricultural employment, is presently the most frequent type of life and work within the sphere of agriculture. This particular form accounts for about 55 per cent of all the farming units in Austria. Structural changes in agriculture have not bypassed the agriculture in Carinthia/Koroška, where the developmental tendencies manifest themselves in an increase of farming units distributed in the total area under cultivation. This restructuring was aided most significantly by the modern agricultural mechanization which makes it possible for the owner of a farming unit to cultivate wider stretches of farmland more economically than before. The majority of the communes located in the Slovenian ethnically mixed area have also witnessed a wave of changes within agriculture that manifest themselves primarily in the manner of producing crops as carried out in the individual agricultural units. An ever-increasing number of the owners of farming units, who used to work as farmers most

³Josef Kramer, Günter Scheer: Das österreichische Agrarsystem. Izdal Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft, Dunaj, 1978, str. 7.

of their working time, have found employment in non-agricultural branches. In this way is shortened the time they spend working on the farm. As to the configuration of the surface of the area, the entire region of what is called the Slovenian ethnically mixed area of Carinthia is dominated by the woods. In this area animal husbandry is represented best in the district of Völkermarkt/Velikovec; it is rather intensive in all of those communes of this district whose population makeup is either Slovenian or ethnically mixed, particularly in the communes of Bleiburg/Pliberk and Völkermarkt/Velikovec. In all of the communes where animal husbandry is most developed, pig-breeding, cattle-breeding, and poultry-breeding are found predominantly. Relatively few farms can be found where other domestic animals are raised. The last few years have witnessed a noticeable manpower decrease in farming and forestry in Carinthia/Koroška. Particularly noticeable was the decrease in the number of the owners of farming units and of those of their family members who are employed on the farms; more and more of them have found jobs in non-agricultural branches, thereby giving up their farm work as their primary employment activity.

A survey of the individual communes located in the Slovenian ethnically mixed area reveals that the largest numbers of people employed in farming and forestry are to be found in the communes of Völkermarkt/Velikovec and Bleiburg/Pliberk, in the district of Völkermarkt/Velikovec. In these communes, almost half of the manpower working in agriculture is represented by the owners of farming units; those of their family members who work on the farms account for another half. Hired workers are relatively few in number. In the structure of the jobs within the agriculture of the Slovenian ethnically mixed area, the share of farming and forestry is the most substantial in the communes of the district of Völkermarkt/Velikovec.

Boris Jesih

NEKATERE ZNAČILNOSTI AVSTRIJSKE POLITIKE DO SLOVENSKE MANJŠINE NA KOROŠKEM V ZADNJIH LETIH

Politiko neke države do narodnih manjšin, ki živijo na njenem državnem ozemlju, lahko vrednotimo iz različnih zornih kotov. Tako je mogoče tudi odnos republike Avstrije do slovenske manjšine na Koroškem označiti na različne načine, odvisno pač od ocenjevalca, časa in okoliščin izrekanja ocene. Naštemo lahko tudi celo vrsto bolj ali manj znanstvenih publikacij, ki se posredno dotikajo tega problema. Še zlasti v zadnjem času smo priče pravemu izbruhu knjig o koroških Slovencih. Prav branje ene izmed njih z naslovom »K položaju Slovencev na Koroškem«, ¹ katere glavni avtor (dr. Ralf Unkart) je med drugim tudi profesionalni politik, nas je spodbudilo k pisanju tega prispevka. Omenjeno delo je tudi eden od načinov, s katerimi poskuša Avstrija svojo manjšinsko politiko predstaviti kot idealno. Prav zato bi radi opozorili na nekatere značilnosti avstrijske manjšinske politike oz. položaja koroških Slovencev, ki je posledica prav takšne politike. Naj že v začetku poudarimo, da ni naš namen ponovno naštevati vse mednarodnopravne in notranjepravne argumente, ki so tako znani, ampak bomo poskušali prikazati nekatere značilnosti dejanskega položaja slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem, ² ki je v veliki meri rezultat avstrijske politike do narodnih manjšin. ³

Politika strank od tristranskega sporazuma dalje

Prvo, kar lahko zapišemo, je, da je podpis tristranskega sporazuma 1. julija 1976 postavil formalnopravne temelje za nadaljnjo politiko republike Avstrije do narodnih manjšin oziroma da vsebina tristranskega sporazuma tudi povzroča trenutni položaj slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem. Ne glede na ostala določila tristranskega sporazuma, ki so v bistvu omogočila izvedbo popisa posebne vrste kakor tudi sprejem sedmojuljske zakonodaje, je konsenz pri odločanju o zadevah, ki se tičejo manjšine, bistvena sestavina tristranskega sporazuma. Pri tem se nam zdi pomembno, da je manjšinsko vprašanje **edino**, o katerem so se tri v koroškem in avstrijskem parlamentu zastopane politične stranke sporazumele, da bodo o njem odločale s konsenzom.

Tristranski sporazum je za nekaj časa skoraj popolnoma zavrl strankarsko obračunavanje, dostikrat čustveno prenapeto, o pravilnosti oz. nepravilnosti njihove politike do manjšin. ⁴ Kot dokaz navedimo dejstvo, da je postalo manjšinsko vprašanje v predvolilnem boju na nekaj naslednjih volitvah po podpisu sporazuma skoraj popolnoma nepomembno. Res je tudi, da tega za zadnjih nekaj volitev ne moremo trditi, vendar gre predvsem za početje nekaterih manjših političnih sil in

¹ Ralf Unkart-Gerold Glantschnig-Alfred Ogris: Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung, Klagenfurt 1984. Ocenio knjige glej v Bogo Grafenauer: Položaj koroških Slovencev in njegovi etnični temelji v zgodovini, Zgodovinski časopis (Ljubljana) 1984, št. 4/1983, str. 307—338; Theodor Veiter, Europa Ethnica, št. 2/1984, str. 113—114; Buch der Heimat, Die Kärntner Landsmannschaft 6/1984, str. 19.

² Ne smemo pozabiti tudi na še vedno nerešeno in pereče vprašanje štajerskih Slovencev, katerih obstoj avstrijska stran popolnoma zanika, čeprav jim je po 7. členu ADP mednarodnopravno zagotovljena vsa manjšinska zaščita ne glede na število.

³ Parteivereinbarung vom 1. Juli 1976; tekst objavljen npr. v Die rechtliche Stellung der Volksgruppen in Österreich, Eine Dokumentation, Herausgegeben vom Bundeskanzleramt, Wien 1977, str. 52—54.

⁴ Npr. ob sprejemu zakona o dvojezičnih topografskih napisih leta 1972.

posameznikov, ki po preizkušenem receptu zbujanja nacionalnih strasti poskušajo okrepiti politično pozicijo svoje stranke in s tem tudi svojo lastno — konkretno mislimo na Haiderjev uspeh na volitvah v deželni zbor 1984.

Popis prebivalstva posebne vrste 1976 je bil prvi rezultat tristrankarskega sporazuma. Popis je bil sicer že nekaj časa predmet politične debate med strankami.⁵ Tako je bil npr. pred volitvami v koroški deželni zbor leta 1975 popis posebne vrste glavna predvolilna tema svobodnjaške in ljudske stranke, ki ji je takratni kancler z napovedjo popisa v letu 1976 spretno zmanjšal pomen. Da je bil popis prebivalstva posebne vrste zgolj politično dejanje, ne pa ugotavljanje manjšine, posredno ugotavljajo že nekateri avstrijski politiki in strokovnjaki sami.⁶ Vendar je bil kljub uspelemu bojkotu s strani manjšine in številnim načelnim pripombam⁷ pri izvajanju tega popisa in popisov sploh,⁸ tako pridobljeni rezultat osnova za poznejše teritorialno veljavnost sedmojuljske zakonodaje oz. izvršnih uredb iz leta 1977.⁹

Prvi korak pri uresničevanju tristrankarskega sporazuma je bil sprejem tako imenovane sedmojuljske zakonodaje oz. najprej zakona o pravnem položaju narodnostnih skupin iz leta 1976 in potem leta 1977 tudi štirih izvršnih uredb. Ni dvoma, da bi sedmojuljska zakonodaja lahko vsebovala nekatere elemente, ki

⁵ Primerjaj tudi Tone Zorn: O »ugotavljanju« manjšine, Slovenski vestnik, 24. 1. in 14. 2. 1975.

⁶ Ralf Unkart na ciklusu predavanj celovške univerze Celovec, 18. 6. 1984, na istem predavanju tudi Hannes Tretter.

⁷ Osnovne načelne pripombe pri avstrijskih popisih lahko strnemo:

V popisih se še vedno uporabljajo kategorije, ki jih je uvedlo nacistično štetje leta 1939 (Windisch, Windisch-Slowenisch...)

— V vprašalnih polah sprašujejo po občevelnem jeziku, ne pa po materinem jeziku ali nacionalni pripadnosti

— Popisni listi so natisnjeni zgolj v nemškem jeziku, pa čeprav jih za tujce natisnejo tudi v turščini ali srbohrvaščini

— Število tako ugotovljenih pripadnikov posamezne narodne skupnosti se od popisa do popisa nerazumljivo zmanjšuje

— Ponavljajo se dokazano falzificiranje popisnih objav in manipuliranje z objavami.

⁸ To nam dokazujejo tudi številne objavljene, a žal neupoštevane razprave. Navedimo samo nekatere:

Domej Teodor, Vladimir Klemenčič, Franc Wutti: Popis posebne vrste, predavanje na 8. koroških kulturnih dnevih; Grafenauer Bogo: Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, Razprave SAZU, razred za zgodovino in družbene vede I, Ljubljana 1950; isti: Teorija in praksa ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. stoletja do konca 1970, Histo-rijski zbornik (Zagreb) 29—30, 1976—1977; Klemenčič Vladimir: Slovenska manjšina v Avstriji po popisu prebivalstva posebne vrste, Teorija in praksa (Ljubljana) 13, 1976; isti: Uradni avstrijski popisi prebivalstva po drugi svetovni vojni glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevelni jezik v luči zakona o popisu prebivalstva posebne vrste, So-dobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, Ljubljana 1976; Malle Avgust: Ljudsko štetje 1971, predavanje na 5. koroških kulturnih dnevih; Pleterski Janko: Die Volks-zählung vom 31. März 1961 in Kärnten, Razprave in gradivo, Ljubljana št. 4—5, 1966; Veiter Theodor: Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, Europa Ethnica, Wien št. 3, 1965; Zorn Tone: Podatki o slovenskem jeziku 1961—1971, Pripombe k avstrijskemu štetju 1971 na Koroškem, Delo, Ljubljana, 15. 2. in 9. 4. 1973.

⁹ Zvezni zakon o pravnem položaju narodnostnih skupin v Avstriji (Bundesgesetz vom 7. Juli 1976 über die Rechtsstellung von Volksgruppen in Österreich-Volksgruppengesetz); Uredba avstrijske zvezne vlade o sosvetih narodnostnih skupin (Verordnung der Bundes-regierung vom 18. Jänner 1977 über die Volksgruppenbeiräte, Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi področij v katerih je treba namestiti topografske oznake v nemškem in slovenskem jeziku (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977 über die Bestim-mung von Gebietsteilen in denen topografische Bezeichnungen in deutscher und sloweni-scher Sprache anzubringen sind); Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi sodišč, uprav-nih organov in drugih uradov, pred katerimi je slovenski jezik dovoljen kot uradni jezik dodatno k nemškemu jeziku (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977 über die Bestimmung der Gerichte, Verwaltungsbehörden und sonstigen Dienststellen, vor denen die slowenische Sprache zusätzlich zur deutschen Sprache als Amtssprache zugelassen wird) in Uredba avstrijske zvezne vlade o določitvi slovenskih oznak za naselja (Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1977, mit der die slowenischen Bezeichnungen für Ortschaften festgesetzt werden).

bi bili možna pot k učinkoviti izvedbi in zakonodaji člena 7 avstrijske državne pogodbe, vendar so ravno neutemeljena in preveč poudarjena teritorialna omejenost njene veljave kakor tudi nekatere neustrezne vsebinske opredelitve (npr. sodišča) v celoti izničile njen pomen. Še več, sprevrgla jo je v samo še večje omejevanje do takrat veljavnih pravic.¹⁰ Izvršne uredbe iz leta 1977 bi naj konkretno uredile vsebino Zakona o pravnem položaju narodnostnih skupin. Šele teritorialna veljavnost teh uredb nam razkrije, kako močno je zmanjšano dvojezično ozemlje. Uredbo o sosvetih je manjšina zavrnila, ker bi ji način sestave in sama sestava onemogočila legitimno soddločanje o lastnih zadevah.¹¹ Cenzus 25 % slovenskega prebivalstva je bil osnova za določitev krajev, v katerih naj bi stali dvojezični krajevni napisi. Način, kako so izražali cenzus 25 %, še danes ni čisto pojasnjen.¹² Kljub temu so zakonodajalci v osmih dvojezičnih občinah določili 91 krajev, ki bi naj dobili dvojezične krajevne oznake,¹³ najdemo pa jih danes lahko le v 71 krajih na južnem Koroškem.

Zakon o narodnostnih skupinah določa, da lahko predstavniki manjšin uporabljajo svoj jezik pred sodišči in uradi oz. imajo pravico, da se njihove vloge in zadeve obravnavajo v njihovem maternem jeziku, za predpisane uradne tiskovine pa lahko zahtevajo tudi prevod formularja. Uradi so zadolženi za sestavo protokolov v obeh jezikih in za izdajanje dvojezičnih pisnih uredb. Če uradnik v uradu, ki posluje s strankami, ne govori slovensko, mora priskrbeti prevajalca, kar seveda avtomatično pomeni, da poslovanje ni dvojezično. Kako lahko tak postopek dejansko poteka, nam povejo primeri, ko morajo stranke čakati na prevod v slovenščino tudi po nekaj mesecev.¹⁴ Posamezni pripadniki slovenske narodne skupnosti so se morali, da so dosegli uveljavitev slovenskega jezika kot uradnega jezika, pritoževati vse do avstrijskega ustavnega sodišča.¹⁵

Kot smo že omenili, je teritorialno možno uresničiti te pravice le v trinajstih od 39 dvojezičnih občin.¹⁶ Seveda pa »ureja« sedmojuljska zakonodaja le del pravic, ki bi jih naj uživala manjšina, prav tako pa je med normativno ureditvijo in dejanskimi možnostmi uporabe slovenskega jezika še velika razlika. Uradniki v uradih, ki naj bi poslovali dvojezično, večinoma ne obvladajo slovenskega jezika. Slovenščino je možno v večini primerov uporabljati samo s tolmačem, kar pa jo takoj zreducira in degradira na raven pomožnega jezika. Zakonska ureditev pa omogoča tudi take nesmisle, da lahko kdo uporablja slovenščino na okrajnem sodišču, v domači občini pa ne. Analiza nam dokaj hitro razjasni položaj. Teodor Domej je posledice, »ki so širše kot zgolj jezikovne«, označil takole: »Ker v preteklih desetletjih konkretnih posegov s ciljem, da se slovenščini zagotovi enako-

¹⁰ Kritično analizo sedmojuljske zakonodaje glej med drugim v Pleterski Janko: Ob dveh avstrijskih zakonskih predlogih, Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji — Suvremena pitanja slovenske i hrvatske manjine u Austriji, Ljubljana 1976; Veiter Teodor: Das Österreichische Volksgruppenrecht seit dem Volksgruppengesetz von 1976, Wien 1979; Vukas Budislav: Etničke manjine i međunarodni odnosi, podglavje Avstrija, str. 155—185, Zagreb 1978.

¹¹ Sosveti bi naj bili ustanovljeni pri Uradu kanclerja z nalogo, da svetujejo zvezni vladi in njenim organom, kakor tudi deželni, če te to zahtevajo. Od narodnih skupin v Avstriji so v sosvete dosedaj vstopili samo Madžari.

¹² O postopku lahko nekaj razberemo v Josef Feldner, Grenzland Kärnten, Kärntner Weissbuch 2. Teil, Klagenfurt 1982, str. 85—86 in v Unkart cit. delo, str. 75, op. 66.

¹³ Po zakonu o dvojezičnih topografskih napisih iz leta 1972 (objavljen v Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Wien 27. 7. 1972, str. 1709—1713), bi naj dvojezične topografske napise postavili v 205 krajih na južnem Koroškem od 900 krajev na teritoriju dvojezičnega ozemlja, glej tudi Boris Jesih, Deset let od sprejema zakona o dvojezičnih topografskih napisih, Vestnik koroških partizanov (Ljubljana) št. 4/1982.

¹⁴ Na primer v Žitari vasi, glej Slovenski vestnik, 4. 6. 1982.

¹⁵ Naš tednik, 8. 9. 1983, str. 1.

¹⁶ Leta 1973 so na koroškem spremenili občinske meje oz. zmanjšali so število občin. S tem ukrepom je prišlo tudi do razbitja do takrat upravno zaokroženega dvojezičnega ozemlja. Po novi razdelitvi je dvojezično ozemlje razdeljeno v 39 novonastalih občin, vendar je v nekatere prišel le del dvojezičnega ozemlja, zato jih lahko označujemo kot delno dvojezične.

pravno mesto v družbenem življenju, ne le ni bilo, ampak je jezikovna politika države in dežele jezik manjšine izrivala, je prišlo do sprememb v **jezikovni zavesti** (podčrtal B. J.) prizadetega prebivalstva. Avto- in heterostereotipi o slovenščini so mesto manjšinskega jezika permanentno slabili. Taka jezikovna politika tem lažje uspeva, če je povezana s spremembami na področju socialne strukture obeh narodov, posebej pa še tam, kjer imamo opraviti z razlikami v socialni strukturi obeh narodov, ki sta v medsebojnem stiku. Vsaka nova sprememba na škodo manjšinskega naroda postavlja na dnevni red problem preživetja manjšinskega naroda. Družbena področja, na katera ima danes slovenska manjšina na Koroškem odločilen vpliv, so dokaj omejena. Zato je tudi vpliv na jezikovno vedenje omejen.¹⁷

Končno je položaj slovenske narodne skupnosti na Koroškem tudi rezultat prilagajanja oziroma popuščanja nemškonacionalnim pritiskom koroške »domovinske« organizacije Heimatdienst, ki danes, to je leta 1984, sicer ne zahteva direktno etnocida kot leta 1970,¹⁸ ampak samo še »enakopravnost večinskega naroda z manjšino«.¹⁹

Da je trditev absurdna, ni treba posebej poudarjati, saj bi jo lahko primerjali npr. z zakonskim predlogom »o zaščiti avtomobilistov pred pešci«.²⁰ Glede popuščanja Heimatdienstu naj se samo spomnimo na spremembe šolske zakonodaje l. 1958 oz. 1959, neizvajanja zakona o topografskih napisih l. 1972, sedmojulijske zakonodaje in popisa posebne vrste ter sedanje gonje proti za Slovence že tako neustreznimi šoli. Gre za spremembe, ki so vse po vrsti pomenile poslabšanje položaja slovenske narodne skupnosti in ki jih je spodbudil ali najglasneje zagovarjal prav Heimatdienst.

Kot bomo videli tudi kasneje pri analizi ostalih sklopov, vodijo avstrijske stranke politiko mimo manjšine in zoper njo in je njen cilj poslabšanje položaja manjšine. Težko bi rekli, da so med strankami bistvene razlike v manjšinski politiki, vsaj ko gre za v avstrijskem in koroškem parlamentu zastopane stranke, ki so se tudi v tristrankarskem sporazumu obvezale, da bodo o manjšinskih zadevah odločale s konsenzom. Sedmojulijska zakonodaja in trenutni položaj sta samo logični zaključek take politike. Manjšini naklonjene politične stranke (komunisti, alternativci, tj. del avstrijskega »zelenega gibanja«) pa imajo za sedaj premalo politične moči in vpliva, da bi lahko odločilno vplivale na avstrijsko manjšinsko politiko.

Šolska problematika

Problem vzgoje in izobraževanja je bil ob podpisu tristrankarskega sporazuma predstavljen na kasnejši čas. Ker je šolska problematika že predmet posebnega prispevka v tej številki Razprav in gradiva, bomo na tem mestu nanizali samo nekatere osnovne karakteristike. Najprej moramo vedeti, da je trenutno veljavna zakonodaja na področju dvojezičnega šolstva rezultat nemškonacionalnega pritiska za odpravo obvezne dvojezične šole na južnem Koroškem pred letom 1958. Prav zaradi nemškonacionalistične gonje in stavk po šolah je takratni deželni glavar Wedenig izdal protizakoniti odlok o odpravi dvojezične šole. Od 12 774 otrok, ki so obiskovali dvojezični pouk, se jih je kar 10 588 odjavilo od dvojezičnega pouka.²¹ 19. marca 1959 pa je dunajski parlament sprejel še danes veljavni manjšinski šolski zakon za Koroško. Poudariti moramo, da je ta sicer neustrezn

¹⁷ Teodor Domej: Slovenščina kot dodatni uradni jezik na Koroškem — Slovene as the Supplementary Official language in Carinthia, Dvojezičnost individualne in družbene razsežnosti, Prispevki konference »Dvojezičnost — individualna in družbena razsežnost, Ljubljana 1984, str. 80.

¹⁸ Mislimo na izjavo v Ruf der Heimat št. 4/1970.

¹⁹ Profil, Wien, 22. 10. 1984, str. 17.

²⁰ Primerjavo je uporabil dr. Peter Gstettner, na ciklusu predavanj celovške univerze 25. junija 1984.

²¹ Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana 1983, str. 259.

zakon trenutno edini, ki velja za celotno dvojezično ozemlje, kot je to bilo pojmovano ob oblikovanju člena 7 avstrijske državne pogodbe.

Zakon je omejil dvojezični pouk samo na tiste učence, katerih starši to izrecno zahtevajo s pisno prijavo. Kako funkcionira tako urejeni šolski sistem, ilustrirajmo z nekaterimi podatki za šolsko leto 1983/84. Na območju dvojezičnega šolstva je delovalo 81 ljudskih šol, na 66 ljudskih šolah se je k dvojezičnemu pouku prijavilo 1063 otrok, 10 predšolskih razredov in 2 predšolski skupini na istem ozemlju pa je obiskovalo 156 malčkov, od teh pa se jih je prijavilo k dvojezičnemu pouku le 7. Na 14 glavnih šolah od skupno 24 se je k dvojezičnemu pouku prijavilo 179 učencev, 160 pa jih je obiskovalo slovenščino kot tuji jezik. Slovensko gimnazijo je obiskovalo 491 dijakov, dvojezični abiturienški tečaj pa 14. Dvojezične gospodinske šole je obiskovalo 84 dijakinj, na višjih in srednjih šolah pa se je učilo slovenščine kot prostega ali alternativnega predmeta 194 dijakov in dijakinj. Skupno torej 2192 fantov in deklet.²²

Tudi pri prikazovanju dejanskega stanja smo deležni dostikrat različnih dezinformacij in potvarjanj, npr. poudarjanje naraščanja odstotka prijavljenih k dvojezičnemu pouku, čeprav absolutna številka pada. Pri tem prihaja do takih absurdov, da se slovenski šolarji morajo učiti maternega jezika kot **tujega jezika**. Opozorimo naj, da je nerešeno vprašanje dvojezičnih otroških vrtcev, ki so od šolskega leta 1983/84 tudi sestavni del regularnega šolskega sistema. Prav tako pa so učni pripomočki in učila ne samo pomanjkljivi, ampak jih dostikrat tudi pri-manjkuje.²³

Sedanja zahteva po redukciji dvojezične šole in po ločevanju nemško govorečih in slovensko govorečih otrok, katere glavna nosilca sta Heimatdienst in Svobodnjaška stranka Avstrije, pomeni samo nadaljnji poizkus popolnoma odpraviti že tako okrnjeno dvojezično šolo.

Samostojno politično nastopanje manjšine

Volitve so na Koroškem največkrat tista priložnost, ko se manjšinska politika »razlaga« volilcem, saj po že večkrat preizkušenem receptu tovrstna problematika zelo hitro in na najbolj enostaven način vzburi »senzibilnost« koroških volilcev. Ne da bi se podrobneje spuščali v analizo vloge, ki jo ima manjšinsko vprašanje pri koroških pa tudi avstrijskih volitvah, lahko ugotovimo, da je nepravilna manjšinska politika eno izmed glavnih očitanih političnih nasprotnikov. Strah pred izgubo nemškonacionalnih glasov je bil mnogokrat večji od argumentov zdravega razuma.

To velja v enaki meri za odnose med posameznimi političnimi strankami kot za odnose znotraj političnih strank. Politični zaton prejšnjega deželnega glavarja Hansa Sime je najbolj prepričljivejši dokaz za zgornjo trditev. Stranke same pa tudi lastni neuspeh rade opravičujejo s »premajhnim angažiranjem« v protimanjšinskih zahtevah koroškega Heimatdiensta in drugih protislovenskih sil na Koroškem (npr. ljudska stranka po neuspehu na zadnjih deželnozborskih volitvah 30. 9. 1984). Seveda si težko predstavljamo, da bi takšno obnašanje političnih strank lahko prispevalo k boljši politični atmosferi in strpnejšim odnosom med obema narodoma na Koroškem. Dejstvo je tudi, da avstrijske politične stranke nikoli niso bile pripravljene upoštevati manjšine oziroma posameznih manjšinskih organizacij kot enakopravega partnerja, ko so odločale o zadevah, ki se neposredno tičejo manjšine. Manjšini je torej onemogočeno, da se uveljavi kot samostojen **subjekt**. Priznavanje manjšine kot subjekta bi obenem pomenilo posredno pristajanje tudi na njene zahteve, do tega pa ni posameznim političnim strankam, ki

²² Podatke je objavil deželni šolski svet, povzemamo pa jih po Koroški Slovenci v Avstriji, str. 282.

²³ Glej tudi v Avgustin Malle; O perečih vzgojnih in izobraževalnih problemih slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem, Vestnik koroških partizanov (Ljubljana), št. 1/1984, str. 9—19.

si predvsem na volitvah prizadevajo dobiti glasove tako slovenskih kot Slovencem nenaklonjenih volivcev (to velja predvsem za dve največji stranki).

Del slovenske narodne skupnosti se poizkuša uveljaviti kot samostojna politična sila, ki nastopa tudi na nekaterih volitvah. Glavni argument za samostojno politično nastopanje je, da v okviru avstrijskih političnih strank ni mogoče doseči enakopravne uveljavitve narodnostne skupnosti v celoti kakor tudi njenih posameznih pripadnikov, še več, vključevanje v stranke samo še pospešuje asimilacijo.²⁴ Ni dvoma, da je samostojno nastopanje dela slovenske narodnostne skupnosti že doseglo določene rezultate. V največji meri to lahko trdimo za samostojne nastope na občinskih volitvah in delno za volitve v kmetijsko zbornico, manj pa tudi za ostale volitve. Posebno vprašanje pa je sprožil samostojni nastop dela slovenske narodne skupnosti na volitvah v deželni zbor. Leta 1975 je Koroški enotni listi — KEL manjkalo nekaj sto glasov za mandat v koroškem deželnem zboru. Toda tik pred volitvami v koroški deželni zbor leta 1979 so na Koroškem spremenili volilni red.

Osnova za spremembo je bila ugodno rešena pritožba gradiščanske frakcije avstrijske ljudske stranke, ki je trdila, da volilni red, po katerem je cela dežela eno samo volilno okrožje, ni v skladu z avstrijsko ustavo. Bistvena sprememba je bila v tem, da so deželo razdelili na štiri volilna okrožja. S povečanjem števila volilnih okrožij in z nespremenjenim številom poslancev deželnega zbora (zaradi povečanja števila prebivalcev, ki je na Koroškem leta 1971 presegal 500 000, bi lahko zvišali število poslancev s 36 na 48) je ostalo politično razmerje sil v deželnem parlamentu nespremenjeno. Čeprav je sprememba volilnega reda prizadela tudi ostale manjše politične grupacije oziroma stranke,²⁵ je najbolj škodovala Koroški enotni listi, ki je z razdelitvijo teritorija na štiri volilna okrožja praktično izgubila vse možnosti za morebitno osvojitve zadostnega števila glasov za deželnega poslanca. Vsekakor kaže, da pomeni morebitni slovenski poslanec v koroškem deželnem zboru zadosti veliko nevarnost za dosedaj v njem zastopane politične stranke, še zlasti, če upoštevamo vlogo, ki so jo slovenski poslanci v deželnem zboru in avstrijskem parlamentu že odigrali.

Takšna volilna ureditev torej že vnaprej jemlje manjšini možnost uspešnega volilnega nastopanja ter s tem tudi ubija voljo morebitnim volilcem, ki bi volili slovensko volilno grupacijo. V tej zvezi bi tudi opozorili na pozitivne rešitve tega vprašanja drugod po svetu (Danska, ZRN).

Vsekakor lahko ugotovimo, da so možnosti soodločanja pripadnikov manjšine v okviru demokratičnih mehanizmov, ki obstajajo v avstrijski družbi, zelo omejene. Po eni strani težko najdemo razumevanje v okviru parlamentarnih političnih strank, po drugi strani pa tudi sami ne morejo ustrezno politično nastopati in tako sami uveljavljati svoje pravice in interese prek demokratičnih mehanizmov meščanskega pluralizma. Individualna vključitev v politične stranke pa žal ni dala še nobenega vidnega rezultata.

Udeležba na radiu in televiziji

Najbolj pereče vprašanje je udeležba na TV. Koroški Slovenci na avstrijski televiziji skorajda niso navzoči. Prav tako pa ne morejo spremljati oddaj ljubljanske televizije oziroma je to možno samo v Celovcu prek kableske televizije, ki si je tudi zaradi visoke cene ne more vsakdo privoščiti. Nedvomno je, da je edina ustrežna rešitev pretvornik, ki bi omogočal spremljanje ljubljanske televizije na celotnem dvojezičnem ozemlju. Avstrijska stran ga zavrača tudi z argumenti, »da

²⁴ Matevž Grilc: Naš tednik, št. 44/1974, str. 5.

²⁵ Podrobnosti glej v Dušan Nečak: Deželnozborske volitve dne 7. 10. 1979, Vestnik koroških partizanov, št. 1/2 1980 in Boris Jesih, Odnos avstrijskih političnih strank do manjšinskega vprašanja, str. 36—37, raziskovalna naloga, rokopis hrani arhiv INV, Ljubljana 1984.

gre za soseda z drugo družbenopolitično ureditvijo,²⁶ po drugi strani pa lahko ugotavljamo, da sosede z drugo družbenopolitično ureditvijo nič ne moti, da ne bi objavljala avstrijskih informativnih oddaj na lastnem programu, oziroma da je skoraj po vsej Sloveniji možno nemoteno spremljati oba avstrijska TV programa.

Radio Celovec namenja približno 8 ur tedensko programa slovenski manjšini. Do nedavnega so bile oddaje v izredno neugodnem terminu. Od 26. 10. 1984 pa so dobile ugodnejši termin. Seveda pa je to še daleč od želje obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev, da bi bil slovenski program razporejen prek cellega dne.²⁷

Financiranje dejavnosti manjšine

Redno financiranje manjšine iz javnih skladov pogojujejo Avstrijci z vstopom v sosvet, ki ga manjšina iz znanih razlogov še vedno zavrača. Financiranje iz javnih sredstev, ki jih kot davkoplačevalci prispevajo tudi sami pripadniki manjšine, je neredno in nezadostno. Po zakonu o pravnem položaju narodnostnih skupin so koroški Slovenci dobili leta 1981 120 000 šilingov in leta 1982 370 000 šilingov za svojo dejavnost, še leta 1977 pa 1 030 000 šilingov.²⁸

Sklep

Seveda se moramo, ko poskušamo ocenjevati avstrijsko politiko do slovenske narodnostne skupnosti, zavedati tudi tega, da tega odnosa ne moremo omejevati samo na odnos do manjšine, ampak moramo upoštevati tudi širši mednarodnopravni kontekst kakor tudi splošno veljavne trende, ki se v manjšinskovarstvenem področju danes uveljavljajo v svetu, še bolj pa v Evropi (npr. v okviru Evropskega sveta). Avstrija se prek svojih strokovnjakov (Velter) prav v teh prizadevanjih postavlja na ugledno mesto. Koliko pa s tem opravičuje svojo lastno politiko do manjšin, je drugo vprašanje.

Če strnemo to kratko analizo nekaterih aspektov avstrijske politike do Slovencev na Koroškem, ugotovimo naslednje:

1. avstrijska politika do slovenske manjšine (isto lahko trdimo tudi za druge manjšine) je omejevalne in ne pospeševalne narave,
2. tudi obstoječa, sama po sebi diskriminativna zakonodaja se izvaja restriktivno,^{28a}
3. manjšinsko politiko oblikujejo v veliki meri dnevnopolitični interesi političnih strank,
4. avstrijska politika ne upošteva pravice manjšine do razvoja in s skoraj popolno odsotnostjo financiranja dejavnosti manjšine zavira njen normalni obstoj,
5. spodbuja procese asimilacije,
6. poteka pod konstantnim pritiskom nemškonalacionalnih sil in organizacij, katerih dejavnost javno obsoja tudi vse širši krog posameznikov in organizacij v avstrijski in mednarodni javnosti,
7. dejavnost teh organizacij prepoveduje tudi avstrijska državna pogodba (točka 5 člena 7),²⁹
8. trenutno poteka kampanja za nadaljnjo restrikcijo manjšinske zakonodaje,
9. avstrijska politika nasprotuje ne samo mednarodno sprejetim obveznostim, ki jih ima avstrijska republika, ampak tudi splošnim, zlasti evropskim trendom, ki zahtevajo večjo enakopravnost manjšin.

²⁶ Slovenski vestnik, 30. 7. 1982, str. 1.

²⁷ Slovenski vestnik, 25. 10. 1984, str. 8.

²⁸ Ralf Unkart cit. delo str. 73.

^{28a} Najvažnejše podatke o izvajanju glej v pregledu dr. Pavel Apovnik, O dvojezičnosti na Koroškem, Naš tednik, 22. in 29. 9. 1984.

²⁹ Avstrijci argumentirajo obstoj teh organizacij z dejstvom, da v njihovih statutih ni nič naperjenega proti manjšini, pri čemer namenoma spregledujejo, da je odločilna dejavnost. Primerjaj npr. Janez Stergar, Kršitve določb točke 5 člena 7 avstrijske državne pogodbe, Razprave in gradivo št. 7—8/1976, str. 147—179.

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF THE AUSTRIAN GOVERNMENT POLICIES TOWARD THE SLOVENIAN MINORITY OF CARINTHIA (KOROŠKA) IN THE RECENT YEARS

In the recent years, the Austrian policies toward the Slovenian minority of Carinthia (Koroška) have been determined by the 1976 three-party agreement concluded by the leading political parties of Austria, whereby three political parties represented in the Austrian Parliament as well in the Carinthian provincial diet set out their minority policies in terms of both content and tactics. The first step in the implementation of this agreement was the ratification of the so-called legislation of 7 July (the Act itself was passed in 1976 and its implementing statutes in 1977), while its first result was the special-type population census carried out in 1976. This census can only be described as a political form of pressure brought to bear on the minority by the Austrian authorities. The legislation, territorially limited as it is on the basis of such a population census as well as deficient in content, has been also implemented restrictively.

Unsolved questions stemming directly from the Austrian minority policies include problems in the field of education and instruction, the possibility of independent electoral-political activities performed by part of the Slovene national community, information activities, and the financing of minority activities.

A brief analysis of certain aspects of the Austrian policies toward the Slovenian minority of Carinthia (Koroška) can be summarized by means of the following itemization:

- 1) The Austrian policies toward the Slovenian minority are of a restrictive nature.
- 2) The existing legislation, which is discriminatory in itself, has been implemented restrictively.
- 3) These policies have been to a large extent formed on the basis of day-to-day political concerns of the political parties.
- 4) The right of nationalities to development has been neglected.
- 5) These policies encourage the processes of assimilation.
- 6) There is a constant pressure exerted by the German nationalist forces and organizations.
- 7) The activities of the foregoing organizations are not prohibited despite the explicit requirement in Article 7 of the Austrian State Treaty (item 5).
- 8) At the moment, there is a campaign going on aiming to further restrict the minority legislation.
- 9) Such policies run counter not only to the internationally adopted obligations of the Austrian Republic, but also to general — especially European — trends that have been calling for greater equality of national minorities.

Pavel Stranj

DRUŽBENI RAZVOJ OBMOČJA DEŽELE FURLANIJE-JULIJSKE KRAJINE, KJER ŽIVIMO SLOVENCİ, V LUČI POVOJNIH POPISOV

Metodološki uvod

Italijanski državni statistični inštitut je v drugi polovici leta 1984 objavil zadnje podatke o popisih prebivalstva in gospodarstva iz leta 1981 ter popisu kmetijstva iz leta 1982. S temi podatki je spet možno sestaviti družbeno sliko narodnostno mešanega prostora, kjer živijo Slovenci: četrto v tej povojni dobi. Štirje časovni preseki dogajanja so, oziroma bi lahko bili, dragoceno gradivo za razumevanje splošnega razvoja na posameznih sektorjih družbenega razvoja in po posameznih geografskih območjih. Na žalost pa cela vrsta dejstev bistveno omejuje njih uporabnost. Poglejmo pomembnejše med njimi.

ISTAT, italijanski državni statistični inštitut, redno, ob vsakem popisu spreminja metodologijo opredeljevanja številnih bistvenih kazateljev — od oblikovanja starostnih pasov do obravnavanja ali neobravnavanja nekaterih zaposlitvenih bazenov, kot so na primer državni uslužbenci. Ta raznolikost in spremenljivost onemogoča večino vzporedjanj in zveznega spremljanja dogajanj na osnovnih področjih.

Uradno objavljeni popisni podatki so skromni ali pomanjkljivi tudi še iz drugih vidikov. Tako na primer uradne statistične publikacije o popisu niso objavile rezultat iz odgovorov na vrsto postavk, ki jih je vsebovala popisna pola. Osnovna prostorska enota podatkov je še vedno le občina, kar je zlasti neugodno pri analizi bistvenega dogajanja na primestnih območjih: tako na primer na eni strani lahko zremo vse o 800 prebivalcih občine Repentabor, nič določenega pa o tisočih prebivalcev kraškega predela tržaške občine. Analiza podatkov pa nima le prostorskih omejitev, kajti uradne publikacije obsegajo le nekaj najosnovnejših križanj med navedenimi kazatelji, kar nikakor ni dovolj, da bi raziskovalci izven osrednje ustanove, ki ima monopol nad podatki, izčrpali vsaj omejeno faktografsko gradivo, ki je bilo zbrano.

Raziskovalca pa ne ovirajo le te dejanske omejitve, temveč podvomijo še o zanesljivosti oz. natančnosti uradnih rezultatov. Podrobnejše analize podatkov iz prejšnjega popisa, ki jih je izvedel SLORI v nekaterih majhnih občinah, so pokazale, da so posebno vprašljive vrednosti aktivnega prebivalstva, zlasti ženskega, in razporeditev aktivnega dela prebivalstva v sektorje, kjer je najbolj delikatna veljavnost ocene pripadnosti primarnemu sektorju. Nejasnosti in nezanesljivosti se zgostijo zlasti na meji, ki ločuje kategorije kmeta in upokojenca. Nejasen je tudi pojav polkmetov, ki niso upoštevani kot posebna kategorija in se pojavljajo v obeh popisih, prebivalstva in kmetijstva, v prvem kot odvisni delavci v II. ali III. sektorju, v drugem pa kot nediferencirani kmetje.

SedANJI inštrumenti zabeleževanja družbene strukture prebivalstva so razdrobljeni v različne kategorije, ki niso med seboj povezane v realno celoto. Ne beležijo se na primer viri dohodkov, ampak le nekatere plati uradne dejavnosti. Podoželska družina, v kateri uradno dela le en član družine, lahko ima v resnici zelo razčlenjeno dohodkovno strukturo: posamezni aktivni člani gospodinjstva lahko imajo dodatno neprijavljeno obrt ali dejavnost; parttime kmetijstvo vpliva na stroške za domačo porabo, delna prodaja teh pridelkov pomeni tudi konkreten dohodek, poleg tega pa na celotni prihodek gospodinjstva vpliva še ena ali več pokojnin, in v skrajnem primeru tudi prispevki odseljenih članov.

Navedene omejenosti razpoložljivih statistik so posebno neugodne za območje, kjer beležimo zgodovinsko navzočnost slovenskega prebivalstva. Pod tem

nazivom mislimo na 35 občin, v katerih je znatno število Slovencev dokumentirano že pred letom 1866, ko je bilo to ozemlje politično razkosano. Danes živi veliko Slovencev tudi izven tega ozemlja, ki ga sestavlja vrsta zaokroženih in medsebojno zelo različnih enot, a v tem prikazu ne govorimo o tem območju novejših kolonizacij, kajti slovenska navzočnost zastavlja tu vrsto drugačnih vprašanj. (Po dosedanjih analizah obsega pas vsaj 13 občin v Videmski in 11 v Goriški pokrajini in na njem živi najmanj 10.000 Slovencev, pomešanih s 550.000 drugimi prebivalci na površini ok. 560 km²). Od severa proti jugu lahko za omenjene zemljepisne enote ugotovimo naslednje značilnosti. V Videmski pokrajini: na tromeji Avstrije, Jugoslavije in Italije leži Kanalska dolina — Val Canale z občinami Trbiž-Tarvisio, Tablja-Pontebba in Naborjet — Ovčja Ves-Malborghetto — Valbruna. Po presledku sledi Rezija-Resia, v istoimenski dolini. Nato občini Bardo-Lusevera in Tipana-Taipana, ob zgornjem toku reke Ter-Torre, zato jih označujejo tudi kot Terske doline-Valli del Torre. Sledi širok pas ozemlja s šestimi občinami, prehod iz Furlanske nižine v Julijsko predgorje-Prealpi Gulie. Te občine so: Gorjani-Montenars, Čenta-Tarcento, Neme-Nimis, Athen-Attimis, Fojda-Faedis in Tavorjana-Torreano, ki meji na naslednjo skupino občin, raztresenih pod goro Matajur in ob pritokih reke Nadiže-Natisone ter se zato pogosto imenujejo kar Nadiške doline-Valli del Natisone: Podbonesec-Pulfero, Sovodnje-Savogna, Grmek-Grimacco, Dreka-Drenchia, Srednje-Stregna, Špeter-San Pietro al Natisone, ki je naravno središče tega območja, in Sv. Lenart-San Leonardo. V Videmsko pokrajino spadata še občina Praprotno-Prepotto, ki leži na desnem bregu obmejne reke Idrijce-Judrio, ter središče širše predgorske regije Čedad-Cividale del Friuli.

V Goriško pokrajino sega južni in vzhodni del Brd-Collio, ki tvori majhni občini Dolenje-Dolegna del Collio in Števerjan-San Floriano del Collio, severni del občine Krmin-Cormons ter fragment goriške občine. Pod Gorico-Gorizia sta dve manjši občini Sovodnje-Savogna d'Isonzo in Doberdob-Doberdó del Lago na izrazito kraških tleh, zato se to območje omenja pogosto tudi kot Goriški kras-Carso goriziano. Občini Ronke-Ronchi dei Legionari in Tržič-Monfalcone ležita na območju med slovenskim Krasom in Furlansko nižino, ki ga domačini imenujejo »Laško« (Bisiaccheria).

Preostalih šest občin sestavlja Tržaško pokrajino. Devin-Nabrežina-Duino-Aurisina, Zgonik-Sgonico in Repentabor-Monrupino so izrazito kraške, Dolina-San Dorligo della Valle je na prehodu s Krasa v istrsko flišnato pokrajino, kamor sodi še občina Milje-Muggia. In končno je tu še občina Trst-Trieste.

Glavna značilnost tradicionalnega slovenskega narodnostnega prostora, ki meri 1510 km², je torej njegova razčlenjenost v zelo različne geografske in družbeno-gospodarske enote, kjer so Slovenci večina prebivalstva le v majhnih obrobni občinah. To območje pa je v celoti postavljeno na periferijo italijanskega državnega ozemlja ne le z vidika obmejnosti, ampak predvsem z vidika oddaljenosti od območja, kjer je italijansko tkivo zgoščeno. Skozi slovensko ozemlje poteka le nekaj pomembnejših prometnih žil, železniških, cestnih in pomorskih zvez.

Demografska slika

Podrobnejša slika z vidika deželnega urbanega in demografskega tkiva pokaže nekaj pomembnih značilnosti tega prostora.

V Tržaški pokrajini izvaja tržaško mestno jedro, kljub demografskemu in zaposlitvenemu upadanju, še vedno občuten pritisk na majhne občine, ki jo obdajajo v polkrogu. Medtem ko prebivalstvo Trsta stalno upada, se okolica krepi, predvsem zaradi priseljevanja iz mesta. Indeks razvoja prebivalstva v štirih pokrajinah od 1951 do 1981 je bil: 100, 100, 100 in 92 za samo občino Trst, za celotno pokrajino pa: 100, 101, 101 in 96.

Goriška pokrajina doživlja demografsko krizo, ki je približno enakovredna tržaški, mesto pa ima tu širše zaledje, v katerem se demografske napetosti kot

izraz širših družbenih procesov lahko porazdelijo enakomerneje. Izrazit demografski porast je na Goriškem zabeležila le občina Tržič in njeno neposredno zaledje (Ronke), ki tvorita glavno industrijsko jedro pokrajine. Indeksi rasti za goriško občino so bili: 100, 104, 105 in 102; za vseh osem občin, kjer prebivajo Slovenci, pa: 100, 103, 108 in 107. Tu najdemo demografsko najbolj vitalne dele slovenskega ozemlja v Števerjanu, Sovodnjah in Doberdobi. Izselsjevanja je bilo v tem prostoru zelo malo in ohranilo se je dokaj mlado prebivalstvo, kot izhaja iz spodaj navedenih indeksov ostarelosti.

V delu Videmske pokrajine, ki ga obravnavamo, je opazna vloga treh mestnih središč: Trbiža, Čente in Čedad, ter pasu ozemlja ob prometnih žilah, ki jih povezujejo. Vloga teh mest pa ne zadostuje, da bi dosegla pozitivno demografsko bilanco in še manj, da bi zadržala iseljevanje s svojega vplivnega območja. Vseh navedenih 21 občin v Videmski pokrajini je v zadnjih 30 letih demografsko nazadovalo in kar devet jih je padlo pod polovico vrednosti prebivalstva iz leta 1951: občina Dreka celo na četrtino.

Iz vrednosti indeksa razvoja rezidenčnega prebivalstva v Videmski pokrajini lahko izluščimo nekako demografsko ločnico, onstran katere ne moremo govoriti o demografski stagnaciji, ampak o pravem demografskem propadanju. Medtem ko se je prebivalstvo Videmske pokrajine v glavnem ohranilo na isti ravni kot leta 1951, je 21 obravnavanih občin izgubilo tretjino prebivalstva.

Na območju 35 občin je leta 1981 živelo skupna 429.064 prebivalcev, dobra tretjina prebivalcev vse dežele Furlanije-Juljske krajine. Delež Slovencev v tem prostoru niha med 20 in 25 %, okoli absolutne vrednosti 90.000. Indeks razvoja vsega prebivalstva na tem prostoru je bil v štirih popisih: 100, 99, 97 in 93; za vso deželo pa 100, 98, 99 in 101.

Zaradi odmaknjenosti od zaposlitvenih središč in zaradi splošne prostorske politike osrednje deželne vlade do obmejnega pasu se je veliko prebivalstva odločilo za emigracijo. Ker so odhajali mlajši, se je starostna struktura deformirala. V občinah Dreka in Tipana pride na vsakega otroka do 14. leta starosti po 4,7 odraslih, starejših od 65 let (glej tabelo 2 str. 181). Zelo visoke indekse ostarelosti (nad 200) imajo tudi občine Bardo in Srednje, le 11 od 35 občin ima vrednost tega indeksa pod 100. Najmlajše prebivalstvo pa imajo v občinah Doberdob (nj izseljevanja) na Goriškem in v občini Zgonik na Tržaškem (priseljuje se novo prebivalstvo).

Vzporedno s staranjem prebivalstva se manjša tudi poprečno število članov posameznih družin. To gibanje je izraz dveh vzporednih dogajanj: vedno več je mladih družin, ki imajo po dva ali manj otrok in se ločijo od starih staršev; pogosto pa mladi zapustijo svoje družinsko jedro, še preden ustanovijo lastno družino, kar se dogaja najpogosteje ob izseljevanju. Tam, kjer se oba procesa pojavljata istočasno, je učinek najbolj viden: v občini Dreka je bilo leta 1981 poprečno število družinskih članov 2,0, v občini Tipana 2,1 in v občini Bardo 2,2. To so tudi najnižje vrednosti v deželi.

Obratne vrednosti, med najvišjimi v deželi, pa zabeležimo na območjih, kjer je kmetijstvo ohranilo vitalno funkcijo, kot npr. v Števerjanu, s 3,2 članov na družino. Deželno poprečje je 2,7.

Aktivno prebivalstvo

Deželno poprečje aktivnega prebivalstva je 40,29 % vseh prebivalcev. Pri tem podatku je treba opozoriti, da italijanska statistika vključuje v kategorijo aktivnih tudi brezposelne in mlade, ki iščejo prvo zaposlitev; točnejši naziv za ta del prebivalstva bi bil »razpoložljiva delovna sila«.

Tržaška in Goriška pokrajina sta pod deželno ravni, ki jo presega le Videmska pokrajina z vrednostjo 40,36. Med 21 občinami tega območja najdemo zelo različne vrednosti, tako na primer delež aktivnih v občini Tipana dosega le vrednost 29,4 %, v Bardu in Dreki pa 34,7 %.

Na splošno lahko trdimo, da je odstotek aktivnega prebivalstva tem višji, čim bolj se bližamo industrijskim centrom v nižini. Nižje vrednosti v Tržaški (38,82) in Goriški pokrajini (39,84) pa so izraz splošnega neugodnega gospodarskega in demografskega razvoja teh območij.

Jasnejši vpogled v gospodarsko stanje nudi primerjava med številom delovnih mest, ki so na razpolago v posameznih občinah (ta podatek vsebujejo popisi gospodarskih dejavnosti), ter številom aktivnega prebivalstva istih enot. Priložena tabela št. 3 kaže, da je bilo leta 1984 več delovnih mest kot razpoložljive delovne sile le v štirih od 35 občin. Te so bile Tablja in Trbiž v prometnem koridorju Kanalske doline ter Tržič in Dolina kot jedri industrijskih con Goriške in Tržaške pokrajine.

Obmejne občine Videmske in Goriške pokrajine dosegajo zelo neugodne vrednosti tega kazatelja: več kot tri aktivne prebivalce na vsako delovno mesto. Delovna sila teh območij se vsak dan ali sezono premika v industrijska središča izven obravnavanega pasu. Takemu periodičnemu preseljevanju zelo pogosto sledi dokončna izselitev.

S tega vidika je nerazvita tudi cela dežela Furlanija-Juljska krajina, kajti poleg Benečije obstajajo še druga obširna območja, ki se praznijo zaradi izseljevanja delavcev.

Delovna sila po sektorjih zaposlitve

Med obravnavanimi 35 občinami izstopa primarni sektor le na območju Brd, to je v loku, ki zajema občine Praprotno, Dolenje, Krmin in Števerjan. Tu je v kmetijstvu zaposlenih nad 20 % aktivnega prebivalstva.

Kmetijska dejavnost je po malem navzoča v vseh treh pokrajinah, a v glavnem gre za preživelo kmetijsko dejavnost, ki jo opravlja ostarelo prebivalstvo. Tudi tu so uradni statistični podatki zelo neučinkovito orodje, kajti merila, s katerimi so se ob popisu prebivalstva upoštevala posamezna kmetijska gospodinjstva, so se spreminjala od občine do občine. V obmestnih območjih so bila upoštevana »kmetijska podjetja«, ki so premogla le pol hektara površine, drugod pa niso bila upoštevana podjetja, če niso imela vsaj 10 hektarjev. Zaradi teh neenotnosti in predvsem zaradi globalnega prikaza podatkov po celih občinah je iz opisnega gradiva zelo težko razlikovati med propadajočimi kmetijskimi dejavnostmi in novimi, vitalnimi, pa čeprav omejenimi.

Prikaz zaposlenih v industriji in v gradbeništvu se sklada s prejšnjo sliko o aktivnem prebivalstvu. V celi vrsti občin v Videmski pokrajini je v sekundarnem sektorju zaposlenih več kot polovica aktivnega prebivalstva. To so občine Rezija, Bardo, Gorjani, Ahten, Grmek in Srednje. V glavnem gre za dnevne, sezonske ali celo stalne migrante. Podobno migracijsko območje najdemo v manjših občinah med Gorico in Tržičem, ki se razlikujejo po tem, da se je tu nehal proces stalnega izseljevanja. Obratno, nekatere podrobnejše analize kažejo, da prav zdaj poteka obraten proces: izseljenci iz prejšnjega obdobja gospodarskega razmaha se vračajo.

Zaposlitev v terciarnem sektorju prevladuje v vsej Kanalski dolini, v večjih središčih Furlanske nižine (Čenta, Fojda in Čedad), v goriški občini ter v večjem delu Tržaške pokrajine. Leta 1981 je na Tržaškem delalo v terciarju 72,4 % aktivnega prebivalstva, leta 1951 pa 60,7 %.

Ta značilnost je povezana z že omenjenimi prometnimi potmi, ki tečejo skozi ta obmejni pas, Trst pa je tudi glavno upravno središče dežele.

Izobrazba

Poprečna izobrazbena raven na tem prostoru je na splošno visoka, zlasti v dveh mestnih središčih, Trst in Gorica, ki spadata po tem kazatelju v državni vrh. Iz podrobnejših analiz prejšnjih popisov izhaja, da je stopnja dosežene obvezne

izobrazbe najvišja na območjih, ki so pred prvo svetovno vojno spadali pod avstrijsko vladavino. Iz tega lahko sklepamo, da je izobrazbena tradicija zelo pomembna in da še dolgo vpliva na razvoj.

V Videmski pokrajini je doseglo obvezno 8-letno šolanje le prebivalstvo v dveh večjih središčih Čedad in Trbiž ter prebivalstvo v eni izmed beneških občin, v Podbonescu.

Zaključki

Celotno območje tradicionalne poselitve slovenskega prebivalstva v deželi Furlaniji-Julijski krajini sovpada z obmejnimi pasovi, odmaknjenim od glavnih razvojnih središč, ki so se razvila pred zadnjo svetovno vojno ali po njej. Zaradi tega je na tem prostoru zelo izrazita demografska stagnacija in družbeno izpostavljena — nestabilna struktura. Območje v Goriški in Tržaški pokrajini, ki obsega določen industrijski potencial, močno čuti gospodarsko krizo, ki se vleče že celo desetletje. Edini vitalni jedri v tem prostoru sta skromen agrarni pas ter trije glavni prometni pasovi skozi Trbiž, Gorico in Trst. Zlasti propadanje tega mestnega jedra je zelo zaskrbljujoče glede na prihodnost. Gibanje v zadnjem desetletju navaja k prepričanju, da omenjeni dve vitalni sestavini gospodarstva ne zadostujeta za ohranitev sedanjega družbeno-gospodarskega stanja, ki ga že lahko definiramo kot kritičnega.

Summary

SOCIAL DEVELOPMENT OF THE PART OF THE REGION OF FRIULI-VENEZIA GIULIA/FURLANIJA JULIJSKA KRAJINA THAT IS POPULATED BY SLOVENES IN THE LIGHT OF THE POSTWAR CENSUSES

Population censuses and well as official counts pertaining to the economy and agriculture represent the groundwork for an adequate understanding of the socioeconomic and demographic trends, even though the current methodology is such that it detracts from their usefulness in a fundamental manner. A survey of restrictive factors is followed by a geographical framework within which this study was conceived, namely the thirty-five communes making up the area of the Slovenes' traditional settlement in the region of Friuli-Venezia Giulia/Furlanija Julijska krajina. The number of Slovenes who live there is estimated at about 90,000. The area itself is divided into homogeneous units. The remaining socioeconomic indicators presented refer to the total population of the relevant territory.

The demographic and socioeconomic analysis sheds light on various marginal areas, especially in Terska valley and Nadiška valleys. The dynamics of and the reasons for the demographic decline in certain parts of the provinces of Gorizia/Gorica and Trieste/Trst stem from different factors.

The urban centers, which the active population of the 35 communes tends to move to, are often situated outside the area under consideration, which fact has brought about considerable distortions among the resident population. Agriculture is the only vital sector of the economy there; the urban centers located at important traffic intersections have also developed tertiary activities. All this, however, is not even enough to maintain the existing socioeconomic level, let alone to promote progress of the area.

Ferruccio Clavara

GLOBALNA ZAŠČITA SLOVENCEV V ITALIJI — SPECIFIČEN PRIMER SLOVENSKE MANJŠINE V VIDEMSKI POKRAJINI

Uvod

Priznati obstoj slovenske manjšine v Videmski pokrajini ali ne je za italijanski parlament osnovno vprašanje pred sprejemanjem zakona za globalno zaščito Slovencev v Italiji. Dogodki v zadnjih mesecih so sicer izpričali določeno politično voljo vladnih strank (krščanske demokracije, socialistične stranke, socialnodemokratske stranke, liberalne stranke, republikanske stranke), da bi med posameznimi predlogi našle skupno rešitev. To pa pomeni — če upoštevamo nazadnjaška stališča KD, PRI, PLI in PSDI — da se počasi pomikamo k rešitvi, ki bo ohranjela sedanjo diskriminacijo Slovencev v Videmski pokrajini, ki jim bodo priznali kvalitativno in kvantitativno manjše pravice od pravic, ki jih bodo dodelili Slovcem na Tržaškem in Goriškem.

Zgodovinske, kulturne in politične korenine tega absurdnega stališča je treba iskati v sami zgodovini nastajanja italijanske države, ki se še danes brani priznati razliko med pojmom »država« in »narod«. Pravzaprav je že v razpravi v ustavodajni skupščini prevladalo prepričanje, da je treba besedi »narod« preprečiti vstop v ustavno in pravno terminologijo v korist izraza »jezikovna manjšina«. ¹ Tako lahko zasledimo izraze kot so »narodna manjšina«, »jezikovna manjšina«, ki ga uporablja tudi ustava republike Italije, »jezikovna skupina« kot ga uporablja Posebni statut avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine, »etnična skupina«, »etnična manjšina«, »posebna civilizacija«, »družbeno-kulturna stvarnost« itd. Terminološka zmeda ni posledica morebitnega nepoznavanja problematike, ampak je ideološko sredstvo za razlikovanje, da bi določili primerne razlike, s katerimi bi prikrili nesporno dejstvo, ki se ga slepi nacionalizem vladajočih razredov brani priznati, dejstva, da je Italija večnarodna država.

Ena izmed neposrednih posledic (tega političnega stališča), ki nas najbolj zanima, je razlikovanje med Slovenci v Tržaški in Goriški pokrajini ter Slovenci v obmejnem pasu Videmske pokrajine.

Kratek zgodovinski prikaz

Slovenci so postajali del Italije v različnih obdobjih: Beneški Slovenci iz Videmske pokrajine že leta 1866, Slovenci iz Kanalske doline, z Goriškega in Tržaškega pa leta 1918. Ti zadnji, ki so vključeni v mednarodne pogodbe, kot npr. londonski memorandum iz leta 1954, uživajo določeno priznanje z zakonodajnimi ukrepi, zlasti na področju šolstva. V bistvu so Slovenci v Videmski pokrajini združeni v 21 občinah obmejnega pasu vzhodne Furlanije, edini, ki niso deležni nobene zaščite.

Vzroke te »ne zaščite« je treba iskati zlasti v celotnem pojmovanju države. Že od njene združitve dalje »kljub temu, da se je izoblikovala z združitvijo med seboj precej različnih ljudstev, etnično-jezikovne razlike v njenem okviru dolgo niso postale tako pomembne, da bi sprožile manjšinske probleme, saj je prevladalo mnenje — vsaj med politiki — da različni govori niso nič drugega kot »narečja« nekoga starega »jezika«. Trditev je med leti 1861 in 1918 — o njeni veljavnosti na področju jezikoslovnih znanosti tukaj ne bi razpravljali — na pravnem področju

¹ V Italiji je 12 narodnih manjšin: Albanci, Katalonci, Hrvati, Francozi, Furlani, Grki, Ladinci, Okcitanzi, Romi, Sardinci, Slovenci in Nemci.

dopuščala sprejem izrecno združevalnih teženj, po katerih je bila italijanščina edini državni jezik, kar je pripeljalo do postopne izločitve norm, podedovanih iz piemontske zakonodaje, ki so ščitile rabo francoščine. In niti v tistem obdobju slovenska manjšina v Beneški Sloveniji, ki je bila vključena v kraljevino Italijo, ni postala pravno pomembna.²

Program asimilacije Slovencev v Videmski pokrajini je jasno osvetlil Il Giornale di Udine z dne 22. 11. 1866: »Te Slované je treba iztrebiti z dobroto, napredkom in civilizacijo ... Z jezikom in kulturo večinske civilizacije, to je italijanske, bomo Slované v Italiji poitalijančili.«

Programu asimilacije je sledilo njeno uresničevanje. Naslednje leto so občino Špeter/San Pietro degli Slavi preimenovali v San Pietro al Natisone.

Kjerkoli je bilo možno, so odpirali italijanske šole, oblasti so posebno skrbely za uresničevanje načrta poitalijančevanja.

Treba je poudariti, da je cerkev v svoji verski praksi še edina ohranjala slovenščino v javni in splošni rabi. »Slovenski katekizem, dostopen vsem, je bil vodnik, ki je s književnega vidika nudil slovnično strukturo našemu govoru. Molitve si lahko primerjal s tistimi, ki si se jih naučil v materinem naročju in tako je bila moralna vzgoja obogatena z mnogimi anekdotami, ki si jih takoj posvojil in so postale del tebe, vodile so tvoje življenje in družbeno vedenje.«³

Duhovniki so postali priljubljena tarča zagovornikov asimilacije: osnovna naloga jim je bila zlomiti tesno vez med vero, kulturo in jezikom, ki je bila značilna za te ljudi. Konkretna posledica tega pojmovanja je bila opazna že med prvo svetovno vojno, ko so pričeli prisilno preseljevati številne slovenske duhovnike, vrle zaščitnike pravic ljudi, ki so jim bili zaupani, iz njihovih krajev. Toda to ni zadoščalo, ljudje so še naprej molili in govorili v svojem jeziku. Potrebna je bila nadaljnja zaostritev, tako pridemo do fašistične prepovedi rabe slovenskega jezika v cerkvah v letu 1933.

Po padcu fašizma krajevna cerkev, potem ko so bili vanjo ad hoc vrinili protislovenske elemente, ni več uspela izraziti skladne pastoralne linije. Slovenski duhovniki, ki so resnično izražali bistvo duše svojih ljudi, so se morali prepogosto braniti pred napadi nacionalistov ali podpisovati izjave o zvestobi domovini, medtem ko drugim ni bilo treba dajati računov o svojem delu. Tako je cerkev zgrešila svojo nalogo in povzročila postopno oddaljevanje najbolj aktivnih elementov verske skupnosti, tistih, ki so čutili da njihovo krščansko bit uteleša lastna kultura. Zbeganje nove generacije se ne čutijo več vključene v cerkevno življenje.

Iz nič se ne rodi nič. Iz vsebinsko praznega cerkvenega življenja, brez pristnih, v kulturi ljudstva zakoreninjenih sporočil, se ni moglo roditi in razviti nikakršno temeljno tvorno gibanje, ki bi bilo sposobno uresničevati tisto kulturno posredovanje med vero in družbeno stvarnostjo, ki je potrebno pri političnem delu katoličanov.

Ta kulturna praznina, odsotnost pristnega katoliškega vidika v političnem življenju Benečije, je dopustila, da je katoliška stranka, KD, v Benečiji postala protislovenska, v njej so prevladovali in jo vodili oportunistični elementi; »... okoli katoličanov so se proti Slovincem strnili bivši fašisti in liberalci, porodila se je nova KD. Takrat je postalo vsem težko ... zaradi prikrte grožnje pred obdolžitvijo, da si titovec ali komunist ... negovati tradicionalno slovensko kulturo naših dolin.«⁴

Tako je novi vodilni razred z omenjenimi značilnostmi še naprej uresničeval program, ki je bil določen že ob ustanovitvi kraljevine. Nič se mu ni zdelo nemogoče, saj je bil močan tudi zaradi podpore, ki so mu jo dajali centri moči izven Benečije.

² Enciclopedia del diritto, zv. XXVI. Alessandro Pizzorusso: Minoranze Etnico-Linguistiche, str. 541, Giuffrè, Ed. Milano 1976.

³ Govor pokrajinskega svetovalca KD Gluseppa Chiabudinija ob 20-letnici smrti don Antonia Cuffola, 13. 10. 1979 v Lazah/Lasiz.

⁴ Ibidem 3.

Položaja ni uspela spremeniti niti demokracija republike Italije. Že leta 1945 se je pričelo množično izseljevanje proti belgijskim rudnikom, nato proti Franciji, Argentini, Kanadi itd. In tako je v 30. letih 7 občin Nadiških dolin zgubilo več kot 54 % prebivalcev. Danes beležimo že zastrašujoč odstotek več kot 60 — v Dreki npr. 40 %.

Za to skupnost, ki jo je zmaličilo izseljevanje, obsodbe vredno, ker je »slovanska« na mejah socialistične in slovanske države, je edino varnost predstavljala takšna KD, kot jo je opisal Chiabudini: močan branik italijanstva pred panslavistično nevarnostjo. Takšna jebila tedanja politična logika in takšna je ostala še danes, v neprestani nevarnosti, v kateri se ohranja strah identificirati se za tisto, kar si.

Zaključek

Na koncu lahko zatrdimo, da so Slovenci v Videmski pokrajini dejansko žrtve resne kršitve človekovih pravic, diskriminacijske politike, in to v popolnem nasprotju s črko in duhom ustave republike Italije ter mednarodnih obveznosti Italije.

Ali bo republika tako pogumna in bistroumna, da bo priznala lastne napake? Ali bo znala slediti primeru videmskega nadškofa msgr. Alfreda Battistija, ki je ob dnevu emigranta 9. 1. 1977 dejal: »Če je bilo morda kdaj v preteklosti možno zaznati v videmski cerkvi stališča, ki bi jih lahko razložili kot slabo razumevanje vaše skupnosti in vaših pravic, in če se je kakšen kristjan čutil raztrganega v svoji notranjosti, ker je moral izbirati med zvestobo cerkvenemu redu in obrambo pravic skupnosti, kateri pripada, sem tu, da vas prosim odpuščanja in vam izrazim vso svojo solidarnost ter spoštovanje, da vam zagotovim, da vaša skupnost ne bo nikoli tujec v škofijski družini.«

Vstopamo v zgodovino.

Medtem ko se politične sile spoprijemajo s celotno problematiko, se slovensko gibanje v Videmski pokrajini, ki se zaveda svoje zgodovinske odgovornosti, združeno mobilizira za odločilno bitko.

Summary

GLOBAL PROTECTION OF SLOVENES IN ITALY: THE CASE OF THE SLOVENIAN MINORITY IN THE PROVINCE OF UDINE/VIDEM

The question of whether or not to recognize the existence of the Slovenian minority in the province of Udine/Videm is one that represents the basic hindrance to the Italian Parliament before it has passed the law on the global protection of Slovenes living in Italy.

The events of the last few months have testified to the existence of a certain political will on the part of the governmental parties to find a joint solution by singling it out from among the individual proposals. This fact indicates that — if we consider the reactionary viewpoints of the Christian Democratic Party, the Radical Party of Italy, the Liberal Party of Italy, and the Social Democratic Party of Italy — we are in fact slowly approaching such a solution as will preserve the current discrimination of Slovenes in the province of Udine/Videm: The rights granted to them will be both qualitatively and quantitatively less substantial than those that will be granted to the Slovenes living in the provinces of Trieste/Trst and Gorizia/Gorica.

Historical, cultural and political roots of this absurd standpoint are to be sought in the very history of the formation of the Italian state which is even today loath to recognize the difference between the notions of »state« and »nation«. The terminological confusion does not stem from the ignorance of the problems involved, at it is rather an ideological expedient for the differentiation, the expedient whereby such differences might be determined as would be effective in concealing the incontrovertible fact that blind nationalism of the ruling classes refuses to acknowledge, namely the fact that Italy is a multiethnic country.

While the political forces have come to grips with the complex network of the problems involved, the Slovenian movement of the Udine/Videm province, fully aware of its historic responsibility, does its best to get ready — with its members standing shoulder to shoulder — for the decisive battle.

Riccardo Ruttar

ITALIJANSKA ŠOLA V BENEČIJI: ASIMILACIJA NI VZGOJA ZA MIR

Govorimo o miru tam, kjer se tudi uresničuje: v praktičnem življenju, v našem vsakdanjem življenju, skratka tu, med nami.

Najprej bi želel razjasniti pojem miru, da bi nato lahko razčlenil temo, ki mi leži na srcu. Seveda se zdi vsem jasno, kaj je mir, čeprav ne pomeni vsem istega. V svojem poskusu razjasnjevanja sem si vzel za zgled dvatisočletno modrost Cerkev, misli tisočev škofov z vseh koncev sveta, ki so se zbrali na cerkvenem zboru. Citiram »Gaudium et spes«: Mir ni preprosto obdobje brez vojne, niti ne gre samo za vzpostavitev ravnotežja med nasprotujočimi si silami niti ni posledica despot-ske nadvlade. Mir je pravilno opredeljen kot dejanje pravice. Takšen mir na svetu ni dosegljiv, če ne zaščitimo človekove blaginje in če ljudje ne morejo svobodno in v zaupanju izmenjavati bogastva svojega duha in razuma. Za uresničevanje miru je brezpogojno potrebna trdna volja spoštovati druge ljudi in druge narode ter njihovo dostojanstvo in se vztrajno boriti za bratstvo med ljudmi.

Če povzamem: mir je otrok pravice,

mir pomeni zaščito človekove blaginje,

mir je svobodna in nepristranska izmenjava,

mir je spoštovanje drugih, bodisi posameznikov ali skupin.

Mir torej ni prazna beseda, temveč življenjsko stališče. Vzgoja za mir je vzgoja za antonimizacijo. In kateri bi lahko bili boljši smotri kateregakoli vzgojno-izobra-ževalnega procesa?

Od domnev preidimo v stvarnost. Za mir seveda poskrbimo najprej okoli sebe, v našem vsakdanjem življenju, v družini, v šoli, na cesti, na trgu, v medsebojnih odnosih in v odnosih med skupinami, še posebej, če te niso enake.

To velja zlasti za etnično-jezikovne skupine.

Skoraj vsi tisti, ki pišejo ali govorijo o Slovencih v Italiji, se sklicujejo na Slo-vence v Tržaški in Goriški pokrajini. Slovenci, ki živijo v Videmski pokrajini pa ne uživajo nobenih uzakonjenih pravic, zdi se, da nimajo pravice niti do lastnega imena. Sam sem eden izmed njih, Slovenec iz Furlanije. Že potreba sama po na-tančni opredelitvi prikriva in odkriva celo vrsto nasprotij, med drugim tudi pojmu miru, kot sem ga navedel. Danes se sicer lahko opredelim kot Slovenec, italijan-ski državljani slovenske narodnosti; toda država, šola in precejšen del javnega mnenja me kot takšnega ne priznavajo.

Skupina, ki ji pripadam,, ne uživa niti tiste zaščite, ki jo predvideva ustava italijanske republike. Prav nasprotno. Da bi bil na primer spoštovan, se moram prilagoditi; in menim, da sem se celo precej dobro prilagodil. Presodite lahko sami po moji stopnji znanja italijanskega jezika. Če je problem izobraževanja, žal, pretežno političen problem, je takšen v glavnem za tiste prebivalce, ki so bili za-radi svoje etnično-jezikovne drugačnosti do nedavna v podrejenem položaju in nato v manjšini nasproti večinskemu narodu, ki se ni nikoli niti trudil prikriti svoj jasni program »načrtovane asimilacije«. Če hočemo govoriti o zgodovini in o sedanjem stanju šole v Furlaniji, se moramo vrniti v preteklost. Mirno lahko sežem za več kot celo stoletje nazaj, v leto 1866 — leto plebiscita, po kateri so bili Beneški Slovenci priključeni k italijanski kraljevini (22. oktober 1866).

22. novembra istega leta, torej natančno mesec dni pozneje, je »Il Giornale di Udine« prinesel odločno zapisan program, namenjen prebivalcem špeterskega okrožja in drugih slovenskih dolin: »Te Slované je treba iztrebiti, toda z dobroto, z napredkom in z omiko. Ne bomo uporabljali nasilja, ampak bomo z jezikom in kul-turo prevladujoče italijanske civilizacije poitalijančili Slované v Italiji. Posebno po-

zornost bomo posvetili izboljšanju njihovega gospodarskega in družbenega položaja, da jih bomo vzgojili in pritegnili v to italijansko civilizacijo, ki naj blesti na teh mejah, prav med njimi, ki so bolj naši gostje... Pomislimo, če bi se vsa slovanska mladina v Videmski pokrajini nad Čedadom, Fojdo, Ahtenom in Čento ter v Reziji (tako smo začrtali etnično mejo!) izobraževala v italijanskem jeziku in italijanski kulturi in če bi v teh dolinah prebirali italijansko ljudsko izročilo, bi pospešili preobrazbo in nova generacija bi že povsod govorila naš jezik.«

Oglejmo si položaj nekaj let pozneje. Od besed k dejanjem. Špeter Slovenov/S. Pietro al Natitone (nič več S. Pietro degli Schiavoni — kot spomin na beneške čase ali pa S. Pietro degli Slavi, kakor je bilo v splošni rabi; enaka usoda je doletela Št. Lenart/S. Leonardo, ki je danes uradno S. Leonardo del Friuli ali S. Leonardo di Cividale, še v dvajsetih letih pa se je imenoval S. Leonardo degli Slavi), dobi leta 1878, potem ko so ga preimenovali, tudi novo učiteljsiše. To je drugo učiteljsiše v Videmski pokrajini, ki je tedaj vključevala tudi pordenonsko območje. Namen je več kot jasen: slovenske mladenke pripraviti na »vzvišeno nalogo civilizirati ta barbarska ljudstva«, ki so na drugi strani dala može kot so Podrecca, Jacopo Stellini in druga slavna imena, in sicer tej »civilizaciji, ki naj blesti na teh mejah«. Nato je prišla prva svetovna vojna z vsemi tragedijami. Uničila je slovensko kmetijsko gospodarstvo tega predela, ki je slonelo na živinoreji. Prišel je fašizem in z njim prepoved slovenskega jezika v cerkvah in v javnosti. Ovaduhi so z napetimi ušesi in s sproženimi rokami komaj čakali, da bi v kakšnem kovčku na podstrehi odkrili slovenski katekizem ali slovensko izdajo celovške Mohorjeve družbe. Lani (1983) smo se na posebnem sestanku z zgovornim naslovom »Petdeset let prepovedi rabe slovenščine« spomnili petdesetletnice tega dogodka. Nedavno so izšla predavanja znanstvenega sestanka v publikaciji »Cattolici e questione slovena in provincia di Udine«, Sec. Copp. Editrice DOM, Pulfero, oktober 1984, str. 140.

Zdaj bi lahko verjeli, da je ministrska okrožnica, poslana odgovornim šolnikom 19. oktobra 1869, že zastarela in da ni več v veljavo. Citiram le nekaj stavkov: »Pozivamo vas k budnosti; obiščite šole, v katerih je predpisano poučevanje izključno samo v italijanskem jeziku. Učitelj, ki se bo drznil rabiti slovenski jezik, naj bo takoj odstavljen.« Ne vem, če so v preteklosti kakšnega učitelja resnično odpustili, vendar drži, da je duh te okrožnice kot nekakšno prekletstvo spremljal zgodovino šole v slovenskih predelih: kazenski ukrepi, podkrepljeni s tedanjemu času prilagojenimi opravičili, so porodili nove ukrepe. Danes se izraža kot opomin, ki ga učitelji vneto izrekajo staršem: »S svojimi otroki govorite italijansko. Ali se ne zavedate, da živimo v Italiji?« V tistem času, ko sem bil šolarček, je bilo v šoli še veliko nasilja: dobil sem s palico po prstih, ne zaradi običajnih objestnosti, temveč ker sem med odmorom z bratom govoril tako, kot me je učila moja mati. In starši se danes tako kot tiste čase zavedajo, da živijo v Italiji, morda ne več toliko!

Da ne bi zavlačeval, bom kar ponovil, kar sem že pred časom napisal v enem izmed časopisov v Domu, ki je večinoma pisan v slovenskem narečju, deloma v slovenskem knjižnem jeziku in seveda v italijanščini.

»Ali se ne zavedate, ljudje iz Podbonesca, Špetra, Sovodenj...? Seštejte odstotke učencev, ki v zadnjih dveh letih niso izdelali razreda, in videli boste, da je letošnji 2A razred, v katerem je 38 % neuspešnih otrok (govorim o letu 1981, v srednjih šolah v Špetru je bilo vpisanih 183 učencev, od katerih jih je bilo 48 zavrženih, torej nekaj manj kot ena tretjina), že lani izgubil kar 35 % učencev. 73 % v dveh letih pa pomeni, da so kar tri četrtine učencev zaostale za najmanj eno leto. Če bo imel prihodnje leto 3A, ki bo sestavljen iz ostankov letošnjega 3A in redkih srečnežev, ki so napredovali iz 2A, v naslednjem letu isti odstotek zavrženih učencev, recimo 33 %, dosežemo lepo število $35 + 38 + 33 = 106$; v treh letih presežemo 100 odstotkov. Benečija, dežela čudežev! Kot smo že omenili, je bilo v tistem letu od skupno 183 učencev v vseh treh razredih zavrženih 48. Če se bo tako nadaljevalo, potem jih bo v treh letih kar 144, kar je 78,7 % vseh

v šolo vpisanih otrok. Vprašajmo se: ali je krivda res samo njihova? Ali so naši otroci res taki bebci? Številke govorijo same.

Ali gre za že kar prirojeno prekletstvo? Odgovor je, žal, pritrdilen. Prekletstvo se imenuje SLOVENEK (ali Slovan, kot nas raje imenujejo!). Da bi naši otroci postali Italijani, morajo skozi karanteno, ki traja od enega do dveh ali treh let, včasih celo štiri, odvisno od stopnje »zrelosti«. Ali morda šola, takšna kot je, ne ustreza našim otrokom? Ali ni morda že čas, da prenehamo nerodno mečkati klobuk pred neizprosnim sodnikom po šolskih hodnikih? Zavrnuti učenca ni le strokovni poraz profesorjev, ampak je OČITNA KRIVICA. Ni učenec ustvarjen za šolo, temveč mora biti šola ustvarjena za učenca. Vsa ta krivica je v nasprotju s pojmom miru.

Z leti bomo morda napredovali za nekaj korakov; upati je dovoljeno, vendar ne preveč. Če je bila šola za nas Slovence več kot sto let glavno sredstvo emigracije in raznarodovanja, ta zadnja priporočila brez odločnega in jasega političnega stališča ne bodo spremenila statusa quo.

Gre za družbeno pravičnost, za enakost državljanov v uživanju nedotakljivih pravic posameznika in skupine, kateri pripada in v okviru katere uresničuje svojo osebnost. Toda o kakšni enakosti moremo govoriti, če se omejimo samo na šolsko področje, ko že letno tako velik del šolarjev nazaduje in zaostaja?

In makroskopski pojav prikrite selekcije, ki večino naše mladine dobesedno poriva na rob in v nižje plasti družbene lestvice? Nezaupanje, nezadovoljstvo, občutek nemoči, bes, samoškodovanje, pasivnost, razpadanje sorodstvenih in skupinskih vezi, kjer vsaka možna pozitivna identifikacija izgubi svoje okvire subjektivne moči. Zadostuje, da pomislimo na absurden demografski padec števila slovenskih prebivalcev v Furlaniji: če se omejimo samo na sedem občin Nadiških dolin, ugotovimo, da je v zadnjih 30 letih demografski padec presegal 54 %, kar je privedlo do ustreznega povečanja števila prebivalcev v predgorskem pasu med Goriško pokrajino in Huminom. Dejansko je od skupno 137 občin, ki sestavljajo Videmsko pokrajino, samo 26 zabeležilo demografsko rast v letih med štetjem 1951 in 1981; pojav zadeva v celoti samo že omenjeni pas, npr.: Manzan in občine, ki tvorijo t. i. industrijski trikotnik stolice, kjer je rast preseгла 50 %. Ni treba posebej razmišljati, da bi razumeli, od kod prihajajo vsi ti ljudje. In to mladi, zmožni dela in prokreacije, kar pravcato presajanje ljudstev.

Če se povrnemo k šolstvu, želim poudariti, da se pogubno delovanje še vedno nadaljuje. Navajam samo nekaj značilnih dogodkov, s katerimi želim predočiti nestrpnost in raznarodovalne učinke, ki jih ima šola na naše ljudi. Leta 1982 sem za Slovenski raziskovalni inštitut pripravil raziskavo. V Grmeškem Hlodu me je ena izmed mater rekla: »Otroka ne pošiljam več v vrtec; ko postane nemiren ali odsoten, ker ne razume vsega, kar jim tovarišica govori v italijanščini, dobi klofute.« Osnovna šola v Podbonescu, leta 1983; učiteljci se je zdelo, da je njena sveta dolžnost kaznovati »malega zakrknjenega Slovenca, ker govori materin, domači jezik v domači šoli« tako, da stokrat napiše: »V šoli govorimo italijansko!« Kako vzvišeno domoljubje! Takšne učiteljice so pri nas med prvimi kandidati za viteški naslov. Bivši fašisti — republikanci, vneti zagovorniki predrepublikanskega italijanstva so mene in meni podobne, ki si drzemo nasprotovati takšnim brezvestnostim in se odkrito boriti za ustavne pravice naših ljudi, proglasili za tuje agente. Imajo me za preroka znova oživelega panslavizma, nehvaležnega posinovljenca dobrohotne matere, ki težko gleda, kako slabo se godi mojim bratom onstran meje in kako dobro se godi meni, ki sem imel to srečo, da sem posinovljen. Zakaj vztrajno poudarjati, da sem Slovenec, ko sem vendar imel čast postati član tako široke »dominantne civilizacije«? Toda saj se dejansko čutim popolnoma kot italijanski državljani, tako kot se šolarji v naših šolah. Toda če upoštevamo vse, o čemer sem do sedaj pripovedoval, potem lahko zaključimo, da tu ni enakosti med državljani; tu ni pogojev za mir, ki temelji na pravičnosti, mir, ki ni samo prazna beseda, temveč resničnost. Ponovno pa trdim, da je mir

izziv, izdaja, zato je prav, da se zavedamo, da je mir problem, ki je dejansko povezan z našim vsakdanjim življenjem.

Skratka, ne moremo govoriti o miru, če je beneški otrok iz Nadiških dolin prisiljen vsak dan hoditi prav do Gorice, kjer so slovenske šole, zato da uveljavi svojo pravico do izobraževanja. To se dogaja mnogim našim otrokom. Med tednom so zdoma, ker se staršem zdi prav, da se otroci naučijo tudi slovenščine.

Žal moram na tem mestu ponoviti besede Daria Barnabe — svetovalca za šolstvo. Izrekel jih je na neke vrste smešni okrogli mizi v Špetru, kjer so se »najbolj zagrizeni Italijani« iz dolin (seveda, ker imamo poleg Italijanov tudi to vrsto politične favne, ki v svojem zgodovinskem razvoju še ni prišla do republike iz leta 1948, ampak se je ustavila pri idealih iz preteklega stoletja), zbrani v krožku Jacopo Stellini, končno popolnoma osmešili. Bistvo njegovega govora se ni kaj dosti razlikovalo od diktata 14. avgusta 1933, ko je neki karabinjer prišel k župniku v Št. Lenart z besedami: »Zavedajte se, da smo v Italiji in da je čas, da prenehate s slovenskim jezikom!« Da bi si predstavljali, na kakšen način so srečanje napovedali, je dovolj, da si ogledate za to priložnost izdane letake s trobojnico. Poleg cele vrste »ne«-jev vsaki možnosti zaščite Slovencev, »ki sploh ne obstajajo!«, je napisano tudi: Govornik bo na koncu dovolil krajše posege, v skladu s časom, ki ga ima na razpolago, vendar samo v primeru, če bodo ti poprej pismeno predstavljeni krožku. Poglejmo »NE«-je: Ne — za zakon o globalni zaščiti. Ne — za priznavanje slovenske manjšine, ki v dolinah Nadiže in v zahodni Furlaniji ni nikoli niti obstajala. Ne — za poslovenjenje. Tem stališčem se je seveda pridružil tudi svetovalec za šolstvo... Ali lahko ob takšnem psihološkem terorizmu pričakujemo kaj boljšega od učiteljev?

Dejansko večina učiteljev v osnovnih in mnogi v srednjih šolah mirno govorijo slovensko narečje celo, ko se pogovarjajo o didaktičnih problemih med seboj in s starši. Med šolskimi zidovi, med delovnim časom pa ta zloglasni jezik nenedoma postane tabu, kot da je politična provokacija.

Problem torej izhaja iz pedagogike, iz didaktične sfere in dobi pretežno politično veljavo in, kar je najslabše, antiitalijanski značaj. Vse to celo ministrskim programom navkljub, ki predvidevajo tesno povezavo otrok-okolje, kjer poznavanje avtohtonega jezika postane pogoj za samo poučevanje. »Zaščitniki italijanstva v obmejnih področjih« zavračajo dijaške božične recitacije s petjem in govorjenjem v materinem jeziku. In to naj bo šola za mir? Pesem in govor v kateremkoli jeziku, samo ne v tistem, ki ga uporabljaš vsak dan, v maternem jeziku!

Prizadevni učitelji sistematično zavračajo časnike, ki jih izdaja slovenska manjšina, kot na primer DOM (kulturni in verski časopis, tiskan tudi v slovenščini). Pošiljamo ga vsem šolam, ker se nam zdi prav, da ljudi zainteresiramo in obveščamo o problematiki Slovencev v Italiji. »To mi ni všeč, ne glede na mnenje vseh kolegov, ga zavrnem kot ne naročenega«.

Seveda se to naše pojmovanje šole ne nanaša neposredno na svetovni mir, čeprav bi nas nekateri radi prepričali, da tudi tako oslajljena manjšinska skupina, kot je slovenska v Videmski pokrajini, lahko ogroža varnost državnih meja. Prav gotovo pa zadeva mir, prav tu, na hišnem pragu. Dejal sem oslajljena manjšinska skupina in to čisto po pravici. Kot že rečeno, samo v zadnjih tridesetih letih se je prebivalstvo slovenskih občin zmanjšalo za več kot polovico, naselili pa so zopet nižinske občine med Krminom/Cormons in Huminom/Gemono, kjer so se pofurlanili. Tu staranje, revščina, načrtno uničevanje strukture družbenega in etničnega tkiva, zapuščenost, z vsemi pojavi družbene marginalnosti, tam pa ekonomsko boljše življenje, vendar brezpogojna asimilacija brez povratka, izguba vrednot, kulture, izvirnega jezika. Cene vsega tega pa ni še nihče pretehtal. Slovenski problem v Videmski pokrajini je tudi furlanski problem, prav tako kot slovenski problem v Trstu in Gorici ne zadeva samo Slovencev, temveč je problem vseh. Če bi se Furlani sami prvi zavedeli, kako je vse to resnično povezano tudi z njihovimi problemi, kot na primer navzočnost vojske na našem področju, ne le politični,

ampak tudi ideološki učinki meje, bi našli novo solidarnost, najprej sami pri sebi in nato tudi s tistimi, ki živijo z njimi na tem področju.

Slovenci smo zelo pogumno izseljevali in preseljevali v nižino svojo mladino, svoje zakonske pare, ki bi lahko vplivali na demografske spremembe; z njimi odhaja življenje.

Želel bi navesti podatke, ki mi jih je dal na razpolago didaktični ravnatelj špeterskega in štenarskega okrožja. Celotno v osnovnih šolah teh dveh okrožij se je v desetletju 1974 in 1984 število učencev zmanjšalo za 31,3 %. Od 470 učencev iz sedmih občin jih je ostalo 323. Po teh podatkih lahko predvidevamo, danes to ni več samo predvidevanje, ampak že kar program, da bodo zaprli didaktično ravnateljstvo, povečala pa se bo šolska migracija.

V istem obdobju je število otrok v vrtcih upadlo za 26,8 %, od 224 na 164 otrok. Vse to se zdi normalno. Na splošno se govori: takšno usodo doživljajo vsi gorski predeli. Toda tu vendar ne moremo govoriti o gorskih predelih, če sta najpomembnejši središči dolin S. Pietro/Špeter in S. Leonardo/Št. Lenart na približno isti višini kot angel na gradu v Vidmu. Po podatkih ISTAT je porazdelitev naseljenih jeter in središč na enakem ozemlju drugod približno dvakrat večja kot na ozemlju pokrajine. Pri nas je normalna nenormalnost!

Preden končam, bi želel pripomniti še nekaj o pokrajini kot obmejni pokrajini. Ne samo Slovenci, ampak tudi Furlani so bili vzgojeni tako, da so vsrkali in sprejeli kot del kulturnega bogastva množično navzočnost vojske na ozemlju, na deželi in v mestih. Vsi smo tako rekoč prepojeni z vojaško miselnostjo, z vojaško zasedbo. To je nekaj, kar vdihavamo... Osupljivo je priti v Furlanijo in opaziti kasarne in bunkerje, postavljene kot branike zahodnih meja. Za tistega, ki jih opazi, postanejo prava mora. Koliko drugih pokrajin lahko z nami deli ta primat? Že najmanj eno stoletje nas tlači ta mora, to nujno sožitje. Ali je možno, da ne bi pustilo sledov? Opazimo jih že pri vedno pogostejših poskusih, da bi ustvarili nekakšne čudne zveze med šolo in vojsko, ki bodo zamenjale folkloristične prireditve z dviganjem zastave in fanfarami. Lahko zastavimo vprašanje sebi, furlanskemu ljudstvu in slovenskemu ljudstvu: Pomislimo, ali s to težo nad sabo lahko živimo prav tako mirno in svobodno kot ostali italijanski državljani?

Naj zaključim s stavkom, ki mi ga je običajno ponavljala stara mama: »Kar usakikrat, ki uzdigneš glavo, jo butneš kan, se navadeš nizko gledat!«

Tudi naloga šole je naučiti v pravi meri dvigniti glavo, da bi bili enaki. In to je mir!

Summary

THE ITALIAN SCHOOL IN VENETIAN SLOVENIA/BENEŠKA SLOVENIJA: ASSIMILATION IS NO EDUCATION FOR PEACE

Almost all of those who discuss or write about the Slovenes living in Italy refer to the Slovenes of the provinces of Trieste/Trst and Gorizia/Gorica. The Slovenes living in the Udine/Videm province, however, enjoy no legal rights at all; it would seem that they do not have even the right to their own names.

The province of Udine/Videm is a borderland area where not only Slovenes but also Friulians were brought up in such a manner that they accepted and absorbed as part of the cultural riches of the area a large-scale presence of the military, whether in the country or in towns. In this connection, the inhabitants of this area have more and more frequently met with the question of whether the imposition of this burden upon them prevents them from enjoying a free and peaceful life on the order of that of other Italians.

In terms of numbers, the Slovenian minority living in the province of Udine/Videm is considerably weakened. In the last thirty years alone, the population of the Slovenian communes has decreased by more than a half. The people again settled in the lowland communes located between Cormons/Krmlin and Gemona/Humln, where, however, they have become Friulianized. The price thus paid has not yet been adequately appraised. While »at home« one could see people getting old, poverty, planned extermination of the structure of social and ethnic tissues, the state of abandonment and loneliness, together with all the phenomena of social marginality, the »new home« did offer the prospects of

an economically better life for which, unfortunately, there was a price to pay: Unconditional and irrevocable assimilation and the loss of values, of culture, and of mother tongue.

In discussing the history and the present state of the school in Friuli/Furlanija, we can ascertain that it represented in the past, ever since 1866, and still represents for Slovenes the main means of marginalization and denationalization. That the pernicious activities are still at work can be seen from the following example: In 1983, an elementary school teacher teaching at Pulfero/Podbonesco considered it her sacred duty to punish «the little obdurate Slovene, because he speaks his mother tongue at the local school» by having him write a hundred times the sentence, «We speak Italian at school!» The Venetian-Slovene schoolchild is thus forced to go so far as Gorizia/Gorica in order to fulfill his right to education and instruction in his mother tongue. Is this supposed to be education for peace?

Saša Žabjek

KULTURNI RAZVOJ SLOVENCEM V VIDEMSKI POKRAJINI ZAGOTAVLJA VEČJO SAMOZAVEST

Proučevati kulturo Slovencev v skrajnem severozahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja pomeni precejšen izziv za vsakega raziskovalca, obenem pa neizčrpno možnost spremljati in odkrivati posebnosti teh trdoživih, tako dolgo velikemu delu Slovencev odmaknjenih, po dolinah naseljenih ljudi — od Kanalske doline prek Režije do Beneške Slovenije — ki se v zadnjem času vse jasneje zavedajo svoje narodnostne identitete ter jo vedno glasneje tudi izražajo, čeprav na različnih območjih v različni meri.¹ Pomembno sredstvo izražanja identitete pa je prav kultura, ki so jo tudi Slovenci v Videmski pokrajini ob gradnji in krepitvi ekonomskega položaja ter razgibanejšem političnem življenju, zlasti v popotresnem obdobju, ne le obnovili (kajti ne gre zanikati neprestane navzočnosti takšne ali drugačne oblike slovenske kulture v tem prostoru,² ampak jo pričeli postavljati na drugačne temelje. Nič več ne gre le za iskanje izvirne pripadnosti v preteklosti (katere izraz, mislim, bi lahko bilo pogosto vztrajanje mnogih manjšin pri folklorni dejavnosti in ljudskem petju; res sta del kulturne tradicije, vendar ne moreta biti edini ali pretežni izraz manjšinske kulture, ker kot taka pomenita le ohranjanje in ne razvoj ter postaneta nezanimiva, zlasti mladi generaciji), ampak predvsem v sedanjosti (saj je nujno treba iti v korak s sodobnimi trendi kulturnega delovanja v deželi, državi in širše, oziroma Slovencev v drugih pokrajinah in v SR Sloveniji; to pomeni manjšincu ponuditi vsaj tisto, kar ponuja na kulturnem področju večinski narod, in ga s tem še bolj zainteresirati za slovensko kulturo ter aktivno vključiti ne le v kulturne, ampak širše narodnostne tokove) in v prihodnosti (kar pomeni korak naprej v kulturnem razvoju, iskanje novih oblik, načinov in pristopov v kulturi).

O Slovencih v Videmski pokrajini ne moremo govoriti, ne da bi upoštevali zgodovinsko pogojene gospodarske, politične in kulturne razlike med njimi samimi, njihovo razpršenost, odročnost mnogih krajev in s tem pogosto še zaprtosti. Prav zaprtost pa je kljub vsem negativnim posledicam, npr. gospodarski zaostalosti in z njo povezanim izseljevanjem ljudi, v določenem obdobju prispevala k temu, da je slovenska narodnostna skupnost preživela in se ohranila. Tem krajem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom je že zgodovina namenila različno usodo; in vendar so bili vsak na svoj način kot Slovenci pogosto opeharjeni in razočarani. Tudi temelji, na katerih danes gradijo svoj obstoj in razvoj, so različni, od gospodarskega položaja, politične situacije do kulturne dejavnosti. Na prvih dveh elementih, gospodarstvu in politiki, se ne bom zadrževala dlje, kot je to nujno potrebno, ker so vsi trije med seboj povezani, celo tako odvisni drug od drugega, da je včasih nemogoče ločeno govoriti o njih. Izgradnja trdnih gospodarskih temeljev je nujen pogoj za sam obstoj manjšine in njeno večjo neodvisnost. O tem pričajo spremembe, ki so jih v zadnjih letih prinesla npr. mešana podjetja v Beneški Sloveniji, ki ne le zagotavljajo določenemu krogu ljudi delovno mesto in s tem zmanjšujejo izseljevanje oziroma spodbujajo povratek izseljencev, ampak z večjo koncentracijo ljudi na enem mestu odpirajo nove (kvalitetnejše) možnosti za aktivno kulturno delovanje. K temu lahko dodamo še poskus

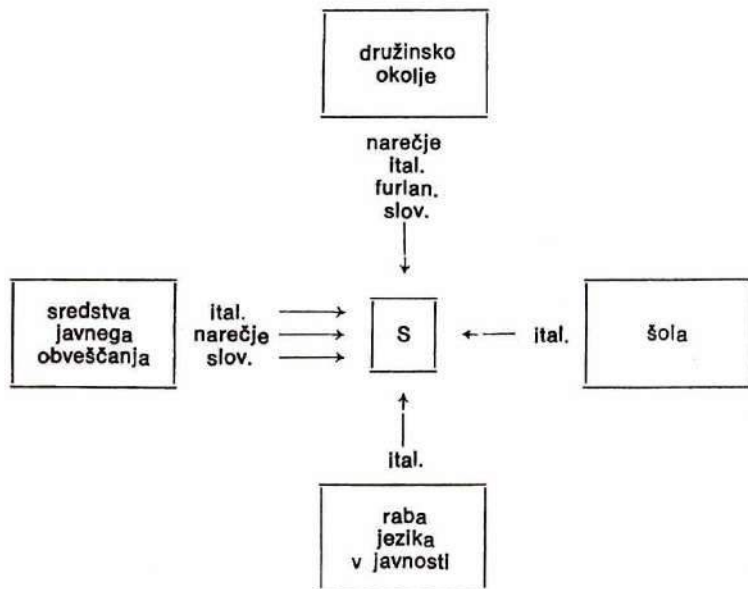
¹ Tu mislim zlasti na Režijo, kjer je čut oziroma zavest o pripadnosti pri ljudeh še močno prepleten s strahom »pokazati se drugačnega«.

² Med kulturnimi delavci, ki so urtjevali slovensko etnično zavest, naletimo prvo na imeni P. Podreka (1822—1889) in I. Trinko (1863—1954).

preraščanja politične razcepljenosti,³ kadar gre za koristi narodne manjšine na kateremkoli področju in za katerega bi se morali tudi pripadniki slovenske manjšine bolj zavzemati in ga dosledneje uresničevati, ker je tisti kvalitativni preskok, ki odpira pot naprej.

Jezikovno gledano je področje, o katerem govorimo, izredno pestro,⁴ zanimivo, »dostojno«, kot je zapisal P. Merkú,⁵ in predvsem zelo različno. Mnoga s Slovenci poseljena področja imajo svoj govor, ki se je čisto ohranil v vsej prvinosti,⁶ tudi zaradi odročnosti in nepovezanosti krajev z drugimi slovenskimi predeli, brez večjih stikov s slovenskim knjižnim jezikom, brez slovenskih vzgojno-izobraževalnih ustanov.⁷ Različna narečja s težavo, vendar še uspešno kljubujejo⁸ vedno večjemu, tehnološko razvitejšemu vdoru italijanskega jezika v vse sfere življenja Slovencev v Videmski pokrajini.

JEZIKOVNI VPLIVI NA SLOVENCA V VIDEMSKI POKRAJINI

Kot kaže tabela, prevladujejo v Videmski pokrajini italijanski socializacijski dejavniki. Prenašajo se v glavnem z italijanskim standardnim jezikom, samo pri

³ Politična razcepljenost Slovencev se že čuti tudi v Beneški Sloveniji in Kanalski dolini, manj v Reziji. Čeprav jo čisto zakrivajo, se kaže npr. v razdrobljenosti kulturne dejavnosti, ki vodi v prenasitost ljudi z množičnostjo, ne s kvaliteto.

⁴ Na področju se srečujemo z nadiškim narečjem in različnimi terskimi, rezijanskimi ter ziljskimi govori. Kljub temu, da so jih preučevali tuji in domači jezikoslovci že od Baudouina de Courtenaya dalje, ostajajo nekatera vprašanja še odprta, npr. Rezijani še vedno nimajo svoje pisave.

⁵ »Če hočem danes slišati dostojno, blago, urejeno slovenščino, moram v Rezijo, v Benečijo, na skrajni rob Brd, ki ga je razmejitev, prepustila Italiji, v Ziljo na italijanski in avstrijski strani, na avstrijsko Koroško, v slovenske vasi na Madžarskem, morda še v kak redek kraj v Sloveniji, ki leži Bogu, šolji in oblasti za hrbtom, pozabljen, zapuščen.« Merkú, P.: Poslušam. ZTT, Trst 1983, str. 90.

⁶ Npr. Rezijani niso nikoli imeli slovenskih šol. Narečje so ohranjali v medsebojnem komuniciranju in v cerkvi, daleč od drugih slovenskih narečij ali slovenskega standardnega jezika, vendar pod neprestanim romanskim pritiskom.

⁷ Zato je tudi dejavnost mnogih kulturnih ustanov bolj prosvetno-kulturna, nekaterim med njimi, kot npr. zavodu za slovensko izobraževanje in nedavno odprtemu otroškemu vrtcu v Čedadu pa je učenje slovenskega jezika (narečja) osnovna naloga.

⁸ To jasno izpričujejo narečna književnost, Beneško gledališče in dejavnost vseh kulturnih ustanov, vključno s sredstvi javnega obveščanja, ki poteka v slovenskem jeziku (narečju).

dveh izmed omenjenih naletimo na narečja. Slovenski standardni jezik je minimalno navzoč, le v redkih družinskih okoljih in nekaterih sredstvih javnega obveščanja, zlasti tistih, ki segajo tja z naše strani. Podrobna analiza njihove odmevnosti (ki je močno povezana tudi z razumljivostjo, ne le strogo jezikovno, ampak tudi vsebinsko) bi šele pokazala dejansko stanje. Slovenske šole, ki bi posredovale kulturne modele ter kulturno oziroma etnično identifikacijo, ni. Manjšinskemu jeziku v Videmski pokrajini niti ni dopuščeno vstopiti v javnost. Pa vendar se slovenska kultura ohranja in razvija v okviru raznovrstnih kulturnih društev, ki združujejo tudi tiste »Slovence«, če jih vseeno tako poimenujemo, ki ne obvladajo več materinega jezika (narečja), a se kako drugače čutijo Slovence, in posamezne pripadnike večinskega ali drugih tam živečih narodov, ki se tudi vključujejo v njihovo delo.

V Videmski pokrajini danes bolj ali manj aktivno deluje 31 ustanov⁹ (Kanalska dolina 6, Rezija 2, Beneška Slovenija 23), katerim je kultura (pogosto še pretežno v smislu prosvete) osnovna ali vsaj vzporedna dejavnost.

V Beneški Sloveniji je ta dejavnost zelo raznovrstna, če upoštevamo vzgojno-izobraževalno dejavnost za otroke in odrasle, ki vsaj delno zapolnjuje vrzel manjkajoče šole, pevske, folklorne, glasbene, športne, dramske, publicistične, likovne in tiste ustanove, ki skrbijo za ohranjanje domačega izročila in povezovanje ljudi z domačim krajem. V Kanalski dolini in Reziji še prevladujeta glasbena in folklorna dejavnost; le počasi se jima priključujejo modernejše oblike kulturnega izražanja, ki posebno še v Reziji ne najdejo pravega odziva med ljudmi. Zanimivo pa je, da je prav Rezija razvila bogato narečno književnost, katere glavni predstavniki so Silvana Paletti, Renato Quaglia in Rino Chinese. Čeprav so si različni, jih družita človeška toplina in iskanje pesniškega jezika v pristnih rezijanskih izrazih. Morda prav oni označujejo začetek dokončnega prebujenja Rezijanov?

Vsekakor že samo število kulturnih ustanov pomeni velik kvantitativni preskok v zadnjih letih, čeprav podrobnejši pregled pokaže vrsto pomanjkljivosti. Kultura, o kateri govorimo, je ljubiteljska kultura z vsemi posebnostmi, torej tudi z omejeno umetniško ravni. Pa vendar, ljubiteljska kulturna dejavnost je tesno povezana z ljudmi, često neposredno odseva njihova hotenja, pa tudi tiste kulturne potrebe, ki jih v danem trenutku izražajo in so jih sposobni sprejemati. Torej si izraz ljubiteljska lahko razlagamo tudi kot kulturno delovanje po želji posameznika in skupnosti. Pri manjšini je še dodana skrb oziroma zahteva po ohranitvi kulture narodnostne skupnosti in s tem tudi narodnostne skupnosti kot take, kar zadaja dejavnosti dodatno nalogo in odgovornost. Posebno še v prostoru, kot je Videmska pokrajina, kjer se večinska kultura prepleta z manjšinskimi (poleg slovenske še s furlansko in nemško).

Vendar je treba upoštevati, da vse te ustanove večinoma, z le redkimi izjemami, delujejo v slabih finančnih razmerah (sicer skromna sredstva si največkrat zagotavljajo kot redno letno dotacijo, vendar jo le izjemoma dobivajo od pokrajine ali dežele; minimalni del sredstev si pridobijo z lastno dejavnostjo), v bolj ali manj neurejenih prostorih, z zelo heterogenim, slojevitim članstvom (tisti najbolj aktivni del zajema ožji krog ljudi, in ker so mnogi aktivni v več ustanovah, to povzroča občasno ponavljanje dejavnosti, kar se že tako in tako dogaja zaradi strankarske obarvanosti večine ustanov in njihovega nezdravega tekmovanja za 'naklonjenost' ljudi, zlasti pa se kaže v preobremenjenosti posameznikov), na področju, kjer ljudje še občutijo strah »pokazati se Slovence« in je zato potreben tudi na kulturnem področju poseben pristop. Ozaveščanje — tudi kulturno — kot element spreminjanja — seveda zahteva čas, izkušnje, a tudi boj posameznika in skupine. In vsi vemo, da v Videmski pokrajini ne gre za v zapadnem svetu moderno iskanje korenin, le-te so znane (večini), gre za njihovo ponovno ožvitev, razcvet in modernizacijo.

⁹ Podatki so povzeti iz raziskave »Slovenska amaterska kultura v Videmski pokrajini v vlogi ohranjanja in oživljanja slovenstva«, ki jo pripravlja INV v sodelovanju s SLORI.

Pomembno vlogo pri tem imajo mladi intelektualci, med njimi prevladujejo v različnih krajih Italije šolanj Slovenci, emigranti-povratniki, ki so prinesli ne le gospodarsko, ampak tudi kulturno življenje, zlasti v popotresnem obdobju. Tako eni kot drugi so se osvobodili prejšnjih predsodkov in kompleksov, poznajo nove, drugačne kulturne tokove (daleč od zgolj folklorističnega pristopa), pogosto so obogatili z izkušnjami drugojezičnih skupnosti (pri tem ne gre zanemariti dokaj razširjeni pojav in pomen mešanih zakonov, ki še povečuje že tako veliko kulturno-jezikovno pestrost teh področij in zahtevajo dodatno skrb za ohranitev in razvoj slovenske kulture, zlasti v smislu modernizacije, saj mora postati zanimiva za širši krog ljudi, odprta, predvsem za mlade kot svoje bodoče nosilce; večja ali manjša kulturna aktivnost, boljše in privlačnejša kulturna ponudba bo brez dvoma vplivala na drugo generacijo otrok iz mešanih zakonov, ali se bodo vključili ali ne tudi v manjšinsko kulturo), ob poznavanju drugega, včasih boljšega življenja, skušajo razmeram prilagojene novosti prenesti med sonarodnjake. Tretji, nič manj pomembni igralec, edini, ki je neprestano navzoč na tem področju, pa je cerkev. Duhovniki so že v preteklosti najdlje ohranili stik z jezikom (narečjem), skrbeli so za njegovo ohranitev, po drugi svetovni vojni so bili med prvimi, ki so nadaljevali s svojim delom.¹⁰

Če si po vsem tem skušam odgovoriti na vprašanje, kaj pomeni slovenska kultura danes Slovincem v Videmski pokrajini, se nikakor ne želim zateči v že preživelo idiličnost, ki jo nepoučeni hote ali nehote nemalokrat pripisujemo tem tako slabo znanim krajem in ljudem. Kajti idiličnost je zmotna in le navidezna. Slovenska kultura (če z izrazom opredeljujem celotno kulturno-prosvetno dejavnost že omenjenih 31 slovenskih ustanov) manjšini kljub napadalnosti večine (že številčne), v Kanalski dolini npr. tudi nemške manjšine, daje karakter posebne skupnosti in ohranja ter razvija slovensko kulturno identiteto. Le-ta v teh predelih ne izhaja enostavno iz že znanih kriterijev, npr. jezik (različna narečja) je le redko tisti element, ki opredeljuje posameznika ali skupino odločujoče narodnostno. Tu se moramo največkrat preprosto opreti na zelo nedefiniran čut posameznika ali skupnosti, ki svojo kulturno identiteto izpričujejo kot slovensko. Pri tem se moramo zavedati, da je kulturna aktivnost soodvisna od večjega ali manjšega pomena, ki ga kdo pripisuje narodnostni pripadnosti. (To je razvidno tudi iz odgovorov anketirancev v že omenjeni raziskavi o slovenski amaterski kulturi v Videmski pokrajini.) Na vsak način pa slovenska kultura danes, takšna kakršna je, tudi Slovincem v Videmski pokrajini dviguje samozavest. Počasi odstranjuje v desetletjih (v Beneški Sloveniji v stoletju) nakopičene oblake in verjetno je prav kultura, ob kontinuiranem gospodarskem razvoju ter pravno-političnem priznanju, ki naj bi ga dobili s t. i. »zakonom za globalno zaščito Slovencev v Italiji«, eden izmed tistih pomembnih elementov, ki Slovincem v Videmski pokrajini zagotavljajo ne životarjenje na robu družbe, ampak normalen vsestranski razvoj.

Summary

CULTURAL DEVELOPMENT ENSURES THE SLOVENES OF THE UDINE/VIDEM PROVINCE GREATER SELF-CONFIDENCE

In the recent years, the Slovenes living in the area comprising Val Canale/Kanalska dolina, Resia/Rezija, and Slavia Friulana/Beneška Slovenija (Venetian Slovenia) have been more and more clearly cognizant of their specific ethnic identity, and have accordingly given it an ever-louder expression whose strength varies in different areas concerned. One of the important means of asserting their ethnicity is culture itself which — thanks to the building and strengthening of their economic status and to livelier political life, especially after the earthquake — has been not only renewed but also conceived differently:

¹⁰ Še danes se npr. pevski zbori, ki nimajo primernih prostorov za vaje, zbirajo v cerkvah; tudi tečaji slovenskega jezika za otroke so se pred oblastmi često zatekali prav pod cerkveno streho.

Instead of being based upon the search for the original cultural affiliation set in the past, culture has begun to be built primarily on the foundations of the present and the future.

We can hardly undertake a discussion about the Slovenes of the Udine/Videm province without taking into account the historically conditioned differences between them in the realms of economy, politics, and culture their dispersion, remoteness of a number of localities where they live, often with its concomitant isolation. Nevertheless, it was this very isolation that — despite all of its negative consequences in a certain period — contributed to the survival and preservation of the Slovene ethnic community. The foundations on which members of this community today build elements of their existence and development are varied, ranging from the economic and political situation to cultural activities. The construction of firm economic foundations is a prerequisite condition to the existence itself of the minority and to its greater degree of independence. We must also mention at this point the attempt at surpassing the political cleavage whenever matters of benefit to the national minority are at stake. It is precisely this attempt with its results that members of the Slovene minority too ought to strive for more eagerly and implement it more consistently, because it represents the kind of qualitative leap that opens the way forward.

As to language, this area displays a high degree of variation. Many localities populated by Slovenes have developed their own idioms that are often preserved in all their primary originality. In the province of Udine/Videm, Italian socialization factors have become prevalent. There is quite simply no Slovene school as a medium for giving cultural models and providing the cultural and/or ethnic identification. The minority language has been denied even the entrance into the world, thus being prevented from presenting itself in public. And yet the Slovene culture has been preserved, and it keeps developing in the framework of various cultural associations. There are today in the area as many as 31 institutions, more or less active, where culture is either a basic concern or at least a parallel activity.

Likewise, cultural awakening as an element of overall change doubtless requires time, experience, and the struggle of both the individual and the group, if it is to assert itself. And we are all aware that the province of Udine/Videm furnishes no example of the search for roots, which is a fashionable thing to do in the Western world. These roots are already known (mostly), and what we actually witness is a case of their revival, blooming, and modernization, a process in which an important role has been assigned to young intellectuals and returned emigrants who have freed themselves from prejudice and complex-ridden concerns of the past. The third and hardly less important factor, the only one to be constantly present in this area, is the church.

The Slovene culture such as it is today does provide greater self-confidence also for the Slovenes of the Udine/Videm province. Along with the continuing economic development and legal-political recognition, it probably represents one of those important elements which ensure the Slovenes of the Udine/Videm province a normal and many-faceted development rather than relegation to life on the fringes of society.

Milan Pahor

PREGLED BOJA SLOVENCEV V ITALIJI ZA NARODNE PRAVICE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Slovenska narodnostna skupnost v Italiji je v povojni dobi doživela več obdobja boja za uveljavitev svojih pravic.

V prvi fazi (1945—1947) se je zavzemala za uresničevanje svoje najbolj naravne težnje — za priključitev k osvobodjeni Sloveniji, svojemu matičnemu narodu in državi, ki je nastala v obdobju narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov in narodnosti. Zaradi mednarodnega razmerja sil je bila ta zahteva Slovencev v Italiji grobo zavrnjena. K vsemu temu je treba dodati še znano anglo-ameriško stališče oziroma načelo o t. i. »načelu« o ravnovesju sil. Tako so beneški, rezijanski in kanalski Slovenci in del primorskih Slovencev (na Tržaškem in na Goriškem) ponovno ostali pod Italijo. Slovenci na Tržaškem pa so doživeli še obdobje (1947—1954) nikoli uresničenega Svobodnega tržaškega ozemlja. Nima smisla poudarjati, da je bila takšna rešitev hud udarec težnjam in zahtevam Slovencev, ki so si v prvih povojnih dneh drugače zamišljali svojo usodo, t. j. v okviru združenega in osvobodjenega slovenskega naroda. V tem povojnem obdobju gre v glavnem za boj za priključitev, saj si Slovenci niso mogli zamišljati, da bodo morali ponovno v boj za narodno enakopravnost.

V drugem obdobju (1947—1954) so Slovence, ki so danes v sklopu Italije, razdelili na dva dela: tržaški Slovenci so ostali v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja, goriški in videmski Slovenci pa so po mirovni pogodbi leta 1947 ponovno prišli pod Italijo. Med položajem enih in drugih je bila sedaj razlika. Eni so se morali boriti za svoje pravice v okviru domnevnega Svobodnega tržaškega ozemlja, ki je imelo svoj statut, ta pa naj bi zagotavljal popolno formalno in vsebinsko enakopravnost. Slovenci na Goriškem in Videmskem pa so zahtevali pravice, ki bi jim zagotovile obstoj in razvoj; vse to so morali zahtevati v hudih okoliščinah divjaškega nacionalizma, ki se je razkril posebno v Benečiji. Po odobritvi nove italijanske (republikanske) ustave so se zavzemali za uresničitev njenega 3. in 6. člena. Na drugi strani pa so se sklicevali na ureditev, ki jo je Italija že nudila južnotirolskim Nemcem in aostanskim Francozom (1948). Naporji vseh Slovencev, da bi dosegli enakopravnost, so bili veliki, a so rodili pičle rezultate. Ne smemo prezreti dejstva, da je bilo to obdobje hladne vojne. V italijanskih vladnih krogih — isto velja za anglo-ameriške — je prevladalo nacionalistično in protijugoslovansko razpoloženje. K vsemu temu moramo prišteti še razdor med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, ki je vnesel nenotnost in krizo med Slovence (zlasti na Tržaškem). Vsa prizadevanja Slovencev, da se na Tržaškem v vsakdanji praksi spoštuje statut STO-ja v zvezi z enakopravnostjo Slovencev in da se na Goriškem in Videmskem spoštuje italijanska ustava, so bila zaman. Slovenci so se ohranili zaradi svoje lastne borbenosti in organiziranosti. Poleg vsega drugega so se morali boriti proti italijanskim političnim krogom, ker so si do leta 1947 prizadevali za priključitev k novi Jugoslaviji. Vse to pa je nastalo, ker so Slovenci zahtevali dosledno uveljavljanje demokratičnih načel o enakopravnosti narodnih manjšin.

V tretjem obdobju (1954—1964) se je zadeva le nekoliko spremenila. Tržaški Slovenci so prejeli z londonskim memorandumom skupno z italijansko manjšino v nekdanji coni B poseben statut, ki je podrobneje obravnaval in opredeljeval njihove pravice. Nič pa se ni spremenilo za Slovence na Goriškem in Videmskem. Omeniti velja, da so Slovenci na Goriškem imeli od leta 1945 svoje lastne šole, ki jih je Italija priznavala le dejansko, ne pa tudi formalno. Osnovno šolstvo se je po osvoboditvi razvijalo na podlagi partizanskega šolstva iz let 1943—1945.

V tem desetletju se je razvila odločna in trmasta bitka za uresničenje posebnega statuta londonskega memoranduma, vendar vidnejših rezultatov ni bilo. Na Goriškem in Videmskem so se bojevali za uresničevanje posameznih členov. V Benečiji je nekoliko popustil pritisk na fizični ravni, ki pa se je spremenil v pritisk na psihični in drugih ravneh.

Proti koncu omenjenega desetletja se je začelo spreminjati politično ozračje. V glavnem je troje stvari pripomoglo k delni razjasnitvi: 1. napor Slovencev, 2. spremenjeno politično ozračje v Trstu in Gorici, 3. jugoslovanska politika odprte meje. Sad tega je bil prvi zakon o slovenskem šolstvu (1961), ki je bil kasneje dopolnjen in potrjen. Tako je bilo uzakonjeno stanje slovenskega šolstva na Tržaškem in Goriškem, odpadla pa je možnost slovenskega šolanja in izobraževanja v Videmski pokrajini.

Nadalje so Slovenci z velikim razočaranjem sprejeli ustanovitev avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine s posebnim statutom. Vse slovenske sile in dve vsedržavni stranki (KPI in PSI) so ob razpravi o posebnem statutu avtonomne dežele zahtevale, da se v ustavni akt vnesejo posebni členi o slovenski narodnostni skupnosti, s katerimi naj se dokončno uredi njen pravni položaj. Zaradi odločnega nasprotovanja vseh ostalih političnih sil z demokristjani na čelu (ki so odklanjali kakršnokoli zaščito Slovencev v Videmski pokrajini) je posebni statut popolnoma prezrl slovensko stvarnost. Splošni 3. člen v kratkih besedah omenja načela, ki jih vsebujeta 3. in 6. člen italijanske ustave. Nikakor pa ne omenja, da gre za slovensko narodnostno skupnost.

Po sprejetju posebnega statuta avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine se začenja novo obdobje v boju Slovencev za dosego narodnih pravic. To četrto obdobje lahko omejimo z letnicama 1964 (ustanovitev dežele) in 1968 (konec prve mandatne dobe deželnega zbora). Tudi tokrat je popolnoma razočarala vloga avtonomne dežele FJK v zvezi s problemi Slovencev. Res je, da so se v tem obdobju združili vsi Slovenci v Italiji, na drugi strani pa je še vedno obstajala nevzdržna razlika oziroma **kategorizacija** na tržaške in ostale Slovence v deželi. Italijanska država pa si je s posebno razsodbo ustavnega sodišča pridržala pravico, da posega v življenje Slovencev. Tako je odrekla to pravico avtonomni deželi, razen manjših kompetenc: na področju deželnih posvetovalnih organov, na področju finančnih podpor organiziranemu kulturnemu življenju, na področju nekaterih formalnih priznanj o dejanskem obstoju Slovencev.

Zaradi tega dejstva so Slovenci in nekatere politične sile (KPI, PSI) spoznali, da je treba začeti akcijo za globalno zaščito na podlagi 3. in 6. člena ustave. Tako se začenja peta faza boja, ki jo postavljamo v obdobje od 1968 do osimskih sporazumov leta 1975.

V zvezi z globalno zaščito sta se izoblikovali dve težnji: 1. prva je težila k »ustavni rešitvi« (tedaj je bilo to aktualno zaradi južnotirolskega primera), t. j. k spremembi posebnega statuta dežele FJK; 2. druga je težila k zakonski rešitvi v okviru normalnega zakona — ta se je izkazal kot bolj realistična. Krščanska demokracija je nakazovala še tretjo rešitev, ki pa so jo Slovenci vedno odločno odklanjali. Gre za t. i. »postopno rešitev« vprašanja na podlagi različnih in številnih zakonov, ki bi se nanašali na posamezna področja.

Za prvo nakazano rešitev se je zavzemala Slovenska kulturno gospodarska zveza (SKGZ), ki je izhajala iz načela, da mora biti zakonodaja za vse narodnostne skupnosti enaka. Vse to je krepilo še dejstvo, da je italijanska država za nemško in francosko narodnostno skupnost izbrala pot posebnega statuta kot ustavnega akta. Druge sile (KPI in PSI) pa so trdile, da pomeni sprememba statuta zelo dolgotrajen postopek in dvojno odobritev v obeh vejah italijanskega parlamenta. Zato so bile bolj za navaden zakon, ki naj s svojo vsebino reši vsa vprašanja Slovencev, kar bi pomenilo, da bi ga lahko označili kot globalni zakon. Po omenjeni poti je krenila tudi združena samo slovenska politična formacija (Slovenska demokratska zveza iz Gorice in Slovenska skupnost v Trstu). Vse tri sile (KPI, PSI in SSK) so pripravile osnutke zakonskega predloga, ki so po različnih

poteh prišli v italijanski parlament. SKGZ pa je pripravila svoj osnutek o spremembah posebnega statuta avtonomne dežele FJK (znan kot »paket« SKGZ) in ga predstavila kot politični program, ki je na voljo vsem Slovencem prijateljskim silam.

Peto obdobje je rodilo novo gledanje na morebitne rešitve slovenskega vprašanja. Pozornost se je obrnila na državo. Vsekakor je to pomenilo, da so se Slovenci in italijanske, njim naklonjene sile, osredotočili na vprašanje globalne zakonske zaščite v smislu predvsem 6. člena italijanske ustave. To obdobje se je zaključilo s podpisom osimskih sporazumov dne 10. novembra 1975. S podpisom sporazumov in z njihovo uveljavitvijo (3. aprila 1977) se začena novo, šesto, še vedno trajajoče obdobje boja Slovencev v Italiji za doseg pravic in enakopravnosti v okviru italijanske države.

Šesto obdobje se je začelo v ugodnem ozračju. Poleg drugih določil (meje, gospodarsko sodelovanje ipd.) so Slovenci pozdravili sporazum, ker so bili v njegovih določbah tudi členi in odstavki o rešitvi slovenskega problema. Zato so pričakovali, da ne bo več zadržkov za odobritev globalnega zaščitnega zakona. Nadalje je bilo tudi politično ozračje v državi pozitivno, saj so sporazume sprejeli v parlamentu z 90 % večino.

Na drugi strani pa so iz teme zgodovine vstali fantomi, ki so prevladovali v nacionalno-liberalno usmerjenem tržaškem italijanskem meščanstvu še pred prvo svetovno vojno in bili nato protagonisti v fašistični dobi, ko je bilo tudi formalno prepovedano biti različen, t. j. Slovenec. Iz vsega tega je nastal najprej vik in krik ob podpisu sporazumov, nato je na Tržaškem nastala Lista za Trst, na Videmskem pa so zopet dvignile glavo nacionalistične sile.

V tem šestem obdobju obenem deluje posebna komisija za slovenska vprašanja pri predsedstvu italijanske vlade. To je obdobje, ki je do sedaj prineslo samo nova razočaranja. »Posebna komisija za preučevanje vprašanj slovenske narodne manjšine v Furlaniji-Juljski krajini«, ki je konec decembra 1980 končala svoje delo, je bila imenovana z odlokom predsednika ministrskega sveta Giulia Andreottija z dne 24. decembra 1977. Bila je sad dogovorov med istim ministrskim predsednikom in enotno slovensko delegacijo (sestavljeno iz predstavnikov Slovenske kulturno gospodarske zveze, Sveta slovenskih organizacij, slovenskih beneških društev, stranke Slovenske skupnosti, Komunistične partije Italije in Socialistične stranke Italije) na srečanju dne 9. avgusta 1977. Takrat je enotna slovenska delegacija zahtevala, da obe veji italijanskega parlamenta odobrita zakon o globalni zaščiti Slovencev v Italiji. Vse to bi se moralo izvršiti v 18 mesecih po ratifikaciji sporazumov (izmenjava listin je bila 3. aprila 1977 v Beogradu). Pri tem se je enotna slovenska delegacija sklicevala na osimske sporazume, predvsem na četrty odstavek preambule in na 8. člen osimske pogodbe. Nadalje bi moral zakon temeljiti tudi na italijanskem ratifikacijskem zakonu z dne 14. marca 1977 in na že večkrat omenjenih členih 3 in 6 italijanske ustave.

Posebno komisijo je sestavljalo 21 članov, po svojem predsedniku pa je dobila ime »Cassandrova komisija«. Kljub protestom slovenske enotne delegacije je komisija imela le pet slovenskih članov (1 predstavnik SKGZ, 1 Slovenske skupnosti, 2 KPI, 1 PSI). Vlada je predvidela le dva slovenska člana in gre zahvala obema delavskima strankama, da sta imenovali za svoje predstavnike Slovence. Komisija je bila prvič imenovana za leto 1978, ker pa v tistem obdobju ni končala svojega dela, ji je bil mandat podaljšan vsakokrat za šest mesecev do 31. decembra 1980.

Posebna komisija je začela svoje delo v ugodnem političnem ozračju. Demokratske stranke so bile na višku svoje moči, delavski stranki (KPI in PSI) sta imeli ugodne, vladne in privladne pozicije. V času, ko se je prvič sestala posebna komisija (16. januarja 1978), se je nakazovala le ena ovira, ki pa je demokratske sile takrat niso dovolj upoštevale: odločno nasprotovanje nekaterih tržaških krogov proti osimskim sporazumom, zlasti pa proti industrijski coni na Krasu.

Vsekakor je razprava v komisiji takoj razkrila glavne probleme. Italijanski državni del ni priznal celovitosti osimske pogodbe, ker je omejeval mednarodno veljavo pogodbe na slovenski del manjšine na Tržaškem. Druga pomembna točka, v kateri sta se slovenska in italijanska državna stran razhajali, je bila ugotovitev ozemlja, na katerem naj bi veljal globalni zakon. Italijanska državna in delno tudi politična stran sta zahtevali ugotovitev teritorija s preštevanjem manjšine; potem je bil navržen še problem določenega odstotka, ki naj bi dovoljeval uveljavitev zakona in predvsem uporabo jezika. Tretja sporna točka je bilo vprašanje Slovencev v Videmski pokrajini in njihovega ozemlja. Italijanska državna in delno politična stran (ne smemo mimo dejstva, da so bili v komisiji zastopniki demokristjanske, socialdemokratske, republikanske in liberalne stranke — poleg zastopnikov KPI in PSI, ki pa so bili Slovenci) sta odločno nasprotovali obstoju Slovencev v Videmski pokrajini, češ da gre za prebivalstvo z različnimi slovenskimi ali slovanskimi narečji brez povezave s tržaškimi ali goriškimi Slovenci ali s slovenskim narodom sploh.

Da bi razprava lažje stekla, je bila marca 1978 osnovana delovna skupina 11 članov posebne komisije. V tej delovni skupini so bili štirje Slovenci (Albin Sirk, Stojan Spetič, Karel Šiškovič, Aljoša Volčič). Skupina je delala do novembra 1978, ni pa dosegla nobenega uspeha, ker se ni mogla zediniti niti za skupno poročilo. Sporna vprašanja so se pojavljala na vsakem koraku. Iz omenjenega obdobja je tudi pobuda z vprašalniki, ki so bili julija 1978 poslani 21 občinam v Videmski pokrajini, da bi ugotovili narodnostno stanje. Slovenski člani so bili odločno proti pobudi in njenim morebitnim rezultatom.

Julija leta 1978 (lahko bi ga označili za zloglasni julij) je nastal še poizkus. Italijanska vlada je julija 1978 pripravila osnutek »izvršnega dekreta«, ki naj bi uredil odprta vprašanja v okviru posebnega statuta londonskega memoranduma; pri vsem tem se je sklicevala na svoj zakon o ratifikaciji osimskih sporazumov in predvsem na 8. člen pogodbe. Zaradi enotnega odločnega nastopa in protesta Slovencev, nekaterih javnih uprav (občin in pokrajin) in celo deželne vlade je bil dekret umaknjen.

Ker je bilo delo delovne skupine brezuspešno, je bila razprava ponovno prenesena v celotno posebno komisijo. Na ta način je vse skupaj zašlo v slepo ulico. Da bi omogočila nadaljnje delo, je slovenska enotna delegacija predlagala, naj posebna komisija »umre« naravne smrti in naj se na njeno mesto imenuje nova komisija po paritetnem načelu: pol Italijanov in pol Slovencev. Nova študijska skupina, v kateri je bilo 5 italijanskih (predstavnik predsedstva vlade, predstavnik zunanjega ministrstva, predstavnik krščanske demokracije, 1 strokovnjak brez stranke) in 5 slovenskih članov (Boris Iskra, Albin Sirk, Stojan Spetič, Karel Šiškovič, Aljoša Volčič) s kordinatorjem prefektom F. Rizzom, je začela svoje delo aprila 1980 in ga končala oktobra, potem ko ji je takratni ministrski predsednik Francesco Cossiga podaljšal mandat do 31. decembra 1980.

Študijska skupina je izdelala poročilo, ki jo odsevalo »koncesije« italijanske vladne in delno politične večine ter na drugi strani zahteve slovenskih zastopnikov. Skratka, stališča slovenske in italijanske vladne — delno tudi politične strani — so se precej razlikovala. Svetle in pozitivne točke so naslednje: italijanska stran je de facto priznala, da živijo Slovenci v 35 občinah avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine; pristaja na odprtje nekaterih šol v Videmski pokrajini; namerava urediti vprašanje Slovenskega stalnega gledališča; predlaga znosno rešitev za šolo Glasbene matice; podpira nekatera področja stikov z matičnim narodom (šola in kultura); misli urediti problem poitalijančenih imen in priimkov; predlaga paritetno komisijo za izvršilne norme. Vse ostalo pa na ta ali oni način odklanja. Zlasti pa so nemogoča stališča glede uporabe jezika (kjer naj bi bile predvidene razne kategorije Slovencev) ter do socialnih, ekonomskih in prostorskih vprašanj Slovencev.

Naj navedem nekatere postavke pri zahtevah Slovencev za globalni zaščitni zakon.

1. Ozemeljski okvir 35 občin (21 v Videmski, 8 v Goriški in 6 v Tržaški pokrajini), kjer velja popolna uporaba slovenskega jezika na področju privatnega in javnega življenja.

2. Glede šolskih vprašanj so slovenski predstavniki zahtevali predvsem šolsko avtonomijo na upravnem in predstavniškem področju ter razširitev mreže v Videmsko pokrajino. Šolska avtonomija pomeni: slovenski šolski skrbnik za vse šole, namestniki pokrajinskih šolskih skrbnikov v Trstu, Gorici in Vidmu, izvoljeno deželno telo iz slovenskih predstavnikov, slovenski šolski okraj ali okraji, večje zastopstvo v pokrajinskih šolskih svetih. Poleg tega so zahtevali odprtje novih šol (predvsem srednjih šol poklicne in tehnične smeri), razširitev stikov z matico, ureditev problemov šolnikov, strokovnih tekstov, programov, nostrifikacij diplom (kar je pred uresničitvijo), odprtje oddelkov za humanistične vede v slovenščini na tržaški in videmski univerzi, terminološke tečaje slovenščine na vseh fakultetah, šola Glasbene maticе naj se spremeni v konservatorij.

3. Na področju socialnih, gospodarskih in prostorskih vprašanj je slovenska stran zahtevala imenovanje slovenskih predstavnikov v vsa telesa, ki odločajo o teh problemih, zato, da se ohranijo etnične značilnosti in da se slovenski narodnostni skupnosti omogoči skladen razvoj.

4. Na področju kulture so zahtevali finančno in drugo pomoč iz državnih virov, ker ima manjšina specifične probleme, zahteve in potrebe. Ista postavka seveda velja za tisk in založništvo, radio in televizijo. Za radio in televizijo so zahtevali avtonomijo.

5. Politična predstavništva na evropski, parlamentarni in deželni ravni.

6. Ureditev vprašanja poitalijančenih imen in priimkov.

7. Zahteva po pravnih jamstvih: t. j. imenovanje komisije ali komisij, ki bi na vladni in krajevni ravni sledile poteku uresničevanja zakona in predlaganja novih ukrepov.

Razmere za uresničevanje globalne zaščite danes niso več tako ugodne, kot so bile leta 1977 in v prvi polovici leta 1978. Ohrabrujoče je dejstvo, da so odnosi med Italijo in Jugoslavijo dobri. Na drugi strani pa je razveseljivo, da so Slovenci ohranili svojo enotnost.

Enotna slovenska delegacija se je na sestanku 16. julija 1981 izrekla za začetek razprave o obstoječih zakonskih osnutkih, ne da bi čakali na vladni osnutek. V tem smislu so bili izvedeni pogovori s tajniki strank ustavnega loka. Ti napori so rodili le delne premike. Italija je zopet zašla v predvolilno vzdušje, saj je bil ponovno parlament predčasno razpuščen in volitve razpisane za junij 1983. Slovenska narodnostna skupnost je ponovno potegnila kratki konec, saj se je ob vsaki politični krizi ves postopek za začetek razprave o zakonskih osnutkih spet zaustavil. Protislovenska kampanja Liste za Trst je obudila neofašistično stranko in njene mlade sile, ki so v času pred junijskimi volitvami segli po sredstvih izpred šestdesetih let. Začelo se je 4. junija 1983 v Bazovici in se nadaljevalo na Proseku, Bazovici ter doseglo višek 18. junija v Lonjerju. Primorski dnevnik je 20. junija 1983 izdal posebno številko, kar se je dotlej zgodilo le ob smrti tovariša Tita leta 1980. Slovensko prebivalstvo jim je odgovorilo z odločnostjo in budnostjo. Stališče sredinskih strank, da je šlo le za konflikt med dvema političnima skrajnostima, objektivno opravičuje fašistično nasilje. Po parlamentarnih volitvah v letu 1983 so do konca leta vložili svoje zakonske osnutke: KPI v senatu in poslanski zbornici, PSI prav tako v senatu in poslanski zbornici, Slovenska skupnost je preko senatorja Fontanarija vložila osnutek v senatu, Krščanska demokracija pa prvič v zgodovini 15. septembra 1983 v poslanski zbornici. 3. oktobra 1983 je bil nadalje sprejem enotne slovenske delegacije pri predsedniku italijanske republike Sandru Pertiniju na prefekturi v Trstu ob njegovem obisku v deželi FJK. Vsa navedena prizadevanja niso bistveno premaknila zadevo globalnega zaščitnega zakna z mrtvega tira. Zato so se vse slovenske komponente v sklopu enotne slovenske delegacije dogovorile za sklic javne protestne manifestacije Slovencev v Italiji, ki je bila izvedena 20. maja 1984 na trgu Travnik v

Gorici. Akcija je vsestransko uspela, saj so bili na njej v velikem številu prisotni Slovenci iz vseh treh pokrajin dežele FJK. Previdni seštevki govorijo o 15.000 prisotnih na veliki manifestaciji v Gorici. Takrat smo Slovenci v Italiji jasno izpričali enotnost in voljo za doseg globalnega zaščitnega zakona.

Položaj je danes tak, da ne moremo točno predvidevati, kako se bo odvijala razprava okrog globalnega zaščitnega zakona. Pomembno je, da se izvaja na vlado neprestan pritisk, ki naj končno privede do spoštovanja ustave in mednarodnopravnih obveznosti. V tem smislu je važen sestanek enotne slovenske delegacije s predsednikom vlade Craxijem, ki je bil 26. oktobra 1984 v prostorih prefekture v Trstu.

Naj končam z mislijo pokojnega dr. Karla Šiškoviča: »Vsekakor moramo reči, da so Slovenci vseh idejnih in političnih smeri v Italiji, poleg delavskih strank, storili pred zgodovino svoje. Druga stran pa bo morala pred zgodovino odgovorjati na še neizpolnjene dolžnosti.«

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF THE STRUGGLE OF THE SLOVENES IN ITALY FOR NATIONAL RIGHTS IN THE PERIOD AFTER WORLD WAR II

After World War II the Slovenian ethnic community living in Italy has passed through several periods in the struggle for asserting its rights.

During the first phase (1945—1947), the community called for the realization of its most natural tendency, i. e. its annexation to liberated Slovenia, to its mother country and fellow countrymen, to the state created in the course of the national-liberation war waged by the nations and nationalities of Yugoslavia. This requirement, however, met with a cold refusal on account of the international power distribution.

In the course of the second phase (1947—1954), those Slovenes who at present live within the confines of the Italian Republic were split up into two entities: The Slovenes of Trieste/Trst remained in Zone A of the free territory of Trieste/Trst, whereas the Slovenes of Gorizia/Gorica and Udine/Videm — after the Peace Treaty of 1947 — found themselves yet again under the Italian rule. The status of the two groups was not identical. The Slovenes of Trieste/Trst had to struggle for their rights within the framework of the supposed Free Territory of Trieste/Trst that had its own statutes, whereby the equality of rights was to be ensured on the levels of both form and substance. The Slovenes of Gorizia/Gorica and Udine/Videm provinces demanded their rights whereby their existence and development were to be provided for; these claims had to be made under unfavorable conditions brought into being by savage nationalism. After the promulgation of the new Italian Constitution, they insisted on the implementation of Articles 3 and 6 thereof.

It was in the third period (1954—1964) that things did change somewhat. The London Memorandum provided the Slovenes of Trieste/Trst with a special statute that handled and discussed their rights more in detail. As to the Slovenes of Gorizia/Gorica and Udine/Videm provinces, they witnessed no change whatsoever. Toward the end of the said decade, the political atmosphere started to alter, which resulted in the creation of the first law on Slovene schooling (1961).

The passing of the special statutes for the autonomous regio of Friuli-Venezia Giulia inaugurated a new period that can also be chronologically circumscribed (1964—1968). While on the one hand it is true that this period witnessed a genuine unification of all the Slovenes in Italy, on the other hand there persisted an intolerable difference between — or categorization into — the Slovenes of Trieste and the other Slovenes.

The fifth phase in the struggle occurred in the period 1968—1975; it was notable for bringing in a new view of the possible solutions to the Slovene question. The attention focused on the state: Global legal solution, especially in the spirit of Article 6 of the Italian Constitution. The period ended with the ratification of the Osimo Agreements.

The signing of the Agreements and their putting into force (3 April 1977) ushered in yet another — sixth — period of the striving of the Slovenes living in Italy for equality to be attained within the Italian Republic. This period has not ended yet, as we are still awaiting the discussion about the draft bills in both branches of the Italian Parliament.

Marija Kozar-Mukič

RAZISKAVE O SLOVENCIH NA MADŽARSKEM

Po približnih podatkih živi na Madžarskem okrog 450 tisoč pripadnikov narodnostnih skupnosti (to so Nemci, Slovaki, Romuni, Srbi, Hrvati in Slovenci). Število Srbov, Hrvatov in Slovencev na Madžarskem se suče okoli sto tisoč. Med temi je Hrvatov devetdeset tisoč, Srbov in Slovencev pa po pet tisoč.

Slovensko Porabje leži pri Monoštru v Železni županiji na zahodnem delu Madžarske, južno od reke Rabe, stisnjeno med avstrijsko in jugoslovansko mejo. Na tem območju je sedem vasi, v katerih je 90 % prebivalstva slovenske narodnosti. To so kraji: Gornji Senik (Felsőszőlő), Dolnji Senik (Alsószőlő), Sakalovci (Szakonyfalva), Slovenska ves (Rábatótfalu), Števanovci (Apátistvánfalva), Vérica-Ritkarovci (Kétyölgy) in Andovci (Orfalu). Slovenci živijo tudi v Monoštru (Szentgothárd) in drugod po Madžarskem. Ozemlje Slovenskega Porabja meri 94 km². Na severu je ravninsko, na zahodu in jugu gričevnato. V Slovenskem Porabju govorijo ljudje eno od variant sosednjega prekmurskega narečja. Ta govor ima dve varianti — prvo govorijo na Gornjem in Dolnjem Seniku ter v Ritkarovcih, drugo pa v Števanovcih in okoliških vaseh.

Nastanek in zgodovina slovenskih naselij v okolici Monoštra sta tesno povezana z zgodovino **monoštrske cistercijske opatije**, ki jo je leta 1183 ustanovil madžarski kralj Béla III. Pred tem je bilo to področje skorajda neobljudeno. Današnje porabske slovenske vasi so nastale v obdobju med 13. in 16. stoletjem. Prebivalci so bili tlačani cistercijancev in veleposestniške družine Batthyány.

Po trianonski pogodbi med antanto in Madžarsko (začela veljati 26. 7. 1921) je devet slovenskih vasi v okolici Monoštra ostalo na Madžarskem.¹ Od takrat so Slovenci v okolici Monoštra v slovenskem tisku omenjali kot »rabske Slovence. Poimenovanje »porabski Slovenci, »Porabje« pa je nastalo po drugi svetovni vojni. V madžarskem tisku to območje napačno imenujejo »Vendvidék« (v preteklosti so to ime uporabljali za celotno Prekmurje) ali pa se izogibajo konkretnega poimenovanja. Za prebivalce obravnavane pokrajine se v madžarščini uporablja ime »Vend« (kot prej za vse Prekmurce). Leta 1981 je železnožupanijski svet s posebnim odlokom odpravil izraz »Vend« in se zavzel za uradni naziv »Slovenec« (madž. **szlovén**). Porabski Slovenci zase pravijo, da so »Slovênge, Slovênje«, »ge, d'a sa Slóven, Slóvenec«.

Vse do konca druge svetovne vojne na Madžarskem niso posvečali večje skrbi varstvu in razvoju narodnostnih skupnosti. Slovenščino sta v vaseh okoli Monoštra ohranjali cerkev in družina. Od konca 19. stoletja so prihajale knjige Mohorjeve družbe tudi med porabske Slovence in širile poznavanje knjižne slovenščine. Od 20. stoletja dalje pa so porabski Slovenci brali prekmurski koledar, mesečnik Marijin list in tednik Novine.

Po drugi svetovni vojni, v Ljudski republiki Madžarski se je položaj narodnostnih skupnosti bistveno spremenil. Južnoslovanska sekcija Antifašistične fronte Slovanov je leta 1947 spremenila svoje ime v **Demokratsko zvezo južnih Slovanov na Madžarskem**, ki je v rabi še danes.² Zveza, samostojni oddelek za narodnosti pri ministrstvu za kulturo, narodnostni odbor pri izvršnem svetu železnožupanijskega

¹ Franjo Baš, Posebne poteze prekmurske zgodovine v ogrski dobi. Prekmurski Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961, 73—75.

Kövágó László, A magyarországi délszlávok 1918—1919-ben. Budapest 1964 (Južni Slovani na Madžarskem leta 1918—1919), 243.

² Ljubomir Lastić, Slovenci med dvema kongresoma. Narodni Kalendar (= Ljudski koledar) 1977, 163—164.

skega sveta in krajevni sveti (krajevne skupnosti) v slovenskih vaseh skrbijo za izvajanje ustavnih določb. Leta 1972 je LR Madžarska spremenila **ustavo** in vanjo vnesla jasno določbo o narodnostnih pravicah (člen 61.). »Ljudska republika Madžarska **zagotavlja** enakopravnost vsem narodnostim, ki žive na njenem ozemlju, rabo maternega jezika, šole v maternem jeziku in ohranitev ter negovanje lastne kulture.« Na krajevnih svetih (krajevnih skupnostih) v slovenskih vaseh so zaposleni večinoma Slovenci. Občani se o svojih problemih lahko z njimi pogovorijo tudi v slovenskem jeziku. Pri Zvezi južnih Slovanov deluje od leta 1972 referent za slovenska vprašanja, od leta 1980 pa imajo Slovenci svojega zastopnika tudi v centralnem komiteju Madžarske socialistične delavske stranke. Ta je v sklepu svojega XII. kongresa med drugim ugotovila, da je »pomembna prva internacionalističnega reševanja narodnostnega vprašanja svoboden razvoj **dvojezičnih državljanov z dvojno kulturo**«. ³

Na znanstvenem področju so Slovensko Porabje raziskovali z jezikoslovnega in etnološkega vidika. Od slovenskih dialektov so se z **glagoslovjem** porabskega narečja ukvarjali dr. Anton Vratuša (1939), dr. Tine Logar (1975) in mag. Zinka Zorko (1982). ⁴

V 19. stoletju in v začetku 20. stoletja je bila večina **etnoloških** člankov napisana v madžarščini, nekaj tudi v narečju. ⁵ Med vojnama je v slovenščini objavil krajše spise o »rabskih Slovencih« profesor prekmurskega rodu dr. Vilko **Novak**, hkrati pa tudi prvo bibliografijo tega območja. ⁶ V tem času je prvi prekmurski znanstvenik, ravnatelj szombathejskega muzeja Savaria dr. **Avzugst Pavel** napisal pomembna etnološka članka v madžarščini in v narečju, in sicer o odprtih ognjiščih in o lovu na brinjevke pri rabskih Slovencih. Profesor na monoštrski gimnaziji **Kálmán Vakarc**s je v svojih spisih o monoštrskem okraju zapisal podatke tudi o ljudskem življenju v slovenskih vaseh.

Po letu 1945 je bilo o etnologiji Slovencev na Madžarskem objavljenih blizu 60 večjih in manjših spisov. Več kot polovico so jih objavili na Madžarskem, in sicer večinoma domači avtorji v slovenščini. Porabski Slovenci se oglašajo s članki o lastni ljudski kulturi v tedniku Demokratične zveze južnih Slovanov na Madžarskem, v Narodnih Novinah — **Ljudskem listu** in v Zvezinem letniku, Narodnem Kalendarju — **Ljudskem koledarju** od začetka sedemdesetih let naprej. Leta 1975 je izšel prvi zvezek **Etnografije južnih Slovanov na Madžarskem**, v katerem je bil objavljen tudi članek o Slovencih. V naslednjih štirih zvezkih te publikacije je bilo objavljenih še šest slovenskih člankov. Polovico so jih napisali domači avtorji, polovico pa etnologi iz Slovenije. Prva ekipa slovenskih **etnologov iz Ljubljane** je obiskala Slovensko Porabje na Madžarskem leta 1971. V tem letu so sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta in Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU začeli sistematično raziskovati Slovensko Porabje, kar je trajalo več let. Od madžarskih raziskovalcev je o Slovencih v okolici Monoštra največ pisal József **Csaba**, ki je med drugo svetovno vojno živel in deloval kot notar v Gornjih Petrovcih. V tem času je zbiral etnološko gradivo na prekmurskem Goričkem, po letu 1945 pa v Slovenskem Porabju. Razen tematskih člankov je bilo napisanih tudi nekaj teoretičnih člankov in sestavljenih nekaj bibliografij.

³ Az MSZMP XII. kongresszusának határozata Budapest 1980 (Sklep 12. kongresa Madžarske socialistične delavske stranke), 163.

⁴ Anton Vratuša, Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in Slovenskem Porabju. Slovenski jezik 1939.

Tine Logar, Govor Slovencev v Porabju na Madžarskem. X. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture. Ljubljana 1978, 53—57.

Zinka Zorko, Od porabskega narečja k slovenskemu knjižnemu jeziku. Nemzetközi szlavisztikai napok. Szombathely 1982, 137—149. (Mednarodni slavistični dnevi.)

⁵ Jožef Košič, Zbrisani Sloven i Slovenka med Mürov i Rábov. ok. 1848.

Marija Kozar-Mukič, Etnološko gradivo Štefana Lülika. (Prispevek k zgodovini slovenske etnologije.) Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije. 1. Ljubljana 1982, 75—96.

⁶ Vilko Novak, Bibliografija o Slovenski krajini. Slovenska krajina Beltinci 116—133, 1935.

Spomladi 1984 je kot sestavni del projekta »Način življenja Slovencev 20. stoletja« izšla **etnološka topografija Slovenskega Porabja**.⁷ Topografski pregled želi ustvariti podobo o notranjem ustroju tega območja, o demografskem in socialnem razvoju, o uvajanju inovacij in razkroju tradicionalne kulturne podobe. Ocenjuje dosedanje etnološko preučevnost območja in podaja predloge za raziskovalno delo v bodoče. Za vsa vprašanja upošteva razvoj od približno zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja do danes. Tako je predstavljen etnološki in v določeni meri tudi kulturnozgodovinski pregled Slovenskega Porabja za zadnje stoletje. Na podlagi topografije smo si izbrali Gornji Senik, o katerem bo napisana etnološka monografija, prav tako v slovenskem in madžarskem jeziku. V Zvezinem izdajateljskem načrtu za naslednjih deset let je med drugim predvidena izdaja knjige »Ljudsko izročilo Slovencev na Madžarskem« in madžarsko-slovenski enciklopedijski slovar. Med predlogi za tematske študije bi lahko posebej poudarili preučevanje **sezonskega** (zlasti v prvi polovici 20. stoletja zelo značilno za Slovensko Porabje) in **besedne umetnosti**. Raziskovanje slednje je nujno tudi zaradi tega, ker so informatorji večinoma enojezični, sedemdeset- in osemdesetletniki, torej odlično govorijo arhaično porabsko slovensko narečje. Z ljudskim izročilom pa so se ohranili arhaični elementi tudi v jeziku porabskih Slovencev. Vzporedno z etnološkim raziskovanjem bi bilo koristno sestaviti slovar porabskega slovenskega narečja, ki bi bil zelo koristen tako za madžarsko kot za jugoslovansko etnologijo in jezikoslovje.

Vse te znanstvene raziskave nam odkrivajo korenine, odločilne elemente narodnostne biti porabskih Slovencev. Pomagajo tudi odkrivati tendence, ki pospešujejo asimilacijo in izseljevanje prebivalstva iz Slovenskega Porabja. Proces izseljevanja bi lahko ustavile predvsem izboljšane življenjske in delovne okoliščine. K temu bo najbrž veliko pripomogla razširitev tovarne kmetijskih strojev v Monoštru. Etnično in kulturno samobitnost pa lahko ohranimo samo z ohranitvijo jezika, z negovanjem materinščine v družini, vrtcih, šolah, dramskih in lutkovnih skupinah in na vsakem področju življenja. K boljšemu spoznanju današnjega položaja in k načrtovanju nalog v prihodnosti bo najbrž veliko prispevala skupna raziskava sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane in sodelavcev skupine za raziskovanje narodnosti pri Državni knjižnici Gorkega iz Budimpešte v jeseni 1984 na Gornjem Seniku.

Summary

RESEARCHES ABOUT SLOVENES IN HUNGARY

Slovenian Porabje (the region along the Rába river, called Porabje, where the Slovenes live) is situated near Monošter (Szentgotthárd) in Iron Conty (Vas megye) in the western part of Hungary, south of the Rába river, squeezed between the Austrian and Yugoslav borders. The region called Slovenian Porabje comprises seven villages in which 90 per cent of the population is of the Slovenian nationality. Slovenian Porabje covers an area of 94 sq. km. In its northern part there is a plain, while its western and southern parts are hilly. There are about 5000 Slovenes living in the surroundings of Monošter (Szentgotthárd) and elsewhere in Hungary.

The origin and history of Monošter (Szentgotthárd) are closely associated with the history of the Monošter (Szentgotthárd) Abbey which was founded by the Hungarian king Bela III in 1183. Before that time, this area had been practically uninhabited. The Slovenian villages arose in the period between the thirteenth and the sixteenth centuries; their inhabitants were the serfs of Cistercian monks and of the great landowners belonging to the Batthyány family. In the period from the twelfth century to the beginning of the twentieth century the area inhabited by the Slovenes was designated »Tótság« by the Hungarians. Afterwards, it was referred to as »Vendvidék«, and its inhabitants as *Slovenci*, *Toti*, *Vendski-Toti*, *Vendi*, and *Vendski Slovenci*. The Slovenes living in Hun-

⁷ Marija Kozar-Mukič, Slovensko Porabje — Szlovénvidék. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje. A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája — 20. század. Ljubljana — Szombathely, 1984.

gary used their mother-tongue expressions like *Slóven*, *Slovénje*, which they still use nowadays. After World War I both the press and technical publications issued in Slovenia called them *rabski Slovenci*, and after World War II *porabski Slovenci*. The area in Iron Conty (*Vas megye*) where they have kept living until today is now called *Porabje*, *Slovensko Porabje*. The language spoken in this area is a variant of the neighboring *Prekmurje* dialect.

There are three distinct major periods to be considered in the research of the ethnology of the Slovenes in Hungary, namely

- (1) The period before World War I
- (2) The period between the two world wars
- (3) The period after World War II.

Considering the number of ethnological articles written in the three periods, we can easily ascertain a significant increase in such writings since 1945. In the nineteenth century as well as in the beginning of the twentieth, most of these articles were written in Hungarian and in dialect. On the other hand, since 1945 the situation has changed in this respect: Of nearly 60 longer and shorter essays on the ethnology of the Slovenes published since 1945 more than a half appeared in Hungary; the majority were written by native Slovenian authors in the Slovene language. The Slovenes of *Porabje* have published articles about their own folk culture in *Narodne Novine* (People's Journal), the weekly of the Democratic Association of South Slavs in Hungary, and in *Narodni Kalendar* (People's Calendar).

Slovenian *Porabje* makes part of the research area of the *Savaria Museum* in *Szombathely*, which since 1979 has been headed by a curator-ethnologist of the Slovene nationality. In 1983 a Local-Historical and Nationality Museum was founded in *Monošter* (*Szentgotthárd*), where an exhibition has been mounted under the title «Slovenes in the Surroundings of *Monošter*». Finally, in 1984 appeared a modern ethnological topography of Slovenian *Porabje* in the recent period as a constituent part of the project entitled «The Way of Life of the Slovenes of the Twentieth Century.»

GRADIVO

Pavel Stranj

SOCIODEMOGRAFSKI POKAZATELJI V 35 OBČINAH FURLANIJE JULIJSKE
KRAJINE, KJER ŽIVIJO SLOVENCİ

Tabela št. 1

RAZVOJ REZIDENČNEGA PREBIVALSTVA

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	6.438	6.845	6.468	5.936
Tablja	Pontebba	3.931	3.561	3.013	2.059
Naborjet	Malborghetto	1.512	1.436	1.212	1.066
Rezija	Resia	3.350	2.830	1.805	1.520
Bardo	Lusevera	2.377	1.910	1.140	950
Tipana	Taipana	2.841	2.258	1.251	951
Gorjani	Montenars	1.316	1.065	741	672
Čenta	Tarcento	11.687	10.115	9.207	8.966
Neme	Nimis	4.398	3.599	2.868	2.858
Ahten	Attimis	3.133	2.911	1.963	1.830
Fojda	Faedis	4.703	4.100	3.253	3.095
Tavorjana	Torreano	3.404	2.918	2.352	2.258
Dreka	Pulfero	1.392	1.128	599	359
Grmek	Savogna	1.737	1.645	929	760
Praprotno	S. Pietro al Natis.	2.036	1.536	1.190	1.065
Podbonesec	San Leonardo	3.735	3.306	2.237	1.831
Sovodnje	Grimacco	2.077	1.741	1.226	1.017
Špeter Slov.	Drenchia	3.088	2.842	2.331	2.066
Srednje	Stregna	1.883	1.554	952	730
Sv. Lenart	Prepotto	2.283	2.077	1.375	1.220
Čedad	Cividale	11.445	10.799	11.041	11.145
Skupno 21 občin		78.765	70.176	57.153	53.078
Skupno videmska pokrajina		795.568	767.908	516.910	529.729
Dolenje	Dolegna del Collio	1.178	961	701	595
Krmin	Cormos	7.927	7.766	7.631	7.855
Števerjan	S. Floriano del C.	1.041	924	818	867
Gorica	Gorizia	40.627	42.187	42.778	41.325
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	1.890	1.788	1.724	1.741
Doberdob	Doberdò del Lago	1.504	1.399	1.371	1.413
Ronke	Ronchi dei Legion.	8.563	9.343	10.318	10.058
Tržič	Monfalcone	24.589	26.818	29.655	30.277
Skupno 8 občin		87.319	91.186	94.996	94.348
Skupno goriška pokrajina		133.550	137.745	142.412	144.726
Nabrežina	Aurisina	5.149	6.151	7.542	8.207
Zgonik	Sgonico	1.316	1.318	1.394	2.112
Repentabor	Monrupino	572	640	702	841
Dolina	S. Dorligo della V.	4.821	5.175	5.683	6.164
Milje	Muggia	12.623	12.638	13.104	13.875
Trst	Trieste	272.522	272.723	271.879	251.380
Skupno 6 občin		297.003	298.645	300.304	282.579
Skupaj 35 občin v FJK		463.087	460.007	452.453	429.064
Skupno Dežela FJK		1.226.121	1.204.298	1.213.532	1.232.995

Tabela št. 2

RAZVOJ INDEKSA OSTARELOSTI

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	18	23	35	61
Tablja	Pontebba	25	39	70	88
Naborjet	Malborghetto	26	38	63	85

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Rezija	Resia	29	40	81	158
Bardo	Lusevera	45	87	204	267
Tipana	Taipana	53	95	203	470
Gorjani	Montenars	57	105	140	171
Čenta	Tarcento	53	82	106	140
Neme	Nimis	62	106	129	135
Ahten	Attimis	55	83	151	160
Fojda	Faedis	40	61	92	123
Tavorjana	Torreano	68	57	77	91
Podbonesec	Pulfero	80	62	106	177
Sovodnje	Savogna	38	43	92	162
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.	51	72	108	155
Sv. Lenart	San Leonardo	50	85	116	140
Grmek	Grimacco	29	47	96	195
Dreka	Drenchia	31	62	145	469
Srednje	Stregna	23	66	127	280
Praprotno	Preotto	36	67	73	113
Čedad	Cividale	42	61	70	95
Skupno 21 občin		42	62	81	122
Skupno videmska pokrajina		39	57	65	127
Dolenje	Dolegna del Collio	35	64	76	102
Krmin	Cormons	49	77	86	113
Števerjan	S. Floriano del C.	33	47	66	58
Gorica	Gorizia	51	69	82	127
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	42	62	44	76
Doberdob	Doberdò del Lago	29	38	47	58
Ronke	Ronchi dei Legion.	32	54	62	105
Tržič	Monfalcone	35	61	52	111
Skupno 8 občin		43	65	74	115
Skupno goriška pokrajina		40	60	71	106
Nabrežina	Aurisina	35	44	70	104
Zgonik	Sgonico	39	60	63	59
Repentabor	Monrupino	36	52	42	65
Dolina	S. Dorligo della V.	46	59	67	93
Milje	Muggia	47	71	84	125
Trst	Trieste	65	105	119	179
Skupno 6 občin		63	100	114	169
Skupno tržaška pokrajina					
Skupno 35 občin		54	85	100	149
Skupno Dežela FJK		43	65	76	120

Tabela št. 3

**RAZVOJ RAZMERJA MED ŠTEVILOM AKTIVNEGA PREBIVALSTVA
IN ŠTEVILOM DELOVNIH MEST V ISTI OBČINI**

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	0,88	1,12	0,74	0,93
Tablja	Pontebba	1,66	1,58	1,16	0,95
Naborjet	Malborghetto	1,96	2,08	2,18	1,63
Rezija	Resia	9,57	6,52	6,62	2,37
Bardo	Lusevera	10,36	5,54	3,29	2,41
Tipana	Taipana	13,12	6,59	4,05	2,70
Gorjani	Montenars	28,48	13,58	6,43	3,67
Čenta	Tarcento	3,34	2,22	2,08	1,34
Neme	Nimis	8,82	3,50	2,79	1,48
Ahten	Attimis	10,92	6,82	4,92	1,06
Fojda	Faedis	8,78	5,00	4,70	1,83
Tavorjana	Torreano	13,23	6,64	4,72	2,30
Podbonesec	Pulfero	14,76	6,70	6,31	3,31
Sovodnje	Savogna	13,10	6,14	6,64	3,58
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.	5,66	6,16	4,51	1,61
Sv. Lenart	San Leonardo	6,05	4,82	5,74	2,12

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Grmek	Grimacco	13,45	10,71	5,92	2,68
Dreka	Drenchia	18,94	15,23	9,57	3,83
Srednje	Stregna	36,14	33,68	7,69	3,34
Praprotno	Prepotto	14,60	9,06	7,61	3,56
Čedad	Civiale	2,66	2,45	2,08	1,06
Skupno 21 občin		4,71	2,98	2,09	1,35
Skupno videmska pokrajina		3,78	2,34	1,68	1,16
Dolenje	Dolegna del Collio	15,40	13,27	5,48	3,01
Krmin	Cormons	3,93	3,27	2,10	1,44
Števerjan	S. Floriano del C.	71,67	15,78	6,98	4,24
Gorica	Gorizia	1,84	1,35	1,36	1,05
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	12,59	6,67	1,86	2,68
Doberdob	Doberdò del Lago	11,23	1,32	5,70	3,83
Ronke	Ronchi dei Legion.	3,83	2,72	2,58	2,05
Tržič	Monfalcone	0,86	0,91	0,81	0,77
Skupno 8 občin		1,62	1,36	1,26	1,05
Skupno goriška pokrajina		2,11	1,66	1,49	1,22
Nabrežina	Aurisina	2,26	1,68	1,97	2,09
Zgonik	Sgonico	3,52	2,82	1,22	1,57
Repentabor	Monrupino	2,40	2,03	2,01	1,77
Dolina	S. Dorligo della V.	4,54	6,48	0,63	0,52
Milje	Muggia	1,90	1,82	1,61	2,21
Trst	Trieste	1,76	1,50	1,40	1,08
Skupno 6 občin					
Skupno tržaška pokrajina		1,80	1,54	1,39	1,10
Skupno 35 občin		1,93	1,62	1,42	1,12
Skupno Dežela FJK		2,79	1,99	1,53	1,19

Tabela št. 4

RAZVOJ DELEŽA ZAPOSLENIH V I. SEKTORJU NA CELOTNO AKT. PREB.

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	14,31	8,99	4,40	2,60
Tablja	Pontebba	24,06	14,95	6,26	2,38
Naborjet	Malborghetto	41,69	31,09	25,78	17,57
Rezija	Resia	24,03	12,61	15,70	4,98
Bardo	Lusevera	63,17	18,95	24,42	10,06
Tipana	Taipana	63,90	20,95	20,56	8,36
Gorjani	Montenars	47,58	16,28	10,51	2,77
Čenta	Tarcento	20,24	10,27	6,47	3,08
Neme	Nimis	57,31	33,81	25,28	15,86
Ahten	Attimis	50,73	32,12	30,49	5,85
Fojda	Faedis	50,24	34,93	17,19	8,22
Tavorjana	Torreano	46,84	27,74	18,03	12,54
Podbonesec	Pulfero	70,36	44,86	36,52	19,65
Sovodnje	Savogna	49,34	54,21	52,55	33,67
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.	44,54	25,68	21,02	8,46
Sv. Lenart	San Leonardo	57,74	33,22	40,22	10,00
Grmek	Grimacco	41,10	30,39	39,13	12,20
Dreka	Drenchia	62,87	35,65	34,49	20,29
Srednje	Stregna	71,85	73,99	43,50	7,29
Praprotno	Prepotto	72,39	70,98	46,71	33,40
Čedad	Civiale	26,89	17,49	11,95	8,16
Skupno 21 občin		41,42	25,28	17,99	8,51
Skupno videmska pokrajina		38,00	22,36	12,50	7,30
Dolenje	Dolegna del Collio	75,00	53,65	45,79	41,20
Krmin	Cormons	31,26	22,03	15,53	11,71
Števerjan	S. Floriano del C.	69,56	48,83	35,42	24,11
Gorica	Gorizia	6,10	4,28	2,43	1,76
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	37,45	21,19	8,96	3,79
Doberdob	Doberdò del Lago	31,37	13,54	5,41	2,28

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Ronke	Ronchi dei Legion.	10,72	6,73	3,24	2,56
Tržič	Monfalcone	2,71	1,99	0,88	0,78
Skupno 8 občin		11,45	7,05	4,12	3,03
Skupno goriška pokrajina		16,38	11,24	6,50	4,20
Nabrežina	Aurisina	9,71	7,20	3,79	3,09
Zgonik	Sgonico	23,62	13,66	9,17	5,13
Repentabor	Monrupino	12,55	4,36	1,71	2,44
Dolina	S. Dorligo della V.	20,11	11,31	4,16	2,50
Milje	Muggia	7,47	5,07	2,83	1,33
Trst	Trieste	1,27	1,17	0,47	0,46
Skupno 6 občin					
Skupno tržaška pokrajina		2,11	1,72	0,79	0,68
Skupno 35 občin		10,62	6,50	3,80	2,19
Skupno Dežela FJK		26,89	15,95	9,33	5,50

Tabela št. 5

RAZVOJ DELEŽA ZAPOSLENIH V II. SEKTORJU NA CELOTNO AKT. PREB.

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	42,64	36,24	29,78	27,44
Tablja	Pontebba	23,86	28,44	15,64	16,68
Naborjet	Malborghetto	22,73	25,49	25,97	26,68
Rezija	Resia	52,84	63,07	43,80	50,17
Bardo	Lusevera	22,32	55,82	45,44	52,13
Típana	Talpana	22,67	50,10	41,56	49,45
Gorjani	Montenars	40,56	61,24	62,65	58,10
Čenta	Tarcento	48,76	59,02	51,34	49,03
Neme	Nimis	26,62	41,36	41,35	43,32
Ahten	Attimis	27,90	43,66	38,14	51,90
Fojda	Faedis	30,89	42,69	50,78	45,97
Tavorjana	Torreano	34,94	48,54	53,28	42,21
Podbonesec	Pulfero	16,64	35,35	33,85	40,62
Sovodnje	Savogna	24,56	22,03	22,61	37,16
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.	25,89	38,35	39,84	40,07
Sv. Lenart	San Leonardo	24,79	38,35	34,51	41,67
Grmek	Grimacco	38,85	39,85	36,32	51,57
Dreka	Drenchia	26,40	35,27	30,66	45,65
Srednje	Stregna	19,18	16,51	33,81	55,87
Praprotno	Prepotto	12,27	17,35	27,89	29,34
Čedad	Cividale	27,87	32,52	34,43	29,55
Skupno 21 občin		31,70	40,96	37,95	38,38
Skupno videmska pokrajina		36,50	46,89	45,44	41,08
Dolenje	Dolegna del Collio	8,93	16,67	16,85	26,91
Krmin	Cormons	36,42	44,65	43,97	39,02
Števerjan	S. Floriano del C.	14,76	24,18	26,30	22,34
Gorica	Gorizia	33,73	38,19	32,09	23,50
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	41,47	51,99	61,66	43,31
Doberdob	Doberdò del Lago	38,77	56,15	59,89	46,33
Ronke	Ronchi dei Legion.	61,43	63,66	61,64	45,27
Tržič	Monfalcone	61,95	57,89	52,37	40,41
Skupno 8 občin		43,78	47,11	42,65	32,91
Skupno goriška pokrajina		43,36	47,27	44,27	35,54
Nabrežina	Aurisina	48,03	50,55	41,54	28,69
Zgonik	Sgonico	41,70	46,30	37,39	19,18
Repentabor	Monrupino	52,77	46,31	36,18	21,27
Dolina	S. Dorligo della V.	51,13	60,82	54,75	37,92
Milje	Muggia	64,95	61,49	55,17	39,06
Trst	Trieste	31,85	33,66	29,58	21,12
Skupno 6 občin					
Skupno tržaška pokrajina		33,89	35,83	31,66	22,66
Skupno 35 občin		35,34	38,89	34,86	26,92
Skupno Dežela FJK		36,59	44,20	43,51	37,71

Tabela št. 6

RAZVOJ DELEŽA ZAPOSLENIH V III. SEKTORJU NA CELOTNO AKT. PREB.

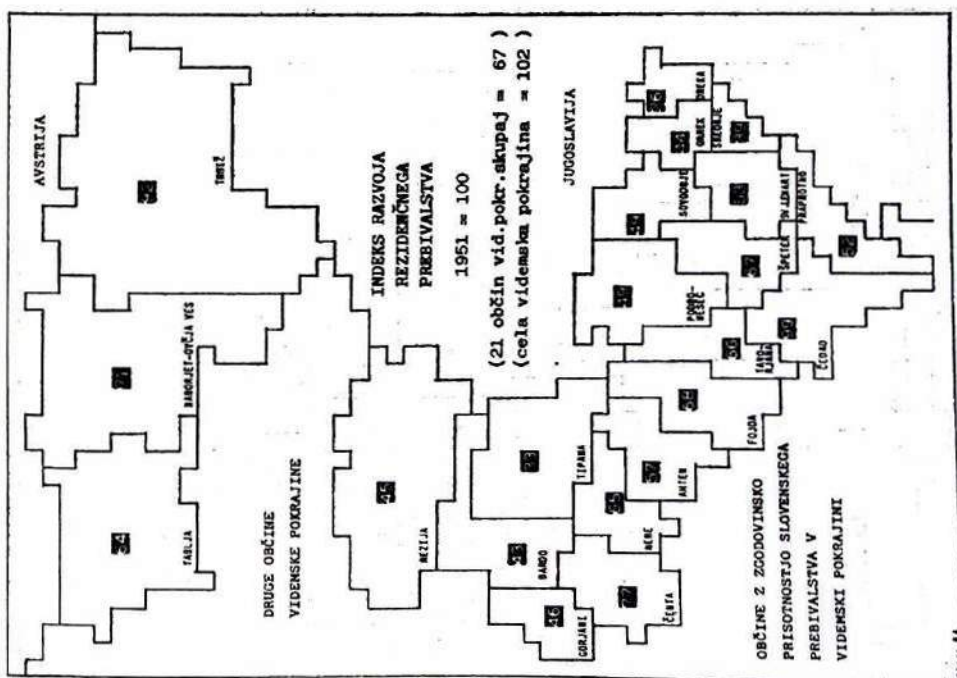
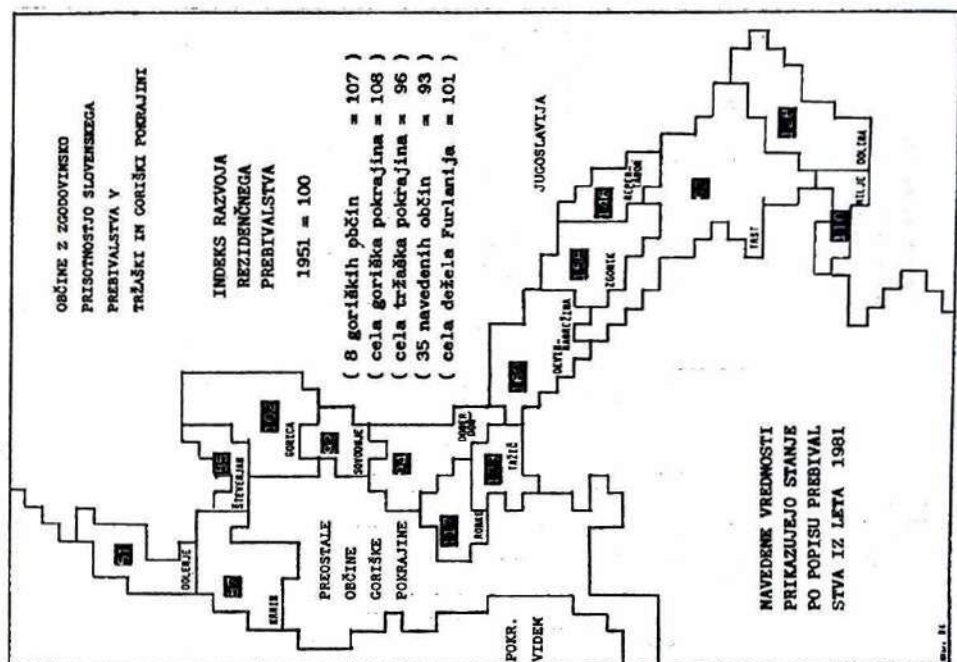
Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	39,99	52,04	62,64	66,41
Tablja	Pontebba	47,65	53,89	75,34	77,16
Naborjet	Malborghetto	34,17	41,94	43,65	52,28
Rezija	Resia	14,24	20,89	34,08	39,52
Bardo	Lusevera	12,90	24,09	28,66	35,98
Tipana	Taipana	13,36	25,71	35,71	37,82
Gorjani	Montenars	9,08	21,25	24,12	35,97
Čenta	Tarcento	25,72	28,63	39,05	43,03
Neme	Nimis	14,32	22,50	29,98	36,10
Ahten	Attimis	12,64	21,79	29,86	38,74
Fojda	Faedis	11,93	21,18	27,78	41,28
Tavorjana	Torreano	12,83	19,62	26,70	36,67
Podbonesec	Pulfero	11,39	19,47	26,54	35,48
Sovodnje	Savogna	18,81	22,30	19,96	26,18
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.	24,61	31,80	36,00	45,46
Sv. Lenart	San Leonardo	14,75	25,53	22,19	43,13
Grmek	Grimacco	16,33	29,51	18,93	32,75
Dreka	Drenchia	10,23	27,77	33,45	28,99
Srednje	Stregna	8,87	9,50	21,51	27,13
Praprotno	Prepotto	15,03	11,51	24,33	34,48
Čedad	Cividale	40,62	46,97	50,88	58,50
Skupno 21 občin		22,84	31,53	41,00	48,93
Skupno videmska pokrajina		21,07	28,75	39,06	47,58
Dolenje	Dolegna del Collio	15,75	28,08	37,08	28,90
Krmin	Cormons	27,75	31,14	38,64	45,47
Števerjan	S. Floriano del C.	13,58	23,00	37,24	53,05
Gorlica	Gorizia	54,03	53,95	62,20	70,44
Sovodnje	Savogna d'Isonzo	15,69	24,36	27,67	47,19
Doberdob	Doberdò del Lago	18,63	27,54	31,90	47,47
Ronke	Ronchi dei Legion.	17,28	25,17	34,19	46,74
Tržič	Monfalcone	27,16	35,80	43,15	54,14
Skupno 8 občin		37,90	42,14	50,07	59,63
Skupno goriška pokrajina		33,20	38,10	46,11	55,34
Nabrežina	Aurisina	38,73	40,17	51,60	64,09
Zgonik	Sgonico	30,44	39,09	50,79	72,72
Repentabor	Monrupino	33,58	48,99	57,68	72,86
Dolina	S. Dorligo della V.	27,12	26,37	39,23	56,33
Milje	Muggia	23,86	30,83	40,12	55,53
Trst	Trieste	63,54	62,26	66,96	74,11
Skupno 6 občin					
Skupno tržaška pokrajina		60,68	59,61	64,63	72,40
Skupno 35 občin		49,94	51,70	58,35	66,60
Skupno Dežela FJK		32,08	37,47	44,12	52,50

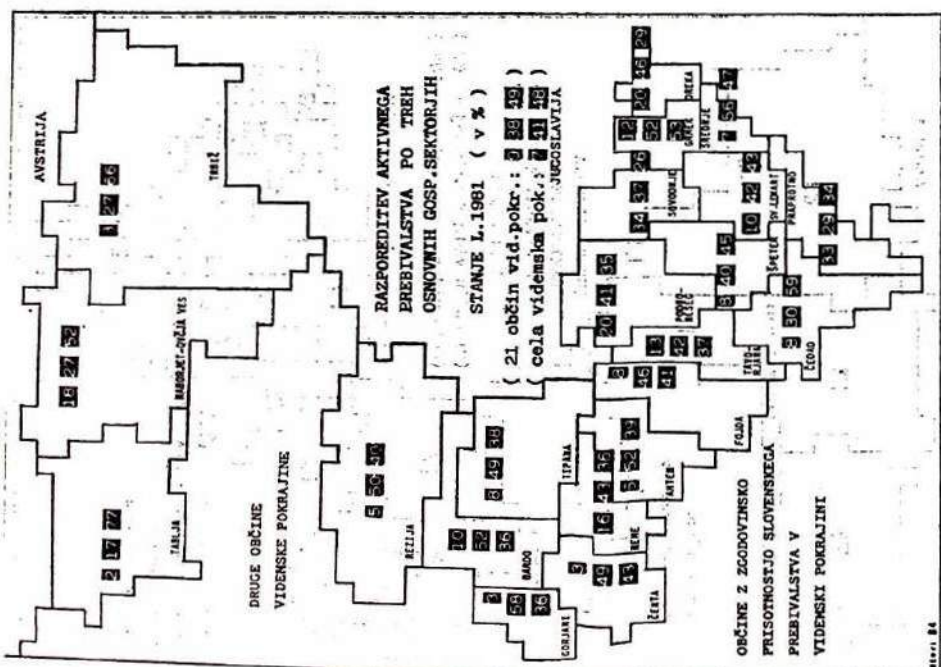
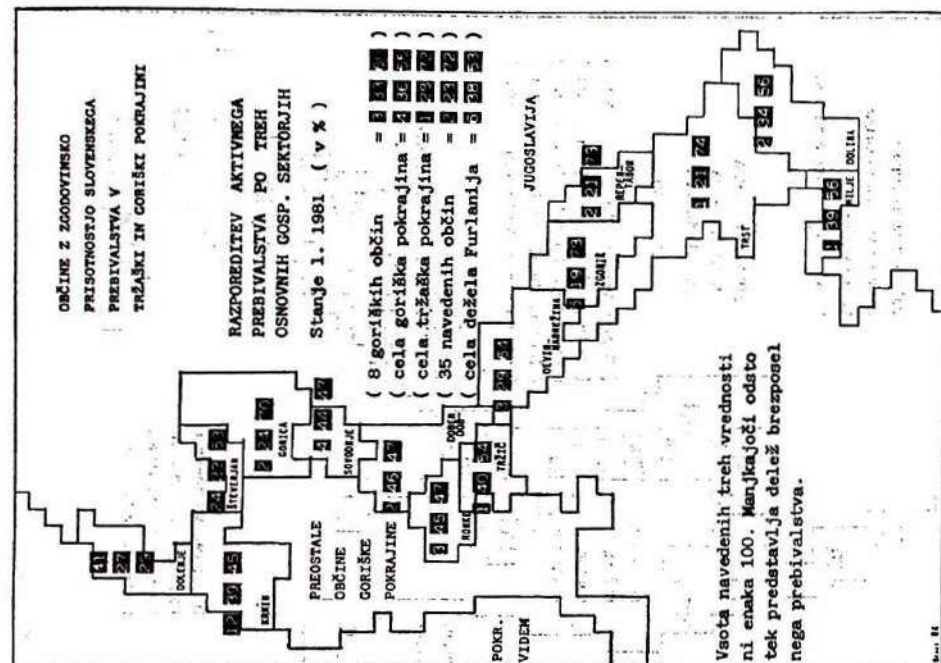
Tabela št. 7

RAZVOJ DELEŽA PREBIVALSTVA, KI JE DOKONČALO VSAJ 8 LETNO OBVEZNO ŠOLANJE

Občine:	Leto:	1951	1961	1971	1981
Trbiž	Tarvisio	19,40	26,05	37,63	53,48
Tablja	Pontebba	17,12	25,40	42,65	49,51
Naborjet	Malborghetto	9,43	17,95	32,25	40,51
Rezija	Resia	2,92	4,26	20,90	35,08
Bardo	Lusevera	2,34	4,78	14,07	27,82
Tipana	Taipana	1,51	7,15	27,50	31,09
Gorjani	Montenars	4,24	8,01	22,32	41,83
Čenta	Tarcento	9,85	17,58	28,23	43,22
Neme	Nimis	4,37	8,40	20,75	41,30
Ahten	Attimis	3,36	3,76	16,92	36,20

Občine:		Leto:	1951	1961	1971	1981
Fojda	Faedis		3,45	7,04	18,35	37,38
Tavorjana	Torreano		3,50	6,39	16,97	35,91
Podbonesec	Pulfero		3,92	6,81	18,51	67,49
Sovodnje	Savogna		2,07	5,28	11,32	30,88
Špeter Slov.	S. Pietro al Natis.		12,49	23,84	29,32	46,99
Sv. Lenart	San Leonardo		5,56	11,79	22,31	43,16
Grmek	Grimacco		1,51	4,98	15,37	32,13
Dreka	Drenchia		1,80	3,80	10,66	37,50
Srednje	Stregna		1,97	2,10	14,91	44,42
Praprotno	Prepotto		2,78	6,71	14,90	38,50
Čedad	Cividale		19,26	26,26	35,37	52,45
Skupno 21 občin			9,28	14,54	27,13	45,19
Skupno videmska pokrajina			8,57	14,23	30,17	45,15
Dolenje	Dolegna del Collio		5,34	11,10	22,98	32,15
Krmin	Cormons		15,92	23,52	36,44	48,77
Števerjan	S. Floriano del C.		3,56	8,37	27,26	47,72
Gorica	Gorizia		29,27	38,61	49,11	60,42
Sovodnje	Savogna d'Isonzo		5,95	13,66	26,63	43,19
Doberdob	Doberdò del Lago		2,97	12,25	22,96	40,05
Ronke	Ronchi dei Legion.		17,89	24,25	37,55	49,27
Tržič	Monfalcone		23,61	34,09	45,60	56,57
Skupno 8 občin			23,96	33,09	44,68	56,18
Skupno goriška pokrajina			19,98	28,82	41,16	53,19
Nabrežina	Aurisina		19,48	29,87	45,34	59,30
Zgonik	Sgonico		6,19	14,80	34,17	48,49
Repentabor	Monrupino		4,79	17,20	35,40	61,90
Dolina	S. Dorligo della V.		4,33	13,65	30,10	46,20
Milje	Muggia		15,18	24,71	38,86	53,96
Trst	Trieste		35,23	42,65	52,00	61,91
Skupno 6 občin						
Skupno tržaška pokrajina			33,52	40,99	50,79	61,10
Skupno 35 občin			27,99	35,65	46,63	58,29
Skupno Dežela FJK			16,44	23,06	36,01	50,35

KONVENCIJA O USTANOVITVI ZVEZE ZA NIZOZEMSKI JEZIK (Nederlandse Taalunie) MED KRALJEVINO BELGIJO IN KRALJEVINO NIZOZEMSKO*

Njegovo veličanstvo kralj Belgije

in

Njeno veličanstvo kraljica Nizozemske sta:

— Zavedajoč se pomembnosti nizozemskega jezika za skupnosti njunih dežel;

— Zavedajoč se, da oblasti njunih dežel niso soodgovorne za nizozemski jezik le kot instrument družbenih odnosov in kot izrazno sredstvo znanosti in književnosti, ampak tudi za njegovo pravilno uporabo;

— V prepričanju, da bi boljše poznavanje nizozemskega jezika in književnosti v tujini prispevalo k boljšemu vrednotenju nizozemske kulture;

— V prepričanju, da bi skupna skrb za nizozemski jezik okrepila vezi med holandofonim prebivalstvom v obeh deželah;

— Izhajajoč iz tega, da je Konvencija o kulturnem in intelektualnem sodelovanju med kraljevino Belgijo in kraljevino Nizozemsko sklenjena 16. maja 1946, znatno pospešila izmenjavo in je poleg tega privedla do tesnejšega sodelovanja med holandofonim prebivalstvom obeh dežel;

— V želji dati njihovem sodelovanju na področju nizozemskega jezika bolj institucionalen značaj in v luči prej povedanega;

— Sta se odločila ustanoviti zvezo na področju nizozemskega jezika in v ta namen določiti svoje pooblaščenice:

Njegovo veličanstvo kralj Belgije:

Njeno veličanstvo kraljica Nizozemske:

Ki sta se po izmenjavi obvestil o polnomočjih, podeljenih v skladu s predpisi, dogovorila o sledečem:

I. POGLAVJE

Člen 1

Kraljevina Belgija in kraljevina Nizozemska s to Konvencijo ustanovljata Zvezo za nizozemski jezik (Taalunie), pozneje imenovano Jezikovna zveza.

Člen 2

1. Cilj Jezikovne zveze je integrirati, v najširšem pomenu izraza, Nizozemsko in nizozemsko skupnost v Belgiji na področju jezika in književnosti.

2. To področje zajema: jezik in književnost kot predmet znanstvenega študija, književnost kot umetnost, jezik kot izrazno sredstvo znanosti, jezik kot nosilec književnosti, poučevanje jezika in književnosti in še bolj na splošno, jezik kot sredstvo družbenih odnosov.

Člen 3

Cilji Jezikovne zveze so predvsem:

- a) sodelovati pri izpopolnjevanju nizozemskega jezika;
- b) sodelovati pri pospeševanju poznavanja in rabe nizozemskega jezika;
- c) sodelovati pri razvijanju nizozemske književnosti;
- d) sodelovati pri pospeševanju študija nizozemskega jezika in pri širjenju jezika in književnosti v tujini.

* Objavljeno v Moniteur Belge, dne 19. 2. 1982.

Člen 4

Podpisniki Konvencije skleneta:

- a) ustanoviti in podpirati skupne institucije za uresničevanje ciljev in ukrepov, določenih v tej Konvenciji;
- b) skupno določiti uraden pravopis in uradno slovnico nizozemskega jezika;
- c) skupno določiti enotno terminologijo zakonodaje in uradnih publikacij;
- d) izvajati skupno politiko do privatnih pobud na področju slovarjev, glosarjev in slovnici;
- e) skupno določiti kriterije za pridobitev potrdila o poznavanju nizozemskega jezika, imenovanem »Getuisschrift Nederlands als Vreemde Taal« ter ga skupno priznavati;
- f) izvajati skupno politiko na področju nizozemskega jezika in književnosti v mednarodnih okvirih in še posebej v okviru Evropske skupnosti;
- g) medsebojno se posvetovati v primeru, ko bi bil interes nizozemskega jezika ali cilji te Konvencije ogroženi, bodisi v odnosih s tretjimi deželami, bodisi v okviru mednarodnih institucij ali združenj.

Člen 5

Razen tega bosta podpisniki, kadar bosta sodili, da je to potrebno, skupno delovali pri:

- a) pospeševanju znanstvenih raziskav na področju nizozemskega jezika in književnosti, kot tudi pri razvoju nizozemske književnosti, vključno z izdajanjem knjig in njihovim razširjanjem;
- b) pospeševanju poučevanja nizozemskega jezika in književnosti, pri čemer naj bi se naslonili na jezikovno enotnost in skupno književnost;
- c) utrjevanju pravne rabe nizozemskega jezika, posebno v izobraževanju in v administraciji;
- d) spodbujanju v sredstvih javnega obveščanja pobud, ki stremijo k uresničevanju ciljev Jezikovne zveze;
- e) spodbujanju na področju terminologije, izoblikovanju banke podatkov in glosarjev;
- f) pospeševanju ali organizaciji poučevanja nizozemskega jezika, književnosti in zgodovine kulture v tujini;
- g) spodbujanju širjenja nizozemske književnosti v tujini, tudi v obliki prevodov;
- h) spodbujanju zasebnih pobud, ki bi lahko prispevale k uresničitvi ciljev Jezikovne zveze.

II. POGLAVJE — Organi

Člen 6

Organi Jezikovne zveze so:

- a) ministrski komite
- b) medparlamentarna komisija
- c) svet za nizozemski jezik in književnost
- d) generalni sekretariat

Člen 7

Ministrski komite določa politiko Jezikovne zveze in nadzoruje tudi uporabo te Konvencije z namenom, da bi bili tu označeni cilji uresničeni. Izdaja priporočila in določa ukrepe za uporabo Konvencije v skladu s tu izraženimi pogoji. Nadzoruje izvajanje svojih odlokov. Med drugim je pooblaščen, da sklepa sporazume o zvezah, kot jih predvideva člen 20. Ministrski komite o vseh zadevah v zvezi z Jezikovno zvezo sprejema strokovno mnenje Sveta za nizozemski jezik in književnost. Ministrski komite določa statute Sveta.

Člen 8

1. Vsaka od podpisnic imenuje najmanj dva vladna ministra v ministrski komite, prednost naj imajo člani vlade, ki so zadolženi za šolstvo in kulturo.

2. Vsaka od podpisnic sme vsakokrat, ko se ji to zdi potrebno, povabiti druge člane vlade, da se udeležijo sestanka.

3. Vsaka od podpisnic razpolaga z enim glasom.

Člen 9

1. Ministrski komite zaseda najmanj enkrat letno. V nujnih primerih zaseda na zahtevo vlade ene od podpisnic.

2. Zasedanjem ministrskega komiteja izmenoma predsedujeta enkrat belgijski in naslednjič nizozemski član, neodvisno od kraja zasedanja.

Člen 10

Medparlamentarna komisija je pooblaščenca, da razpravlja o vseh vprašanjih, ki zadevajo Jezikovno zvezo in da ta vprašanja predloži ministrskemu komiteju. Medparlamentarna komisija sama določa predpise za svoje delovanje.

Člen 11

Parlamentarno komisijo sestavlja najmanj štirinajst članov, od katerih polovico imenuje izmed svojih članov Svet za kulturo Nizozemske kulturne skupnosti iz Belgije, polovico pa skupščina treh stanov Nizozemske, tudi izmed svojih članov.

Člen 12

Naloga Sveta za nizozemski jezik in književnost, pozneje imenovanega Svet, je:

a) dajati mnenje ministrskemu komiteju bodisi na zahtevo, bodisi na lastno pobudo in predlagati ukrepe v zvezi z zastavljenimi cilji v členih 2, 3, 4 in 5;

b) izvrševati vse aktivnosti in izpolnjevati vse naloge, ki izhajajo iz njegovih statutov.

Člen 13

Sestavo in delovanje Sveta za nizozemski jezik in književnost določajo njegovi statuti.

Člen 14

1. Generalni sekretariat je organ, ki je zadolžen za obdelavo in za izvajanje politike Jezikovne zveze. Generalni sekretariat služi ministrskemu komiteju in če je potrebno, tudi medparlamentarni komisiji. Na zahtevo Sveta ministrski komite določa predpise, po katerih se mora ravnati generalni sekretariat pri svojem delovanju za prej imenovane institucije.

2. Generalni sekretariat sestavljajo generalni sekretar in njegovi sodelavci. Generalni sekretar je belgijske ali nizozemske narodnosti. Generalni sekretar ali njegov namestnik, ki ga imenuje generalni sekretar, je prisoten na sestankih organov, imenovanih v prvem odstavku, razen če prizadeti organ ne odloči drugače. Na teh sestankih razpolaga z enim posvetovalnim glasom.

3. Na zahtevo Sveta, ministrski komite določi osebje in pravni položaj osebja generalnega sekretariata.

4. Na zahtevo Sveta, ministrski komite imenuje, suspendira in odstavi osebje generalnega sekretariata v skladu s predpisi, ki jih mora na zahtevo Sveta določiti ministrski komite.

Člen 15

Sedež Jezikovne zveze bo v kraju, ki ga bo določil ministrski komite.

Člen 16

Jezikovna zveza nastopa kot pravna oseba. V enakem svojstvu, na ozemlju obeh podpisnih uživa pravno sposobnost, ki jo državna zakonodaja priznava

pravnim osebam, zato je ta statut potreben za izvrševanje njene naloge in uresničanje njenih ciljev. Še posebej lahko sklepa civilno-pravne pogodbe, pridobiva in odstopa premičnine in nepremičnine, prevzema in razdeljuje privatne in državne fonde kot tudi nastopa pred sodiščem (kot tožnik ali obtoženec).

V ta namen Jezikovno zvezo zastopa generalni sekretar.

2. Posebne pravice in imunitete, potrebne za izvrševanje funkcij in uresničevanje ciljev Jezikovne zveze, bodo določene v protokolu, ki ga skleneta podpisnici.

III. POGLAVJE — Finančna sredstva

Člen 17

Podpisnici Jezikovni zvezi nudita finančna sredstva, potrebna za izpolnjevanje njene naloge in sicer v naslednjem razmerju: eno tretjino stroškov krije Belgija, dve tretjini pa Nizozemska. Ministrski komite določa proračun in pravilnik finančnega poslovanja.

IV. POGLAVJE — Zaključne določbe

Člen 18

Vsako nesoglasje med podpisnicama v zvezi z interpretacijo ali z uporabo Konvencije, ki bi se ga ne dalo rešiti s pogajanjem, bo predloženo arbitražni komisiji, katere sestavo bo določil ministrski komite.

Člen 19

1. Kraljevina Nizozemska bo to Konvencijo uporabljala samo na ozemlju v Evropi;

2. Raba te Konvencije se lahko razširi na področje Nizozemskih Antiljev, z izmenjavo diplomatskih not.

Člen 20

Ob zgoraj predvidenem soglasju podpisnic, bodo lahko druge države, ki bi želele sodelovati pri aktivnostih Jezikovne zveze, sklenile sporazum o priključitvi. Omenjeni sporazum določa oblike in načine sodelovanja.

Člen 21

1. Konvencija je sklenjena za nedoločen čas.

2. Vsaka od podpisnic lahko kadarkoli, v obdobju desetih let, računajoč od datuma pričetka veljave te Konvencije, pisмено sporoči drugi podpisnici svojo odločitev, da preklicuje Konvencijo. Odpoved Konvencije začne veljati dvanajst mesecev po datumu uradnega sporočila druge podpisnice.

Člen 22

Ministrski komite lahko podpisnicama daje priporočilo v zvezi s spremembami Konvencije.

Člen 23

1. Konvencija bo predložena v ratifikacijo. Izmenjava instrumentov ratifikacije bo v Bruslju, dne

2. Konvencija bo stopila v veljavo prvi dan tretjega meseca po datumu izmenjave instrumentov ratifikacije.

V dokaz sta pooblaščenca podpisala Konvencijo.

IZ DEJAVNOSTI INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA

Ob 40-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani

Inštitut za narodnostna vprašanja (v nadaljnjem besedilu INV) je marca letos skupaj z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja in Muzejem narodne revolucije svečano obeležil 40-letnico obstoja. INV se je iz oddelka za meje partizanskega Znanstvenega inštituta (ki je bil ustanovljen 12. 1. 1944) v letu 1948 razvil v samostojno znanstveno institucijo. Pri tem je nasledil tudi knjižni in ohranjeni arhivski fond predvojnega Manjšinskega inštituta.

Sprva je INV proučeval politični, gospodarski, socialni in kulturni položaj in razvoj ob naši severni ter zahodni meji ter onstran nje živečih Slovencev. Tako proučevanje je bilo mogoče ob sprotne spremljanju družbenega razvoja v treh na Slovenijo mejecih državah ter ob vključevanju problematike narodnih manjšin v širši kontekst bilateralnih odnosov s temi tremi državami. V letu 1957 je svoje raziskovalno področje razširil z raziskavami teoretičnih in praktičnih vprašanj manjšinskega varstva v svetu ter mednarodnih odnosov in uresničevanja enakopravnosti narodnosti v Jugoslaviji. V zadnjih letih pa se je preoblikoval v institucijo, ki na interdisciplinaren način proučuje različne vidike nacionalne in narodnostno-manjšinske problematike v Jugoslaviji in v svetu, od zgodovine, družbenopolitičnih procesov, ki pogojujejo položaj in razvoj posameznih narodov, narodnosti oziroma narodnih manjšin, njihovega gospodarskega položaja in razvoja do jezikovnih vprašanj, kulture, vzgoje in izobraževanja.

Delo na INV poteka vzporedno v dveh med seboj tesno povezanih skupinah: skupini raziskovalcev in sodelavcev v informacijsko-dokumentacijskem sistemu, katerih naloge se ne le dopolnjujejo, ampak se često tudi prepletajo. Za opravljanje vseh tehničnih, računovodskih in drugih del pa skrbijo delavci v skupnih službah.

Osnovno dejavnost INV predstavlja raziskovalno delo, ki poteka vsaj v dveh med seboj dopolnjujočih se smereh:

— v okviru različnih raziskovalnih projektov — inštitutskih, jugoslovanskih in tudi mednarodnih, — ki povezujejo posamezne raziskovalne naloge z različnih področij nacionalne in narodnostno-manjšinske problematike (v Jugoslaviji in v svetu) v celovite, sistematične in poglobljene prikaze ne le položaja narodov, narodnosti ali narodnih manjšin, ampak tudi analizo socioekonomskih, političnih, kulturnih in drugih razmer, v katerih živijo. Nekatere izmed nalog pomenijo sintezo večletnega dela. V tem okviru naj opozorimo samo na raziskovalni projekt za obdobje 1981—1985 »Problemi in perspektive slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah (v Avstriji, Italiji in na Madžarskem)«, v okviru katerega se zaključujejo dela na več kot petnajst raziskovalnih nalogah. V tem projektu sodelujejo strokovnjaki iz različnih strok od jezikoslovcev do ekonomistov in pravnikov.

— v okviru vsakoletnega ekspertiznega programa krajših študij, komentarjev in informacij o različnih aktualnih vidikih narodnega vprašanja pri nas in v svetu, ki često pomenijo osnovo kasnejših raziskav.

Poseben pomen ima na INV informacijsko-dokumentacijski sistem, saj v desetletjih zbrani fond časopisne dokumentacije, zgodovinskega in tekočega arhiva, dokumentov ter specializirane inštitutske knjižnice predstavlja edinstveno zbirko. Vrednost teh fondov je treba meriti predvsem po specializiranosti, kvaliteti, uporabnosti in uporabljivosti, čeprav niti kvantitativni podatki niso povsem zamegljivi.

Ker je INV majhna znanstveno-raziskovalna institucija in zaradi specifičnosti vprašanj, s katerimi se ukvarja, tako zastavljenega programa ne more uresničevati sama, zato po potrebi vključuje še širši ali ožji krog bolj ali manj stalnih zunanjih sodelavcev, domačih in tujih strokovnjakov, ki sodelujejo pri posameznih temeljnih, uporabnih ali razvojnih nalogah.

Skrb za boljše in sprotno seznanjanje javnosti z delom ter za tekoče posredovanje raziskovalnih dosežkov širši javnosti, INV uresničuje z izdajanjem edine specializirane revije za narodnostna vprašanja v Jugoslaviji »Razprave in gradivo — Treatises and Documents« ter še z objavami v glasilu »Informator«. Na INV je na voljo še nekaj kompletov revije »Razprave in gradivo«, ki jih lahko zainteresirani naročijo kot komplet ali le posamične izvide. INV priložnostno izdaja posebne samostojne publikacije (Manjšine — most med narodi, italijanska in madžarska narodnost v SR Sloveniji).

Celotno bogato inštitutsko dejavnost zaokrožajo znanstveni sestanki o posameznih vprašanih narodnostne problematike ali o širših zaključenih celotah ter predavanja domačih in tujih strokovnjakov, ki jih INV občasno organizira, odvisno od potreb in možnosti. V ilustracijo naj opozorimo na jugoslovansko konferenco o vprašanih nadaljnega razvoja mednarodnopravne zaščite manjšin, ki jo je Inštitut organiziral leta 1981 (gradivo objavljeno v RiG. št. 14), na Konferenco »Dvojezičnost — individualne in družbene razsežnosti« (glej prikaz konference v posebnem sestavku) in na mednarodno konferenco z delovnim naslovom »Vzgoja in izobraževanje za skupno življenje v večkulturnih družbah«, ki jo je INV sklical za prihodnje leto (1985). Na tej konferenci bo predvidoma sodelovalo 15 strokovnjakov iz držav članic OECD in dvajset iz Jugoslavije. Največjo pozornost bodo na konferenci posvetili praktičnim izkušnjam v posameznih državah OECD, kot tudi nekaterim najbolj aktualnim teoretičnim vidikom tega vprašanja.

Konferenca »Dvojezičnost — Individualne in družbene razsežnosti«

Konferenca je bila v Ljubljani (Jugoslaviji) od 13.—15. septembra 1984. Pripravili so jo Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Inštitut za sociologijo Univerze Edvard Kardelj. Na konferenci so sodelovali strokovnjaki iz Slovenije, sodelavci Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu ter iz Porabja. S prispevki pa so sodelovali tudi raziskovalci iz širšega jugoslovanskega prostora.

V štirih sekcijah so referenti in razpravljalci z različnih zornih kotov obravnavali posamezne vidike dvojezičnosti: družbene, psihološke, pedagoško didaktične in jezikovne. Posebne pozornosti je bil deležen družbeni in jezikovni položaj Slovencev v Avstriji, Italiji in na Madžarskem ter Italijanov in Maržarov v SR Sloveniji. Referatji so posegli na področje globalnih problemov in teoretskih posplošitev, obravnavali pa so tudi posamezne izkušnje in podali empirična preverjanja skladnosti med pričakovanim in izvedenim v praksi ter nakazovali poti k reševanju odprtih problemov.

Med družbenimi vidiki dvojezičnosti so bila osvetljena vprašanja družbenih procesov v večnarodnostnih družbah, razmerja med dvojezičnostjo in narodnostno identiteto, vprašanja bilingvizma in diglosije. Zanimiv je bil poskus tipološke razčlenbe dvojezičnih družbenih položajev ter prikazi rezultatov raziskovanja dvojezičnosti na različnih področjih, v informacijski dejavnosti, v združenem delu, v javnosti itd.

Razpravljalci v sekciji o psiholoških vidikih dvojezičnosti so se ustavili predvsem pri vprašanih razvoja govora v dveh jezikih v zgodnjem otroštvu ter različnih vidikih razvoja osebnostnih značilnosti otroka in mladostnika, ki se razvija pod vplivom dveh jezikovnih sredstev. Pokazalo se je, da smo v zadnjih letih tudi v Sloveniji začeli uspešno razvijati proučevanje v tej smeri in obstaja že dovolj rezultatov za primerjavo z znanstvenimi dognanji v drugih jugoslovanskih okoljih.

Dvojezičnost v vzgoji in izobraževanju je vzbudila veliko zanimanje. Poleg aktualnih problemov razvoja šolstva oziroma vzgoje in izobraževanja v Avstriji in Italiji, kjer so opozorili na celostne neugodne posledice za razvoj narodne manjšine, kadar gre za restrikcije na področju izobraževanja, so udeleženci spoznali pedagoško in didaktično prakso v posameznih okoljih, razpravljali o razvijanju sožitja med mladino v narodnostno mešanih okoljih ter opozarjali na pomen povezovanja šole z okoljem.

Med jezikoslovnimi vprašanji so se razpravljali ustavili ob funkciji jezikoslovnih ved pri razvijanju dvojezičnosti ter opozorili na potrebo po raziskovanju medsebojnih jezikovnih vplivov v dvojezičnih okoljih.

Tema konference je pritegnila pozornost sociologov, psihologov, pedagogov, jezikoslovcev in drugih strokovnjakov. Poleg treh uvodnih referatov so navzoči poslušali in razpravljali še o 49-tih referatih. Gradivo konference je objavljeno v zborniku »Dvojezičnost — individualne in družbene razsežnosti«.

Posvetovanje »Vzgojno-izobraževalni vidiki dvojezičnega pouka in pouka slovenščine na Koroškem«

Posvetovanje »Vzgojno-izobraževalni vidiki dvojezičnega pouka in pouka slovenščine na Koroškem« so 12. in 13. marca 1984 v Dijaškem domu v Celovcu organizirali Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca, Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta in Inštitut za narodnostna vprašanja iz Ljubljane. Na posvetovanju se je zvrstilo 34 referatov iz SR Slovenije, Avstrije in Italije, ki so v svojih prispevkih obravnavali različne vidike vzgoje in izobraževanja za pripadnike narodnih manjšin.

Posvetovanje je bilo organizirano z namenom, da se ugotovi:

— glavni problemi, s katerimi se srečuje slovenska narodna skupnost v Avstriji na področju vzgoje in izobraževanja (od otroških vrtcev, osnovne šole in srednjega šolstva do prvih začetkov višjega šolstva);

— kako se manjšinsko šolstvo vključuje v reformo šolstva v Avstriji;

— kako nadaljevati organizirano strokovno delo na tej problematiki, predvsem s stališča, kako uskladiti delo v strokovnih telesih in raziskovalnih institucijah Slovencev na Koroškem in v SR Sloveniji.

Neposredni povod za organizacijo tega posvetovanja pa je bil predlog FPÖ v koroškem deželnem zboru po reformi obstoječega manjšinskega šolskega zakona oz. za ločene šole za pripadnike slovenske narodne skupnosti na Koroškem.

Skupna madžarsko-jugoslovanska raziskava o narodnostni problematiki

Inštitut za narodnostna vprašanja iz Ljubljane in Državna knjižnica Gorkega iz Budimpešte sta se že pred časom dogovorila o skupni raziskavi, ki naj bi zajela čim širši spekter narodnostnih vprašanj, vezanih na položaj slovenske narodnostne skupnosti na Madžarskem in madžarske narodnosti v SR Sloveniji (Jugoslaviji). Pomen, cilj in osnovna opredelitev raziskave so bili utemeljeni z obojestransko željo po celotnem spoznavanju stopnje zagotavljanja in uresničevanja splošnih in posebnih pravic narodnostima, ki živita ob skupni državni meji. Ob ugotavljanju skupnih značilnosti položaja ali ob morebitnem odkrivanju bistvenih razlik, tako pri pripravljenosti kot pri dejanskem zagotavljanju enakopravnosti pripadnikom obeh narodnosti, med obema državama, naj bi izsledki raziskave služili tudi kot neke vrste kažipot vsem tistim družbenim silam, ki s svojo dejavnostjo lahko vplivajo na položaj narodnosti.

Po predhodnih pripravah smo v letošnjem letu pričeli z delom. Raziskovalna skupina, ki je bila sestavljena iz po petih sodelavcev obeh ustanov, je glede na strokovne usmeritve posameznih članov, pokrivala zorni kot na narodnostno problematiko v celoti, saj so bile vključene domala vse družboslovne discipline (pravo, socialna geografija, ekonomija, sociologija, lingvistika), ki se s temi vprašanji ukvarjajo. Potem, ko smo vskladili enotno metodo in nekatere osnovne metodološke postavke, je težišče dela slonelo na oblikovanju vprašalnika in izvedbi ankete.

Terensko delo smo opravili v letošnji jeseni. Na vsaki strani meje smo izbrali po eno vas (Gonji Senik v Porabju in Dobrovniki v Prekmurju), ki sta po nekaterih kriterijih primerljivi. Gre za ruralni območji približno podobnih razsežnosti, ki kažeta tendence v smeri zaposlovanja prebivalstva v bližnjih lokalnih industrijskih središčih, delne urbanizacije prostora in, s tem v zvezi, oblikovanja dokaj

tipičnega polkmetskega življa. Obe območji sta, glede na širši prostor, manj razviti, prebivalci pa so tudi narodnostno pretežno homogeni, saj prebivajo v Gornjem Seniku v večini Slovenci, v Dobrovniku pa Madžari. Z vzorcem smo zajeli eno tretjino slučajno izbranih hiš, v vsaki hiši pa smo izprašali po enega predstavnika vsake generacije. Tako je bil vprašalnik sestavljen iz dveh delov, gospodarskega in individualnega, vprašanja pa so zaobsegla skoraj vse, od življenjskega standarda do mnenj o sožitju več narodnosti v skupnem prostoru.

Anketarske skupine so bile sestavljene iz po enega raziskovalca obeh sodelujočih skupin in prevajalke, ki je obvladala tako madžarski in slovenski jezik, kakor tudi narečje, ki se predvsem v Porabju bistveno razlikuje od slovenskega knjižnega jezika. Vsak raziskovalec je imel izvod vprašalnika v svoje jeziku, tako da so se odgovori vpisovali vzporedno. To je omogočilo po eni strani kontrolo in zmanjšanje vpliva subjektivnosti, po drugi strani pa tudi zbiranje vseh tistih zapažanj, ki bodo vsakemu od raziskovalcev v pomoč pri analizi in interpretaciji dobljenih rezultatov.

Ob poteku anketiranja smo opravili tudi vrsto razgovorov z velikim številom predstavnikov različnih ustanov in organizacij, ki opravljajo dejavnosti na področju reševanja narodnostnih vprašanj ali lahko nanje vplivajo. Ob tem smo zbirali tudi vse potrebno gradivo, ki bo pripomoglo postaviti vsako od obeh narodnosti v konkreten ekonomski, socialni, institucionalni in narodnostni okvir.

Strokovnjaka na področju jezikoslovja sta opravila tudi posebno anketiranje med učenci osnovnih šol in otroki, ki hodijo v vrtec. Izsledki naj bi pokazali predvsem stopnjo znanja obeh jezikov in odvisnost tega znanja od različne urejenosti narodnostnega šolstva v obeh državah.

Gradivo je zbrano, vprašalniki izpolnjeni. Z obdelavo smo že začeli in upati je, da bo v letu 1985 študija tudi objavljena v knjižni obliki.

* * *

Gleanings from the Activities of The Institute for Ethnic Studies in Ljubljana

In March 1984 the Institute for Ethnic Studies (hereafter IES), together with the Institute for the History of Labor Movement and with the Museum of National Revolution, celebrated the 40th anniversary of its existence. The IES became an independent and full-fledged scientific institution in 1948, when it was formed as such from the former borders division of the partisan Scientific Institute (which had been founded on 12 January 1944). In the process of its establishment, the IES also inherited all the books and the extant archival sources of the prewar Minority Institute.

At the outset, the IES investigated the political, economic, social and cultural situation and development of the areas along our northern and western state borders, including also the territory beyond our borders populated by Slovenes. Such investigations could only be carried out by following constantly trends in the social development of the three countries bordering Slovenia, and by integrating the problems of national minorities within the broader context of bilateral relations with these three countries. In 1957 the IES expanded its range of research activities by undertaking a number of projects focusing on both theoretical and practical questions of minority protection world-wide as well as on the international relations and the implementation of the principle of equality of the nationalities living within the confines of Yugoslavia. In the most recent years of its work, the IES has been transformed into an institution which, using the interdisciplinary approach, studies the various aspects of national and ethnic-cum-minority problems both in our homeland and abroad, thus highlighting historical factors, sociopolitical processes which affect the status and the development of individual nations, nationalities, and minorities, their economic situation and language problems, their culture, education, and instruction.

There are at the IES two closely associated groups whose work runs parallel to one another, namely a group of researchers and another group of those involved in the information-documentation system. The duties of the two groups complement one another; moreover, they are often interrelated. Other work, such as the keeping of accounts and technical services, is taken care of by the workers employed in the joint services, i. e. administrative-technical and auxiliary operations.

Research work represents the core of the activities performed by the IES; it is organized in at least two mutually complementing directions:

— Within the framework of different research projects — those of the Institute itself as well as the Yugoslav and international ones — which interlink individual research studies of both national and ethnic-cum-minority problems, integrating them into unified and systematic in-depth presentations not only of the status of the nations, nationalities, or ethnic minorities, but also of the results of the analyses of socioeconomic, political, cultural and other factors in the circumstances in which the groups concerned live. Some of these studies represent a synthesis of several years' work. In this respect, we would like to single out only the 1981—85 research project «Problems and Perspectives of Slovenian National Communities in the Neighboring Countries» (namely in Austria, Italy and Hungary), within which work is being finalized on more than fifteen research studies. This research project has attracted the participation of an array of specialists ranging from linguists to economists and lawyers;

— Within the framework of a specialist program (organized yearly) for shorter studies, commentaries and information about diverse topical aspects of the national question in both Yugoslavia and abroad, which are often used as the basis for subsequent research work.

The system of information and documentation available at the IES must doubtless also be singled out for special mention, because the holdings — newspaper and journal documentation, historical and current archives, documents, and the acquisitions of the specialized Institute Library — have gradually evolved into a unique collection that took several decades of devoted work to become what it is. The value of these IES holdings ought to be measured first and foremost in terms of the degree of specialization, quality, usability and applicability, although the quantitative data cannot be wholly ignored either.

Because the IES is a small scientific-research institution, and further since the specificity of the problems it deals with prevents its workers from carrying out by themselves the program they had set up in the foregoing manner, it is occasionally necessary — as the need arises — to enlist the help of a varying number of more or less permanent outside consultants and collaborators, both domestic and foreign, who thus contribute their specialist knowledge to the basic, applied, or developmental studies initiated by the IES.

It is with a view to meeting the need for informing the public about its work efficiently and promptly as well as to reporting on its research achievements to the general public, that the IES has begun the publication of the sole journal in Yugoslavia that is devoted to one specialist topic, namely ethnic problems. The journal is entitled **Razprave in gradivo — Treatises and Documents**; a few sets of the issues so far published can still be ordered from the IES (it is possible to order either full sets or individual back issues). Secondly, the IES people also publish their contributions in the paper **Informator**. Thirdly, the Institute occasionally issues also special publications (**Minorities: Bridge among the Nations**, 1980; **The Italian and Hungarian Nationalities in the Socialist Republic of Slovenia**, 1983).

The total spectrum of rich and diversified Institute activities is rounded off by scientific meetings devoted either to individual problems pertaining to ethnicity or to broader thematic units, and by lectures delivered by domestic and foreign experts, arranged at times (depending on the needs and possibilities) by the Institute. We would like to mention briefly, by way of illustration, the Yugoslav Confe-

rence on the Problems of Further Development of the Protection of Minorities by International Law, organized by the IES in 1981 (its Proceedings appeared in the **Treatises and Documents, No. 14**), and the conference entitled »Bilingualism: Individual and Social Dimensions,« also prepared by the IES (see the report of this conference given separately on the following page). Finally, we should also touch on the international conference with the working title »Education and Instruction for an Active Coexistence in Multicultural Societies« which the IES is scheduled to convene in 1985. It is envisaged that there will be 15 foreign participants — experts from the countries-members of the OECD — and 20 domestic participants. The Conference will highlight the relevant experience gained by the individual countries-members of the OECD, and some of the most topical theoretical aspects of the question indicated in the Conference title above.

The Conference »Bilingualism: Individual and Social Dimensions« Ljubljana, 13—15 September 1984

The Conference was prepared jointly by the Society of Applied Linguistics of Slovenia, the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana, and the Institute for Sociology at the Edvard Kardelj University. The Conference brought together researchers from Slovenia, their counterparts on the staff of the Slovene Scientific Institute at Klagenfurt/Celovec and of the Slovene Research Institute at Trieste/Trst, and investigators from the area of Porabje. There were also a number of contributing authors who came from various other parts of Yugoslavia.

The work performed was organized in four sections, whereby the authors and the discussant were able to concentrate on individual aspects of bilingualism: social, psychological, pedagogic-didactic and linguistic. The implications of the four aspects were explored from different points of view. Special attention was given to the topic of social and linguistic status of the Slovenes in Austria, Italy and Hungary, and of the Italians and Hungarians in the Socialist Republic of Slovenia. The papers presented at the Conference analyzed global problems and provided theoretical generalizations, focused on individual experiences and presented empirical verification of the degree of congruity of what was anticipated and what was actually carried out, showing or indicating the possible ways of solving open questions.

The section on the social aspects of bilingualism highlighted the questions of social processes in multiethnic societies, the relations between bilingualism and ethnic identity, the problems of bilingualism and diglossia. There was an interesting attempt at a typological analysis of bilingual social situations; a number of papers reported also on the research in bilingualism as it manifests itself in various fields, in information activities, in associated labor, in public, and so forth.

The Symposium Entitled »Educational-Instructional Aspects of the Bilingual Instruction and of the Teaching of Slovene in Carinthia/Koroška

The symposium »Educational-Instructional Aspects of the Bilingual Instruction and of the Teaching of Slovene in Carinthia«, held in the Students's Dormitory at Klagenfurt/Celovec on 12—13 March 1984, was organized by the Slovene Scientific Institute in Klagenfurt/Celovec, by the Slovene Research Institute in Trieste/Trst, and by the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana. The symposium brought together 34 contributing authors from the Socialist Republic of Slovenia, Austria, and Italy, whose contributions highlighted the various aspects of education and instruction provided for members of the national minorities.

The symposium was organized with a view to ascertaining:

— The main problems in the field of education and instruction (in nursery schools, elementary schools, secondary schools, and the beginnings of higher

education) that the Slovene national community in Austria has been repeatedly confronted with;

— How the minority schooling has been integrated with the Austrian school reform now under way;

— How to continue with the organized professional work on these problems, especially in view of the question of how to coordinate work performed by the professional bodies and research institutions of Slovenes in Carinthia as well as in the Socialist Republic of Slovenia.

The organization of the symposium represents a direct answer to the proposal — put forward in the Carinthia state assembly by the FPÖ — for a reform of the existing minority school act, that is, for the establishment of separate schools for members of the Slovene national community living in Carinthia.

The Joint Hungarian-Yugoslav Research on the Ethnic Problems

Some time ago, the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana and the »Gorki« State Library of Budapest agreed to undertake a joint research project designed to incorporate as broad as possible a spectrum of questions pertaining to ethnicity in the specific case of the status of the Slovene ethnic community in Hungary and of the Hungarian nationality in the Socialist Republic of Slovenia. The goal, import, and the basic orientation of the project were established on the basis of the desire of both the participating parties to come to know fully the degree of assuring and implementing the general and special rights of the two nationalities living along the state border that separates the two countries. Should the research ascertain some common characteristics of the status or fundamental differences in the way the two countries manifest their willingness to provide the equality of rights to members of both nationalities and actually ensure and implement it, its results ought to be utilized as a kind of a guidepost by all of those social forces whose activities can influence the status of the nationalities.

After the preliminaries had been completed, the work on the project started earlier this year. The research group consisting of five associates affiliated with the two institutions, was set up to cover the entire spectrum of ethnic problems as a whole (each member of the group being charged with performing the work according to his/her professional orientation), because the project was designed to draw on virtually all the social sciences that deal with these questions (law, human geography, economy, sociology, linguistics). A uniform method and some basic methodological tenets having been brought into accord, the most important work to do was the construction of a questionnaire and the conducting of a poll.

Our field work was completed in the fall of this year. On each side of the state border one village was selected (Gornji Senik in Porabje and Dobrovnik in Prekmurje); according to certain criteria, the two villages are commensurable with each other. Both locations are rural and their sizes are similar; both show that their inhabitants tend to find jobs in the local industrial centers nearby; both manifest the tendency toward partial urbanization and thereby a fairly typical semi-rural population. Considering the broader regions within which they are located, both of these areas are among the less developed ones, and the population of each of them is ethnically homogeneous to a large extent, the inhabitants of Gornji Senik being mostly Slovenes and those of Dobrovnik mostly Hungarians. Our sample incorporated one-third of randomly chosen households in each of which one family member per generation was interviewed. Thus the questionnaire comprised two parts, an economic one and an individual one, and the questions were comprehensive, including almost every possible aspect from standard of living to opinions about the active coexistence in the case of several nationalities living in the same area.

Each group of the interviewers consisted of three persons, namely two researchers — one from each of the participating institutions — and one translator who had a good command not only of the Hungarian and Slovene languages but also of the dialect which particularly in Porabje differs fundamentally from standard literary Slovene. Each researcher had a copy of the questionnaire in his own mother tongue, so that the answers could be written in at the same time. Such an arrangement made possible on the one hand, control and the lessening of the effect of subjectivity, and on the other hand collection of all those observations which would be of much help to each of the researchers in the course of the analysis and the interpretation of the results s/he had obtained.

Paralleling our polling, we also held a number of discussions with numerous representatives of various institutions and organizations that are charged with pursuing matters relating to ethnic problems, whether in terms of influencing them or solving them. These discussions too enabled us to collect a substantial amount of the necessary material that will doubtless help us pinpoint each of the two nationalities with respect to economic, social, institutional, and ethnic factors, thus providing a concrete unified framework within which each of the two nationalities is to be considered.

The two specialists in linguistics carried out also a special task, namely the interviewing of the elementary-school pupils and of the children attending nursery schools. The results are expected to show primarily the extent of knowledge of the two languages and the dependence of this knowledge upon the differences between the two countries in the matter of the regulations governing ethnic schooling.

The material has been collected and the questionnaires have been completed. The processing of data has already begun, thus giving us good grounds for hoping that the year 1985 will see the publication of the study in book form.

DRAGOSAVAC Dušan, Ph. D., Member of the Presidency of the LCY, YU-71000 Beograd, Bulevar Lenjina 6

Topical national questions in Yugoslavia

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 23—34

Srb-Croat. (En, Srb-Croat, En)

The author treats the problems of topical national relations in Yugoslavia. The article is divided into five parts dealing respectively with the following points: General world situation; the role of the League of Communists in overcoming the critical situation; the importance of an appropriate evaluation of the role of associated labor in solving the economic difficulties in Yugoslavia; the struggle for preserving unity on the basis of equality of all the nations and nationalities; the orientation and stances adopted at the XIIth Congress of the League of Communists of Yugoslavia with regard to, first, the national question and further development of the system of self-managing socialism, and second, the emergence of nationalist tendencies originating from the anarcho-liberalist, rightist and ultra-leftist circles. Finally, within the last of the five sections the attitude is presented of the League of Communists of Yugoslavia to international events and to world liberation movements.

The main thesis is that the Marxist orientation has to be taken into account consistently in solving the national question, on the internal as well as the international level. It is further pointed out that it is not feasible to solve the national question successfully unless those social questions which are externalized as class problems are solved too.

V. K.

RIBIČIĆ Ciril, Ph. D., Docent of Constitutional Law at the Faculty of Law in the University of Edvard Kardelj of Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11

Some questions of the functioning and development of a political system with special reference to the role and activities of the Federation

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 11—21, 8 notes

Sn (En, Sn, En)

The author deals with some urgent problems of the functioning of the Yugoslav Federation as they are reflected in the discussions about a critical analysis of the political system, the analysis that has been going on in Yugoslavia for the past year. The author highlights the necessity of outdoing extreme standpoints in the matter of the attitude toward the Constitution, and calls for a responsible and analytic approach to further elaboration of the Constitution. He believes that the revolutionary potency of the constitutional concept of the political system is far from being exhausted, which is especially true of the constitutional concept of relations within the Federation. The author further warns that the progressiveness of constitutional solutions must not represent a cloak for tendencies and practices as are opposed to the system. He provides an in-depth analysis of the constitutional status and of the process of asserting self-management associated labor within the political system, of the role and importance of elections, and of the manner of creating the Federal Chamber of the Assembly of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

Author's Abstract

DURAKOVIĆ Nijaz, Ph. D., Docent at the Faculty of Political Sciences in Sarajevo, senior research collaborator of the Institute for Study of National Relations of the CCLC of BiH, YU-71000 Sarajevo, Dj. Djakovića 41

On Moslem national identity

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 39—45, 10 notes

Srb-Croat (En, Srb-Croat, En)

The process of Islamization in Bosnia and Hercegovina; the status of Moslems in the period of Austro-Hungarian occupation; the reasons for a relatively late class-national emancipation of Moslems; the relation between the religious and the national in Moslems; the status of Moslems in Yugoslavia in the interwar years; the analysis of the elements making up the national identity of Moslems.

Author's Abstract

RIZMAN Rudi, Ph. D., Professor, Faculty of Arts/Department of Sociology, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

On the problems of theoretical identification of nationalism and of the relation between the class- and the national

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 35—38

Sn (En, Sn, En)

The author sets out to ascertain the advantages and the import of theoretical identification of nationalism. New historical circumstances, in the first place the increasing role of the centralized state, call for new theoretical confrontations with this phenomenon. Thus nationalism transcends a mere traditional matrix of nationality. The author underscores the need for methodological consistency and theoretical precision, since these might help on the complicated essence of nationalism and to the complexity of the relation between the national factor and the class factor.

Author's Abstract

MUNCAN Jovan, dr., izredni profesor Pravne fakultete v Novem Sadu, YU-21000 Novi Sad, Vladimir Petrić Valter 1

Ravnopravnost naroda i narodnosti u Vojvodini kao temelj njihovog socijalističkog samoupravnog zajedništva

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 47—51, 2 cit.

Srh (En, Srh, En)

U članku se analizira nacionalna struktura stanovnika Vojvodine i neka demografska kretanja, osnovi ravnopravnosti naroda i narodnosti u društveno-političkom sistemu Jugoslavije, prikazuju se postignuti rezultati u raznim oblastima društvenog života i daje kritički osvrt na neke poteškoče koje je potrebno da se savišlaju u cilju ostvarivanja potpunije ravnopravnosti naroda i narodnosti u Vojvodini.

Avtorski izveček

PEETERS Yvo, dr., direktor centra za študije o federalizmu (Brugge, Belgium)

„Jezikovna zveza“ — Pogodba med Flandrijo in Nizozemsko — „Novum“ na področju mednarodnih odnosov

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 63—66, 4 cit.

Pogodba o jezikovni zvezi, prvi uradni sporazum, sklenjen med kraljevino Nizozemsko in flamsko skupnostjo v Belgiji je bil uradno podpisan 9. 9. 1980. Uvedba „kulture avtonomije“ daje obema „kulturnima skupnostima“ možnost, da sami odločata na določenih področjih, med drugim tudi o „sodelovanju med kulturnimi skupnostmi in o mednarodnem kulturnem sodelovanju“. Pogodba je v mnogih ozirih „izvirna“, tako v mednarodnem kot v belgijskem pravu. Je ena prvih pogodb, sklenjena med suvereno državo in avtonomnim delom druge suverene države, ki temelji na enotnosti jezika in književnosti. Jezikovna zveza je danes v svetu edinstven primer takega sodelovanja prek meja med dvema daljnima neke široke jezikovne in kulturne skupnosti, ki jo je zgodovina razdvojila z državno mejo.

Avtorski izveček

PLASSERAUD Yves, dr., član Urada Groupement pour les droits des minorites, France, 60 Rue Violet 75015 Pariz

Ali v letu 1984 v Franciji obstajajo manjšine?

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 53—61, 53 cit.

Sn (En, Sn, En)

Čeprav se tega dejstva vedno popolnoma ne zavedamo, je Francija ena od tistih evropskih držav, v katerih prebiva največ narodnostnih skupin. Dasiravno francoska tradicija teži k zanikanju narodnostne identitete, pa se dandanes manjšine v Franciji v veliki meri ohranjajo.

Tako lahko 55 milijonov državljanov Francije razdelimo na razne skupine. Med temi je sedem tradicionalno ne-francosko govorečih ozemeljskih manjšin (Alžiranci, Lorenci, Bretonci, Katalonci, Baski, Korzičani, Okcitanci in Flamci), tri diasporne (Židje, Cigani in Armenci) in nekaj skupin tujega izvora, ki so se ustale v Franciji v precejšnjem številu (Arabci, Portugalski, Španci in Poljaki). Avtor meni, da bi morale te skupine ne glede na svoj izvor dobiti vse kulturne in jezikovne pravice v okviru republike Francije.

Avtorski izveček

TOŠEVSKI Ivan, predavač na Univerzitetu u Skopju: Izvršen svet na SRM, YU-91000 Skopje, Ulica Dame Gruec 6

Problem prvotnega prebivalstva kot mednarodno vprašanje

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 67—72, 13 cit.

Srh (En, Sn, En)

Članek opozarja na nekatere resne teoretične in praktične težave politične narave, ki so doslej spremljale razprave o prvotnem prebivalstvu. Pri tem je potrebno poudariti predvsem globoko zakoreninjena diskriminacijska stališča in pristransko politiko kolonizatorskih držav do prvotnega prebivalstva, pa tudi prakso, da tako prebivalstvo iztrebljajo kot primitivne in necivilizirane plemenske skupnosti. Mislijo, da jih je mogoče vključiti v današnje procese globalnega razvoja le s pomočjo integracije in asimilacije.

Avtorski izveček

PLASSERAUD Yves, Dr., Member of the Bureau of the Groupement pour les droits des minorités, France, 75015 Paris, 60, rue Violet

Do ethnic minorities exist in France in 1984?

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 53—61, 53 notes

Sn (En, Sn, En)

Although the fact is not always fully realized, France is one of the most multi-ethnic countries of Europe. Even though the French tradition tends to negate ethnic identities, these minorities do survive to a large extent nowadays.

The 55 million French citizens can thus be broken down into a number of groups: There are seven traditionally non-French speaking territorial minorities (Alsacians and Lorrainers, Bretons, Catalans, Basques, Corsicans, Occitans, and Flemings), three diasporas (Jews, Gypsies, and Armenians), and a few groups of foreign origin that have established themselves in France massively (Arabic and Portuguese speakers, Spaniards, Poles). It is the author's contention that whatever their origin, these groups should be granted full cultural and linguistic rights in the French Republic.

Author's Abstract

MUNCAN Jovan, LL. D., Associate Professor at the Faculty of Law in Novi Sad, Vladimira Petrića Valtera 1, YU-21000 Novi Sad

The equality of peoples and nationalities in the Socialist Autonomous Province of Vojvodina as the basis of their socialist self-management fellowship

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 47—51, 2 notes

Srb-Croat (En, Srb-Croat, En)

The article analyzes the national structure of the population of the Socialist Autonomous Province (SAP) of Vojvodina, and indicates certain demographic trends. A discussion is further given of the principles of the equality of peoples and nationalities within the framework of the sociopolitical system of Yugoslavia. The results are presented of the attainments in various fields of social life, and a critical review is provided of some difficulties which must be overcome in order that a full equality of the peoples and nationalities in the SAP Vojvodina might be achieved.

Author's Abstract

TOŠEVSKI Ivan, Lecturer at the University in Skopje: Izvršen sovet na SRM, YU-91000 Skopje, Ulica Dame Gruev 6

The question of indigenous populations as an international issue

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 67—72, 13 notes

Srb-Croat (En, Sn, En)

The article also points out some serious difficulties of both theoretical and practical political nature that have thus far accompanied the debate. Above all one has to single out the deeply entrenched discriminatory approach and partial policies of the colonizing states toward indigenous populations, and the practice of exterminating them as primitive and noncivilized tribal communities. Their integration and assimilation have been considered the only possible way of incorporating them into the current processes of global development.

Author's Abstract

PEETERS Yvo, Dr., Director, Centre for Study of Federalism (Brugge, Belgium)

«Language association» — an agreement between Flanders and the Netherlands — «Novum» in the field of international relations

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 63—66, 4 notes

Sn (En, Sn, En)

The Agreement on language association, the first official agreement concluded by Kingdom of the Netherlands with the Flemish community living in Belgium, was ratified on 9 September 1980. This very introduction of «cultural autonomy» provides both the «cultural communities» with the possibility of self-determination in certain fields, for instance in the matter of «cooperation among cultural communities and of international cultural collaboration». The Agreement is «original» in many respects, from the viewpoint of both international law and Belgian law. This is one of the first agreements concluded by an independent, sovereign country and an autonomous part of another sovereign country, to be based on the unity of language and literature. In the world of today, the language association represents a unique example of a cooperation extending beyond state borders and involving two parts of a broad linguistic and cultural community that history chose to divide by means of state border.

Author's Abstract

DEVETAK Silvo, mag. prava, ravnatelj Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Mednarodnopravno varstvo slovenske narodnostne skupnosti v Italiji in italijanske narodnosti v Jugoslaviji po osimski pogodbi

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 73—90, 61 cit.

Sn (En, Sn, En)

Avtor v članku obravnava mednarodnopolitične razmere, v katerih so potekala pogajanja oz. v katerih so sklenili osimsko pogodbo, vsebino mednarodnopravnega varstva, ki sta ga obe državi dolžni z notranjimi ukrepi na podlagi pogodbe, zagotoviti obema manjšinama in možnosti za mednarodni nadzor nad njenim izvajanjem.

Avtorski izveček

YOČ Rudolf, dr., višji znanstveni sodelavec za nacionalno dokumentacijo in raziskovalni oddelček, Državna knjižnica Gorki, Budimpešta

Razvoj manjšinskih pravic in položaj madžarske narodnosti v LDR Romuniji (21. avgust 1944—13. april 1948)

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 91—95, 10 cit.

Sn (En, Sn, En)

Članek opisuje razvoj narodnostne politike in manjšinskih pravic v Romuniji v letih 1944—1948, s posebnim ozirom na status madžarske narodnosti. Avtor poudarja, da so v obdobju, ki ga obravnava, sprejeli številne pozitivne ukrepe, da bi izboljšali status do tedaj diskriminiranih narodnih skupin.

Avtorski izveček

ČACINOVIČ Rudi, predsednik komisije za mednarodne odnose pri Skupščini SR Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Šubičeva 4

Ali gre resnično za oživiljanje madžarskega nacionalizma?

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 97—100

Sn (En, Sn, En)

V zadnjem času je v sosednjih državah Madžarske vse več razprav o madžarskem nacionalizmu. Avtor odgovarja na vprašanje ali gre resnično za oživiljanje madžarskega nacionalizma. Ugotavlja, da so plodni rezultati madžarske reforme rezultat dela širokih madžarskih množic. Uspehi so odpravili med madžarsko inteligenco, vrnili so delovnim ljudem samozavest, tak razvoj pa je spodbudil tudi razmišljanja o položaju in bodočnosti madžarstva. Književniki in znanstveniki so v različnih delih obravnavali tudi položaj madžarskih narodnostnih skupnosti v sosednjih državah. Manjšine in večine v sosednjih državah Madžarske in v LR Madžarski imajo nedvomno veliko in skupno odgovornost za bodočnost in v LR Madžarski imajo nedvomno veliko in skupno odgovornost za bodočnost in v LR Madžarski imajo nedvomno veliko in skupno odgovornost za bodočnost. Podonavlja in tudi za human razvoj socializma v posameznih državah.

V. K.

VUGA Lucijan, dipl. oec., vodja razvoja »Primorje-Export«, YU-65000 Nova Gorica, Vipavska 11

Obmejni prostor v silnicah tehnološke revolucije — razmišljanja o načrtu za raziskovalni projekt

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 101—106

Sn (En, Sn, En)

V splošnem pretresa svet nova tehnološka revolucija, ki jo obeležuje računalništvo, mikroprocesorska tehnologija, robotika itd. Če se pri tem omejimo zgolj na Jugoslavijo in Italijo, naletimo na dve ravni gospodarske in tehnološke razvitenosti, z družbeno-političnimi sistemoma, ki imata različen gospodarski in socialni razvojni potencial. Kako se bo tehnološka revolucija v prihodnjih petnajstih ali dvajsetih letih odrazila na prebivalstvu, družbenih odnosih, gospodarskem tkivu itd. obmejnega prostora, je vprašanje, ki bi se ga morali lotiti sistematično in skupno na obeh straneh meje. Morda celo z dogovorom na meddržavni ravni.

Avtorski izveček

JOÓ Rudolf, Senior research fellow of the nationality documentation and research section of the Gorky State Library, Budapest

The development of minority rights and the status of the Hungarian nationality in Romania in the immediate postwar period (23 August 1944—13 April 1948)

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 91—95, 10 notes

Sn (En, Sn, En)

The article describes the development of nationality policy and of minority rights in Romania in the years 1944—1948, with special reference to the status of the Hungarian nationality. The author states that during the period under consideration, a number of positive measures were taken in the country in order that the status of the previously discriminated national groups might be improved.

Author's Abstract

VUGA Lucijan, Director of the Department «Primorje-Export», YU-65000 Nova Gorica, Vipavska 11

Borderland under the influence of the technological revolution

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 101—106

Sn (En, Sn, En)

Computers, microprocessors, robotics, and so forth, are among the marvels of the new technological revolution that has been shaking the world of today. Restricting our discussion to the relations between Yugoslavia and Italy, we can establish two levels of economic and technological development that involve two sociopolitical systems that are disparate in terms of their economic and social evolutionary potential.

The question of how the technological revolution will impinge upon the population, social relations, economic structure, etc., within the next fifteen or twenty years, ought to be dealt with systematically and jointly from both sides of the frontier, perhaps even by way of an inter-governmental agreement.

Author's Abstract

DEVETAK Silvo, LL. M., Director of the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

The international legal protection of the Slovene national community in Italy and of the Italian nationality in Yugoslavia according of the Osimo Agreement

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 73—90, 61 notes

Sn (En, Sn, En)

The author discusses the international political circumstances under which the Osimo Agreement was negotiated, and highlights the substance of protection based on international law that the two countries are bound to ensure both itself. He also examines the possibility of supervising internationally the minorities by way of internal measures and on the basis of the Agreement implementation of the Osimo Agreement.

Author's Abstract

ČAČINOVIČ Rudi, President of the Commission for International Relations in the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Šubičeva 4

Revival of Hungarian Nationalism: fact or fancy?

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 97—100

Sn (En, Sn, En)

An increasing number of discussions about Hungarian nationalism have appeared recently in the countries bordering Hungary. The author provides an answer to the question as to whether we really witness a revival of Hungarian nationalism. He notes that the results of the Hungarian reform were fruitful thanks to the participation of masses of Hungarians, and that they resounded in the intellectual circles and restored self-confidence in the minds of working people. Such a development has also encouraged thoughts on the contemporary situation of Hungarianism and on its future. Men of letters and scientists have devoted a number of their works to the status of the Hungarian ethnic communities living in the neighboring countries. Both minorities and majority nations living in the countries bordering Hungary as well as in Hungarian People's Republic itself doubtless hold a position of great — and joint — responsibility for the future of the Danube basin and also for a humane socialism to progress in the individual countries.

V. K.

MALNIČ David, mag. oec., samostojni ekonomski svetovalec, Zavod za prosto
cono, YU-56210 Sežana, Cesta na Lenivec 24

Znanstveno-raziskovalno sodelovanje — alternativa za prsto Industrijsko cono na Krasu?

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 107—114

 S_n (En, Sn, En)

Avtor obravnava v članku problematiko bodočega razvoja obmejnega gospodarskega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, pri čemer ugotavlja, da se je že doslej to sodelovanje na mnogih področjih ugodno odvijalo. Vendar je do glavnega zastoja pri tem sodelovanju prišlo na področju izpolnjevanja osmenskega določila o skupni industrijski prosti coni med državama ter pri razvijanju višjih oblik sodelovanja na širših obmejnih območjih. Potem, ko avtor opiše pomen in vlogo, katero višje oblike obmejnega sodelovanja lahko odigrajo v širšem okviru preobrazanja jugoslovanskega gospodarstva in njegovega usklajevanja z gospodarstvi EGS, v duhu Sporazuma o gospodarskem sodelovanju Jugoslavije—EGS, ter ko ugotovi, da je prišlo do zastoja pri iskanju alternativnih rešitev, predlaga, da bi obmejno gospodarsko sodelovanje začeli sistematično razvijati na raziskovalno-razvojnem področju. To sodelovanje bi lahko navezali na razvijajoči se tržišči Raziskovalno-razvojni center — razširjajli bi celo lahko o ustanovitvi skupnega jugoslovansko-italijanskega tovrstnega centra, iz katerega bi se prenašali tako razvojni impulzi, kot vzorci sodelovanja v gospodarsko, prakso obeh držav.

Avtorski izveček

PIRY Ivo, raziskovalec, Inštitut za geografijo Univerze, Trg francoske revolucije 7

**Spremembe v številu in strukturi prebivalstva obmejnih območij SR Slovenije
(v obdobju 1953—1981)**

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 115—119

Sn (En, Sn, En)

Obmejna območja obsegajo teritorij štirinajstih slovenskih občin, deloma pa segajo še na območje sedmih občin, zavzemajo torej obsežno območje, v katerem prebiva skoraj tretjina prebivalcev Slovenije. Posebnost položaja obmejnih območij izhaja iz njihove politično-geografske vsebine, ki jo pogoljuje prisotnost državne meje ter določila meddržavnih pogodb SFR Jugoslavije s sosednjimi državami Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Prebivalstvo, ki živi v tem specifičnem območju ima torej tudi posebno vlogo tako v razvoju obmejnih območij kot tudi v okviru sodelovanja med sosednjimi državami. Populacijske spremembe zato predstavljajo indikator spremenjanih funkcij in položaja obmejnih območij, saj se prebivalstvo odziva na vsa dogajanja v pokrajini v kateri živi, dela in jo s tem tudi oblikuje.

Avtorski izveček

MALLE Avguštin, dr., ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu,
A-9020 Klagenfurt/Celovec, Bahnhofstr. 38

Razvojni problemi dvojezičnega šolstva na Koroškem

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 121—132

 S_n (En, Sn, En)

Avtor obravnava uvodoma zahtevo koroških nemško nacionalističnih sil po segregaciji šolarjev po šolah oziroma razredih po jezikovni pripadnosti. Nakeže stališča, ki so jih družbenopolitične sile v deželi in državi zavzele do te zahteve in pravi, da tudi »tisti« ukrepi šolske oblasti neprenehoma slabijo manjšinsko šolstvo na Koroškem. Nadalje primerja šolski razvoj v Avstriji z aktualnimi, reakcionarnimi zahtevami omenjenih sil in prikazuje veljavni vzgojnoizobraževalni sistem za koroške Slovence, pri čemer opozarja na zahteve osrednjih slovenskih organizacij koroških Slovencev, ki bi privedle do njegove izgradnje. Vzgojnoizobraževalni sistem pojmuje kot celoto, ki zajema dvojezično vzgojo od javnih dvojezičnih vrtec pa tja do izobraževanja dvojezičnih učiteljev slovensčine. Takega celovitega sistema manjšina nima in tudi to dejstvo priča o zapostavljenosti manjšine, ki vidi v urejenem vzgojnoizobraževalnem sistemu pogoj za obstoj in uspešen razvoj.

Avtorski izvešček

Avtorski izyleček

VILHAR Nada, dipl. oec., raziskovalni asistent, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Strukturne spremembe v razvoju kmetijstva na narodnostno mešanem ozemlju na Koroškem po letu 1973

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 133—140, 3 cilt.

Sn (En, Sn, En)

Različen razvoj produkcijskega načina v kmetijstvu je v Avstriji danes oblikoval različne socio-ekonomske razvojne oblike v kmetijstvu. Vedno večje število kmetov si išče dodatno zaposlitev v izvenkmetijski dejavnosti in se s kmetijstvom ukvarja le še manj kot polovico skupnega delovnega časa. Dvojna zaposlenost s dominantno izvenkmetijsko dejavnostjo je danes v kmetijstvu najbolj pogosta oblika dela in življenja. Tudi večji del občin na slovenskem narodnostno mešanem ozemlju je zajel val sprememb v kmetijstvu. To se izraža predvsem v spremembah v načinu pridobivanja po posameznih kmetijskih obratih. Vedno večje število lastnikov kmetijskih obratov se zaposluje v izvenkmetijskih dejavnostih. Delno se še ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo, v zadnjih letih pa je že opazno zmanjševanje števila delovne sile, zaposlene v poljedelstvu in v gozdarstvu. Posebno se je zmanjšalo število lastnikov kmetijskih obratov in družinskih članov, ki so zaposleni na kmetiji, ki pa v večini občin na slovenskem narodnostno mešanem ozemlju predstavljajo edino delovno silo v posameznem kmetiskem obratu.

Avtorski izveček

JESIĆ Boris, dipl. politolog, raziskovalni asistent, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Čankarjeva 5

Nekatere značilnosti avstrijske politike do slovenske manjšine na Koroškem v zadnjih letih

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 141—148, 30 cit.

Sn (En, Sn, En)

Avtor obravnava nekatere značilnosti avstrijske politike do slovenske manjšine na Koroškem, v zadnjih letih, vse od tristranskega sporazuma treh v avstrijskem parlamentu zastopanih političnih strank iz leta 1976. Posebno pozornost posveti zakonodaji sprejeti na podlagi tega sporazuma, ki se poleg tega, da je diskriminativna, še restriktivno izvaja. Avtor obravnava tudi problematiko, ki je vezana na možnosti samostojnega političnega nastopanja dela slovenske narodne skupnosti na Koroškem, opozarja pa tudi na nerešena vprašanja na področju vzgoje in izobraževanja, informacijske dejavnosti in financiranja dejavnosti manjšine. V sklepu avtor našteje nekatere bistvene aspekte avstrijske politike do slovenske manjšine na Koroškem.

Avtorski izvešček

STRANJ Pavel, dipl. zg., raziskovalec pri Slovenskem raziskovalnem inštitutu v Trstu, I — 34122 Trst, G. Gallina 5

Družbeni razvoj območja dežele Furlanije Julijske krajine, kjer živijo Slovenci v luči povojnih popisov

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 149—153

Sn (En, Sn, En)

Prikaz razčleni in opiše prostor tradicionalne poselitve Slovencev v deželi Furlaniji Julijski krajini ob upoštevanju dodatnih selitvenih tokov. Iz zadnjih popisov so obdelani nekateri bistveni pokazatelji razvoja demografskega dogajanja in aktivnosti prebivalstva ter primerjani z razvojem v povojni dobi. Rezultat analize je, da so zaposlitvena središča izven slovenskega narodnostnega prostora, kjer se je ohranila aktivna funkcija kmetijstva le na zelo ozkem prostoru. Edina vitalna komponenta tega prostora je promet, ki se pretaka skozi nekaj glavnih smeri.

Avtorski izvešček

UDK 341.234(450=863):323.15(450.365=863)

UDK 373(450):316.347(450.365=863)

CLAVORA Ferruccio, dr., vodja v Slovenskem raziskovalnem inštitutu, I — 33043 Cedad, Ul. Monastero Maggiore 18

Globalna zaščita Slovencev v Italiji — specifičen primer slovenske manjšine v Videmski pokrajini

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 155—157, 4 cit.

Sn (En, Sn, En)

Eno izmed osnovnih vprašanj, s katerimi se ukvarja italijanski parlament pred sprejetjem zakona za globalno zaščito Slovencev v Italiji, je: priznati tudi Slovence v Videmski pokrajini ali ne. Kljub določeni politični volji vladnih strank ostaja še naprej bojazn, da bodo Slovincem v Videmski pokrajini priznali kvalitativno in kvantitativno manjše pravice od tistih, ki jih bodo dodelili Slovincem na Tržaškem in Goriškem. Zato se slovensko gibanje v Videmski pokrajini zaveda svoje zgodovinske odgovornosti in se združeno mobilizira za odločilno bitko.

S. 2.

RUTTAR Riccardo, dr., raziskovalec Slovenskega raziskovalnega inštituta, I — 33043 Cedad, Ul. Monastero Maggiore 18

Italijanska šola v Benečiji: asimilacija ni vzgoja za mir

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1984, št. 17, s. 159—164

Sn (En, Sn, En)

Skoraj vsi tisti, ki pišejo ali govorijo o Slovencih v Italiji, se sklicujejo na Slovence v Tržaški in Goriški pokrajini. Slovenci, ki pa živijo v Videmski pokrajini ne uživajo nobenih uzakonjenih pravic, zdi se celo, da nimajo niti pravice do lastnega imena.

Videmska pokrajina je obmejna pokrajina, kjer so ne samo Slovenci, ampak tudi Furlani bili vzgojeni tako, da so verjeli in sprejeli kot del kulturnega bogastva množično navzočnost vojske na ozemlju, na deželi in v mestih. Pri tem pa se jim vse pogostejše zastavlja vprašanje: ali s to težo nad sabo lahko živijo prav tako mirno in svobodno kot ostali italijanski državljani?

Avtorski izvešček

PIRY Ivo, Research collaborator, The Institute for Geography of the University, YU-61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

Changes in the number and structure of the population of the borderland within the Socialist Republic of Slovenia (in the period 1953—1981)

Ljubljana 1984, No. 17, pp. 115—119

Sn (En, Sn, En)

The article analyzes the Slovenian borderland which comprise the territory of fourteen communes of Slovenia, and parts of the territory of another seven communes; thus it covers an extensive area with almost one-third of the total population of Slovenia. A rather special character of the status of the borderland is due to its politico-geographical dimensions that are conditioned by the existence of our state border and by the stipulations of the agreements that the Socialist Federal Republic of Yugoslavia has concluded with its neighboring countries of Italy, Austria, and Hungary. The inhabitants of this specific area accordingly have a special role both in the development of the borderland and in the framework of the cooperation between the neighboring countries. It is for this reason that population changes represent an indicator of the alterations to the function and status of the borderland, as the population concerned responds to everything that occurs in the area where they live, work, the area they thereby also help shape.

Author's Abstract

MALNIČ David, M. S. (Economics), Economic Adviser, Zavod za prosto cono, YU-66210 Sežana, Cesta na Lenivec 24

Scientific-research cooperation — alternative for the free industrial zone in Kras

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 107—114

Sn (En, Sn, En)

The author discusses the problems referring to further economic cooperation in the frontier area of Yugoslavia and Italy, noting that this cooperation has already been satisfactory in a number of fields. However, the main deadlock regarding this cooperation lies in the non-implementation of the Osimo Agreement stipulations about the joint industrial free zone between the two countries; moreover, there are difficulties in the sphere of the development of advanced forms of economic cooperation in broader frontier areas. The author describes the importance and the potential role of the advanced forms of frontier cooperation within the broader framework of the technological transformation of Yugoslav economy and its adjustment to the EEC economies. In the spirit of the Agreement on economic cooperation between Yugoslavia and EEC. After stating that the existing alternative proposals aiming to replace the free zone in terms of their effects on both economies, have come to a standstill, the author suggests that the economic cooperation in the borderland region be undertaken systematically in the field of research and development. Such a cooperation might be linked up with the growing Research and Development Center of Trieste. The author finally considers the possibility of creating a joint Yugoslav-Italian center of this kind whence developmental stimuli as well as patterns of cooperation could be transferred into the economic praxis of both countries.

Author's Abstract

VILHAR Nada, Research assistant, Institute for Ethnic Studies, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Structural changes in the development of agriculture in the ethnically mixed area of Carinthia/Koroška after the year of 1973

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 133—140, 3 notes

Sn (En, Sn, En)

The various directions in the agricultural mode of production in Austria have at present resulted in the formation of disparate socioeconomic developmental forms observable in the field of agriculture. An ever-increasing number of farmers have been looking for extra jobs outside agriculture, working as farmers less than half the total working hours. This kind of a double employment, with the dominant one being the non-agricultural employment, is presently the most frequent type of life and work within the sphere of agriculture. The majority of the communes located in the Slovenian ethnically mixed area have also witnessed a wave of changes in agriculture that manifest themselves first and foremost in the manner of producing crops as carried out in the individual agricultural units. An ever-increasing number of the owners of farming units have found employment in non-agricultural branches. They keep working as farmers on a part-time basis; however, the last few years have already witnessed a noticeable manpower decrease in farming and forestry. Particularly noticeable was the decrease in the number of the owners of farming units and of their family members who work on the farms; these represent the one and only labor force in the individual farming units of most of the communes in the Slovenian ethnically mixed area.

Author's Abstract

MALLE Avguštin, Director of the Slovenian Scientific Institute at Klagenfurt/Celovec

Trends and problems in the development of schooling in Carinthia

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 121—132

Sn (En, Sn, En)

The author first discusses the demand of Carinthian German nationalist forces for the segregation of schoolchildren in schools and classes according to their language affiliation. He outlines the points of view that the sociopolitical forces in the state of Carinthia as well as in the Republic of Austria have taken on this demand, pointing out that the «silent» measures of school authorities continuously devitalize minority schooling in Carinthia. He goes on to compare the school development in Austria with the present-day reactionary claims of the forces mentioned above, and indicates the cultural-instructional system for the Carinthian Slovenes that is now in force. In this connection, he gives emphasis to the claims made by the central Slovenian organizations of the Carinthian Slovenes with a view to settling off the building of this system. He conceives of the cultural-instructional system as a whole comprising also bilingual instruction that ranges from the education in public bilingual nursery schools to the training of bilingual teachers of the Slovene language. The minority lacks such an integrated system; this fact too testifies to the unhappy neglect of the minority which considers a well-arranged cultural-instructional system a prerequisite for its existence and successful development.

Author's Abstract

PAHOR Milan, Head of the National and Study Library of Trieste, I-34133 Trieste/Trst, Via San Francesco 20, I.

Some characteristics of the struggle of the Slovenes in Italy for national rights in the period after World War II

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 171—176

Sn (En, Sn, En)

In the period following World War II, the Slovenian ethnic community living in Italy has passed through several phases in its struggle for rights and for treatment on terms of equality with the majority nation. According to some criteria we can distinguish six characteristic periods, namely 1945—1947, 1947—1954, 1954—1964, 1964—1968, 1968—1975, and 1975—. During all of those periods, the political struggle took on various forms. In the course of the last fifteen years (particularly after the ratification of the Osimo Agreements in 1975) a tendency has evolved toward achieving the law on global protection, to be passed by both chambers of the Italian Parliament. Thus far the discussion about the bills (put forward by the Communist Party of Italy, the Socialist Party of Italy, the Slovene Community, the Christian Democratic Party, and the Proletarian Democratic Party) has been invariably postponed; it has been placed on the agenda of the Constitutional Commission of the Senate within the Italian Parliament.

[As of 14 October 1984, when this paper was submitted to the publisher, the discussion had not yet taken place.]

Author's Abstract

ZABJEK Saša, B. A., Research Assistant, Institute for Ethnic Studies, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Cultural development ensures the Slovenes of the Udine/Videm province greater self-confidence

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 165—169, 10 notes

Sn (En, Sn, En)

Even though the Slovenes living in the province of Udine/Videm differ from each other in the domains of economy, politics and culture, they have been more and more clearly cognizant of their specific ethnic identity. The latter has an important means of expression in culture itself that began to be built on different foundations than used to be the case. However, one must be aware that cultural awakening as an element of overall change requires time to assert itself, experience, and the struggle of the individual as well as of the group. Nevertheless, the Slovene culture such as it is today does provide greater self-confidence also for the Slovenes living in the province of Udine/Videm, and represents one of the elements that ensure them a normal, many-faceted development.

Author's Abstract

KOZAR-MUKIČ Marija, B. A. (Ethnology), Research associate, The Savaria museum, H-9700 Szombathely, Kálfaludy 9

Researches about Slovenes in Hungary

Razprave in gradivo — Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1984, No. 17, pp. 177—180, 7 notes

Sn (En, Sn, En)

Slovenian Porabje (the region along the Rába river where the Slovenes live) is situated near Monošter (Szentgotthárd) in Iron County (Vas megye) in the western part of Hungary, south of the Rába river, squeezed between the Austrian and Yugoslav borders. The region called Slovenian Porabje comprises seven villages in which 90 per cent of the population is of the Slovenian nationality. The area of Slovenian Porabje covers 94 sq. km. There are about 5000 Slovenes living in the surroundings of Monošter (Szentgotthárd) and elsewhere in Hungary. The Slovene villages arose in the period between the thirteenth and the sixteenth centuries. In the period from the twelfth century to the beginning of the twentieth century the area inhabited by the Slovenes was designated «Tótság» by the Hungarians. Afterwards, it was referred to as «Vendvidék» and its inhabitants as Slovenci, Toti, Vendski-Toti, Vendi, and Vendski Slovenci. The Slovenes living in Hungary used their mother-tongue expressions like Sloven, Slovânje, which they still use nowadays. After World War I both the press and technical publications issued in Slovenia called them rabski Slovenci, and after World War II porabski Slovenci. The area in Iron County (Vas megye) where they have kept living until today is now called Porabje, Slovensko Porabje. The language spoken in this area is a variant of the neighboring Prekmurje dialect.

Author's Abstract